

FILM

Iraanse wraakthriller
'It was Just An Accident'
is een duistere mop

PAGINA 24-25

ECONOMIE

Klimaatop

De wereld vergadert weer
over opwarming, zonder de
VS en met veel onzekerheid

PAGINA 14-16

WETENSCHAP

Het Hanze-verbond

Ongrijpbare club van
handelaren is voorbeeld
van zelforganisatie

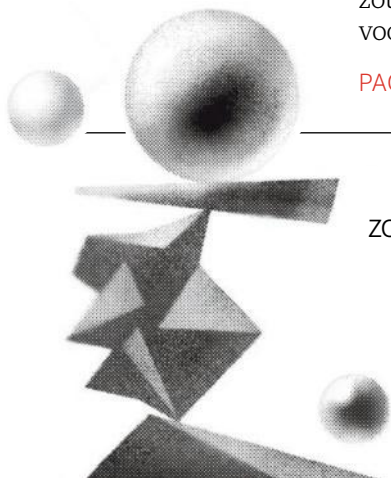
PAGINA 4-7

OPINIE

Lof der deugden

Een beetje meer matigheid
zou de politiek enorm
vooruit kunnen helpen

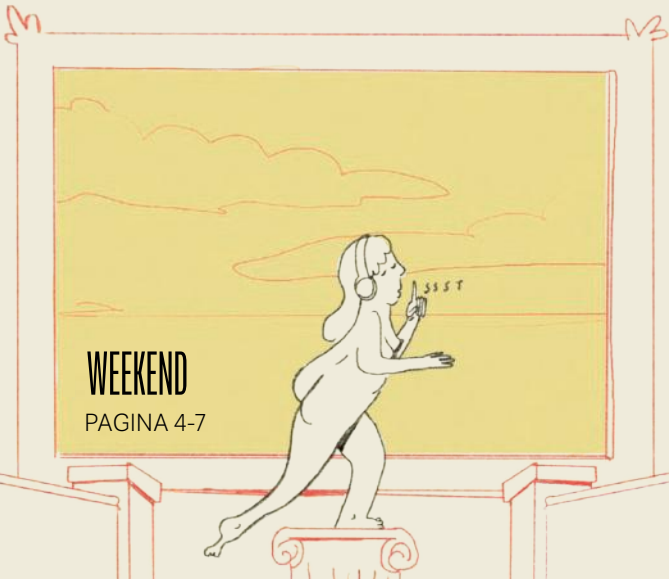
PAGINA 8-9

ZATERDAG 8 NOVEMBER
ZONDAG 9 NOVEMBER 2025
LUX ET LIBERTAS

Prikkelarm

Licht uit, noise-cancelling koptelefoon op.
Wat blijft er over van kunst als die op
de overprikkelde mens wordt afgestemd?

WEEKEND

PAGINA 8-11

Americana

Zanger Danny Vera wil geen
prijzen. „Wat moet ik ermee?”

SPORT

PAGINA 26-27

Marit Bouwmeester

Succesvolste Nederlandse
zeilster ooit neemt afscheid

Dag en nacht
vapen: voor je
twintigste astma
en een klaplong

IN HET NIEUWS 10-11

FOTO JOOSTRUTTEN

Advertenties

NIESSING
Seit 1873

NIESSING VIVIDA Expect the unexpected!

~~OP EEN DAG~~
BEGINNEN MET
ZERO WASTE

Waar wacht
je nog op?
pre
zero

(interim)
CCO nodig?
www.ebbinge.nl

ebbinge

nrcwebwinkel

CADEAUSELECTIE
Ontdek
de mooiste
cadeaus

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

pag. 6, 12
Head of Compliance
Legal Counsel Digital & Data
legalpeople.nl

JAARGANG 56 no. 34 PRIJS €5,50
BELGIË €6,50

Bezorginformatie nrc.nl/service

Barcode: 8 710404 000545

COLUMN
FLOOR RUSMAN

Goedbedoelende cynici

Maandagochtend bood *NRC* een pep-talk. „Golven van verbetering hebben keer op keer een eind gemaakt aan duistere tijden”, juichte de voorpagina. Het citaat verwees naar een interview met ecoloog Marten Scheffer. Ik dacht meteen: het omgekeerde is ook waar. Duistere tijden hebben keer op keer een eind gemaakt aan golven van verbetering. In de Middeleeuwen vergaten ze collectief hoe je diepte moet schilderen, het duurde bijna duizend jaar voor ze weer iets maakten wat wij aan de muur zouden hangen.

Ik moest ineens denken aan het begin van mijn studententijd. De voorzitter van de kleine kunstzinnige studentenvereniging waarbij ik me wilde aansluiten, vroeg wat ik daar wilde toevoegen. „Wat wil jij worden bij Particolarite?” „Cynica”, zei ik. De voorzitter leek verrast maar ook geïntrigeerd. Een cynica, die hadden ze nog niet.

Waarom ik me als achttienjarige al identificeerde als cynisch persoon weet ik niet meer, maar de omschrijving past nog steeds. Dat is ook de reden dat de verkiezingsuitslag me niet verbaasde. Terwijl om me heen de mensen geschokt reageerden op de consolidatie van radicaal-rechts, dacht ik vooral: het is gelukkig niet erger dan ik vreesde. Lage verwachtingen zijn een probaat middel tegen teleurstelling.

Toch wordt het cynisme dat de politiek nu oproept zelfs mij te veel. Dat de VVD voor eigen gewin een kabinet liet vallen om kneuzenkabinet Schoof te vormen, en daarvoor amper wordt afgestraft. Dat er momentum leek te zijn voor beter bestuur en een nieuwe politieke cultuur, en dat beide een dieptepunt bereikten. Dat bestaanszekerheid een hype bleek te zijn, iets als Crocs of crop tops, maar met minder impact in het straatbeeld. Dat zogenaamde sociaal-democraten als Jacques Monasch voortdurend op tv zijn om hun oude partij onder te zeiken, onder het mom van bezorgde betrokkenheid. Dat Yesilgöz links verdacht maakt als radicaal, terwijl ze op X het radicaal libertarische beleid van de Argentijnse president Milei prijst.

De toekomst stemt al niet veel vrolijker. Een cynicus ziet dat beide opties voor het nieuwe kabinet een slecht idee zijn: een kleurloos middenkabinet of een kabinet met FVD-baby JA21. Aan optie drie, een minderheidskabinet, durven politici zich nooit te wagen, en waarom zou dat nu anders zijn?

Dat mijn cynisme breed gedeeld wordt, blijkt uit de cijfers. Het vertrouwen in de politiek is laag, al sinds het ‘functie elders’-debat van drieënhalf jaar geleden. Hoe moet dat vertrouwen weer stijgen? Hoogleraar

politologie Tom van der Meer deed een suggestie in *De Groene Amsterdammer*: hij stelde voor „dat middenpartijen gezamenlijk ervoor kiezen om niet de kiezer na te jagen uit winstbejag op korte termijn, maar om gezamenlijk het politieke conflict vorm te geven op de lange termijn”. Ja, dat gaat dus niet gebeuren, denkt de cynicus. Welke hedendaagse politicus zegt nou: ‘kortetermijngewin, nee dankjewel’?

Wijdverbreid cynisme onder kiezers is erg, niet alleen voor het politieke vertrouwen, maar ook voor de politiek zelf. Want wie wil er nog politicus worden als politiek en publiek debat alle hoop uit je wegslaan? Het is simpelweg te deprimerend. Op lokaal niveau is het al lastig om geschikte kandidaten te vinden, straks geldt dat ook voor het nationale. Dat ze bij Groen-Links-PvdA moesten terugrijpen op iemand die tien jaar geleden furor maakte, in plaats van dat het nieuwe talent zich verdringt, zegt iets over het aanbod.

Bestaanszekerheid als Crocs, met minder impact in het straatbeeld

Dat aanbod zal niet alleen kleiner worden, maar ook bestaan uit andere types. Mijn angst is dat straks alleen nog fascisten, opportunisten en naïeve idealisten de politiek in willen. Die laatste groep blijft koppig volhouden dat alles ten goede zal keren, dat de mensen zullen bijdraaien als ze een nieuwe koelkast krijgen, en onderschatten zo het effect van radicaal-rechtse propaganda.

De cynici zullen hun heil liever elders zoeken, in sectoren met een hoger gevoelgood-gehalte. Of nou ja, dit geldt voor de *goedbedoelende* cynici, de mensen die ondanks hun pessimisme blijven hopen op en streven naar verbetering. Goedbedoelende cynici zijn nuttig in de politiek, als tegenhangers van naïeve idealisten. Ze temperen de verwachtingen, ze zeggen ‘ja maar’ en ‘kan dat wel’. Ze bedenken dingen als verkeersdrempels, omdat ze niet geloven dat mensen intrinsiek gemotiveerd zijn zich aan de snelheidslimiet te houden. Ze schatten de zaak soms te negatief in, maar bieden wel tegenwicht aan doorgeslagen maakbaarheidsdenken.

De goedbedoelende cynici onderscheiden zich van de kwaadaardige of amorele cynici, die enkel uit zijn op eigen gewin. De mensen die ‘Hier wordt gewerkt aan uw terugkeer’-borden willen plaatsen bij azc’s, in plaats van iets te doen aan de problemen in de asielen. Deze groep zal gewoon nog de politiek ingaan, misschien wel juist nu.

Floor Rusman (f.rusman@nrc.nl) is redacteur van *NRC*.

De weg naar gerechtigheid in Gaza is nog niet gevonden

De vijftienjarige Palestijnse **Nada Arhouma** is gewond geraakt bij een Israëlische luchtaanval in Khan Younis, ze wordt behandeld in het Nasser ziekenhuis. FOTO HAITHAM IMAD/EPA

TOEKOMST ISRAËL EN GAZA

Het staakt-het-vuren is een maand oud, maar voor vervolging van oorlogsmisdadigers of verzoening tussen Israëlërs en Palestijnen is geen plan. Beide bevolkingsgroepen moeten met elkaar verder. „Dat betekent dat ze naar elkaars verhalen moeten luisteren.”

Derk Walters
AMSTERDAM

Toen de Libanese Burgeroorlog in 1990 eindigde, na bijna vijftien jaar strijd met ongeveer een kwart miljoen doden tot gevolg, was er geen behoefte om terug te kijken. Het land moest worden opgebouwd, het oog werd op de toekomst gericht. Een jaar na het einde van de oorlog werd een amnestiewet aangenomen die vrijwel alle daders, met uitzondering van de zwaarste misdaadplegers, van vervolging ontsloeg.

Maar ook al zwegen de wapens, de wrok bleef. Nog altijd, zegt Tim Brys, staan de Libanese bevolkingsgroepen soms lijnrecht tegenover elkaar. „Allemaal hebben ze hun eigen lezing van de geschiedenis, waarbij ze zelf het slachtoffer zijn en de ander de dader”, aldus Brys, een Belgische auteur en Midden-Oostdeskundige die betrokken is bij een Libanees initiatief tot verzoening.

Brys ziet parallellen tussen het einde van de strijd in Libanon en het staakt-het-vuren in Gaza, dat op 10 oktober tot stand kwam. In het twintigpuntenplan van Donald Trump, volgens de Amerikaanse president zelf een groots vredesplan, spelen vervolging of verzoening geen rol. „Dat is vragen om nieuwe problemen: de wonden blijven sluimeren”, zegt hij.

Nu er sinds vorige maand een beverig staakt-het-vuren van kracht is in Gaza, kijken sommigen verder vooruit. Kunnen de Israëlërs en de Palestijnen ooit in vrede samenleven? En wat is daarvoor nodig? Volgens verschillende experts, onder wie

veel Palestijnen, biedt het plan van Trump nog niet het begin van duurzaam herstellende verhoudingen tussen de groepen.

Recht op zelfbeschikking

Vaak wordt gewezen op het recht van de Palestijnen op zelfbeschikking: een eigen staat, los van Israëlische inmenging. In het plan van Trump wordt daar slechts summier naar verwezen, en wordt het bovendien aan allerlei voorwaarden verbonden. Dat biedt Israël volgens critici genoeg bewegingsruimte om die zelfbeschikking van het vijandelijke volk te ondermijnen.

En is het voor werkelijke gerechtigheid niet ook nodig dat daders verantwoording afleggen voor hun oorlogsmisdrijven? De Israëlische premier Benjamin Netanyahu is weliswaar aangeklaagd door het Internationaal Strafhof in Den Haag, maar dat

proces wordt actief tegengewerkt, onder meer door verlamdende sancties die de Verenigde Staten aan dat hof opgelegd hebben. In de persconferentie na de presentatie van Trumps plan riep Netanyahu de Palestijnen op om hun „juridische oorlogsvoering” tegen zijn land te staken.

Het recht werkt per definitie slecht terwijl de strijd bezig is, zegt jurist Liesbeth Zegveld. Zij is hoogleraar internationaal publiekrecht aan de Universiteit van Amsterdam, gespecialiseerd in herstellende verhoudingen, en advocaat bij het kantoor Prakken d’Oliveira. „Rechtvaardigheid is het eerste geval straf je de daders en daarmee is het klaar. Dat moet zeker ook gebeuren, maar het gaat de situatie niet oplossen. De tweede vorm is naast het straffen ook gericht op het herstellen van de omgangsvormen tussen groepen.”

Vergelijk het met de Duitsers na de Eerste Wereldoorlog, zegt Brys. Historici zien de zware herstelbetalingen die zij opgelegd kregen als een voedingsbodem voor het wrokkige klimaat waarin Adolf Hitler kon ontstaan. „Na de Tweede Wereldoorlog was er wel een plan voor Duitsland: het land mocht weer meedoen met de wereld, ondanks de zware misdaden. Maar ver-

sidentschap van Trump, aldus de advocaat. „Op dit moment heerst er internationaal oorverdovende stilte als het aankomt op het vervolgen van Israëlische oorlogsmisdaden. Ook Nederland kijkt keihard de andere kant op.”

Geen gelijke kwestie

Brys gebruikt zijn Libanese ervaring om verder te kijken dan alleen juridische vervolging van oorlogsmisdadigers. In een opiniestuk in de Belgische krant *De Standaard* pleitte hij eerder dit jaar voor het faciliteren van een waarheids- en verzoeningsproces voor Israëlërs en Palestijnen.

In een telefoongesprek licht hij toe dat verzoening in zijn optiek niet betekent dat daders vrijuit gaan. „En ik zie ook in dat het geen gelijke kwestie is. Als je zegt dat de waarheid in het midden ligt, doet dat geen recht aan de verantwoordelijkheid die Israël draagt voor de onderdrukking van de Palestijnen. Dat zou de bestaande machtsverhoudingen alleen maar bestendigen.”

En toch, zegt hij, moeten beide bevolkingsgroepen met elkaar verder. „Dat betekent dat ze naar elkaars verhalen moeten luisteren.” Hij verwijst naar de beroemde Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie na de afschaffing van de apartheid. „Ook daar was er sprake van een duidelijk machtsverschil. Daarom deed die commissie zelf ook onderzoek naar de waarheid, naast het aanhoren van verhalen.”

Het Libanese initiatief waarbij Brys betrokken is, selecteert bepaalde gebeurtenissen uit de burgeroorlog. „Neem Zwarte Zaterdag, een dag vol sektarisch geweld die in 1975 de opmaat tot de oorlog vormde. Wij duiken de archieven in, bestuderen de kranten uit die tijd en interviews betrokkenen.” Het is Brys’ rol om de verhalen van de verschillende groeperingen op te schrijven.

Vervolgens worden de betrokken gemeenschappen bij elkaar gezet. „We laten ze die verschillende narratieven lezen, en dan volgt een dialoog. De bedoeling is dat ze gaan inzien dat de ander ook een punt heeft. Begrip en empathie voor het standpunt van de ander is essentieel om verder te komen.”

Herstel van de omgangsvormen

Brys wijst op het verschil tussen *punitive* en *restorative justice* - straffende en herstellende rechtvaardigheid. „In het eerste geval straf je de daders en daarmee is het klaar. Dat moet zeker ook gebeuren, maar het gaat de situatie niet oplossen. De tweede vorm is naast het straffen ook gericht op het herstellen van de omgangsvormen tussen groepen.”

Vergelijk het met de Duitsers na de Eerste Wereldoorlog, zegt Brys. Historici zien de zware herstelbetalingen die zij opgelegd kregen als een voedingsbodem voor het wrokkige klimaat waarin Adolf Hitler kon ontstaan. „Na de Tweede Wereldoorlog was er wel een plan voor Duitsland: het land mocht weer meedoen met de wereld, ondanks de zware misdaden. Maar ver-

geet niet dat er óók het Neurenberg-tribunaal was, waarin daders gestraft werden. Zo zie ik *restorative justice* voor me: Marshallplan én Neurenberg.”

Zo moet er volgens Brys ook goed bekeken worden welke Israëlërs bestraft moeten worden voor de genocide in Gaza, en welke niet. „Je kunt nu eenmaal niet iedereen vervolgen. Ook in Duitsland na de Tweede Wereldoorlog werd niet iedereen bestraft die iets met de nazi’s te maken had gehad. Het land moet ook verder.”

Zegveld ziet misschien wel grotere kansen op succesvolle vervolging van niet-politici. „De vervolging van Netanyahu zal hoe dan ook altijd ingewikkeld zijn, omdat hij als democratisch gekozen leider veel aanhangers heeft. Niet-politici zijn wat dat betreft interessanter. Je ziet al dat het Israëlische soldaten moeilijker wordt gemaakt om naar de Europese Unie te reizen. Hun wereld wordt kleiner, ze hebben geen rustig leven meer. Je merkt de gevolgen in de sport, in de cultuur. Laat het ze maar voelen.”

Zelf eiste Zegveld in een kort geding dat Nederland zou stoppen met het leveren van onderdelen van F-35 gevechtsvliegtuigen aan Israël. De rechter in hoger beroep ging in haar gedachtengang mee, de Hoge Raad verwees het onderwerp alsnog

terug naar de politiek. Het is, zegt ze, „belangrijk” dat er een gerechtelijke uitspraak ligt. „De Hoge Raad zegt in feite dat de politiek zelf moet concluderen dat het niet mag.”

Nieuw gelazer

Alleen een „serieuze plan met perspectief voor de Palestijnen” is volgens Zegveld in staat om nieuw „gelazer” te voorkomen. „Want wat hebben ze aan zelfbeschikking op de vierkante centimeter? Mijn grootste hoop is dat er nu in elk geval veel aandacht voor de kwestie is. We moeten op het rechtssysteem blijven hameren. Als Trump weg is, kan het recht een plek krijgen. Je moet de norm blijven bevestigen. Blijven gaan. Dat is niet morgen geregeld.”

Brys roept westerse regeringen op om zich hard te maken voor waarheid en verzoening. Dat houdt volgens hem ook in dat ze Israël onder druk moeten zetten om zo’n proces te beginnen. „Dan kom je op het punt van de westerse hypocrisie: het is makkelijker om je voor mensenrechten in te zetten als het geen bondgenoot is die je ter verantwoording moet roepen. Natuurlijk, het is ongewis wat een waarheids- en verzoeningsproces oplevert. Maar je moet ergens beginnen.”

catharina
een santheon ziekenhuis

Catharina Ziekenhuis zoekt twee leden voor de Raad van Toezicht

Zie voor meer informatie:
nrgovernance.nl/vacatures

de governance expert

Advertenties

Meulengraaf & Meulengraaf high end partner search

Wereldwijze gentleman met een warm hart (65)
Een gepassioneerde man met een schat aan levenservaring. Rationeel en gevoelsmatig in balans: attent, goed looking en onderhoudend. Hij is 1.90 m lang, met een sportief postuur, corporate voorkomen. Een geboren ondernemer – dat zit in zijn DNA. Zijn bedrijf verbetert de productiviteit van industrieën over de hele wereld. Goed opgeleid (TU Delft) en bereid. Een echte netwerker. Hij blijft veerkrachtig, kalm en positief, zelfs toen het leven hem op de proef stelde. Een betrokken en zorgzame man, ook als vader. Hij is hartelijk en wordt omringd door dierbare familie en vrienden. 'Samen het leven viert maakt het nog mooier!' Vooral de weekenden staan in het teken van gezelligheid – lekker eten en een mooi glas wijn, thuis of buiten de deur. Hij geniet van inhoudelijke gesprekken, altijd met een vleug humor. Sportieve bezigheden: trailrunning, padel, zwemmen en golf. Een fanatieke skiër (Zwitserland). Hij is veel onderweg maar neemt ook tijd om tot rust te komen. Hij waardeert kwaliteit en schoonheid, heeft echter minder affiniteit met kunst. Groot liefhebber van klassieke muziek. Woont in Amsterdam, is in goede harmonie gescheiden. Zijn ideale partner is een aantrekkelijke, karaktervolle vrouw: slank, niet te groot, met klasse en stijl. Ze is intelligent, bevlogen en heeft haar eigen levenservaring. Lief en zorgzaam, maar ook zelfstandig en niet te meegaand. Ze zegt wat ze denkt (met respect en tact), is authentiek, flexibel en heeft een avontuurlijke inslag. Jong van lijf en geest. **Reageer vrouwelijk en kosteloos, of tip iemand!**

meulengraafenmeulengraaf.nl/cliëntprofielen - 085 077 61 00

Grafzerken van soldaten op de Amerikaanse begraafplaats in Margraten, Limburg. FOTO ROB ENGELAAR / ANP

TWEEDE WERELDOORLOG

Op Margraten zijn twee panelen over zwarte bevrijders opeens weg

Op de begraafplaats in Limburg is niet veel meer te leren over de rol van zwarte Amerikanen die hielpen Nederland te bevrijden.

Paul van der Steen
MAGRATEN

In het bezoekerscentrum van de Amerikaanse oorlogsbegraafplaats in het Limburgse Margraten zijn, mogelijk al maanden geleden, twee panelen verwijderd die de rol van de 'zwarte' bevrijders' belichtten. Het gaat om Afro-Amerikaanse militairen die hielpen Europa te bevrijden van de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eén van de twee gedenkplaten stelde dat de zwarte militairen zowel tegen de vijand als tegen racisme vochten. Nu blijkt dat beide gedenktekens ergens in de loop van dit jaar werden weggehaald.

Stilzwijgend vertellen de laatste rustplaatsen van ruim 8.000 gesneuvelde militairen en de namen van ruim 1.700 vermisten op de begraafplaats van Margraten een imponerend verhaal. Eind 2023 kreeg het ereveld voor de bevrijders bovendien een bezoekerscentrum. Een permanente tentoonstelling in dat gebouw schetst sindsdien het verloop van de bevrijdingen licht persoonlijke verhalen toe van enkele gesneuvelde bevrijders.

De panelen over de zwarte militairen waren pas in 2024 toegevoegd aan de tentoonstelling. „Aanvankelijk besteedde die expositie geen enkele aandacht aan Afro-Amerikaanse militairen”, weet Kees Ribbens, senior onderzoeker bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies en bijzonder hoogleraar populaire historische cultuur van mondiale conflicten en massaal geweld aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Onder anderen Shefali Razdan Duggal, ambassadeur van de VS in Nederland onder president Biden, en een vertegenwoordiger van de American Battle Monuments Commission (ABMC), verantwoordelijk voor het beheer van de begraafplaats in Zuid-Limburg, spanden zich in voor aanpassing van de tentoonstelling.

Twee fronten

Er kwam één paneel dat de bezoekers informeerde over Afro-Amerikaanse dienstplichtigen in de Tweede Wereldoorlog. Een miljoen mannen van kleur hadden zich aangemeld voor militaire dienst. In wezen vochten ze aan twee fronten, meldde de tekst: ze stredden tegen de vijand én tegen

hardnekkig racisme. Vanwege discriminatie vochten ze meestal niet aan het front (het leger was gesegregeerd), maar verrichten ze ondersteunend werk. Zoals het aanleggen van graven voor vaak zwaar verminkte slachtoffers onder barre winterse omstandigheden.

Een tweede paneel vertelde het verhaal van George H. Pruitt (1922-1945). Hij werkte op 10 juni 1945, ruim een maand na de Duitse overgave, aan de aanleg van een telefoonlijn over een rivier bij Bremen, toen een van zijn kameraden te water raakte. In een poging hem te redden, verdronk ook Pruitt.

Vragen over de verwijdering van de twee panelen wil de ABMC alleen per e-mail beantwoorden. De ABMC, gevestigd in Parijs, is een onafhankelijk agentschap van de Amerikaanse federale overheid dat de Amerikaanse oorlogsgraven en -monumenten buiten de VS beheert. De grond van de begraafplaats in Margraten is na de bevrijding door de Nederlandse staat in eeuwigdurende bruikleen gegeven aan de VS.

Volgens woordvoerder Hélène Chaulin van de in Parijs gevestigde ABMC werden „deze panelen [zoals die over Pruitt] ontworpen om regelmatig te rouleren gedurende de looptijd van de tentoonstelling, zodat zoveel mogelijk individuele verhalen aan bod komen”. Het paneel is „momenteel niet te zien, maar niet uit rotatie”. Op de vraag wanneer en waarom het andere paneel, degene over de grafdelvers, is weggehaald, geeft ze geen antwoord.

Chaulin wijst wel op een fragment in de documentaire van ruim vijftien minuten die in het bezoekerscentrum wordt vertoond. Een paar seconden

kunnen opmerkelijke kijkers zwarte soldaten ontwaren die graven delven. De commentaarstem voorziet dat tafereel niet van toelichting.

Verder mailt Chaulin dat op een fotowand twee portretten van Afro-Amerikaanse militairen te zien zijn (ze hangen tussen ruim tweehonderd andere portretten) en dat de expositie verwijst naar de Afro-Amerikaanse militair Willie F. James Jr. (1920-1945), die in 1997 postuum met de Medal of Honor werd onderscheiden.

In dat gedeelte van de tentoonstelling toont een touchscreen informatie over zes onderscheiden militairen. Opvallend: bij de vijf blanke militai-

“
Het past bij het beleid van de regering-Trump

Kees Ribbens
onderzoeker bij NIOD

ren is een portretfoto geplaatst; van de zwarte militair James is alleen een foto van zijn grafmonument te zien, terwijl er online wel foto's van hem circuleren.

NIOD-onderzoeker Ribbens is geschrokken van het verdwijnen van de informatie. „Tegelijkertijd past het bij het beleid van de regering-Trump. Op de site van The Heritage Foundation, een conservatieve Amerikaanse denktank, verscheen in maart een aanklacht tegen de ABMC. Die zou zich onttrekken aan Trumps *executive order* om te stoppen met beleid ter bevordering van diversiteit en inclusie. De schrijver van dat stuk is tegenwoordig een senior adviseur op het minis-

terie van Justitie. En bij de ABMC is de diversiteitsfunctionaris – met naam en toenaam genoemd in het bewuste artikel – op een zijspoor gezet.”

Vergeten rol

Mieke Kirkels, schrijver van verscheidene boeken die de rol van zwarte militairen tijdens de bevrijding onder de aandacht brengen, noemt de ingreep in het bezoekerscentrum „vreselijk”. Ze maakte onder meer een boek met eerste luitenant Jefferson Wiggins, die haar vertelde dat bij de grafdelvers tijdens hun werk de tranen over de wangen liepen: „Ze waren volledig getraumatiseerd.”

Kirkels stond aan de basis van de Stichting Black Liberators in the Netherlands. Die organisatie zet zich in om de vaak vergeten rol van zwarte soldaten tijdens de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken, te belichten en te erkennen.

„Wat nu overblijft op de tentoonstelling in het bezoekerscentrum, is echt te weinig aandacht voor de zwarte bevrijders”, vindt Theo Bovens, voorzitter van Black Liberators in the Netherlands en tevens fractievoorzitter van het CDA in de Eerste Kamer. „Ongeveer 12,5 procent van de Amerikaanse bevrijders was van Afro-Amerikaanse origine. Ze hadden niet alleen een heel belangrijk aandeel in de aanleg van de begraafplaats in Margraten, 172 van hen kregen daar ook hun laatste rustplaats.”

Bovens wil de zaak aan de orde stellen als hij vanuit zijn senaatsfunctie een kennismakingsgesprek heeft met Joe Popolo, de nieuwe Amerikaanse ambassadeur in Nederland. „Of, als dat lang op zich laat wachten, in een speciaal voor dit onderwerp aangevraagd gesprek.”

PATEK PHILIPPE
GENEVE

BEGIN YOUR
OWN TRADITION

THE CUBITUS COLLECTION

YOU NEVER ACTUALLY OWN A PATEK PHILIPPE.
YOU MERELY LOOK AFTER IT FOR THE NEXT GENERATION.

Leon Martens
Maastricht, Stationsstraat 39-41
leonmartens.com

Steltman Watches
Den Haag, Plaats 16
steltman.nl

Schaap en Citroen
Amsterdam, P.C. Hoofstraat 40
schaapcitroen.nl

Advertentie

De Vrije Universiteit Amsterdam zoekt twee leden voor de Raad van Toezicht:
– Voorzitter
– Lid van de Kwaliteitscommissie

plusportal.perrettlaver.com

Referentienummer 8013

(voorzitter)

Referentienummer 8075

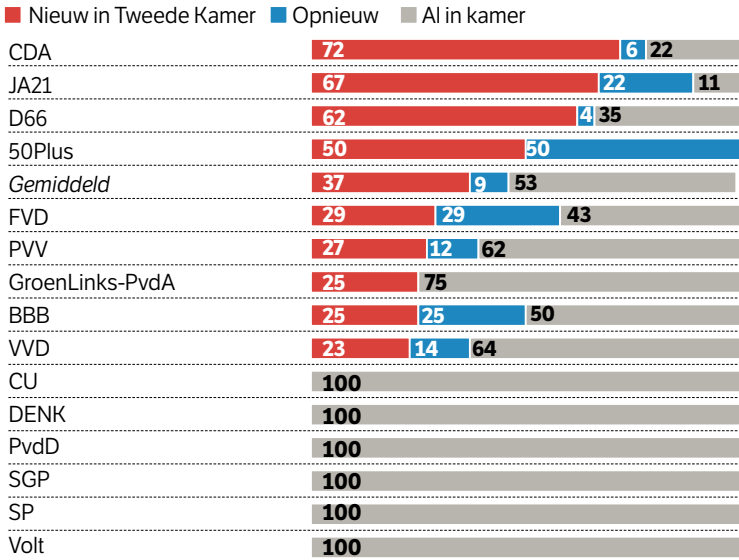
(lid kwaliteitscommissie)

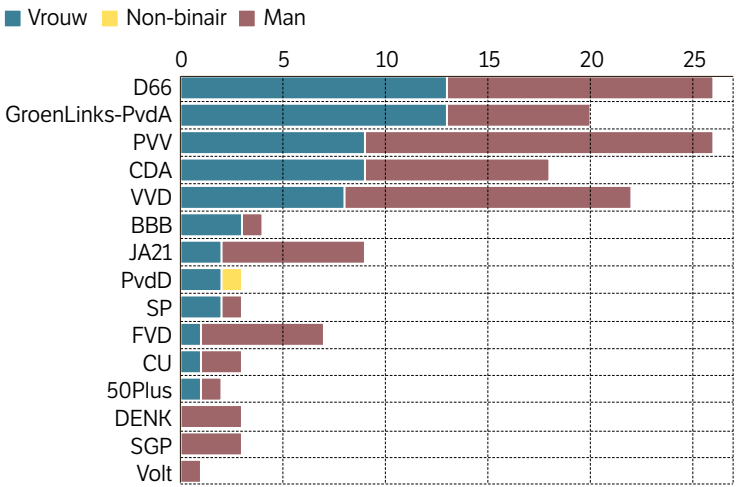
α.s.r. doet het

De nieuwe Tweede Kamer

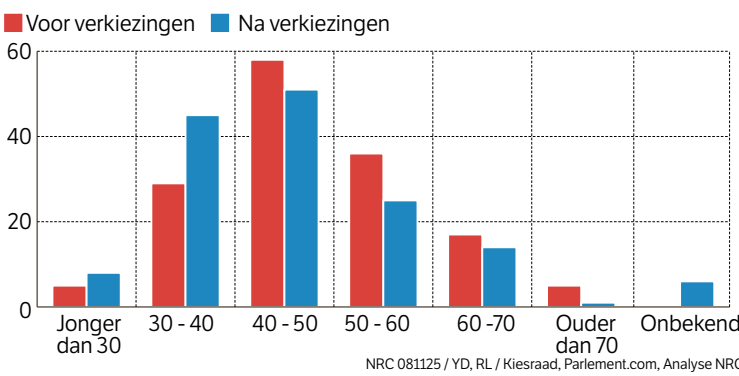
CDA, D66 en JA21 hebben relatief meeste nieuwkomers
Percentage van de Kamerleden, uitgesplitst naar wel/niet nieuw verkozen. Na Tweede Kamer-verkiezingen 2025

Meeste vrouwen bij D66 en GroenLinks-PvdA
Verdeling Tweede Kamerleden naar geslacht, na verkiezingen 2025

Meer twintigers en dertigers in de Kamer
Tweede Kamerleden naar leeftijd

Advertentie

8 dgs fly-drive authentiek en charme

WERELDERFGOED SICILIË

Winter- en voorjaarsspecial v.a. € 695,- p.p. Geldig t/m 15 november 2025

Italië is één groot openluchtmuseum. Sicilië is hiervan een belangrijk gebied. De bezetting door meerdere volken hebben een rijke geschiedenis opgeleverd o.a. uit de tijd van de Grieken, Romeinen, Moslims en Spanjaarden. Een groot aantal steden behoren tot het UNESCO wereld erfgoed. Veel van de bezienswaardigheden en sites zijn in de jaren goed bewaard gebleven. Een bezoek aan dit prachtige eiland is een aanrader juist in het na- en voorjaar. De temperatuur is mild, het is minder druk met toeristen maar biedt toch voldoende gezelligheid.

Deze uitgekienende route is zorgvuldig samengesteld en neemt u mee naar de hoogtepunten op het eiland: van de Etna naar Cefalu, van de Tempelvallei Agrigento naar de barok van Ragusa. Maar ook bezoeken aan Noto, Siracusa en Catania maken deze culturele beleving compleet. U rijdt door een gevarieerd landschap en verblijft in authentieke en sfeervolle accommodaties waar u geniet van de Siciliaanse gastvrijheid. En natuurlijk laat u zich verwennen door de Italiaans/Siciliaanse keuken.

INCLUSIEF: vlucht Catania v.v., Avis autohuur cat. A, 7 overnachtingen incl. Ontbijt
GRATIS EXTRA'S: met code NRC: upgrade naar Cat. C en Avis All Inclusive service.

15 november Reisevent Heerhugowaard
Styleintravel.nl/infodag

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

LEZERSSPECIAL: reis van de week

Wouter Koolmees, voorafgaand aan een van de kopjes koffie in de Schrijfkamer van de Tweede Kamer. FOTO BART MAAT

ACHTERGROND VERKENNING

Kopjes koffie bij Koolmees, maar de blokkades blijven

Rob Jetten noemt de verkenning een 'impasse'. Na dagen praten zijn de blokkades er nog steeds. En de tijd dringt, dinsdag moet Wouter Koolmees zijn verslag af hebben.

Lamyae Aharouay en Petra de Koning

DEN HAAG

Het kan wel: de dag na de verkiezingen je belofte aan de kiezers laten vallen. PVV-leider Geert Wilders deed dat in 2010 al meteen de ochtend na de verkiezingen met de verhoging van de aow-leeftijd, waar de PVV fel tegen was en die de PVV dus nooit zou accepteren. Ook niet, had hij voor de verkiezingen gezegd, ná de verkiezingen'. Want dat zou „kiezersbedrog” zijn. Het was het enige ‘breekpunt’ dat hij in die tijd had voor de kabinetsformatie.

VVD-leider Dilan Yesilgöz had in de campagne van 2023 gezegd dat ze met de PVV wilde regeren, maar de dag na de verkiezingen wilde ze dat opeens niet meer. De VVD wilde, zei ze toen, alleen een rechts kabinet „gedogen”. Daar kwam ze tweeënhalve maand later weer op terug. Met een paar vaste zinnen die ze overal herhaalde: „Om uit de impasse te komen, doe ik een stap naar voren.”

Dat er in de formatie nu meteen al

een impasse is, komt door een verkiezingsbelofte van Yesilgöz: ze zei in de campagne steeds weer dat ze niet in een kabinet wil met GroenLinks-PvdA. In de brief die ze deze week schreef aan verkenner Wouter Koolmees doet ze zelfs nog een stap naar achteren. Er staat in dat de VVD zo’n kabinet óók niet „vanuit de Tweede Kamer mogelijk” wil „maken”. Ook gedogen zit er dus niet in.

Daarmee zet de VVD de toon in de formatie, alsof het die partij is die de verkiezingen gewonnen heeft en onmisbaar zou zijn voor een meerderheid.

Jesse Klaver van GroenLinks-PvdA kiest een heel andere strategie. Hij werd deze week fractievoorzitter en liet aan journalisten weten wat hij tegen Koolmees ging zeggen: GroenLinks-PvdA wil meeregeren maar vindt de oppositie ook oké, als dat het land vooruit helpt. „Bijdragen aan Nederland”, zei hij voor en na zijn gesprek met Koolmees, „kan vanuit de coalitie én de oppositie.” De blokkade van de VVD tegen GroenLinks-PvdA vond Klaver „old school politics”.

Van Klaver is bekend dat hij met

zijn partij, ook toen dat alleen nog maar GroenLinks was, graag wil meedoen aan het landsbestuur. En onder leiding van Klaver mislukte dat al eens. Wat het nu moeilijk voor hem kan maken: hij is nog maar net gekozen als leider, GroenLinks-PvdA zit nog midden in de fusie en de grote belofte van die fusie is bij deze verkiezingen weer niet waargemaakt. Zijn Tweede Kamerleden zijn zwaar teleurgesteld. Willen die nu wel mee-

doen aan een kabinet? En heeft Klaver als net nieuwe leider al genoeg gezag om beslissingen te kunnen nemen in de formatie?

Nieuwe kiezers, oude kiezers

Rob Jetten moet een oplossing zien te vinden voor de formatie, die al met een dreigt vast te lopen. Hij heeft gezegd dat hij graag in een kabinet wil met CDA, VVD en GroenLinks-PvdA. De coalitie die Yesilgöz graag wil, met JA21 in plaats van GroenLinks-PvdA, zou voor D66 heel ingewikkeld zijn. Zijn vaste achterban moet weinig hebben van de radicaalrechtse partij JA21, die voortkomt uit FVD. Jettens nieuwe kiezers zien dat misschien anders, zij hebben hem in de campagne een rechtser D66-verhaal horen vertellen. JA21-leider Joost Eerdmans ziet daar een kans: hij had D66 over asiel en migratie veel strengere woorden horen gebruiken dan eerst.

Wat Jetten ook beslist, een deel van zijn kiezers zal hij, zo lijkt het, hoe dan ook van zich vervreemden, want hij heeft óók nieuwe kiezers wegge-

kers voorganger Gert-Jan Segers, net na het 1 april-debat over een ‘functie elders’ voor Pieter Omtzigt, dat de ChristenUnie niet meer in een kabinet met Rutte zou gaan. „Er is echt iets geknapt”, hij vertrouwde Rutte niet meer.

Twee weken later kwam Segers daar alweer voorzichtig op terug, en de ChristenUnie ging wel weer regeren met Rutte, in Rutte IV.

Sigrid Kaag, die toen D66 leidde, had op haar beurt geen zin in een kabinet met de ChristenUnie, dat was volgens haar net zoiets als in een „roestige auto” stappen. Ze deed het toch. Dat kabinet viel over asiel en migratie, door de VVD die volgens de andere partijen een uitweg zocht uit het kabinet. Tot op het laatst was er nog naar oplossingen gezocht, namens de VVD onderhandelde Dilan Yesilgöz, namens D66 Rob Jetten. D66'ers bleven lang boos op de VVD, zeker toen later bleek dat het ‘nareis-op-nareis’-argument dat Yesilgöz steeds had gebruikt over de grote aantallen asielzoekers, niet klopte. Andersom hadden VVD'ers in de loop van de jaren een steeds grotere afkeer gekregen van D66, achter de schermen viel te horen: „Met die partij gaan we nooit meer samenwerken.”

In de brief die Yesilgöz aan Koolmees schreef doet ze zelfs nog een stap naar achteren

‘JA21 is anders’

Op vrijdag zegt D66-leider Rob Jetten zelf ook dat de verkenning in een „impasse” zit. Koolmees probeert die ‘s middags op te lossen door Jetten te ontvangen samen met Eerdmans van JA21, en later ook nog Yesilgöz en Klaver. Eerdmans heeft er zin in, een kabinet met ook zijn partij. „Wij willen graag.” Jetten is juist afstandelijk, hij benadrukt meer dan eerst de verschillen met JA21: „Bij asiel en migratie heeft die partij het over remigratie, over het uitzetten van mensen naar landen waar de doodstraf geldt.” Al zegt hij ook dat hij JA21 anders vindt dan de PVV en FVD, partijen met wie hij zeker niet wil regeren. „In het JA21-programma staan ook voorstellen die wat mij betreft niet zouden moeten kunnen in Nederland, maar minder dan bij PVV en FVD.” Die twee partijen hebben, zegt hij, ook „parlementsleden die zijn veroordeeld voor het een en ander”.

Premiersbonus

D66 zou er ook voor kunnen kiezen om zonder de VVD te gaan formeren. Met CDA, GroenLinks-PvdA, ChristenUnie en JA21 is er ook een meerderheid. Dat zou nu nog niet op tafel liggen bij de verkenner omdat Mirjam Bikker van de ChristenUnie „nu niet aan de orde is” om mee te doen aan een kabinet. Ze wilde graag „constructief” zijn, maar „vanuit de Tweede Kamer en niet vanuit het kabinet”.

Maar ook de ChristenUnie weet hoe je dat doet: terugkomen op wat je eerder hebt gezegd. In 2021 zei Bik-

Aan tafel bij Wouter Koolmees zei deze week de ene na de andere fractievoorzitter dat er snel een kabinet moet komen, omdat kiezers daarop zitten te wachten. Maar snel gaat het nog helemaal niet. Dinsdag moet Koolmees klaar zijn met zijn verslag, donderdag is er een debat over in de Tweede Kamer.

VVD-leider Yesilgöz zegt vrijdagmiddag dat haar partij niet over te halen is om wél samen met GroenLinks-PvdA in een kabinet te stappen. „Dan zouden zij richting hun eigen kiezers een totale draai moeten maken op alle punten. Dat lijkt me niet geloofwaardig”, aldus de VVD-leider.

Advertentie

4 DAAGSE BUSREIS BELGIË | **VLAAMSE MEESTERS**

Iconen zoals Jan Van Eyck, Pieter Bruegel de Oude en Peter Paul Rubens, hebben de Vlaamse kunstscene gekenmerkt en wereldwijd bewondering geogst. Jan van Eyck wordt vaak beschouwd als een pionier van de Vlaamse Primitieven. Tijdens deze 4-daagse reis volgen we o.l.v. Drs. Ria Ophoff (kunsthistoricus) het spoor van deze kunstenaars langs de steden Antwerpen, Gent en Brugge. We starten de reis in het Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen, waar we werken van Jan Van Eyck en de Vlaamse Meesters be-

wonderen. In de Sint-Baafskathedraal in Gent bevindt zich het meest beroemde kunstwerk van de gebroeders Van Eyck: het Lam Gods. Na het bezoek aan het Museum voor Schone Kunsten in Gent sluiten we de reis af in Brugge, waar Van Eyck zestien jaar lang zijn artistieke talent ontplooidde. In Brugge brengt u een bezoek aan het Groeningemuseum met kunstwerken uit de Vlaamse Primitieven-periode.

Vertrek 14 april 2026

www.styleintravel.nl/vlaamsemeesters
info@styleintravel.nl • tel.: 020-428 05 55

ART & CULTURE

VERSLAVING

Een vape onder je kussen om ook 's nachts een trekje te nemen

Jongeren die vaperen nemen soms wel duizend trekjes per dag. Velen krijgen longklachten, van lichte benauwdheid tot astma of een bloeding. Kinderlongartsen Sophie Cohen en Michiel Bannier werken mee aan de oprichting van een landelijk meldpunt. „We hopen dat we de overheid wakker kunnen schudden.”

Door **Juliette Vasterman** Fotografie **Joost Rutten**

DEN HAAG

Op de eerste hulp zien artsen steeds vaker jonge mensen met ernstige longproblemen binnenkomen. De een heeft een klaplong, de ander een longontsteking, longbloeding of een nicotinevergiftiging. Sommigen hebben een astma-aanval die nauwelijks te bedwingen is. In de afgelopen twee jaar zijn 23 tieners opgenomen in het ziekenhuis, van wie enkelen zelfs op de intensive care belandden. Oorzaak: vaperen.

Kinderlongartsen Sophie Cohen van het UMC Utrecht en Michiel Bannier van het Maastricht UMC+ hebben de kinderen zelf gezien of over ze gehoord van collega's. Even geleden nog kwam er een jongen met een klaplong op de eerste hulp waar Cohen werkt. „Hij lag ruim een week in het ziekenhuis”, vertelt ze. „Hij is inmiddels thuis, maar het duurt nog even voordat de long weer volledig aan zijn de borstkas is gehecht.” Ze voegt eraan toe: „Ik hoop dat hij nu niet meer vapet, maar zeker weten doe ik het niet.”

Sinds de vape in 2021 aan een opmars begon, vooral door de komst van goedkope wegwerpvapes, zien Cohen en Bannier een nieuw type patiënt in hun spreekkamer: tieners met longklachten die ze voorheen zelden zagen. Vaak gaat het om jongeren met astmatische klachten die door vaperen zijn ontstaan of verergerd. De ernstigste gevallen belanden in het ziekenhuis, maar daaronder bevindt zich, zegt Bannier, „een veel grotere groep jonge mensen met vage, aanhoudende klachten”. Denk aan benauwdheid, vermoeidheid, een kuchje, een hoest, misselijkheid, een slechte conditie,

concentratieproblemen of mentale issues. En die komen niet bij een arts terecht.

Om een beter beeld te krijgen van de gevolgen van vaperen, zijn de kinderlongartsen samen met het gezondheidsinstituut RIVM en het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) bezig een landelijk meldpunt op te zetten. Via dat meldpunt kunnen alle artsen vermoedelijke vape-gerelateerde gezondheidsproblemen melden. De artsen hopen zo een veel beter beeld te krijgen van hoeveel kinderen vaperen, hoe oud ze zijn, welke klachten ze hebben maar ook welke vapes ze gebruiken en welke stoffen ze binnenkrijgen.

Patronen herkennen

Het meldpunt moet er ook voor zorgen dat meldingen van artsen uit verschillende delen van het land op één plek samenkomen. Zo kunnen we patronen herkennen, zegt Cohen. In de Verenigde Staten werd in 2019 zo'n centraal meldpunt ingesteld toen er plotseling bijna drieduizend jonge mensen, afkomstig uit het hele land, ernstig ziek werden van vaperen. 68 mensen overleden. Onderzoekers zagen dat THC en vitamine E-acetaat, een olieachtige stof die wordt gebruikt als verdikkingsmiddel in de vapes, de klachten veroorzaakten. Artsen konden elkaar meteen informeren. „Met zo'n systeem kun je sneller ingrijpen als er iets misgaat”, zegt Bannier.

Bovendien levert het meldpunt harde data op, waar het RIVM en het ministerie van Volksgezondheid wellicht iets mee kunnen. Sinds 1 januari 2024 is er al een verbod op smaakjesvapes, maar veel jongeren weten er via de illegale handel toch aan te komen. Daarom is er volgens Cohen meer nodig dan een verbod alleen: “We zouden veel liever striktere regels en betere handhaving zien.” Bannier

Cijfers

Meer jongeren vaperen

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat steeds meer jongeren in Nederland vaperen, dat ze dat vaker doen en dat ze er op steeds jongere leeftijd mee beginnen.

6 procent van de 12- tot 18-jarigen in Nederland gebruikte in 2023 een e-sigaret, tegenover 1 procent in 2021 – een vervijfvoudiging in twee jaar tijd, laat de Landelijke Jeugdmonitor 2024 zien.

8,8

procent van de 12- tot 17-jarigen vapet maandelijks, blijkt uit de Jongerenmonitor Tabaks- en Nicotineproducten 2025 van het Trimbos-instituut.

2

procent van de 12- tot 17-jarigen vapet dagelijks.

25

procent van de scholieren van 12 tot 16 jaar heeft ooit een vape geprobeerd, van 9 procent bij 12-jarigen tot 36 procent bij 15- en 16-jarigen.

15

miljoen jongeren tussen de 13 en 15 jaar oud vaperen, wereldwijd, liet de Wereldgezondheidsorganisatie onlangs weten.

100

miljoen mensen vaperen in totaal.

nrc

ZATERDAG 8 NOVEMBER & ZONDAG 9 NOVEMBER 2025

ISAMAE (BIJNA 15) UIT DEN HAAG

‘Mijn hoofd zei steeds: je moet vaperen’

'S nachts werd ik vaak wakker, rond een uur of twee en dan moest ik een trekje nemen. Mijn vape lag naast mijn bed, na een paar hijsjes probeerde ik weer te slapen, maar dat lukte vaak niet. Overdag was ik moe. Soms had ik in een paar dagen een vape met vijftienduizend puffs op. Fietsen werd zwaar, na tien minuten was ik al buiten adem, en op school kon ik me slecht concentreren. Op de middelbare school vapeten al mijn

vrienden. Ik heb moeite met groepsdruk, ik zeg al gauw ja. Dus als iemand me een hijsje aanbod, nam ik er een. Mijn hoofd zei steeds: je moet vaperen. Ook tijdens de les. Dan zei ik tegen de docent: ‘Mag ik even naar de wc?’ en dan liep ik langs klaslokalen van vrienden en gebaarde ik: kom je mee?

Een vriendin van mij had dealers gevonden via Snapchat. Je stuurt gewoon: ‘Verkoop je vapes? Welke smaken?’ Je

kunt overal afspreken. Soms haalden we de vapes op in een andere buurt, soms kwamen de dealers naar onze buurt. We deelden ze met klasgenoten, iedereen had wel interesse.

De eerste keer dat ik vapete was in de boomhut achter mijn oude basisschool. Ik zat in groep 8 en was twaalf. Ik zag ouders op het schoolplein vaperen en vond het stoer. De moeder van mijn vriendinnetje had er eentje in haar tas, die hebben we stiekem gepakt. We

klommen over het hek naar de hut, zodat niemand ons zou zien. Bij het eerste hijsje moest ik hoesten, maar het was ook wel lekker. Uiteindelijk hebben we de vape in het riool gooid, omdat we bang waren dat iemand erachter zou komen.

Op de middelbare school merkte ik: ik kan niet meer zonder. En ik wilde van dat gevoel af. Op school zag ik posters voor een cursus om te stoppen. Ik schreef me in. Ook sprak ik met een

vriendin af dat we samen zouden stoppen. We probeerden elkaar te helpen: als een van ons een vape vast had, zei de ander: leg weg! Dat hielp even, maar na een paar weken begonnen we toch weer.

Nu ben ik vier maanden gestopt. Ik voel me lichter, mijn concentratie is veel beter en mijn cijfers ook. Misschien mag ik na de kerstavantie zelfs naar de havo. Soms rook ik op een feestje nog een sigaret, maar vaperen doe ik niet meer.”

17-JARIGE STUDENTE UIT HAARLEM

‘Ik was dertien en vapete de hele dag door’

Ik was elf toen ik voor het eerst een vape probeerde. Mijn nichtje had er eentje en vroeg: ‘Durf jij ook?’ Ik wilde stoer doen, dus nam een trekje. Het zag er cool uit, al die rook uit je mond. Ik had geen idee dat het schadelijk was.

Een jaar later, in de brugklas, kocht ik een vape van een jongen uit de klas. Hij verkocht ze voor zeven euro, een Elf Bar met zeshonderd puffs. In het begin had

ik keelpijn, maar dat ging na een paar dagen over. Na twee weken raakte ik de vape kwijt en dacht ik: laat maar, ik ben er klaar mee.

Maar dat veranderde toen ik naar een andere school ging. In die tijd werd vaperen echt een trend. Iedereen deed het, en je kreeg het constant aangeboden. In de pauze stonden we buiten met vriendinnen te vaperen. Ik was dertien en deed het de

hele dag door.

Vrienden reden naar België om daar Crystal Bar wegwerpvapes met een smaakje te kopen. Die verkochten ze hier door. Mijn favoriete smaken: passionfruit, kersen cola. Die kostten zo'n 7 tot 10 euro, de grote vapes 15 tot 20. Sommige vrienden hadden van die enorme ‘disco’s’ van vijftienduizend puffs. Er waren zelfs klasgenoten die ze van hun ouders kregen.

Mijn moeder zei: ‘Je kunt beter sigaretten roken dan vaperen.’ Maar sigaretten zijn duur. Ze kocht een pakje voor me, ik mocht er drie per dag roken, maar dat vond ik niks, steeds naar buiten in de kou, en het stinkt. Vaperen is gewoon charmanter dan roken.

Ik ben uiteindelijk gestopt omdat mijn conditie slecht werd. Ik sportte altijd fanatiek en rende iedereen er-

uit, maar dat lukte niet meer. Toen dacht ik: er moet iets veranderen. Niet lang daarna kreeg ik kinkhoest, en de dokter ontdekte dat ik astma heb, waarschijnlijk door het vaperen. In die tijd voelde ik me ook depressief. Mijn moeder denkt dat dat door het vaperen kwam, maar ik denk van niet.

Nu vape en rook ik alleen nog op feestjes, gewoon omdat het gezellig is.”

vult aan: „We hopen dat we met die data de overheid kunnen wakker schudden.”

Jongeren met vape-gerelateerde klachten blijven nu nog onder de radar, zegt Bannier. „Een vermoeide tiener met een kuchje stuur je niet meteen naar de huisarts. Je denkt: het gaat wel over.” Ouders en jongeren leggen zelden de link met vaperen, vertelt hij. Ook artsen en huisartsen niet. „We moeten hen er regelmatig op wijzen: heb je al aan vaperen gedacht? En als je ernaar vraagt bij je patiënt, vraag dan niet of de tiener rookt, want dan zeggen ze ‘nee’. Maar vraag of diegene vapet.”

Overigens is het de vraag of je daar een eerlijk antwoord op krijgt, zegt Bannier. Vaak niet, weet hij uit ervaring. Hij en Cohen zien in hun spreekkamer vaak jongeren met astma. Vaperen kan astma veroorzaken, daar is best veel bewijs voor, vertelt Cohen. En bij jonge mensen die al astma hebben, kan de ziekte door het vaperen een ernstiger verloop krijgen. Hun herstel duurt

Eén vape kan een enorme hoeveelheid nicotine bevatten, soms vergelijkbaar met twee tot wel twintig pakjes sigaretten

langer. „We zien jongeren bij wie het vaperen een aanval heeft uitgelokt, soms zelfs met een opname op de kinder-IC tot gevolg”, zegt Bannier.

Daarbij komt dat de standaardbehandeling vaak minder goed werkt bij tieners die vaperen. De longen reageren minder op medicijnen, waardoor artsen hogere doseringen corticosteroiden moeten voorschrijven, zegt Cohen. „Dat heeft voor kinderen nare bijwerkingen. Het kan hun groei beïnvloeden, gedrag veranderen en op de langere termijn de botdichtheid aantasten.”

Verhitte vloeistof

Mensen willen vaak weten wat slechter is, roken of vaperen, vertelt Cohen. De kinderlongartsen leggen uit dat vaperen en roken verschillende dingen zijn. Bij roken gaat het om verbrande tabak, bij vaperen om verhitte vloeistof, en dat levert een compleet andere mix van schadelijke stoffen op, legt Bannier uit. De impact van vaperen is er niet minder om, artsen zien jongeren die al na een paar maanden last krijgen van benauwdheid, ontstekingen en longproblemen.

De verhitting van de vloeistof gebeurt via een gloeidraad, waarbij metalen zoals lood en nikkel kunnen vrijkomen. Ook ontstaan vluchtige stoffen en ultrafijne deeltjes die diep in de longen doordringen. De damp bevat daarnaast chemische stoffen als formaldehyde (bekend als conserveringsmiddel), polyethyleenglycol (een bindingsmiddel), verdikkingsmiddel glycerol en geregeld diverse smaakstoffen. Vooral de zoete varianten zorgen ervoor dat jongeren dieper inhaleren, vertelt Bannier. „En door het lekkere smaakje vaperen ze meer en sneller achter elkaar waardoor ze sneller verslaafd raken.” De giftige stoffen zetten de afweercellen in de longen voortdurend aan het werk, leggen de kinderlongartsen uit. „Het afweersysteem staat als het ware steeds ‘aan’, waardoor het

weefsel geïrriteerd raakt en beschadigt.” Het lichaam probeert dat te herstellen door extra slijm en vocht aan te maken, legt Cohen uit. Dat vocht kan zich ophopen in de luchtwegen en longblaasjes, waardoor ademen moeilijker wordt.

Enorme hoeveelheden

Daarbij bevatten veel vapes enorme hoeveelheden nicotine, soms vergelijkbaar met twee tot wel twintig pakjes sigaretten in één vape. Omdat je een vape overal en op elk moment kunt gebruiken, nemen jongeren vaak honderden, soms wel duizend, trekjes per dag. „Een sigaret moet je aansteken en doven, maar een vape pak je zo even tussendoor”, zegt Bannier. „Die constante handeling maakt het stoppen extra moeilijk: het is niet alleen de nicotine die verslavend is, maar ook het ritueel zelf.” Sommige jongeren hebben hun vape onder hun kussen liggen omdat ze 's nachts wakker worden met zo'n sterk verlangen naar nicotine, dat ze een trekje moeten nemen, vertelt hij.

Volgens Cohen en Bannier is nicotine een van de meest verslavende stoffen die er bestaat, en jongeren zijn er extra gevoelig voor. „Het brein is tot je 25ste nog volop in ontwikkeling”, legt Bannier uit. „Nicotine grijpt direct in op het beloningssysteem in de hersenen. Jongeren voelen daardoor even ontspanning of focus, maar raken er razendsnel afhankelijk van.” Bovendien verstoort nicotine het aanleggen van nieuwe hersenverbindingen, een proces dat juist in de puberteit volop plaatsvindt. Daardoor kunnen aandacht, concentratie en stemming blijvend beïnvloed raken. Cohen: „We zien jongeren die zonder die vape niet meer helder kunnen nadenken of zich moeilijk kunnen concentreren op school. Hun brein leert dat het nicotine nodig heeft om te functioneren. En dat is het begin van een verslaving.”

Tawila is sinds de val van Al Fashar uitgegroeid tot **overvol toevluchtsoord** van een half miljoen ontheemden. FOTO AFP

SOEDAN

‘Iedereen die anders is, willen ze uitroeien’

In toevluchtsoord Tawila is de angst bij de uit Al Fashar gevluchte Soedanezen nog groot. Ze vertellen over executies, verkrachtingen en hongersnood. „De RSF heeft er een oorlog tegen de bevolking van gemaakt.”

Gewonde vluchtelingen uit Al Fashar worden verzorgd door Artsen Zonder Grenzen in Tawila. FOTO MOHAMED JAMAL/REUTERS

Koert Lindijer

NAIROBI

Een truck vol strijders van de paramilitaire militie RSF rijdt rond de Soedane stad Al Fashar in een spoor door het zand. Onder een dreinend muziekje zoomt de camera van een militiestrijder in op lijken langs de weg. De RSF-soldaten roepen „*falangun*”, waarmee slaaf of handlanger wordt bedoeld. Dat filmpje voerde de gedachten van hulpverlener en oud-directeur van Artsen zonder Grenzen Arjan Hehenkamp terug naar de oorlogbegin deze eeuw in Darfur, die door de aanklager van het Internationale Strafhof is bestempeld als genocide. „Bizar hoe de geschiedenis zich herhaalt”, zegt Hehenkamp, die nu voor het International Rescue Committee in Tawila zit.

Die plaats is sinds de val van Al Fashar uitgegroeid tot overvol toevluchtsoord voor een half miljoen ontheemden, met duizenden zwaar ondervoede en getraumatiseerde kinderen. Ze moeten het stellen zonder zeep en hebben te weinig voedsel en water. Er woedt een cholera-epidemie waarbij al talrijke slachtoffers vielen.

De strijd rond Al Fashar behoort tot de wreedste episodes van de inmiddels tweënhalf jaar durende oorlog in Soedan. Die oorlog gaat niet alleen om de macht tussen twee militaire groeperingen, de paramilitaire Rapid Support Forces (RSF) en het regeringsleger. In de door de RSF gecontroleerde westelijke regio is de strijd ontaard in gericht geweld tegen niet-Arabische gemeenschappen uit Darfur.

„De RSF heeft er een oorlog tegen de bevolking van gemaakt”, zegt Hehenkamp. „Tegen iedereen die zou hebben samengewerkt met de vijand, de regeringssoldaten. Er speelt ook een etnische dimensie mee. En aan alle zijden doen ook nog eens onge disciplineerde strijders mee. Die cocktail leidt tot een orgie van geweld, waarin de meest afschuwelijke dingen gebeuren.”

Hehenkamp vindt het lastig om mensen in Darfur te vatten in de categorieën ‘Afrikaans’ en ‘Arabisch’, maar erkent dat het conflict langs die lijnen wordt uitgevochten. De RSF wordt daarbij gezien als Arabisch. „De RSF identificeert mensen op basis van afkomst, houdt ze aan en executeert ze, omdat Afrikaanse bevolkingsgroepen als bondgenoten van de regering worden gezien. Die etnische en raciale dimensie wakkert de haat aan. Dat was begin deze eeuw al zo, toen de toenmalige president Bashir Arabi-

Burgeroorlog Soedan

Gebied onder controle van:

- Regeringsleger (SAF) en gelieerde groepen
- RSF en gelieerde groepen
- Overige groepen

sche milities inzette om Afrikaanse rebellen te bestrijden, een strijd waarbij naar schatting een kwart miljoen mensen in Darfur omkwamen. Diezelfde strijd duurt voort, alleen heten de Janjaweed nu RSF.”

Bij de inname van Al Fashar eind vorige maand richtten strijders van de RSF een bloedbad aan in een ziekenhuis. Tientallen, mogelijk honderden patiënten werden geëxecu-

In Tawila arriveren families die uit elkaar zijn gerukt, vaak zonder mannen, en kinderen zonder ouders

Arjan Hehenkamp
hulpverlener in Tawila

teerd. Hoe kan zoiets gebeuren? „De RSF had van tevoren gezegd dat iedereen die in de stad bleef, zou worden gezien als medestander van het regeringsleger,” zegt Hehenkamp. „We zagen dat eerder bij de verovering van andere steden in het oosten van het land. Strijders uit allerlei regio’s sluiten zich dan aan, waardoor iedere vorm van discipline verdwijnt. In zo’n chaos ontspoort het geweld volledig en wordt zelfs een ziekenhuis niet ontzien.”

Hehenkamp keerde vorige week terug uit het gebied. Hij reisde van Tawila, waar veel ontheemden hun toe-

vlucht zoeken, tot vlakbij Al Fashar. „In Tawila arriveren gezinnen die uit elkaar zijn gerukt, vaak zonder mannen, en kinderen zonder ouders. De ontheemden vertellen over mensen die langs de weg worden geëxecuteerd, mannen die worden vastgehouden en anderen die een veel geld moeten betalen om vrij te komen. De RSF richt hun woede vooral op leden van niet-Arabische bevolkingsgroepen zoals de Zaghawa, de Fur en de Massalit. Zij worden teruggestuurd naar Al Fashar of onderweg geëxecuteerd of gevangengezet. In de meeste gevallen halen ze Tawila niet.”

Te zwak om te vluchten

Gehinderd door een communicatie black-out proberen hulpverleners in Tawila via getuigenissen een beeld te krijgen van de wreedheden. „Veel ontheemden zitten nog vast,” zei Shashwat Saraf donderdag tijdens een digitale persbriefing vanuit Tawila. Hij is hoofd van de Norwegian Refugee Council in Soedan. „Ze zijn te zwak om te vluchten of kunnen het losgeld niet betalen. Uit angst kruipen sommigen op hun buik door de woestijn om niet gezien te worden.” Saraf vertelde ook over talloze meldingen van verkrachting.

De Soedanese mensenrechtengroep Avaaz liet eerder deze week tijdens een persbriefing vanuit Tawila de stem horen van Amira, een moeder uit Al Fashar. „Niemand wil je helpen,” zei ze over de verwoestende gevolgen van de massale verkrachtingen.

Een Soedanese vrouw die het geweld in Al Fashar ontvluchtte, voedt haar kind in **een geïmproviseerde kliniek** van Artsen zonder Grenzen in Tawila. FOTO MOHAMED JAMAL/REUTERS

gen. Haar vijftienjarige zoon was getuige van hoe RSF-soldaten mannen afslachtten. „We worden rillend van angst wakker, de beelden van de slachting blijven ons achtervolgen.” De moeder vertelde dat zij en haar gezin werden vastgehouden voor losgeld. „Ze lieten ons pas gaan als we een miljoen Soedanese pond betaalden, ongeveer 350 dollar.” Ze beschreef haar vluchtweg als „bedekt met lichamen”.

De angst die mensen uit Al Fashar voelden, klinkt nog door in hun getuigenissen. Een overlevende vertelde: „We hebben vreselijk geleden op de

dag dat we Al Fashar verlieten, erger dan alles wat we zelfs tijdens de oorlog van 2003 hebben meegemaakt. We zaten vast in een grote loopgraaf, omsingeld. Een grote troepenmacht opende het vuur op ons. We renden weg, sommigen van ons wisten te ontsnappen, anderen werden gedood en sommigen werden voor onze ogen verbrand. Ze willen alleen mensen zoals zij in leven laten, iedereen die anders is moet worden uitgeroeid.”

De overlevenden bereiken

Het Yale Humanitarian Research Lab meldde vrijdag, op basis van satelliet-

beelden, dat de RSF de belangrijkste vluchtweg door de aarden wal rond de stad heeft afgesloten. Ook zag het onderzoeksinstituut dat de RSF in Al Fashar meerdere massagraven heeft aangelegd. Ruim anderhalf jaar hield de RSF Al Fashar in een wurggreep en liet de militie de bevolking verhongeren. Voedsel en hulpgoederen mochten de stad niet in. Nu staat de internationale hulpverlening voor een moeilijk dilemma: moet zij met de RSF in gesprek gaan om de overlevenden te kunnen bereiken? Arjan Hehenkamp erkent dat de relatie met de RSF uiterst delicaat zal zijn.

„Het gaat niet om samenwerking met de RSF, maar om het creëren van omstandigheden waarin we slachtoffers kunnen helpen. Dat zal moeten gebeuren onder machthebbers als de RSF. Natuurlijk brengt dat spanningen met zich mee. We proberen te voorkomen dat de autoriteiten daar voordeel van hebben, maar helemaal lukt dat niet. Dat is pijnlijk, zeker voor onze Soedanese collega’s van wie families leden zijn vermoord in Al Fashar.”

Hehenkamp weet hoe precair de situatie blijft zolang het gebied onder RSF-controle staat. Toch denkt hij dat hulporganisaties op termijn weer toegang zullen krijgen tot Al Fashar. „Zodra ze de sporen van de slachtingen hebben uitgewist. We zullen moeten werken met de autoriteiten die aan deze tragedie hebben bijgedragen. Het is een moeilijke evenwichtsoefening, maar dat is het lot van veel humanitaire hulpverleners.”

Advertentie

Laat de feiten regeren.

We zijn van niemand afhankelijk, behalve van jou.

Investico bedankt zijn 15.748 Vrienden!

Elke extra euro betekent nog meer diepgravend onderzoek.

Word Vriend vanaf €1 per maand.

www.platform-investico.nl

investico onderzoeksjournalisten

RECONSTRUCTIE
OPENBAAR BESTUUR

Het Amsterdamse gemeentebestuur verzette zich fel tegen de openbaarmaking van een deze week verschenen rapport van de eigen ombudsman, over het integriteitsbeleid van Amsterdam. Burgemeester Femke Halsema wilde publicatie voorkomen.

Door **Jos Verlaan** en **Bas Blokker**
Fotografie **Bram Petraeus**

Amsterdam
op ramkoers
met de eigen
ombudsman

Onderzoek

K

‘Kwaadaardig’. Dat woord dendert na in zijn oren als Munish Ramlal, de Amsterdamse ombudsman, buiten het stadhuis aan de Amstel staat. Het is 18 september. Vijf kwartier hebben hij en zijn onderzoeker op de kamer van burgemeester Femke Halsema gezeten. Die heeft hun gezegd hoe slecht ze het rapport over het Amsterdamse integriteitsbeleid vindt dat de ombudsman haar in concept heeft voorgelegd: de opzet deugt niet, de methode deugt niet en de inhoud deugt ook niet.

De ombudsman had de burgemeester vooraf nog bericht. Ja, de bevindingen zijn hard. Maar kunnen ze in goed overleg misschien bedenken hoe ze het zo kunnen formuleren dat de boodschap beter te verdragen is voor het stadsbestuur? Zodat tenminste de belangrijke inhoud wordt gehoord?

Nee. De burgemeester wil die draai niet geven aan het onderzoek. Ze vindt dat het rapport - van een ombudsman met wettelijk beschermde autonomie, en al lang en breed aangekondigd bij de gemeenteraad - zo niet naar de raad mag. Ze vindt het niet alleen slecht, horen de ombudsman en zijn onderzoeker in september, ze is er ronduit boos over. De ombudsman en zijn onderzoeker hebben zelfs het woord ‘kwaadaardig’ gehoord. De burgemeester laat NRC later weten dat zij zich die kwalificatie niet kan herinneren.

Halsema vindt, laat ze NRC ook weten, dat „de ombudsman zich in dit onderzoek sterk heeft gebaseerd op daders van onder meer zeer ernstig grensoverschrijdend gedrag, zonder wederhoor te plegen”. „De zorgen over de impact hiervan op de slachtoffers waren groot.”

Het rapport van de ombudsman is afgelopen donderdag alsnog verschenen. Wat is dit voor rapport? Waarom wilde de burgemeester niet dat het openbaar werd? Hoe ging ze daarbij om met de ombudsman? En heeft die wel goed gehandeld als zijn belangrijke onderzoek zo van tafel dreigde te worden geveegd?

NRC onderzocht dit op basis van interviews met betrokkenen en experts, dossiers, e-mails, appverkeer, telefoonopnamen en (vertrouwelijke) onderzoeksrapporten. Ook sprak NRC een aantal ambtenaren die zich met klachten tot de ombudsman hebben gewend.

Paradepaardje

Als Ombudsman Metropool Amsterdam krijgt Munish Ramlal al snel na zijn aantreden in september 2021 signalen van Amsterdamse ambtenaren. Ze hebben klachten over Bureau Integriteit. Dat is

de afdeling op het stadhuis die meldingen van alle vormen van ongewenst gedrag in de organisatie onderzoekt, van seksistische opmerkingen en discriminatie tot corruptie en fraude.

Bij de ombudsman zeggen ambtenaren dat hun klachten bij Bureau Integriteit niet serieus zijn genomen of dat ze nooit een reactie hebben gekregen. Sommigen vertellen hoe ellendig ze zich behandeld voelden door de medewerkers van dat bureau. Alsof ze geen wangedrag kwamen melden, maar zich er zelf schuldig aan hadden gemaakt.

Bureau Integriteit is het paradepaardje van het Amsterdamse integriteitsbeleid. Het werd in 2002 opgericht, na enkele rapporten over fraude en aan corruptie grenzende belangenverstrengeling. Amsterdam maakte werk van corruptiebestrijding, was het signaal. Bijna 25 jaar later beschikt het bureau over 25 medewerkers, onder wie zes die de feitelijke integriteitsonderzoeken uitvoeren. Het bureau nam alleen al vorig jaar meer dan 500 vermoedens van integriteitsschendingen in behandeling, op zo’n 22.000 ambtenaren.

Maar in 2020 haalde Bureau Integriteit een zeperd. Het had in 2016, eerst met tegenzin en op uitdrukkelijke aanwijzing van toenmalig burgemeester Van der Laan, een ‘persoonsgericht onderzoek’ ingesteld naar een medewerker die zich met de aanpak van radicaliseerde moslims bezighield. Een persoonsgericht onderzoek is het zwaarste opsporingsmiddel dat de gemeente als werkgever kan inzetten, met bijzondere bevoegdheden. De telefoon van de ambtenaar werd afgeluisterd, het huis van haar ouders doorzocht. De beschuldiging was dat zij facturen had vervalst.

Dat bleek niet te kloppen, de rechter zuiverde haar in 2020 van alle blaam en onder de nieuwe burgemeester, Femke Halsema, werd een schikking getroffen waarbij ze een schadevergoeding kreeg.

De gemeenteraad deed in 2021 een voorstel om ogen van buiten te laten

Klachten over machtsmisbruik, vriendjespolitiek, discriminatie en grensoverschrijdend gedrag namen toe

meekijken met Bureau Integriteit, om meer van dergelijke uitglijers te voorkomen. Het college van B&W beloofde dat deze Commissie-Integriteit ten minste zou bestaan uit de burgemeester en de gemeentesecretaris en naast hen een hoogleraar en iemand van een instelling voor maatschappelijke vraagstukken.

Maar tot op de dag van vandaag heeft Amsterdam geen Commissie-Integriteit en werkt Bureau Integriteit dus zonder extern toezicht. De gemeente laat NRC desgevraagd weten dat de commissie „uiterlijk 1 juli 2026” zal aantreden.

In 2023 krijgt Bureau Integriteit op verzoek van de raad een consortium van vier directeuren, onder wie die van de betrokken afdeling, dat onder supervisie van de gemeentesecretaris beoordeelt of een persoonsgericht onderzoek moet worden ingezet. Het betekent dat de directeur van de afdeling waarover wordt geklaagd, mede oordeelt over het onderzoek naar die klacht.

#MeToo-beweging

In 2022 vond ombudsman Ramlal dat hij voldoende signalen over disfunctioneren van Bureau Integriteit had gekregen om zijn zorgen te delen met Peter Teesink, op dat moment gemeentesecretaris. Hij kreeg de indruk, zegt de ombudsman achteraf tegen NRC, dat Teesink, de hoogste ambtenaar op het stadhuis, het probleem dat de ombudsman zag als een organisatievraagstuk, klein wilde houden: we zijn nu eenmaal een grote club, er is altijd wel wat aan de hand.

Dat was in 2022 nog vol te houden. Maar maatschappelijke veranderingen beïnvloedden ook de ambtelijke cultuur in Amsterdam. Het ambtenarenkorps werd diverser. De #MeToo-beweging leidde tot meer bewustzijn over en gevoeligheid voor ongewenste gedragingen. Verschillende onderzoeken op verzoek van de gemeente hadden goeddeels dezelfde uitkomst: er schort nogal wat aan de sociale veiligheid. Uit een rapport van onderzoeksbureau Muzus blijkt eind 2023 bijvoorbeeld dat discriminatie, uitsluiting en pesterijen geen incidenten zijn. Een van de aanbevelingen: „Biedt een intern laagdrempelig aanspreekpunt en een extern onafhankelijk meldpunt aan.” Het is kritiek op het bestaande meldpunt: Bureau Integriteit.

Juli 2024 stelde het Verwey-Jonker instituut voor maatschappelijke vraagstukken in opdracht van de gemeente vast dat 55 procent van 6.900 onderzochte Amsterdamse ambtenaren in het voorafgaande jaar „pesten, vernedering en/of uitsluiting ervaren” hebben.

Arbodienst Zorg van de Zaak concludeerde in februari dit jaar dat er sindsdien niets is gebeurd en dat in Amsterdam „doortastende actie” ontbreekt „bij de problemen met persisterende ongewenste omgangsvormen en slechte werksfeer; discriminatie; pesten; vriendjespolitiek”. Ook vermeldt de arbodienst dat het ziekteverzuim in Amsterdam in veel hogere mate dan elders wordt bepaald door de slechte werksfeer. Het verzuim kruipt richting de 10 procent en kost de gemeente dit jaar zo’n kwart miljard euro, op een begroting van rond de 8 miljard.

Gordijnen dicht

De rapporten, laat de gemeente weten, leidden in 2024 tot een uitbreiding van de capaciteit van Bureau Integriteit; er werden externe vertrouwenspersonen aangesteld. Maar intussen heeft de ombudsman naar zijn zeggen nog steeds geen luisterend oor gevonden voor zijn discreet overgebrachte klachten over Bureau Integriteit. In mei 2022 licht hij leden van het college van B&W in, onder wie de burgemeester. Uit alle hoeken van de organisatie hoort hij dat de situatie op de werkvloer „niet veilig” is. Volgens hem staat Bureau Integriteit er onder ambtenaren zo slecht op dat ze „schroom ervaren” om er zaken te melden.

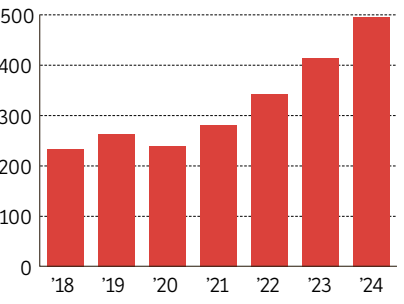
Ook bij Bureau Integriteit waren de veranderingen in de ambtelijke cultuur merkbaar. Zakelijke integriteitsschendingen (fraude, corruptie) voerden niet langer de boventoon. Klachten over machtsmisbruik, vriendjespolitiek, discriminatie en (seksueel) grensoverschrijdend gedrag des te meer. Het aantal meldingen van ongewenst gedrag verviervoudigde tussen 2021 en 2023, van 25 naar 109, de ‘zakelijke’ klachten namen veel minder sterk toe.

Bureau Integriteit heeft nauwelijks expertise in huis voor sociale integriteitsmeldingen, luidt een van de conclusies van de ombudsman. Het belangrijkste instrument van het bureau, het persoonsgericht onderzoek, is daar niet het meest geschikt voor. Meldingen van ‘sociale klachten’ blijven zodoende liggen, of krijgen nauwelijks een vervolg, schrijft de ombudsman in zijn rapport. Datzelfde concludeerde de Arbeidsinspectie, die in juni twee sommaties stuurde: Amsterdam moet beter handhaven na signalen van sociaal ongewenst gedrag en een betere klachten-

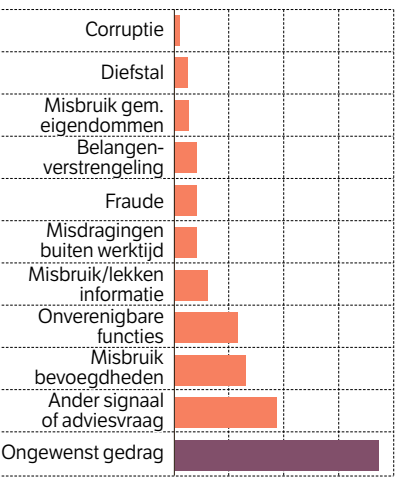
Lees verder op pagina 18

Aantal meldingen integriteitsschending bij gemeente Amsterdam, per jaar

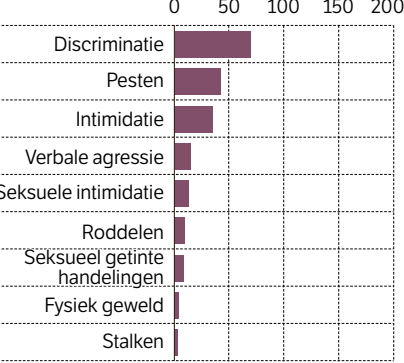

Aantal meldingen* integriteitsschending naar soort

* Aantal meldingen telt op tot meer dan 496, omdat een melding over meerdere schendingen kan gaan

Specificatie van ongewenst gedrag bij gemeente Amsterdam, naar soort

NRC 08125 / SIS / Bron: Bureau Integriteit Gemeente Amsterdam

voorziening in het leven roepen. De gemeente laat weten dat ‘omgaan met ongewenst gedrag’ al „volop aandacht en prioriteit” had voor de ombudsman zijn onderzoek aankondigde. De capaciteit van Bureau Integriteit is uitgebreid, aldus de gemeente. Er zijn externe vertrouwenspersonen aangesteld en er zijn afspraken gemaakt met een extern meldpunt voor discriminatie. „Ook zijn we bezig met het verbeteren van de communicatie en voorlichting over sociale veiligheid en de gedragscode.”

In september 2022 organiseerde de ombudsman een bijeenkomst met wethouder Hester van Buren (personeel en organisatie, PvdA) en enkele ambtenaren die slechte ervaringen hadden opgedaan met Bureau Integriteit. Twee van de aanwezige ambtenaren (hun namen zijn bij de redactie bekend) zagen dat Van Buren aangedaan was door hun verhalen, vertellen ze. De wethouder zei: „Ik heb jullie gehoord. Ik pak dit op.” En daarna gebeurde er weer niets.

In november 2023 legde de ombudsman enkele dossiers voor aan gemeentesecretaris Peter Teesink en hoofd Bureau Integriteit Jeanine Kooistra - die in juni 2024 algemeen directeur werd bij de rijksrecherche - maar zij vinden de onderzochte gevallen niet overtuigend. „Ze zeiden dat het allemaal arbeidsconflicten waren”, zegt de ombudsman nu. „De gemeente heeft verschillende klachten kunnen weerleggen”, schrijft het stadsbestuur op vragen van NRC.

De gemeente heeft nog twee verwijten. Ze vindt dat de ombudsman ambtenaren die zelf werden onderzocht wegens ongewenst gedrag, of vormen van intimidatie, te gemakkelijk neerzet als slachtoffers van Bureau Integriteit, zonder de slachtoffers van deze mensen te hebben gehoord. De ombudsman wijst erop dat hij geen casuïstisch onderzoek heeft gedaan en zegt bewust ook de ervaringen van ‘plegers’ bij Bureau Integriteit te hebben meegenomen in zijn onderzoek. Ook mensen die worden beschuldigd van ongewenst gedrag hebben recht op een eerlijk onderzoek en een fatsoenlijke bejegening door het Bureau Integriteit, aldus de ombudsman.

Tweede verwijt: het stadhuis zegt dat enkele onderzoekers van de ombudsman eerder klagers hebben bijgestaan als belangenbehartiger. De ombudsman erkent tegenover NRC dat zijn hoofdonderzoeker in één geval heeft meegedacht met een klager, die zich daarna meldde bij Bureau Integriteit. Het ging om iemand met zware persoonlijke problemen; de onderzoeker heeft de bemoeienis gestaakt nadat ze zich had gemeld.

Ramlal zegt dat hij na zijn gesprek met de gemeentesecretaris en het hoofd van Bureau Integriteit aan alle kanten advies heeft gevraagd. Op welke andere manier kon hij de problemen waarover hij hoorde, nog over het voetlicht krijgen? Hij voelt zich verantwoordelijk voor de ambtenaren die zich bij hem hebben gevoegd, of ze nu als melder naar Bureau Integriteit zijn gegaan of door dit bureau werden onderzocht.

Tientallen ambtenaren meldden zich bij de ombudsman. Sommigen wilden, uit vrees voor represailles van hun leidinggevende of werkgever, alleen in de avonden afspreken. Ze kwamen het kantoor binnen via de achteringang. De gordijnen van Ramlals kamer moesten dicht. Bij de gemeente Amsterdam, zo verklaren verschillende (ex-)ambtenaren onafhankelijk van elkaar tegenover NRC, heerst een ‘afrekencultuur’. „Als je klaagt, gaat je kop eraf”

‘Zeldzaam onaangenaam’

NRC sprak enkele ambtenaren die de ombudsman benaderden over hun ervaringen met Bureau Integriteit. Een van hen maakte melding van belangenverstrengeling bij een sollicitatieprocedure. Een leidinggevende die zelf een rol had in de

procedure, had de hoog gesalarieerde baan gekregen. De klagende ambtenaar kreeg na zijn melding „een zeldzaam onaangenaam gesprek” bij Bureau Integriteit. „Binnen vijf minuten had ik het gevoel: deze mensen gaan mij niet helpen.” Een stadsdeelambtenaar zag dat voor 500.000 à 600.000 euro aan uitgaven in de boeken stond zonder verantwoordiging en deed daar melding van. Meteen werd ze zelf onderwerp van onderzoek en mikpunt van pesterijen door haar leidinggevende. Het eindigde ermee dat ze op het matje werd geroepen bij Bureau Integriteit. Tijdens het eerste verhoor bleek er al een brief klaar te liggen over

Sinds ik met Bureau Integriteit te maken kreeg, weet ik wat racisme is

Ambtenaar

haar schorsing en moest ze meteen haar laptop, werktelefoon en pasje inleveren. Een andere ambtenaar kreeg op basis van één anonieme melding een particulier recherchebureau achter zich aan, dat onder meer zijn mailbox doorzocht. Achteraf bleek dat de gemeentesecretaris voor dat integriteitsonderzoek - tegen de regels in - alleen mondeling toestemming had gegeven aan Bureau Integriteit. Er werd geen belastende informatie gevonden. Een collega die hetzelfde lot onderging, zegt tegen NRC: „Sinds ik met Bureau Integriteit te maken kreeg, weet ik wat racisme is.”

„Ik noem ze de Stasi”, zegt de ambtenaar die van belangenverstrengeling melding had gemaakt. „Bureau Integriteit lost de lastige zaakjes van het gemeentelijk managementteam en de directeuren op.” De ombudsman schrijft in zijn rapport dat het bureau door sommige managers als dreigmiddel wordt ingezet.”

Eind 2023 heeft de ombudsman 82 ervaringen van ambtenaren over Bureau Integriteit verzameld - „voldoende stabiel” vindt hij „voor het formuleren van relevante onderzoeksvragen”. Dan zet hij een stap waarvan hij niet meer kan terugkeren. Hij opent een ‘onderzoek uit eigen beweging’ naar „het functioneren en de positionering van Bureau Integriteit”.

„Waar is dat op gebaseerd?”, is de eerste vraag die de gemeentesecretaris

stelt als de ombudsman hem inlicht over het onderzoek. „Hoe ziet zo’n onderzoek er dan uit? Wie doet dat? Wie mag daar bij zijn?” Zo reageert het stadhuis volgens de ombudsman meteen al defensief en wantrouwig.

In januari 2024 schrijft *Het Parool* over het onderzoek en citeert daarin de ombudsman: „Diverse mensen die met discriminatie en racisme te maken hebben, melden zich bij Bureau Integriteit [...] Dat vinden ze heel spannend. Ze zijn teleurgesteld in hoe het bureau ermee omgaat.” Voor de ombudsman is het de weergave van wat melders hem zoal vertellen. Op het stadhuis zien ze het als een aanwijzing dat de ombudsman zijn conclusies - ‘medewerkers van Bureau Integriteit maken zich schuldig aan discriminatie en racisme’, leest de gemeente in deze zinnen - al heeft getrokken voor zijn onderzoek is afgerond.

Vanaf dat moment liggen de twee op ramkoers, al houdt het gemeentebestuur op vragen van NRC vol: „We ondersteunen dat de ombudsman een onderzoek is gestart naar het functioneren en de positionering van Bureau Integriteit.” Maar op het stadhuis leven „zorgen over de kwaliteit en de objectiviteit van het nog uit te brengen onderzoek”. De zorgen „zien onder meer op de onderzoeksmethodologie, op de gebruikte casuïstiek, het gebrek aan wederhoor”.

De gemeentesecretaris eist dat medewerkers van Bureau Integriteit een extern ingehuurde advocaat meekrijgen bij hun gesprekken met de ombudsman. De advocaat zou een aanspreekpunt zijn voor de ombudsman en ondersteunend voor de ambtenaren van het bureau. Inhoudelijk zou ze geen rol spelen. Maar in de praktijk probeerde de advocaat toch enkele malen tijdens de interviews het woord te nemen. Reden voor de onderzoekers om het gesprek af te breken.

De Week van de Integriteit

Burgemeester Halsema gaat zich vanaf september persoonlijk met het dossier bemoeien; zij zou zich voor de inhoud ervan moeten verantwoorden in de raad, had gemeentesecretaris Teesink haar voorgehouden. Ze belt meermaals met de ombudsman met inhoudelijke bezwaren. De publicatie van het rapport, dat in juli in concept naar het stadhuis is gestuurd, zou eind september, in de ‘Week van de Integriteit’, worden gepresenteerd, zo kreeg een groepje klagers in juli vertrouwelijk te horen. Maar die deadline werd niet gehaald.

De ombudsman stuurt op 7 oktober een ‘procesbrief’ aan de gemeenteraad om die op de hoogte te brengen van de stand van zaken. De griffier houdt de brief tegen. Diezelfde dag belt burge-

meester Halsema met de ombudsman om te zeggen dat de brief in deze vorm niet naar de raad kan. Als hij conclusies in zijn procesbrief opneemt, zegt ze, kan zij als burgemeester in de lastige positie komen dat ze al moet reageren „voordat het onderzoek publiek is”. Hij moet zijn brief aanpassen. De griffier belt hem met dezelfde boodschap.

De volgende dag overlegt de ombudsman met een reeks mensen over zijn situatie en de tweestrijd met het stadhuis. Hij belt onder meer met de commissaris van de koning in Noord-Holland, de Nationale Ombudsman en staatsrecht deskundige Wim Voermans.

Kune Burgers (VVD), voorzitter van het presidium van de gemeenteraad, zegt desgevraagd dat alleen aan de ombudsman is gevraagd of hij zijn ‘brief’ wilde omzetten in een ‘procesbrief’.

Twee dagen later, op 9 oktober, ontvangt de gemeenteraad alsnog de brief van de ombudsman - ongewijzigd. Zo kan de raad alvast een voorproefje van zijn conclusies lezen: „De klachten zien vooral op het niet reageren bij meldingen, slordigheden in de registratie en het uitblijven van acties door de werkgever bij grensoverschrijdend gedrag. De ambtenaren met wie de Ombudsman heeft gesproken, hebben het vertrouwen in Bureau Integriteit volledig verloren.”

Voor de gemeente blijft het grootste bezwaar dat de ombudsman zijn fundamentele kritiek baseert op een klein groepje melders. „Het onderzoek is voornamelijk gebaseerd op slechts 8 ‘exemplarische’ dossiers”, schrijft de gemeente aan NRC. De ombudsman zegt dat dat een misvatting is; het rapport steunt op de dossiers van alle 82 melders. De acht exemplarische dossiers zijn alleen dieper uitgewerkt en als voorbeeld in het rapport gezet.

Op 23 oktober hoort de ombudsman dat hij de vrijdag erop bij het presidium van de gemeenteraad moet verschijnen. „Dit is niet vrijblijvend”, zegt de griffier hem door de telefoon, „u bent geacht te komen.” De afspraak gaat van tafel als de ombudsman hierover zijn beklag doet bij burgemeester Halsema; hij vindt het een vorm van intimidatie. Tegenover NRC ontkent voorzitter Burgers van het presidium dat van sommeren sprake is. „De ombudsman staat als vast agendapunt op de agenda van het presidium.”

Defensief

Ombudsman Munish Ramlal zit in zijn kantoor. Het is woensdag 5 november, hij heeft zich voorgenomen zijn definitieve rapport de volgende dag openbaar te maken. Hij blijft zeggen dat hij niet begrijpt waarom het zo uit de hand is gelopen. Waarom heeft het stadhuis

niet van meet af aan gezegd: goed dat je dit uitzoekt, tegen de tijd dat je klaar bent, overleggen we over de vorm waarin je je conclusies rapporteert? „Maar het stadsbestuur van Amsterdam reageert heel defensief op kritiek.”

De gemeente schrijft dat ze de ombudsman „op verschillende momenten” „vragen heeft gesteld over onder andere het ontbreken van een concrete onderzoeksoptezet, een onderzoeksprotocol, wederhoor”. Ook vindt de gemeente dat „verregaande conclusies” zijn getrokken op grond van „slechts enkele of heel uitzonderlijke situaties”.

Op verzoek van NRC bekeek emeritus-hoogleraar bestuurskunde Michiel de Vries, die een boek schreef over de kwaliteit van integriteitsonderzoek, een concept van het rapport. Hij onderschrijft de belangrijkste bevindingen. Dat Bureau Integriteit ambtenaren die een melding doen niet op de hoogte houdt van wat daarmee gebeurt, noemt hij een „procesfout”. Dat extern toezicht ontbreekt is een „duidelijk manco”.

Hij is het wel met de gemeente eens dat de ombudsman zijn zware conclusies over structureel falen van het Bureau Integriteit baseert op een te gering aantal meldingen, namelijk 82. „Er worden grote woorden gebruikt als ‘onprofessioneel’ en ‘niet transparant’. Dat kan op basis van dat aantal meldingen niet.”

Het is ook geen kleine conclusie, die de ombudsman trekt: als de werkwijze van Bureau Integriteit niet deugt, zijn sommige ambtenaren mogelijk ten onrechte ontslagen of geschorst. Daarmee kan de ombudsman de deur openzetten voor rechtszaken en schadeclaims tegen de gemeente.

Onder ombudslieden

Op 22 en 23 september vergaderden alle ombudslieden van de Benelux in Brussel. In de wandelgangen benaderde Ramlal zijn regionale collega’s en de Nationale Ombudsman, en hij maakte vooral zijn Rotterdamse collega deelgenoot van de precare situatie waarin hij terecht was gekomen.

In zijn herinnering probeerden zijn collega’s hem vooral praktisch te helpen. „Ze zeiden: je kunt als ombudsman draaien aan de vorm van je rapport, zodat je de inhoud overeind houdt. Daar moet je op inzetten, zeiden ze. Niet meteen op ramkoers en zoek naar ruimte om verder te komen. Dat heb ik dus

Munish Ramlal, ombudsman Metropool Amsterdam. FOTO MERLIN DOORMERIK

ook zo gedaan.”

De Rotterdamse ombudsman Marianne van den Anker herinnert zich nog iets anders tegen haar Amsterdamse collega te hebben gezegd: „Trek dat rapport terug. Met dit instrument ga je je doel niet bereiken.” Optie B die ze Ramlal voorhield: „Maak het onderzoek zelf wat ‘kleiner’ en stuur de raad een brief met je aanbevelingen.”

Dat haar collega een procesbrief aan de raad stuurde, vindt Van den Anker minder slim. „Daar had hij eerst de burgemeester in moeten meenemen.”

Maar terwijl ze kritisch is over de handelwijze van haar Amsterdamse collega, is haar verontwaardiging gereserveerd voor de interventies van het presidium van de raad en de griffier. „Schandalig”, noemt ze dat en „schadelijk voor de onafhankelijkheid van het instituut Ombudsman. Daar zit het echte schandaal. Dat mag een griffier niet doen, een raad niet doen en een burgemeester ook niet.”

Donderdagochtend zeven uur publiceerde de ombudsman zijn rapport. Een paar uur later reageerde burgemeester Halsema in een raadscommissie op vragen over haar handelwijze. Ze ging nog niet in op de inhoud van het rapport en de aanbevelingen. Ze ontkende dat ze druk op de ombudsman had uitgeoefend. „Wat mij betreft staat het instituut ombudsman niet ter discussie”, zei ze. Maar deze ombudsman wel, bleek uit een brief die de burgemeester op 9 oktober

ber naar het presidium had gestuurd. Daarin zegt ze „dat er eerdere problemen zijn geweest. En dat wij twijfel hebben over de toekomstige samenwerking.”

De gemeenteraad kondigde een extern onderzoek aan „naar de methodologie en onderzoeksoptezet” van het onderzoek van de ombudsman.

Op de vraag of hij nog wel effectief kan zijn als ombudsman zei Munish Ramlal woensdag tegen NRC: „Ik denk dat ik als ombudsman laat zien dat ik mijn rug recht houd en dat ik mijn onafhankelijkheid borg. Ik denk dat het voor bewoners een heel ander verhaal zou zijn als zij denken dat die ombudsman procesbriefjes schrijft en die afstemt met de burgemeester. Dan heeft Amsterdam nog een veel groter probleem. Want tegenmacht is hier hard nodig.”

VERANTWOORDING

Deze reconstructie is geschreven op grond van gesprekken met betrokkenen en experts en van dossiers, e-mails, appverkeer, telefoonopnamen en (deels vertrouwelijke) onderzoeksrapporten. Op basis daarvan zijn vragen voorgelegd aan de ombudsman en de gemeente Amsterdam. Ten slotte hebben zij het gehele stuk voor publicatie gelezen.

Advertentie

Ontdek alle rondreizen nu met Vroegboekkorting!

nrv neemt je mee

Profiteer tot 300,- p.p.

- ✓ Altijd de beste prijs
- ✓ Zorgeloos & comfortabel rondreizen
- ✓ 70 bestemmingen, meer dan 640 rondreizen

Groepsreizen | Individuele rondreizen | Familiereizen | Stedenreizen | Cruises

INTERVIEW
—
Yvo de Boer
—
OUD-HOOFD VAN
HET KLIMAAT-
BUREAU VAN DE VN

‘Ik geloof echt dat het anders k n in de wereld’

Maandag begint in Brazilië de VN-klimaattop. Voor Yvo de Boer, naar eigen zeggen ‘de voormalige butler van het klimaat’, is klimaatbeleid in de eerste plaats een ontwikkelingsvraagstuk. „Arme landen kennen maar één voorbeeld om rijk te worden: dat van de industrielanden.”

Door **Paul Luttkhuis** Foto **Andreas Terlaak**

DEN HAAG

In een windjack en met een rugzak op stapt de voormalige butler van het klimaat , zoals hij zichzelf ooit omschreef, café-brasserie Dudok binnen, tegenover het Binnenhof in Den Haag. De 71-jarige Yvo de Boer is nog steeds actief in het mondiale klimaatbeleid. Zijn gedrevenheid om het bijna onmogelijke voor elkaar te krijgen – een planeet die niet verder opwarmt – is nog niet zo groot als in 2007, toen hij tijdens de klimaat-top op Bali als voorzitter van de plenaire vergadering voor het oog van de wereld in tranen de zaal verliet nadat China hem had beschuldigd van manipulatie. De volgende dag werd hij in Britse tabloids ‘the Crying Dutchman’ genoemd.

Tot voor kort was De Boer adviseur van het Saoedische staatsoliebedrijf Aramco – de grootste individuele uitstoter van broeikasgasen ter wereld. Nu adviseert hij alleen nog de International Council on Mining and Minerals over duurzaamheid. „Om mijn hersens een beetje actief te houden”, zegt De Boer, met een Brits aandoende ironie, die hij als zoon van een diplomaat overhield van zijn tijd op een Engelse kostschool. Dat hij zich juist voor deze bedrijven inzet leidt nog wel eens tot gefronste wenkbrauwen. Wat doet iemand met zo’n staat van dienst op het gebied van klimaat uitgerekend in het hol van de leeuw?

Maar voor De Boer is dat vanzelfsprekend. „Een bekend gezegde luidt: waar een wil is, is een weg. Maar ik geloof ook in het omgekeerde: waar een weg is, is een wil”, zegt hij. „Als je ondernemers kunt laten zien dat ze ook met een duurzaam businessmodel succesvol kunnen zijn, dan heb je meer kans van slagen dan wanneer je ze alleen maar vraagt om de planeet te redden. Voor de energietransitie zijn zeldzame aardmetalen en andere grondstoffen nodig. Mijnbouwers halen dat spul uit de grond. Dan moet je dus zorgen dat ze dat doen op een milieuverantwoorde manier, die niet schadelijk is voor de inheemse bevolking.”

En Aramco? De Saoedi rs zijn hardleers als het om klimaatbeleid gaat.
„Daarvoor geldt hetzelfde. Als je dit soort grote spelers niet kunt helpen om een andere weg in te slaan, wordt het heel lastig. Zeker in een VN-proces waar partijen het overal mee eens moeten zijn. Ook Aramco heeft zich gecommitteerd aan netto-nul emissies.”

**Ja, maar alleen voor zijn eigen productieproce-
sas. Dus wél voor het winnen van olie en gas,
maar niet voor het gebruik ervan.**
„Zeker, maar ik probeerde ze naar de hele keten te laten kijken, ook naar de uitstoot van hun producten. Een paar maanden geleden ben ik gestopt als adviseur. Ik hoorde Amin Nasser, de directeur van Aramco, op een energieconferentie in Houston zeggen dat de olie-industrie de

wind weer in de zeilen heeft, en dat duurzame energie nooit meer zal zijn dan een aanvulling op fossiele brandstoffen. Toen dacht ik: maar dan geloof jij dus helemaal niet in je eigen commitment aan netto-nul uitstoot.”

Terug naar dat moment op Bali in 2007. Het was voor De Boer de tweede klimaatop als hoofd van de UNFCCC, de Framework Convention on Climate Change die kantoor houdt in Bonn en namens de Verenigde Naties het mondiale klimaatoverleg aanstuurt. Een jaar eerder was hij de Nederlandse Joke Waller-Hunter opgevolgd, die vrij plotseling was overleden.

De keuze voor De Boer was opmerkelijk, want bij de VN gaan functies zelden twee keer naar hetzelfde land, maar wel logisch. Hij was sinds 1994 hoofd van de afdeling klimaatverandering van het ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) en liep al jaren mee in het onderhandelingscircuit, eerst namens Nederland, later vooral namens de Europese Unie.

De Boer was bereid zijn nek uit te steken. Bij zijn sollicitatiegesprek zei hij tegen toenmalig VN-chef Kofi Annan: als je iemand zoekt die zijn mond houdt en keurig zorgt voor de voortgang van de onderhandelingen, moet je mij niet nemen. Hij had uitgesproken ideeën over het mondiale klimaatbeleid. De opwarming van de planeet is, vindt hij nog steeds, niet zozeer een milieuvraagstuk, maar een ontwikkelingsvraagstuk. En een financieel vraagstuk. Dat heeft gevolgen voor de aanpak.

Maakt dat klimaatonderhandelingen extra lastig? Het gat in de ozonlaag werd bijvoorbeeld binnen een paar jaar door alle landen gezamenlijk aangepakt via het Montrealprotocol. Over klimaat bestaat al dertig jaar onenigheid.

„Het Montrealprotocol is inderdaad het succesvolste milieuvverdrag ooit. Daar zijn drie redenen voor. Allereerst was er een duidelijk belang in industrielanden om de gassen die het gat in de ozonlaag veroorzaken te verbieden – ook Amerikaanse babes verbrandden als ze op het strand lagen. Ten tweede beschikte de industrie over goede alternatieven, dus overschakelen was gemakkelijk. Ten derde kende het Montrealprotocol een financieel mechanisme, waardoor ontwikkelingslanden de middelen kregen om de gevaarlijke gassen uit te faseren.”

Had zo’n simpele structuur ook voor het mondiale klimaatbeleid kunnen werken?

„Die was er! Volgens het verdrag dat in 1992 in Rio de Janeiro werd gesloten hebben alle landen de plicht om klimaatverandering, verwoestijning en biodiversiteitsverlies te voorkomen. Naar vermogen, oftewel: op basis van een *common but differentiated responsibility*. Via een Global Environment Facility, rechtstreeks gekoppeld aan het verdrag, zouden ontwikkelingslanden financiële steun krijgen. Kortom,

de wens, de middelen en de mogelijkheden waren net als bij het Montrealprotocol in één hand.

Wat is er dan misgegaan?

„De financiële middelen zijn uiteindelijk apart gezet en vallen niet direct onder het klimaatverdrag zelf. Ontwikkelingslanden zagen de Global Environment Facility als het schot-hondje van de industrielanden. Daardoor zaten we nu met ik weet niet hoeveel fondsen – een Green Climate Fund, een Adaptation Fund, een Least Developed Countries Fund, een Loss and Damage Fund. Allemaal in dure kantoren, in dure hoofdsteden. En ze zijn bezig met een stukje van de puzzel, zonder rechtstreekse relatie tussen middelen en beleidsmakers.

„De Wereldbank lijkt de geëigende route om de klimaattransitie te financieren, maar die laat zich sterk leiden door ministeries van Financiën in ontwikkelingslanden. En die zijn niet zo geïnteresseerd in milieu en klimaat. Die willen vliegvelden, wegen, havens en andere infrastructuur om hun economie te laten groeien.”

Logisch toch?

„We zijn onvoldoende gefocust op de wereld van de toekomst. Maar kijk eens naar de demografische modellen. De gemiddelde leeftijd in Afrika is ergens begin twintig. De gemiddelde leeftijd in de VS is midden veertig, in Japan en Europa nog hoger. Aan het einde van deze eeuw bestaat misschien de helft van de wereldburgers uit Afrikanen. Bevolkingsgroei en economische groei zullen in de toekomst vooral plaatsvinden in Afrika en in Zuidoost-Azië. En die landen kennen maar één voorbeeld om rijk te worden: die van de industrielanden.

„Dat wordt versterkt door internationale banken. Die kijken naar kredietwaardigheid en zijn niet geïnteresseerd in risicovolle projecten. Als je een andere ontwikkelingsweg wilt inslaan dan de bekende, brengt dat hogere risico’s met zich mee. De kosten van die risico’s zijn in ontwikkelingslanden vele malen hoger dan in rijke landen. Zonder een coherente set met middelen om ontwikkelingslanden te helpen, wordt het ingewikkeld.

„Je moet kunnen zeggen: als jij een energietransitie realiseert, leggen wij daar het geld bij. Nu ontbreekt die wortel. Maar ook de stok ontbreekt. Je kunt niet tegen een ontwikkelingsland zeggen: als je dit of dat niet doet, krijg je het geld ook niet. Er bestaat bij ontwikkelingslanden een obsessie met klimaat hulp, met gratis geld. Ik heb altijd gedacht, dat zal nooit meer zijn dan een druppel op een gloeiende plaat.”

Ligt dat niet vooral aan rijke landen, die niet erg scheutig zijn met klimaat hulp?

„Misschien ben ik naïef, maar het helpen van ontwikkelingslanden bij de energietransitie gaat volgens mij over investeren in de markt van de toekomst. Ik herinner me een discussie met Paul Polman, toen hij nog de baas was van

”

Op de klimaatop zitten mensen met kennis van de energietransitie niet aan tafel. Dat is toch gek

Unilever. Hij zei: *business cannot succeed in a society that fails*. Om succesvol te ondernemen moet je investeren in het succes van het land waarmee je zaken doet. China begrijpt dat beter dan Europa. Kijk alleen al naar de enorme hoeveelheid zonnepanelen die de Chinezen in Afrika verkopen. Zij zien heel duidelijk het marktpotentieel.”

Yvo de Boer was niet alleen de man die in tranen de zaal verliet op de klimaatop in Bali, hij was ook degene die in 2009 in Kopenhagen

torenhoge verwachtingen voor een allesomvattend klimaatverdrag in duigen zag vallen. „Als je me vraagt waarvoor ik een psychiater nodig heb, dan zou dat niet voor Bali zijn, maar voor Kopenhagen. Ik denk dat die psychiater tegen me zal zeggen: ‘luister Yvo, je bent erg vol van jezelf als je denkt dat jij als de butler van het proces Obama, Merkel en Sarkozy op andere gedachten had kunnen brengen’. Het falen van Kopenhagen was niet mijn schuld. Maar ik heb er wel onder geleden dat er op zo’n negatieve manier een einde kwam aan dit deel van mijn loopbaan.”

In Kopenhagen lag volgens De Boer alles wat uiteindelijk in Parijs is afgesproken al op tafel. Behalve dat iedereen nog op het spoor zat van een juridisch bindend akkoord. Dat dat er niet zou komen, ook niet met Obama als president van de VS, besefte De Boer al langer. In 1997, vlak voor het Kyoto-protocol industrielanden voor het eerst emissiereducties oplegde, was in de Amerikaanse Senaat de Byrd-Hagel-resolutie unaniem aangenomen. Daarin stond dat de VS nooit akkoord gaan met afspraken die schadelijk zijn voor de eigen economie.

Kort na de mislukte top in Kopenhagen, maakte De Boer de overstap naar het bedrijfsleven. Volgens sommige kranten uit frustratie. Dat ontkent hij. Al voor Kopenhagen was hij in gesprek met consultancybureau KPMG, zegt hij, dat hem vroeg zich te buigen over mondiale duurzaamheid. „Het bedrijfsleven en organisaties van experts zouden een grotere rol moeten hebben bij de klimaatonderhandelingen”, zegt De Boer. „De komende twee weken wordt in Be em bijvoorbeeld gesproken over een verdrievoudiging van de hernieuwbare energie in 2030. Bij IRENA, de International Renewable Energy Agency, hebben ze daar verstand van. Maar zij zitten niet aan tafel. Dat is toch gek. Ook zal er weer over fondsen worden gesproken, maar de banken praten niet mee.”

Kan het toch nog goed komen met de onderhandelingen?

„We hebben op het nippertje, met de juiste instrumenten, de groei van het gat in de ozonlaag kunnen stoppen. Ik denk dat er dingen op ons afkomen, waardoor het gat in het klimaat niet meer of alleen heel moeilijk te dichten valt. We gaan de opwarming niet onder de twee graden houden, misschien zelfs niet onder de drie graden. Maar ook los van het klimaatbelang, wordt het wel aantrekkelijker om de duurzame route te kiezen. De kosten van energie uit zon en wind zijn gigantisch gedaald. Er worden enorme sprongen gemaakt in accutechnologie. Ik hoop – met een slechte analogie – dat we die olietanker langzaam maar zeker een andere kant op kunnen duwen. Ik geloof echt dat het anders k n in de wereld.”

(+) **Klimaatop** Economie 14-16

Joop den Uyl (PvdA) presenteert zijn nieuwe kabinet op de trappen van Huis ten Bosch, in aanwezigheid van **koningin Juliana**. Den Haag, 11 mei 1973. FOTO ANP

Het kabinet-Den Uyl komt nog altijd bij elkaar: ‘Dries was bang voor Joop’

Dries van Agt, Marcel van Dam, Laurens Jan Brinkhorst, Wim Meijer, Bram Stemerink, Michel van Hulten, Jos van Kemenade en Ruud Lubbers in 2013. Ze vierden het 40-jarig jubileum van het **kabinet-Den Uyl**. FOTO ANP

Bram Stemerink was minister van Defensie namens de PvdA. Zijn gezondheid laat het reizen naar de reünies niet meer toe. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Oud-staatssecretarissen **Martin van Rooijen** (KVP, nu senator voor 50Plus) en **Wim Meijer** (PvdA) en oud-minister **Jan Pronk** (PvdA) op de reünie in Den Haag afgelopen maandag. FOTO OLIVIER MIDDENDORP

Oud-staatssecretarissen **Michel van Hulten** (PPR) en **Laurens Jan Brinkhorst** (D66). FOTO OLIVIER MIDDENDORP

REPORTAGE REÜNIE

Het kabinet-Den Uyl (1973-1977) was een rommelig kabinet, zeggen oud-leden op hun jaarlijkse reünie, maar de sfeer was goed. „Bij het nachtelijk tafeltennissen, dáár werden zaken gedaan.”

Guus Valk en **Petra de Koning**

DEN HAAG

Ze gaan verder, zegt oud-minister Jan Pronk, waar ze de vorige keer gebleven zijn. Maandagmiddag 3 november, half een. In een nisje van het restaurant van het Leonardo Hotel in Den Haag, vlak bij de Tweede Kamer, staan twee ronde tafeltjes tegen elkaar aangeschoven. Hier houdt het kabinet-Den Uyl, het meest linkse, progressieve kabinet uit de politieke geschiedenis van Nederland (1973-1977), zijn jaarlijkse reünie.

De jongste is 83, de oudste 95. Maar politiek is voor hen niet iets van vroeger. Ze feliciteren elkaar met de verkiesuitslag van hun partij vorige week: „Een mooi resultaat, Laurens Jan.” Ze bespreken wat er misging bij GroenLinks-PvdA, wat het verschil is tussen demissionair premier Dick Schoof en hun premier, PvdA'er Joop den Uyl. Eén van hen, oud-KVP'er Martin van Rooijen, nu 50Plus, weet als Eerste Kamerlid het meeste van de kabinetsformatie die nog geen honderd meter verderop net begonnen is. „Wij kunnen in de Tweede én de Eerste Kamer wel eens heel belangrijk worden.”

Elk jaar komen de nog levende bewindspersonen van het kabinet-Den Uyl samen. En voor het eerst met gasten: *NRC* mag erbij zijn. Zeven oud-ministers en oud-staatssecretarissen zijn nog in leven, van wie vijf konden komen. Jan Pronk, die minister voor Ontwikkelingssamenwerking was namens de PvdA en nog elke week met ambtenaren komt mee demonstreren tegen de verschrikkingen in Gaza. Oud-staatssecretaris van Europese Zaken Laurens Jan Brinkhorst van D66, die de reünies organiseert. Wim Meijer, die voor de PvdA staatssecretaris was van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Michel van Hulten, staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat namens de PPR, later opgegaan in GroenLinks. En Martin van Rooijen, die staatssecretaris was van Financiën. Alleen hij is nog actief politicus.

Bram Stemerink, oud-minister van Defensie van de PvdA, heeft parkinson en kan niet meer reizen. Hij sprak telefonisch met *NRC*. PvdA'er Marcel van Dam, die staatssecretaris was van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, is fysiek en mentaal te zwak om te komen.

Gezag van een minister

Aan tafel lijkt Pronk, de enige die minister is geweest in het kabinet-Den Uyl, nog altijd het gezag te hebben dat daarbij hoort. Hij onderbreekt zijn oud-collega's als ze te lang aan het woord zijn en geeft dan anderen het woord. „Wim, wat vind jij?”

Michel van Hulten (95) is er als eerste. Hij woont het verst weg, in Eindhoven, en wordt met de auto gebracht door een vrouw die ouderen begeleidt op uitjes. Wim Meijer (86) komt met de auto uit Amsterdam, waar zijn partner Gerdi Verbeet woont, oud-Kamervoorzitter. Pronk (85) is met de bus, Brinkhorst (88) op een elektrische scooter.

Van Hulten buigt zich over de tafel heen. „Wat hoor ik nou, Michel? Zei jij finaal?” Van Hulten knikt.

„Jij bent toch bijna jarig, Michel?” zegt Jan Pronk. „Op 10 maart?” Het blijkt 9 maart, Van Hulten wordt 96. Brinkhorst lacht. „Jij wordt honderd.” Van Hulten lacht ook. „Dat heb ik tegen mijn huisarts gezegd, maar die zei al een paar jaar geleden: jij bent vergeten om op tijd te overlijden. Ik kon dat waarden, het was volstrekt eerlijk.” Hij wacht even. „Maar ja, mensen, we moeten ervan uitgaan dat het nu gebeurd is. Alles wat me nu nog gegeven is, is een zegen. Toeval.” Van Hulten is uitgepraat over zichzelf. „Toeval”, zegt hij, „is het ook dat wij met z'n allen in het kabinet hebben gezeten.”

„Ja”, zegt Van Rooijen, „en ook nog in de combinatie, hè.” Hij bedoelt: de progressieven van PvdA, D66 en PPR samen met de confessionelen van de KVP en ARP.

Het is op de reünies, zegt Jan Pronk, alsof ze nog steeds aan het vergaderen zijn met het kabinet. „Het gaat bijna alleen maar over politiek. We vragen wel even aan elkaar: hoe gaat het? Maar daar gaan we dan verder niet op door.”

Hij kijkt Van Hulten aan. „Dat snap jij wel, toch, Michel.” Van Hulten reageert niet. Maar het kan ook zijn dat hij het niet heeft gehoord. Helemaal aan het begin had hij er grappen over gemaakt met Wim Meijer. Ze worden allemaal een beetje doof. „Een goeie tip van jou, Wim”, zei Van Hulten, „was eerder al: gewoon zelf aan het woord blijven.” Meijer lachte: „Ja, en dat níet meer afgeven.” Zodra iedereen zit, gaat het over de kabinetsformatie.

Martin van Rooijen van 50Plus zegt dat D66-leider Rob Jetten hem op zaterdagochtend had gebeld voor het telefoonnummer van Jan Struijs, die fractievoorzitter wordt van 50Plus in de Tweede Kamer. De twee zetels van 50Plus kunnen belangrijk worden in de formatie, iedereen aan tafel weet dat.

Die maandagmiddag, zegt Van Rooijen ook, maakt Jetten kennis met Struijs. Pronk vraagt: „Wat gaat hij tegen Jetten zeggen? Willen jullie met links of met rechts?”

„Daar kan ik niks over zeggen”, zegt Van Rooijen.

Meijer houdt vol: „Struijs is oud-voorzitter van een vakbond. Die kán niet met rechts.”

Van Rooijen praat eromheen. Het kan „linksom” of „rechtsom”. Het kan ook nog, zegt Meijer, dat er een „manoeuvr” wordt bedacht „à la Jaap Burger”. Dat was de informateur die de onwaarschijnlijke samenwerking tussen links en rechts voor elkaar had gekregen in het kabinet-Den Uyl.

„Het lijkt me niet onlogisch”, zegt Meijer ook, „dat eerst wordt geprobeerd om te formeren met rechtse partijen.” Hij kijkt naar Brinkhorst van D66. „Ook met JA21?” Die zegt: „On-denk-baar.”

Van Rooijen verwacht dat ook niet. „Jetten kan toch niet aan zijn achterban verkopen dat hij het meteen met réchts gaat proberen?”

Verbeelding aan de macht

Het kabinet-Den Uyl wordt nog steeds gezien als een bijzonder kabinet. Premier Joop den Uyl wilde „de verbeelding aan de macht” brengen. Hij had het over „de spreiding van inkomen, bezit, macht, kennis en zeggenschap”. Den Uyls PvdA werkte al nauw samen met D'66 (zo schreef je dat toen nog) en ook met de PPR, een voorloper van GroenLinks. In het kabinet kwamen er ministers en staatssecretarissen bij van de KVP en de ARP, die later samen met de CHU opgingen in het CDA. Van de zestien ministers die op het bordes stonden, was er maar één vrouw: Irene Vorrink. Ook alle staatssecretarissen waren mannen.

„Zullen we onze volgende reünie al in juni houden? Gelet op onze leeftijd?”

Laurens Jan Brinkhorst

oud-D66-staatssecretaris die de reünies organiseert

Het was een rommelig kabinet, zeggen de oud-bewindslieden, ze gingen van crisis naar crisis. Er was geen coalitieakkoord, waardoor er over zo'n beetje alles onderhandeld moest worden in de ministerraad op vrijdag.

De avond ervoor waren de ministers en staatssecretarissen dan al bij elkaar geweest met hun eigen partij, voor het ‘bewindspersonenoverleg’ dat regeringspartijen nu nog steeds elke week hebben. De KVP, zegt Van Rooijen, deed dat in het Indonesische restaurant Poentjak. „Daarna gingen we bij Wim Duisenberg in de kelder tafeltennissen.” Duisenberg, van de PvdA, was minister van Financiën. „En die was natuurlijk heel belangrijk. Joop was er ook, en ik. En daar werd dan de ministerraad voorbereid, dáár werden zaken gedaan. Donderdagnacht.”

Het irriteert Pronk. „Dit overdrijf je. Daar werden géén zaken gedaan.”

„Het ging om de persoonlijke verhoudingen”, zegt Van Rooijen. „Die werden daar goed en daardoor had je op vrijdag een andere sfeer in de ministerraad. Dat bedoel ik.”

Je eigen lintje pakken

De eerste reünie van het kabinet-Den Uyl kwam er pas in de jaren tachtig. „Het afscheid van het kabinet”, zegt Wim Meijer, „was heel pijnlijk geweest, het lag tussen Den Uyl en Van Agt allemaal erg gevoelig.” Dries van Agt (KVP), vice-premier in het kabinet-Den Uyl en minister van Justitie, was in 1977 premier geworden van zijn eigen kabinet, met de VVD. De PvdA had de verkiezingen gewonnen, maar mocht niet meedoen. „Er was”, zegt Wim Meijer, „daarna nog wekenlang onderhandeld over de koninklijke onderscheidingen die de oud-ministers en staatssecretarissen al tijd krijgen. Joop wilde zijn onderscheiding absoluut niet

opgespeld krijgen door Dries.”

De oplossing, maanden later: „De doosjes lagen op tafel in het Catshuis, je kon je eigen lintje zelf pakken en meenemen.”

In het hotel drinken ze eerst koffie, Pronk vraagt om sap. Bij het bestellen van de lunch komt Van Hulten erachter dat hij zijn leesbril niet bij zich heeft. Hij hoort dat iedereen caesar salad neemt, met kip of met zalm. Dat wil hij ook. Alleen Pronk bestelt iets anders, *beef tataki*.

Het gaat aan tafel over Van Agt en Den Uyl. Laurens Jan Brinkhorst weet nog, zegt hij, dat in de ministerraad een onderwerp werd besproken waar Van Agt over ging. „En dan was het een uur of een, twee 's nachts...”

„Of vier uur”, zegt Van Rooijen.

„...en dan zei Joop tegen Dries”, gaat Brinkhorst verder, „dat het niet om artikel zoveel en zoveel ging uit het Wetboek van Strafrecht, maar om artikel zoveel en zoveel. En dan zág je Dries in elkaar zakken. Zelfs op zijn eigen terrein wist Joop het beter dan hij.”

Van Rooijen: „Tegen mij heeft Dries een keer gezegd dat hij een beetje bang was voor Joop. Hij zag in hem iemand die iedereen de baas was. En dat was níet het streven van Joop.”

„Misschien”, zegt Pronk, „had Joop het niet eens in de gaten?”

Rivaliteit Den Uyl-Van Agt

In het najaar van 2022 was de reünie voor het eerst niet in Den Haag. Van Agt was te zwak om ver te reizen. Ze kwamen bij elkaar in Nijmegen. Van Agt had toen tegen de anderen gezegd: „Ik heb het niet goed gedaan met Joop.” Daar had hij last van, zei hij. Hij vond dat hij te veel had dwarsgelegd in het kabinet, hij had Den Uyl getergd. „Maar ik zei toen”, zegt Wim Meijer: „Joop heeft het ook niet goed gedaan met jou.” Van Agt overleed in 2024.

Den Uyl had volgens Meijer weinig respect voor Van Agt: die vond de Haagse politiek belangrijk, maar een wielervedstrijd in Brabant ook. Van Agt, zegt Meijer, ergerde zich er op zijn beurt aan dat de vergaderingen van het kabinet elke vrijdag zo lang duurden.

Vier van de nog levende kabinetsleden zijn PvdA'ers. Ze maken zich zorgen over de toekomst van de sociaaldemocratie. Bram Stemerink vertelt aan de telefoon hoe hij een keer op verkiezingscampagne was met Joop den Uyl. „Bouwvakkers riepen vanaf de steigers: ‘Joop, Joop!’ En Joop riep: ‘kom naar beneden!’ Stond daar een man of twintig om ons heen, en het was Joop dit, Joop dat. Eentje zei: ‘Joop, ik ben het niet altijd met je eens, maar jij bent een van ons’.”

Stemerink vertelt ook over socialisten, vrienden van zijn ouders, die hadden meegevochten in de Spaanse Burgeroorlog tussen 1936 en 1939. „Ze kwamen bij ons thuis en staken dan een gebalde vuist omhoog. Dat was het teken van de internationale solidariteit, je laat elkaar niet in de steek.” Dat mist hij in de PvdA.

De verdwenen arbeidersklasse

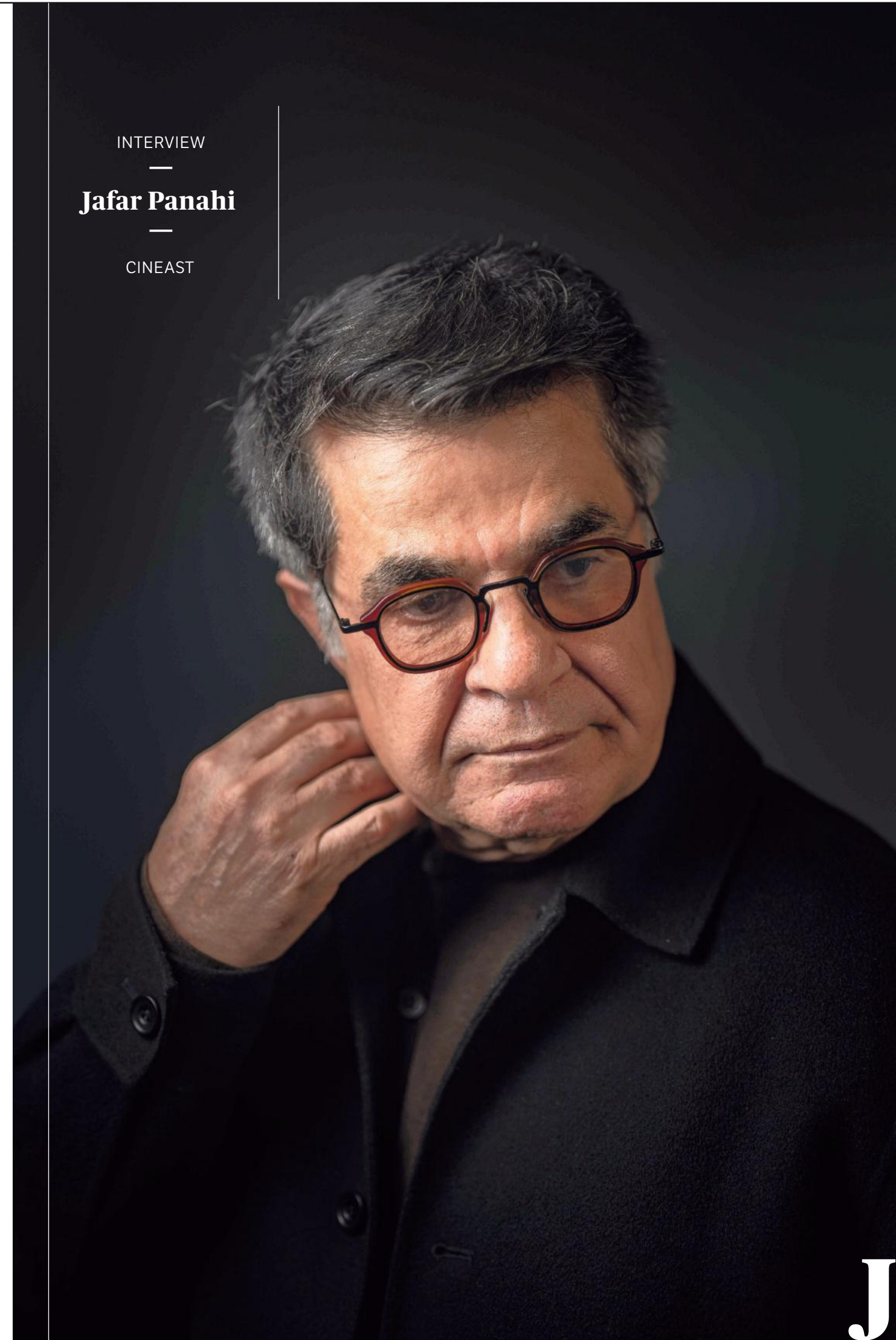
Aan tafel, na de lunch, deelt Wim Meijer zijn boek uit, het is net verschenen: *Brieven aan Joop, een warm pleidooi voor sociaaldemocratische waarden*. Meijer is tegen de fusie van GroenLinks en PvdA, al vindt hij het als Pronk: het is ook niet meer terug te draaien. „Maar we moeten blijven proberen om de klassieke arbeidersklasse terug te winnen.”

Pronk buigt zich over de tafel heen. „Kijk naar de SP, Wim”, zegt hij. „Daar doen ze niets anders dan zich richten op de lagere middenklasse, en die verliezen ook zetels.” De nieuwe arbeidersklasse is volgens Pronk: de arbeidsmigranten die „het vuile werk” komen doen. „Het probleem van links wordt pas opgelost als die stemrecht krijgen.”

Wim Meijer begint over de drie miljoen mensen met een inkomen op bijstandsniveau: „Een uitkering of een klein pensioentje.” Allemaal mogelijke kiezers voor GroenLinks-PvdA. „Toch winnen we die niet terug.” Pronk vindt dat het aan de PvdA zelf ligt, omdat die partij was gaan meedoen aan het kabinet-Rutte II. „Toen zijn we zo meegegaan met de VVD in de afbouw van de verzorgingsstaat dat er wantrouwen is gecreëerd bij onze kiezers.”

Om half drie is de lunch voorbij. Van Hulten gaat achter zijn rollator op weg naar de uitgang.

Brinkhorst vraagt aan Meijer: „Zullen we onze volgende reünie al in juni houden? Gelet op onze leeftijd?” Nee, zegt Meijer: „Als leeftijd een criterium is, moeten we volgende maand bijeenkomen.” Pas volgend najaar zien ze elkaar weer. Dan is er ook weer een nieuw kabinet, zegt Meijer. Dan hebben ze weer veel om over te praten.

INTERVIEW
—
Jafar Panahi
—
CINEAST

Na een spreekverbod van vijftien jaar promoot nu de Iraanse cineast Jafar Panahi wereldwijd zijn nieuwe zwarte komedie 'It Was Just An Accident'.

Door **Coen van Zwol**

AMSTERDAM

Jafar Panahi is moe. De Iraanse dissident is al even op wereldtournee met zijn zwarte politieke komedie *It Was Just An Accident*. Dag in, dag uit praten, en dan was zijn zonnebril vanochtend ook nog kapot, een onafscheidelijk attriboot. Het is wennen na een spreekverbod van vijftien jaar. In zijn eerste interview nadat het Iraanse hooggerechtshof Panahi weer toestond te praten, grapte hij dat regisseurs collectief moeten eisen dat hun regering ze verbiedt over hun films te praten.

„Weet u, de film is klaar. Wat ik er er nu verder aan toevoeg, maakt hem niet beter of slechter. Ziet u dat?” Jafar Panahi (65) wijst op een tekening van Karel Appel in de kamer van het Ambassade Hotel in Amsterdam. „Dat is af. Waarom zou de kunstenaar uitleggen wat hij ermee bedoelde?”

In mei zag ik hoe Cannes Jafar Panahi in het Grand Theatre binnenhaalde als verloren zoon. Hij won de Gouden Palm; eerder sleepte hij al de Gouden Beer, Luipaard en Leeuw binnen, naast talloze andere filmprizen. Over de komst van Panahi deed het

filmfestival vooraf geheimzinnig. Zou Iran hem werkelijk laten gaan? Zou hij mogen terugkeren? Maar daar stond hij dan met zijn zonnebril, badend in acht minuten staande ovatie.

Was dat niet hallucinant, opeens voor tweeduizend mensen staan? Had hij het gemist zijn films in een bioscoop te zien? „Daar ben ik sowieso niet zo aan gewend”, zegt Jafar Panahi. „Alleen mijn eerste film zag ik met een Iraans publiek. Daarna eiste de censor dat ik van alles uit mijn films sneed, wat ik weigerde, dus zag ik ze alleen nog met buitenlands publiek. Dit moment was wel bijzonder. Ik zag mensen uit mijn cast en crew hardop huilend, en dat waren tranen van vreugde. Ik voelde ook dat het publiek goed reageerde. We zaten niet samen in de zaal, maar samen in mijn film.”

Geen ballingschap

Panahi overwoog nooit in ballingschap te gaan, zoals zijn vriend Mohammad Rasoulouf, met wie hij samen gevangen zat. Die vluchtte te voet over de Turkse grens om in Duitsland zijn film *The Seed of the Sacred Fig* te monteren. Panahi wachtte geduldig tot zijn reisverbod werd opgeheven en maakte *It Was Just An Accident* in vier maanden af in Parijs. „Daar voelde ik me absoluut niet thuis. De Iraanse revolutie heeft te veel acteurs en filmmakers het land uit gejaagd, en dat gaat tot de dag van vandaag door. [Tweevoudig Oscarwinnaar] Asghar Farhadi werkt in Frankrijk omdat hij geen gesluierde vrouwen meer wilde filmen. Rasoulouf vertrok, maar ik weet dat hij het liefst morgen weer op het vliegtuig naar Teheran stapt. Niemand wil in ballingschap.”

Jafar Panahi is Irans bekendste dissident. In de nasleep van de bloedig neergeslagen Groene Beweging werd hij met collega Rasoulouf en vijftien familieleden en vrienden in maart 2010 opgepakt. De rechtbank veroordeelde hem later dat jaar tot zes jaar celstraf en een film- en spreekverbod van twintig jaar. Tijdens dat eerste verblijf in de politieke Evin-gevangenis rijpte bij Panahi het idee voor *It Was Just An Accident*. Panahi: „Je wordt daar wekenlang ondervraagd terwijl je met een blinddoek op met de rug naar je ondervrager zit en allerlei mensen hoort rondlopen. Je stelt je voor wat voor man dat is, en of je hem buiten de gevangenispoort zou herkennen op basis van zijn stem.”

In *It Was Just An Accident* meent automonteur Vahid zijn voormalige folteraar Eghbal de Kreupele te herkennen aan zijn piepende beenprothese. Hij ontvoert hem met het plan hem levend te begraven – maar is het Eghbal wel? Er volgt een soort zwaan-kleef-aan van folterslactoffers, die in Vahids minibusje stappen om de vermeende Eghbal te identificeren. Panahi: „Ze hebben elk hun eigen idee hoe je het verrotte systeem bestrijdt dat fanatici als Eghbal produceert. Dat alleen geweld helpt tegen geweld of dat je dan juist net zo wordt als je vijand. Ik neig tot de boekhandelaar die in het begin zeg dat zij die geweld gebruiken zichzelf straffen. Dat hoeven wij niet nog eens te doen.”

It Was Just an Accident werd clandestien gemaakt en mag in Iran niet worden vertoond. Eigenlijk had Jafar Panahi alleen met zijn debuutfilm geen problemen. Panahi, een Iraanse Azeri, leerde het vak aan het front van de Iraans-Iraakse oorlog: hij was 76 dagen krijgsgevangene van Koerdische rebellen. Hij maakte naam als documentairmaker, werd assistent van maestro Abbas Kiarostami en veroverde in 1995 zowel Cannes – waar hij de debuutprijs Caméra d'Or won – als Iran met *The White Balloon*, een hoogst metaforische film over een meisje dat een goudvis wil kopen.

Usb-stick naar Cannes gesmokkeld

In de 21ste eeuw ging Panahi steeds concreter filmen over vrouwenonderdrukking. In 2006 ging *Offside* over vrouwelijke voetballers die als mannen verkleed een wedstrijd willen zien. Panahi werd gearresteerd, ondervraagd, aangemoedigd in ballingschap te gaan. De gevangenisstraf van zes jaar uit 2010 liet het regime als een zwaard van Damocles boven zijn nek bungelen.

Panahi zweeg, maar van het filmverbod trok hij zich weinig aan. In 2011 liet hij zijn op iPhone gemaakte *This is Not a Film* – over een man die wacht op zijn hoger beroep – op een usb-stick naar Cannes smokkelen. In 2013 volgde *Closed Curtain*, over een schrijver die zich in (Panahi's eigen) zomerhuisje aan de Kaspische Zee verstopt voor de autoriteiten. Twee jaar later won hij de Gouden Beer met *Taxi Teheran*, waarin Panahi zelf een taxichauffeur speelt. Zijn drie laatste films speelden zich af in afgelegen, dunbevolkte streken van Iran.

Scherpten die beperkingen hem als filmmaker? Panahi: „Zo wil ik dat niet zien. Ik was aanvankelijk depressief over het filmverbod, want filmen is mijn roeping. Totdat ik filmstudenten op bezoek kreeg die klaagden dat het zo lastig was, dat de autoriteiten ze het filmen onmogelijk maakten. Toen dacht ik: wat kan ik wél doen? Het is mijn plicht te tonen dat je zelfs onder mijn omstandigheden nog een film kan maken.

„Ik kon nog altijd auto rijden. Oké, dan speel ik taxichauffeur en verstopt ik een camera in de taxi en luister naar mijn passagiers. Dat werd *Taxi Teheran*. Toen die films een succes waren, kwamen studenten niet langer klagen maar gingen ze zelf films ma-

„
Wellicht verzinnen ze nog iets nieuws om mij het werken onmogelijk te maken. Ik ben benieuwd

ken. Nu wordt er in Iran heel veel goeds op een undergroundmanier gemaakt.”

Is digitale technologie bevrijdend voor Iran? Zonder vederlichte camera, usb-sticks en versleutelde communicatie wordt het lastig. „Digitale technologie is honderd procent bevrijdend”, aldus Panahi. „*Taxi Teheran* hadden we nooit kunnen maken met een zware camera en rollen film. Nu kan het met drie piepkleine camera's die ik in de auto verstopte: één in een tissuebox, één in een hoofdsteun en één in een pop. Niemand had door dat we een film aan het maken waren.”

Was het geen leuk spel de macht bij de neus te nemen? „Honderd procent”, glundert Panahi. „Hun doel is te voorkomen dat ik een film maakt, mijn doel is om de blokkades te omzeilen. Dat bevat een spelelement. Maar het is ook een contante in de geschiedenis. De macht zit de kunstenaar dwars, de kunstenaar vindt daar een weg omheen.”

Panahi ontkent dat het regime soms een oogje dichtkneep. Want hadden ze echt niet in de gaten dat hij *No Bears* (2023) maakte, met al die acteurs en locaties?

Moeilijk begaanbaar

Panahi: „Nee hoor, het regime zat me echt op de lip. Mijn scènes in *No Bears* filmde we in een heel afgelegen vallei. Twee, drie kilometer van een grotere weg, maar via een moeilijk begaanbaar pad dat je per auto ten minste een half uur kost. Daar stond iemand op wacht om ons in te seinen als een onbekende naderde. Na zes dagen werden we toch betrappt toen die bewaker even induttede.”

Voelt hij zich echt vrij, of is die vrijheid voorwaardelijk? Zo zou je het eind van zijn film *It Was Just An Accident* kunnen interpreteren: de held is op vrije voeten, maar zijn onderdrukker laat nog wel even weten dat hij die gunst zomaar kan intrekken. Panahi: „Dat is één interpretatie. Je kan dat eind ook hoopvol zien: een menselijk gebaar heeft zijn vijand tot zijn vriend geraakt. Of nog anders: dat de angst voor Eghbal de Kreupele altijd in het hoofd van zijn slachtoffers blijft. Je kan er duizend dingen over denken, maar dat is jullie afdeling. Ik heb de film zo gemaakt dat er nog talloze vragen zijn te beantwoorden als u de zaal uitloopt.”

Maar wat hemzelf betreft? „Natuurlijk kunnen ze me zo weer arresteren, me een reis- en filmverbod opleggen, me in de gevangenis gooien. Maar dan schrijf ik daar weer een nieuw script over het leven achter de tralies. Wellicht verzinnen ze nog iets nieuws om mij het werken onmogelijk te maken. Ik ben benieuwd.”

Stills uit de film 'It Was Just an Accident'. FOTO: FILMDEPOT

Een wraakthriller als een duistere mop

Recensie Film

It was Just An Accident. Regie: Jafar Panahi. Met: Vahid Mobasseri, Mariam Afshari, Ebrahim Azizi. Lengte: 106 minuten. Nu in de bioscoop.

●●●●●

Valid herkent zijn folteraar aan het piepende geluid van zijn prothese. Althans, hij denkt dat het beul Eghbal – de 'Mankepot' – is, die om middernacht met autopech in zijn garage staat. Valid wordt verblind door wraak, volgt Eghbal, slaat hem, knevelt hem, propt hem in zijn busje en staat hem al levend te begraven als de twijfel toeslaat. Valid was geblinddoekt toen hij gemarteld werd voor 'propaganda en samenzwering tegen het regime'. Kan hij iemand vermoorden, louter op basis van gehoor? Zo begint Jafar Panahi's uitstekende Gouden Palm-winnaar wraakrit *It Was Just an Accident*. Met Eghbal in een kist gaat Valid in zijn busje op zoek naar mede-slachtoffers, om Eghbal te helpen identificeren, maar ieder één was geblinddoekt. En dus verschijnen er opeenvolgend – als zakdoeken uit een goochelaarsmond – steeds meer slachtoffers in de bus, uit alle segmenten van de samenleving. Ieder heeft één zintuiglijk puzzelstukje: Valid hoorde hem, Shiva rook zijn zweet, Hamid werd in de gevangenis gedwongen het litteken van

Mankepot te betasten. Komen ze samen tot één hele waarneming?

Een wraakthriller als duistere mop: een automonteur, bruidspaar, fotograaf en driftkikker proberen in een busje te achterhalen of 'de mankepot' echt 'hun mankepot' is. Terwijl steeds duidelijker wordt hoe gruwelijk de martelingen waren, is de film nooit ondergelijk zwaar omdat Panahi onderstreept die wrange humor: dat absurditeit en horror altijd samengaan bij een dictatuur. De film zit vol running gags: zoals dat Valid zowat iedereen smeergeld of fooien moet geven. Of dat Vahid dusdanig mishandeld is dat hij zijn hand in zijn rug moet zetten en voorover buigt van de pijn – men noemt hem 'de theepot', niet perse door 'geheime politie' achtervolgd wordt, maar door kleinburgerlijke corruptie: constant moeten er 'cadeautjes' bij elkaar gesprokkeld worden. Het is een plot als een Chinese vingervan: hoe harder de personages worstelen, hoe erger ze vastraken. De belangrijkste vraag is namelijk niet: is dit Mankepot? Maar: wat doe je met hem als hij het is? Hamid en Golrikh willen bloed zien. Ali wil door met het leven. Shiva vindt niet dat ze één individu kunnen straffen voor de wandaden van een systeem. En Vahid? Hij weet het allemaal niet meer. Elke kijker zal wat anders zien in de symboliek: kraaien die

krassen rond het bruidspaar, belichting die rechtstreeks uit de hel lijkt te komen. Maar hoofdzakelijk lijkt Panahi zich af te vragen hoe Iran in godsnaam (letterlijk) om moet gaan met het trauma van decennia brute onderdrukking. Wat doe je met daders die vrij rondlopen? Neem je wraak? Dood je ze? Negeer of vergeef je ze? Of lighet het genuanceerder, en houdt je alleen het systeem verantwoordelijk en niet de beulen die het aanstuurde, zoals de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie dat deed? Maar dan zit je toch nog met al die emoties.

Panahi toont dat die vraag kan leiden tot verlamming. Mid-den in de film worden de buspassagiers het niet eens. Naast een sprietige boom en een vers gedolven graf spreken ze in spiralen – dit is Wachten op Godot, zegt een van hen. Maar als er een antwoord komt, is het dat er pas catharsis komt als iedereen alles op tafel gooit. En bekend: wat heb je gedaan? Of wat is je aangedaan? Zoals in de vogelkooien die bij Vahid op de werkplaats staan: in het donker blijven de duiven stil, pas als het licht aanklikt, kwetteren de vogels door de kooi. Al zien we in het briljante slot ook het gevaar van openbaarheid. Met het licht aan, kun je de daders volledig zien. Maar zij zien jou ook.

Tristan Theirlinck

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Nagekomen marathonbericht

Dat Sifan Hassan zesde werd in de marathon van New York en titelverdediger Abdi Nageeye halverwege uitstapte, weten we al een week. Maar dat er nog een Nederlandse toplooperster meedeed, vond ik in geen enkel nieuwsbericht. Toch is het zo. Drie weken geleden won ze nog brons op het Nederlands kampioenschap, tijdens de marathon van Amsterdam.

Ze zou starten tussen de recreanten, pas rond het middaguur, maar vroeg in de ochtend staat ze al te popelen. Ze filmt zichzelf, zoals influencers doen: „Aaah! *O my god*. Het is zeven uur 's ochtends en ik ben al helemaal ready. Ik ga zo een ontbijtte scoren, en wat haarlak, voor m'n krullen. Ik ben echt uren te vroeg. Maar ik weet hoe druk het is in New York en ik ken mezelf.”

Even later filmt ze zichzelf op straat, tussen de wolkenkrabbers. Ze loopt niet, ze stuitert. „Omdat je zes uur vooruit in de tijd gaat, word ik altijd super vroeg wakker hier en dan kun je lekker rustig aan doen. Helemaal heerlijk. Ik ga eerst Abdi en Sifan aanmoedigen en dan zelf naar de start.” Ze heeft roze diamantjes in de vorm van hartjes bij haar ooghoeken geplakt, alsof ze naar een festival gaat.

U had het misschien al geraden: dit bericht gaat over Mikky Keetels, de vliegende stewardess, die over de hele wereld rent. Ik schreef al eerder over haar, en ze blijft me fascineren.

Voor haar werkgever vloog ze vorige week naar New York. Ze sliep een paar uur, en terwijl de meeste marathonlopers weken uitrusten na een topprestatie – ze liep in Amsterdam twee minuten van haar persoonlijk record af – dacht ze:

och, als ik er toch ben.

Maar zo makkelijk gaat dat niet als je een stuiterbal bent. Na nog een paar filmpjes tussen wolkenkrabbers, stuit ik op grote schrikogen. „O my god. De bus gaat niet en over een uur beginnen we. Ik heb heel veel paniek.” Het beeld schudt als Mikky een sprintje trekt en op het nippertje in een andere bus belandt. Oef.

Toch niet oef. Verkeerde bus. „Op dit moment kan ik echt huilen. Ik sta een uur van de start, maar het komt goed, ik heb een Uber besteld.” Tranen in haar ogen, maar ze lacht ook om zichzelf.

Dan rent ze op de Verrazzano-Narrows Bridge, waarop de marathon start. Ze loopt tegen de stroom in en blijft zichzelf filmen. „Iedereen roept naar me: *wrong way!* Ja duh. *I know!*” Ze wijst naar de bordjes, om te laten zien dat ze bijna bij de start is. Maar dan: „O my god, ik besef nu dat ‘4’ natuurlijk miles is hier, en niet kilometer.”

Inmiddels loopt ze in haar uppie op de brug, en schaterlacht: „Ik ga helemaal stuk. Kijk dan, er is absoluut helemaal niemand.” Ze versnelt. Ineens loopt ze weer tussen de mensen. Ze moet nog snel plassen, dus verdwijnt in een dixie. Als ze die uitkomt, is opnieuw iedereen weg. *Who cares*. Mikky niet. „Yooooo daar gaan we”, jubelt ze.

Als allerlaatste starter finishte Mikky Keetels in een tijd waar bijna iedereen die rent van droomt: 2 uur, 52 minuten en 37 seconden – terwijl ze voor ze startte ook al zeventien kilometer liep. Het kan niet anders dan dat zo vrolijk, onbevangen en vol zelfspot door het leven gaan vleugels geeft.

Marijn de Vries is oud-prof-wielrenner en journalist.

Marit Bouwmeester op de Spelen van Parijs in 2024.
FOTO CLIVE MAXON

ZEILEN

Bouwmeester wilde het zeilen domineren

Ooit zei een coach dat Marit Bouwmeester (37) nooit goed genoeg zou zijn voor de olympische titel. Vorig jaar won ze voor de tweede keer goud op de Spelen en werd ze de succesvolste Nederlandse zeilster ooit. Nu stopt ze.

Door **Geertje Tuentjer**

Ruim vijftien jaar geleden, in 2009, won Marit Bouwmeester haar eerste grote wedstrijd, een wereldbekerzege in Melbourne. Juichend zeilde ze over de finish. Daar werd ze opgewacht door haar coach, Mark Littlejohn, die woedend een drinkfles naar haar hoofd slingerde. Bouwmeesters laatste gijp naar de finish was technisch slecht geweest en Littlejohn beet haar schreeuwend toe dat ze niet tevreden kon zijn als de uitvoering zo belabberd was.

De buitenwereld schrok ervan, schrijft Bouwmeester in het net verschenen boek *Winnen met je hoofd*, dat ze maakte met hoogleraar sportpsychologie Nico van Yperen (RuG). Maar voor haar was het „oké”. „Ik heb het nooit als onveilig ervaren.” Littlejohns reactie paste binnen hun visie, zegt ze. Een paar jaar eerder, als 17-jarige, was Bouwmeester op de Engelsman afgestapt: hoe moet ik olympisch kampioen worden? Die ambitie stelde ze daarna verder naar boven bij: Bouwmeester wilde „heersen”. Niet 'slechts' een keer de beste zijn op de Spelen, maar „domineren over een langere periode”. Een generatiebepalende zeilster worden.

Donderdag maakte Bouwmeester (37), tegelijk met de presentatie van haar boek, bekend te stoppen met topsport. De belangrijkste reden, zegt haar broer Roelof die haar jarenlang begeleidde, is dat „ze weet wat ze ervoor moet laten. Voor topsport moet je zoveel concessies doen.” Zeker nu ze een dochtertje van drie heeft, ziet Bouwmeester dat niet meer zitten. Ze wil ruimte maken voor andere dingen in haar leven, schrijft ze, „vooral voor meer tijd met mijn dochter”.

Stoppen doet ze, volledig volgens plan, als meest succesvolle zeilster aller tijden. Bij vier Zomerspelen op rij stond ze op het podium. Twee keer als olympisch kampioen, in Rio de Janeiro (2016) en in Parijs (2024), waar ze oppermachtig voer en het goud al voor de laatste race binnen had.

Die laatste olympische titel was voor Bouwmeester minder feestelijk dan-ie leek. Op het podium, met haar tweede goud om haar nek, schoten de tranen in haar ogen. Van ontroering, dacht de buitenwereld. Maar dat was niet zo, schrijft Bouwmeester in haar boek. Ze wist net dat ze ging scheiden van de vader van haar kind, een week voor de Spelen had hij er een punt achter gezet. Over het waarom houdt ze zich op de vlakke.

Tijdens het zeilen had ze dat verdriet ‘geparkeerd’. Door haar sportpsycholoog is ze „getraind in gedachtecontrole”, schrijft ze, „in het focussen op het controleerbare en het verdragen van de rest”. Maar nu kwam het eruit.

„Marit heeft minder genoten dan ik haar had gegund”, zegt haar broer Roelof. „Ik hoop dat dat gevoel nog een beetje bijdraait, maar dat moment krijg je niet meer terug.” Toch blijft die tweede gouden medaille sportief gezien een hoogtepunt. En Roelof Bouwmeester kan terugkijkend alleen maar concluderen dat zijn zus inderdaad ‘gedomineerd’ heeft. „Maar het grappige is: dat kun je pas achteraf zeggen. Dat gevoel hebben we eerder nooit gehad.”

Pijnlijke breuk

Mark Littlejohn, de coach bij wie ze aanklopte met haar olympische droom, had dat nooit voor mogelijk gehouden. Hij dumpte Bouwmeester kort na haar eerste olympische expeditie in Londen (2012). Daar werd ze tweede, voor hem een grote teleurstelling. „Je bent een snelle zeiler geworden, maar Rio gaat anders zijn. Je bent niet goed genoeg”, herinnert Bouwmeester zich zijn woorden in het Skype-gesprek waarin hij de samenwerking beëindigde. Littlejohn dacht dat ze de veraderlijke omstandigheden in de baai van Rio de Janeiro niet aan zou kunnen.

Het is een veelbesproken moment in Bouwmeesters carrière. Bepalend ook, blijkt achteraf. Daarna ging ze trainen met haar broer Roelof, die zelf ook op hoog ni-

veau gezeild had, en coach Jaap Zielhuis. En hoe pijnlijk de breuk met Littlejohn ook was – en die viel toen samen met het stuklopen van haar relatie met medezeiler Ben Ainslie – zijn woorden waren voor haar „ook een enorme motivatie” om nog beter te worden, zegt Zielhuis. Dat is sowieso wat Bouwmeester typeert, vindt hij: de wil om zichzelf te verbeteren.

Dat zat er al vroeg in, concludeert Bouwmeester in haar boek: toen ze als kind in de weekenden met het gezin naar het Pikmeer in Grouw trok, hield ze een ‘zeilbijbel’ bij, met aantekeningen over tactiek, techniek en strategie. Zelf denkt ze dat haar *drive* werd aangewakkerd doordat ze thuis de jongste is, met naast een oudere broer ook nog een oudere zus, bij wie het allebei net wat meer kwam aanwaaien.

Zielhuis: „Bij een slechte dag op het water kon ze bloedchagrijnig aan de kant komen, maar ze vroeg ook zonder uitzondering: wie heeft er gewonnen? Hoe heeft die gevaren? Ze stapte ook op andere zeilers af: wat heb je gedaan, waar ben je gestart? Ze moest dat gewoon weten.”

„Marits kracht is dat ze altijd denkt: wacht, ik kan nog nét een half procentje beter,” zegt Roelof Bouwmeester. En niet alleen op technisch vlak. „Ze had bijvoorbeeld al heel vroeg aandacht voor het mentale deel van sport, was een van de eersten die echt heel erg fit was. Ik zie haar daarin als een voorloper.”

Waar Littlejohn een autoritaire coach was van het type ‘*Fit in or fuck off*’, zoals ze het zelf beschrijft, kreeg Bouwmeester van Zielhuis veel meer autonomie en verantwoordelijkheid. Dat heeft goed uitgepakt, zegt hij. Zo sleepte ze haar eerste olympische titel binnen in die lastige baai van Rio. Ze hervond tegelijkertijd het plezier in het zeilen, schrijft ze zelf. Die was ze, door de dominantie van haar toenmalige coach en alle aandacht voor prestaties, langzaam verloren.

Toch merkte Zielhuis dat ze die nieuwe autonomie in het begin maar irritant vond. „Ze zei: stel me niet al die vragen, vertel me gewoon hoe het moet. Dat was zeggend.” Ook haar broer zag dat het schakelen was. „Haar hele houvast was die coach.” Er zat een onzekerheid in haar, zag hij. „Die is er ook altijd wel een beetje gebleven. Steeds weer: ben ik goed genoeg? Ik dacht weleens: hoeveel wil je winnen voordat je overtuigd bent? Maar het heeft ook veel gebracht: het geeft altijd een opening om verder te bouwen.”

Na ‘Rio’ werd haar broer haar hoofdcoach. Zielhuis kreeg toen de leiding over het Watersportverbond. Bij de Spelen van 2021 in Tokio moest Bouwmeester, ondanks een succesvolle periode met twee wereldtitels, genoegen nemen met brons. Een week na de Spelen bleek ze zwanger. Het was de start van een nieuw pro-

ject, zegt Roelof Bouwmeester. „Ze zei: je weet nooit of het lukt, maar als het me gund is, wil ik alles op alles zetten om op een verantwoorde manier zo snel mogelijk terug te komen.”

Haar trainingen werden aangepast, ze breidde haar begeleidingsteam uit. Roelof: „Opeens was de bekkenbodentrainer onderdeel van ons programma. Daar moesten wij, de fysio en de krachttrainer rekening mee houden. Achteraf denk je: hè, hè, logisch. Maar het feit dat ze dit zo bedenkt, dat ze experts zoekt, dat tekent haar. Ze was daarin aan het pionieren.”

Inmiddels is er „een behoorlijke *baby-boom*” bezig onder sporters, zegt Jaap Zielhuis. Toch waren er nog maar vier jaar terug weinig vrouwen die na een zwangerschap terugkeerden in de topsport, zeker niet met zo’n grondige aanpak als Bouwmeester. Zij trainde in die periode maar drie weken niet (één voor de bevalling, twee na).

Ruim voor de Spelen van Parijs vroeg Bouwmeester aan Zielhuis of hij opnieuw haar coach wilde worden. Hij twijfelde. „Ik dacht: wacht nog maar een paar weken. Misschien heb je straks wel een heel andere kijk op de wereld. Denk je: het is wel goed zo.” Maar dat bleek niet zo te zijn. „Twee maanden na haar bevalling zijn we naar Marseille gegaan [de locatie van het olympisch zeiltoernooi]. En daar zag ik: Marit heeft dezelfde drive als altijd.”

Randzaken

In Marseille won Bouwmeester vorig jaar soeverein olympisch goud. Toch was de aanloop naar het olympische zeiltoernooi verre van vlekkeloos, ook voordat ze wist dat ze ging scheiden. Aan het begin van 2024 werd ze zeer teleurstellend elfde op het WK in Argentinië, nog maar net genoeg om zich te plaatsen voor ‘Parijs’.

Al in het vliegtuig naar huis belegde Bouwmeester per mail een bijeenkomst met haar hele team. „Ik heb gezegd: ik ben nu *as low as you cango*. Hoe zorgen we dat ik in augustus weer de beste van de wereld ben? Jullie hoeven me niet te sparen”, vertelde ze daarover in *NRC*, enkele weken voor de Spelen. De consensus was dat Bouwmeester zich te veel bezig hield met ‘randzaken’, zoals sponsorverplichtingen. En dat ze te weinig tijd nam voor herstel. Steeds weer: ben ik goed genoeg? Ik dacht weleens: hoeveel wil je winnen voordat je overtuigd bent? Maar het heeft ook veel gebracht: het geeft altijd een opening om verder te bouwen.”

Na ‘Rio’ werd haar broer haar hoofdcoach. Zielhuis kreeg toen de leiding over het Watersportverbond. Bij de Spelen van 2021 in Tokio moest Bouwmeester, ondanks een succesvolle periode met twee wereldtitels, genoegen nemen met brons. Een week na de Spelen bleek ze zwanger. Het was de start van een nieuw pro-

Advertentie

VONDER
Leeft hout

Handgemaakte kasten, keukens, deuren en wandbekleding.
Keuken uit de Crosby collectie, ontwerp Kate Hume. www.vonder.nl

INTERVIEW

Sherida Spitse

RECORD-INTERNATIONAL

Het is niet aan mij, maar ik verdien wel een standbeeld

Ruim negentien jaar speelde ze voor het Nederlandse vrouwenelftal. Nu zet Sherida Spitse (35) een punt achter haar interlandcarrière. De recordinternational - 248 interlands - kiest voor haar privéleven, maar: „natuurlijk had ik door gekund als international”.

Door **Danielle Pinedo** en **Philip de Witt Wijnen**
Foto **Lars van den Brink**

Het was een memorabele avond voor voetballer Sherida Spitse. Met haar teamgenoten haalde ze eind oktober herinneringen op aan haar ruim negentien jaar als international. Er werd gelachen en gehuild. Er werd sushi geserveerd. Maar het hoogtepunt van de avond vormden de imitaties, waarin het karakter van Spitse goed tot uiting kwam. De ene speelster kamde haar haren strak naar achteren, de andere schreeuwde op een denkbeeldig veld.

„Dat geschreeuw van Sherida ga ik niet missen”, grapte spits Lineth Beerensteyn na een vriendschappelijk duel tegen Canada, een dag later, waarin Spitse in de 48ste minuut gewisseld werd. Haar ploeggenoten vormden een erehaag, waar Spitse uiterlijk onbewogen doorheen liep. Haar familie en vrienden wisten beter: zo’n eerbetoon doet haar veel. Ze is gevoeliger dan ze doet voorkomen, omdat ze haar emoties alleen deelt met mensen die ze vertrouwt.

Een week na haar afscheid nestelt Spitse (35) zich op de bank van een hotel bij de Johan Cruijff Arena, de thuisbasis van Ajax, de club waar ze de komende twee jaar nog zal spelen. Ze heeft alle emoties die bij zo’n afscheid horen in de aanloop ernaartoe ervaren, vertelt ze. Ze stelde zich voor wat er op haar af zou komen en hoe ze dat zou beleven. Het pakte uit zoals ze had gehoopt. „Ik heb rust in mijn hoofd.”

Wat ga je het meest missen aan Oranje?
„De wedstrijden waarin er veel van je wordt gevraagd, waarin de druk groot is. Alles wat ik de afgelopen negentien jaar heb gedaan, deed ik

voor Oranje. Om daar te komen, maar nog meer om daar te blijven. Het was geen onderdeel van mijn leven, het wás mijn leven.”

Afscheid nemen van iets dat je leven zo lang heeft beheerst, dat kan niet makkelijk zijn.
„Ik heb de afgelopen twee jaar vaker over een afscheid van Oranje nagedacht. Omdat ik alles wat ik voor mijn sport doe, voor honderd procent doe. Daardoor moet ik veel dingen laten. Etentjes, verjaardagen, bruiloften. Wilde ik dat nog wel? Dat heb ik eerst met familie en goede vrienden besproken, en later met Arjan [Veurink, sinds afgelopen zomer bondscoach]. Natuurlijk had ik door gekund als international. Met mijn mentaliteit kun je altijd door. Maar wilde ik dat ook? Nee.”

Later in het gesprek vertelt ze dat de scheiding van haar ex-vrouw, een paar jaar geleden, een zware wissel op haar heeft getrokken. Het putte haar uit, fysiek en mentaal, maar intussen moest ze bij haar club Ajax wel goed blijven presteren, en had ze ook de zorg voor haar kinderen, Jens (8) en Mila (5). Nog altijd pendelt ze heen en weer tussen haar woonplaats Emmen, de woonplaats van haar ouders, Sneek, en haar Amsterdamse werkgever.

Sinds vorig najaar was het niet meer vanzelfsprekend dat je bij Oranje in de basis stond. Heeft dat niet meegespeeld bij je besluit?

„Nee, want ik weet heel goed hoe de voetbalwereld werkt. Je wordt wat ouder, er komen jonge speelsters op. Die moeten ook voelen hoe het is om tegen een topploeg te spelen. Ervaren hoe pijnlijk het is als één foutje een doelpunt kan inleiden.”

Voor een trotse, ambitieuze voetballer als jij moet het moeilijk zijn geweest dat de bondscoach voor een piepjonge speelster koos, zoals de vorige bondscoach Andries Jonker eind vorig jaar deed toen hij Veerle Buurman in de basis zette tegen de VS.

„Natuurlijk vrat ik me op op de bank. Als ik Andries was geweest, had ik mezelf opgesteld. Ik ken mijn kwaliteiten. Maar ik schikte me in de rol die hij van mij verlangde. Omdat ik wist dat ik anders een chagrijnig mens zou worden.”

Herkende je je in de imitaties van je teamgenoten op de avond voor je afscheid?

Ze lacht. „Dat geschreeuw? Ja, natuurlijk. Ik ben nogal aanwezig, direct en duidelijk. Maar dat betekent ook dat speelsters weten wat ze aan me hebben.”

Zouden jonge speelsters je geschreeuw niet als intimiderend ervaren?

„Dat zou goed kunnen, daar ben ik me van bewust. Na afloop van een wedstrijd zeg ik vaak waarom ik me op een bepaalde manier heb gedragen. Dan is er begrip. Probleem is dat ik tijdens een wedstrijd niet vriendelijk kan blijven als iemand een paar keer iets verkeerd heeft gedaan. Dan moet ik kort en scherp zijn. Dat hoort nu eenmaal bij topsport.”

Wordt daar wel eens over gemopperd, tegen jou of tegen de coach?

„Beide. Dat snap ik, maar ik weet ook wat ervoor nodig is om aan de top te blijven. Als je in het buitenland niet presteert, zit je zo op de bank. Dus je moet ook een bepaald karakter ontwikkelen om daar tegen te kunnen.”

Ben je in de loop der jaren anders met ploeggenoten gaan communiceren?

„Ja, want hoe ouder je wordt, hoe meer je je ontwikkelt als mens. Je leert dat er verschillende typen mensen zijn, en dat wat je tegen de een zegt, je niet tegen de ander hoeft te zeggen. Ik denk dat speelsters altijd hebben gevoeld dat ze bij mij terecht kunnen. Ze weten dat ik voor het team ga, niet voor mezelf.”

Bondscoach ondermijnd

Het gesprek komt op Andries Jonker, die in 2022 aangetreden bondscoach, wiens contract na het EK van afgelopen zomer niet werd verlengd. Die beslissing werd begin dit jaar al door de KNVB bekend gemaakt. Daar was veel kritiek op, onder anderen van Jonker zelf. Vlak voor de eerste groepswedstrijd tegen Wales zei hij in een NOS-podcast dat „iedereen” in zijn omgeving hem had aangeraden terug te treden als bondscoach, omdat de vroege aankondiging van zijn vertrek zijn positie ondermijnde.

Hoe zou je de bijna drie jaar onder Jonker samenvatten?

„Ik heb goed met Andries samengewerkt. Ik stond te klappen toen hij kwam en zal altijd contact met hem blijven houden.”

Jullie hebben dezelfde no nonsense-mentaliteit.

Ze knikt. „Hij was heel direct en ik kan daar goed mee omgaan. Ik ben zo opgevoed: niet lullen, maar poetsen.”

Hoe gingen je ploeggenoten daarmee om?

„Sommige speelsters zijn wat gevoeliger. Dan probeerde ik uit te leggen waarom hij deed wat hij deed. Of ik zei: laat gaan. Omdat ik weet wat er in de voetbaltop gevraagd wordt. Een coach kan niet altijd een aai over de bol geven, die moet ook kunnen zeggen waar het op staat.”

Heeft de KNVB speelsters of jou als aanvoerder betrokken bij het besluit zijn contract niet te verlengen?

„Er worden vaker gesprekken gevoerd tussen speelsters uit de spelersraad en de directie. Over heel veel dingen, niet alleen over de bondscoach. Dan wordt naar onze mening gevraagd, maar we zijn niet meegenomen in het proces. Terecht, want het is niet aan speelsters om te bepalen of een coach moet blijven. Dat moet de bond zelf bepalen.”

Die bekendmaking heeft wel veel losgemaakt, vooral door de timing.

„Over de timing valt inderdaad wel iets te zeggen. De KNVB had duidelijker naar Andries moeten zijn over zijn aanstaande vertrek. Dan waren er niet zo veel vragen gesteld.”

Had het veel impact op de prestaties van het elftal? Het EK liep uit op een grote teleurstelling.

„Op een gegeven moment werd ik er wat moe van dat het alléén maar over Andries ging. Het sudderde maar door, ook omdat de media er maar aandacht aan bleven besteden. Kijk, ik snap dat zo’n besluit wat doet met een coach, maar je wil zo’n periode wel mooi met elkaar afsluiten. Als ik bondscoach was geweest, had ik me erbij neergelegd en had ik er niet meer over gesproken. Hij is niet ontslagen hè. Zijn contract is niet verlengd. Een groot verschil.”

Soms kan een niet-verlenging aanvoelen als ontslag.

Ze is even stil. „Dat kan, maar die onzekerheid hoort nou eenmaal bij deze sport.”

Heeft die vroege bekendmaking het gezag van Jonker ondermijnd, zoals hij zelf lijkt te denken?

„Dat denk ik niet. We hebben uitgesproken dat we naar het EK gingen om te winnen. We hebben de knop omgezet, en dat is best knap.”

Nederland overleefde de groepsfase niet. Wat ging er volgens jou mis?

„We hebben onze kwaliteiten onvoldoende benut. Als collectief waren we niet goed genoeg.

Sherida Spitse: 'Ik hoef soms maar naar iemand te kijken om te weten hoe die zich voelt.'

We zetten onvoldoende druk. Wij speelden met te veel middenvelders, terwijl je ook buitenspelers nodig hebt. Sommige speelsters kwamen onvoldoende tot hun recht op de posities waarop ze werden opgesteld. Anderen, zoals Shanice van de Sanden, hadden wat mij betreft niet mogen ontbreken in de selectie. Het spel oogde erg mat. Ik vond het best moeilijk, want ik ben iemand die graag energie brengt en strijd levert.”

Diploma's halen

Spitse heeft vaker gezegd dat ze een baan als coach op het hoogste niveau ambieert. Daarvoor zal ze eerst haar VC4-diploma moeten halen (voorheen UEFA-A) en daarna het coach 5-diploma (voorheen UEFA Pro). Het gaat om een – zeker voor een vrouwelijke voetballer – kostbaar traject (bij elkaar een kleine 40.000 euro) en dan heeft Spitse ook nog het probleem dat de lagere coachdiploma's die ze een aantal jaren geleden in Noorwegen haalde, niet automatisch

geldig zijn in Nederland. Ze vertelt dat de KNVB haar deze week een toezegging heeft gedaan: als ze zorgt dat de licenties weer actief worden, hoeft ze die opleidingen niet opnieuw te volgen. De kosten voor het vervolgtraject hoopt ze van de KNVB of haar club vergoed te krijgen.

Spitse wil geen studie volgen zo lang ze nog bij een club speelt, maar op termijn hoopt ze coach van Ajax Vrouwen te worden, en daarna van het nationale vrouwenelftal. „Maar eerst maar eens die diploma's halen”, zegt ze opgewekt.

Je hebt onder een lange rij bondscoaches gediend: Sarina Wiegman, Vera Pauw, Arjan van der Laan, Arjan Veerink, Mark Parsons, Ed Engelkes, Roger Reijners. Van wie heb je het meest opgestoken?

„Vera was direct en duidelijk. Dat heb ik als prettig ervaren, het hield me scherp. Van Arjan [Veerink, red.] waardeer ik de manier waarop hij met mensen omgaat. Bij Sarina vond ik mooi te zien dat iemand die moeite heeft met loslaten, dat na verloop van tijd toch kan leren. Zo nam ik van iedereen wel wat mee.”

Je hebt passie, ervaring en kennis, maar denk je dat je straks als coach ook voldoende invorderingsvermogen hebt om speelsters voor je door het vuur te laten gaan?

Ze veert op. „Ik heb heel veel empathie! Ik hoef soms maar naar iemand te kijken om te weten hoe die zich voelt. Ik begrijp heus dat ik niet alleen kan lopen blèren op het veld, maar de taak

van een coach is wel een elftal beter te maken.”

En kritiek van journalisten, hoe ga je daarmee om?

„Het hoort erbij dat journalisten kritische vragen stellen, maar ik word er soms moe van dat ze steeds over ‘verjonging’ in het Nederlands elftal beginnen. Hou daar nou eens mee op! Kijk naar Italië, waar ze veel waardering hebben voor routiniers.”

Weet je nog hoe columnist Hugo Borst je in 2019 noemde?
Vragende blik.

Een Griekse landschilpad. Je zou de boel ophouden met je ‘draaicirkel van een Boeing 747’.
Ze haalt haar schouders op. „Dat soort mensen neem ik niet serieus. Borst heeft na drie keer tv kijken zijn oordeel klaar. Laat hem eerst maar eens een wedstrijd van ons bezoeken.”

Heb je het gevoel dat je voldoende waardering krijgt voor wat je hebt bereikt?
„Zo voelt het wel.”

De KNVB heeft een beeldentuin, waar grote voetballers en trainers worden geëerd. Er zijn mensen die zeggen: Spitse verdient daar ook een standbeeld.

„Dat is niet aan mij om te bepalen, maar het zou wel mooi zijn. Ik zie mezelf daar wel staan. Volgens mij heb ik dat verdiend.”

SKECHERS

HANDS FREE

Slip-ins

Heel Pillow® houdt je voet stevig op zijn plaats.

NIET MEER BUKKEN.

NOOIT MEER JE SCHOENEN AANRAKEN.

JUST STEP IN & GO.

JUST STEP IN™

NOOIT MEER JE SCHOENEN AANRAKEN

DE OMBUDSMAN

NRC zou de oorlog in Soedan vanuit meer invalshoeken kunnen belichten

In de tientallen jaren dat Koert Lindijer voor *NRC* correspondent in Afrika is, heeft hij zo'n humanitaire ramp nog niet meegemaakt, vertelde hij begin september in de podcast *NRC Vandaag*. De verwoestende machtsstrijd in Soedan die al twee jaar voortduurt is een tragedie van ongekende omvang. Die wordt al lang internationaal waargenomen, maar op zijn beloop gelaten. „De internationale gemeenschap wil niet weten wat er gebeurt”, aldus Lindijer. Hij zei dit grote onrecht aan de kaak te blijven stellen, dat is hij verplicht aan zijn vrienden en kennissen in Soedan.

Inmiddels zijn we twee maanden verder, waarin Lindijer de situatie in Soedan bleef beschrijven. Na anderhalf jaar van omsingeling en uithongering viel de stad Al Fashar vorige week in handen van de paramilitaire militie RSF. Het was het laatste bolwerk van het regeringsleger in de regio Darfur. „De omsingeling, de uithongering en nu de verovering van Al Fashar is een van de wreedste episodes van de oorlog in Soedan”, schreef Lindijer vorige week. Er kwamen gruwelijke beelden naar buiten van executies, gemaakt door RSF zelf.

Soedan. Het land was eerder onderwerp van deze rubriek. Mijn voorganger schreef in maart 2024: „Soedan fungeert in columns als standaardvoorbeeld van een humanitaire crisis waar in pers en samenleving te weinig aandacht voor is.” Dat punt ga ik hier opnieuw behandelen. Lezers trokken in mails de laatste maanden met enige regelmaat de vergelijking met Gaza en Israël, waar dagelijks aandacht voor was. Zoals deze mail vorige week: „In Soedan zijn door massamoorden circa 150.000 mensen vermoord. In de media lees je er niets over. Maar als in Gaza iemand struikelt staat het pontificaal in de krant. Waarom? Is een mensenleven in Afrika minder waard?”

Nu was dit overdreven, en dan doel ik niet alleen op dat struikelen. Soedan kwam in de Nederlandse media geregeld in het nieuws. Zeker ook bij *NRC*. In een gestage stroom van publicaties kwamen de wrede daden, de vele doden - in twee jaar tijd zeker 40.000 maar mogelijk wel 150.000 - de hongersnood en de vluchtelingen aan bod. De buitenlandredactie schreef over welke landen belangen hebben in Soedan (vooral de Verenigde Arabische Emiraten) en over de wanhoop onder Soedanese vluchtelingen in Caïro. West-Afrika-correspondent Eva Oude Elferink, die vanuit Senegal werkt, reisde in het voorjaar naar een vluchtelingenkamp in Zuid-Soedan. „Al plunderend, bombarderend en verkrachtend hebben de twee partijen ruim 8,5 miljoen mensen op de vlucht doen slaan: de grootste volksverhuizing van dit moment”, schreef ze.

En Koert Lindijer, die in vreedzamere tijden vaak in Soedan is geweest, maakte als Oost-Afrika-correspondent vanuit zijn standplaats Nairobi vele stukken over de oorlog. Zijn verhaal over de val van Al Fashar verscheen een dag voor de Nederlandse verkiezingen op de voerpagina. Met Afrika-redacteur Naïm Derbali maakte hij een vervolg over welke berichten de buitenwereld bereikten: mensen die in hun huizen zijn gedood, ziekenhuizen die zijn leeggehaald, gevluchte families die hun doden moesten achterlaten.

„Helaas is links Europa heel erg met zichzelf bezig”, zei Jan Pronk

Deze artikelen verschenen dus in de verkiezingsweek waarin de website van *NRC* door een recordaantal mensen werd bezocht. Hoewel de twee Soedan-stukken allebei meer dan vijf uur prominent op nrc.nl stonden, bereikten die toch niet veel lezers: ze bleven in aantal leesminuten ver onder het gemiddelde.

Gruwelijkheidsklassement

NRC beschreef dus uitgebreid en met regelmaat wat er in Soedan gebeurt. Maar dit stond niet in verhouding tot de aandacht voor de oorlogen in Oekraïne en Gaza/Israël. Oorlogen die je misschien ook niet moeten willen vergelijken: de nabijheid, de gevolgen voor Nederland en Europa, de historische band met Israël - het speelt hier allemaal een rol. Maar, zoals Midden-Oostenexpert Carolien Roelants deze week in haar column schreef, „als er een gruwelijkheidsklassement zou zijn, zou Soedan Gaza verslaan”. Voor de VS en het Westen zijn er echter te weinig belangen om zich echt in te zetten voor vrede in Soedan. Lindijer legde in de podcast *NRC Vandaag* van 4 september - nog steeds een aanrader - uit dat dit komt doordat het Westen geen grote rol meer speelt in Afrika. Landen als Turkije, Iran, Egypte en de Verenigde Arabische Emiraten hebben er grotere belangen.

Dat met inwoners van de regio Darfur heel moeilijk contact te leggen valt - in Al Fashar is nauwelijks internet - maakt verslaggeving lastig, net als de grote onveiligheid in het gebied. Beelden die niet zijn gemaakt door een van de strijdende partijen, zijn er nauwelijks. De 73-jarige Lindijer zou het liefste nog zelf naar de regio toe gaan, maar is fysiek niet in staat tot zo'n gevaarlijke reis. De buitenlandredactie heeft recent niet overwogen om iemand anders naar de regio te laten gaan, vooral vanwege de veiligheid en daarmee gepaard gaande hoge kosten.

Lindijer interviewde half oktober oud-minister Jan Pronk (85) over Soedan. Pronk, die zich in zijn leven liet „drijven door solidariteit met slachtoffers van talrijke conflicten”, stelde dat de Verenigde Naties te verzwakt zijn om aandacht te generen voor Afrika. En: „Helaas is links Europa heel erg met zichzelf bezig.” Lindijer had een mooie beschrijving van Pronk: „Een buiksprekner van een andere beschaving.” De Afrika-correspondent voelt dat zelf ook wel zo: in het verleden was in Europa de solidariteit met Afrika veel groter. „Ik dacht vroeger dat ik belangrijk werk deed, dat denk ik allang niet meer.” Lindijer betreurt dat Afrika aan belangstelling heeft ingeboet. Ook *NRC* kan meer doen, vindt hij. Hoewel de krant een relatief groot correspondentennetwerk heeft, zou er meer aandacht moeten zijn voor het mondiale zuiden.

Maar waar het massale geweld in Soedan sinds 2023 soms 'een vergeten oorlog' wordt genoemd, hoefde dat voor de lezers en luisteraars van *NRC* zeker niet zo te zijn. Ik miste de afgelopen weken wel de journalistieke opwinding over deze humanitaire ramp bij andere redacties dan Buitenland. De binnenlandredactie zou verhalen kunnen maken over Soedanezen die naar Nederland gevlucht zijn, de specialisten die met *Open Source Intelligence* (Osint) onderzoek doen, kunnen vast iets met satellietbeelden en andere online-informatie, redacteuren in Den Haag en Brussel kunnen uitzoeken waarom het politiek zo stil blijft. Intussen wordt er wel aan vervolgstukken gewerkt, ook de audiodredactie is al bezig met een nieuwe aflevering van *NRC Vandaag*.

Koert Lindijer stopt aan het einde van het jaar formeel als Afrika-correspondent, maar hij zal vast en zeker op zijn geliefde continent actief blijven, ook voor *NRC*. „Ik ga hier nooit meer weg.” Voor deze zaterdag interviewde Lindijer een hulpverlener in Ta-wila, waar vluchtelingen uit Al Fashar verblijven. Hij wilde deze week eigenlijk getuigenissen optekenen van mensen die de regio rond Al Fashar ontvlucht zijn. Maar dat verhaal lukte nog niet. Het laat zien hoe moeilijk het is om deze oorlog te verslaan: Lindijer kwam in contact met vrouwen die verkracht zijn, maar de dorpsoudste moet toestemming geven voor het delen van hun verhaal. En die is onbereikbaar.

Herman Staal

De ombudsman opereert onafhankelijk; zijn oordeel is persoonlijk en niet dat van de (hoofd)redactie.
Reacties: ombudsman@nrc.nl

DE LEZER SCHRIJFT

...OVER LEZERSBRIEVEN

De lezersbrieven in *NRC* vormen een samenbindende rubriek die van onschatbare waarde is, mailde Albert Appelo deze week. De interactie tussen lezers en redactie stelt hij zeer op prijs: „Je leest niet alleen welk onderwerp de lezer raakt en wat hij er over wil zeggen, maar ook welke lezersreacties weer door de redactie als lezenswaardig, dus publicatiewaardig, worden ingeschat.” Maar het valt hem op dat de laatste tijd minder lezersbrieven worden afgedrukt. Waarom is dat?

DE KRANT ANTWOORDT ...

Chef Opinie Wouter van Noort: „Het klopt inderdaad dat de afgelopen weken wat minder vaak een brievenselectie in de krant heeft gestaan. En dat vinden wij ook jammer. De brievenselectie in de krant is, en blijft, een belangrijke plek voor interactie met onze lezers. Brieven hebben door redactionele keuzes in de verkiezingsdrukte de afgelopen weken wat minder vaak de selectie gehaald. Maar de brievenpagina in de krant is inmiddels niet meer de enige interactiemogelijkheid: dat doen we ook via brievenselecties op onze homepage, lezersoproepen over bijvoorbeeld de verkiezingsuitslag, die de week-enderkrant vorige week wél haalden, opiniepeilingen op sociale media, en onze nieuwe wekelijkse opinienieuwsbrief Kantelpunten, waarin we een speciale sectie hebben gereserveerd voor initiatieven en ideeën vanuit de lezers. Wij blijven op allerlei manieren een podium bieden aan onze lezers, want die weten vaak meer dan wij alleen.”

Commentaar

VERKENNING

De formatie is niet gebaat bij tactische spelletjes

Verkiezingen zijn, als ze correct verlopen, een feest voor de democratie. Een kabinetsformatie voelt meer als het opruimen van de feestzaal na afloop. Slingers en glasscherven liggen op de grond, de mooie woorden van de vorige avond hebben, zodra de tl-verlichting aangaat, hun betekenis verloren. En de gasten kijken elkaar aan en denken: wat heb ik gisteren allemaal gezegd?

Met dit gevoel is deze week de kabinetsformatie begonnen. Het moet een snelle formatie worden, was de belofte tijdens de verkiezingen. Maar in werkelijkheid rekent niemand daarop. Voor Kerst zal er zeker geen kabinet op het bordes staan. En bij partijen die een belangrijke rol gaan spelen valt te horen dat het misschien pas écht gaat beginnen na de gemeenteraadsverkiezingen van maart volgend jaar. Pas dan voelen sommige partijleiders de vrijheid om beslissingen te nemen die impopulair kunnen zijn bij hun achterban.

Om bij de basis te beginnen: een formatie hoort bij het Nederlandse staatsbestel. Het mag ingewikkeld zijn en er mag hard onderhandeld worden. Geheimhouding, tactiek, op worden terugkomen, gemeen zijn, ook dat hoort er allemaal bij. Wel moeten de deelnemers zich aan elementaire spelregels houden. Een van die regels is dat een formatie geen interne partijkwesitie is, of maar zeer ten dele, en dat het gaat om een proces in het landsbelang. Partijleiders mogen hun opvattingen of eigen belangen te vuur en te zwaard verdedigen, maar moeten de belangen van de democratie en rechtsstaat altijd zwaarder laten wegen.

Verkenner Wouter Koolmees heeft deze week alle fractievoorzitters in de Tweede Kamer gehoord en de algemene wens is duidelijk: er moet een stabiel meerderheidskabinet komen. D66, de winnaar van de Tweede Kamerverkiezingen, moet daar het initiatief in nemen. Het CDA, dat dertien zetels won en dichtbij D66 staat, doet graag mee. Daarna wordt het ingewikkeld. Ook de VVD is een logische coalitiepartner, maar om een meerderheid te vinden, is meer nodig. Dat zou GroenLinks-PvdA kunnen zijn, of een combinatie over (radicaal-)rechts. Het radicaal-rechte JA21, dat negen zetels behaalde, zou de coalitie aan 75 zetels helpen. Dat is een problematische route. In de eerste plaats door opvattingen van JA21, bijvoorbeeld over migratie en internationale verdragen, die zich moeizaam verhouden tot de rechtsstaat. Bovendien: er is dan nog een partij nodig voor een meerderheid. Dat zou BBB, de ChristenUnie of 50Plus kunnen zijn.

Ideaal is die rechtse combinatie niet. En D66-leider Rob Jetten heeft al duidelijk gemaakt dat hij meer ziet in de route over links, met GroenLinks-PvdA. Maar de VVD blokkeert die. VVD-leider Dilan Yesilgöz bouwde haar verkiezingscampagne rondom het idee dat de partij in radicaal-links vaarwater terecht is gekomen en de achterban geradicaliseerd zou zijn. Ze heeft de partij deze week nog uitgesloten als coalitiepartner. Omdat ze ook de radicaal-rechte PVV heeft uitgesloten, zadelt

ze hiermee de formatie met een enorm probleem op: het moet op haar manier - een kabinet met in ieder geval D66, VVD, CDA, JA21 - of er is géén manier.

Je kan redeneren dat Yesilgöz in ieder geval duidelijkheid bracht tijdens de campagne. Te vaak worden lastige vragen over coalitievoorkeuren vermeden, om maar geen kiezers voor het hoofd te stoten. Maar dit is de verkeerde duidelijkheid. Ze maakt de formatie onnodig ingewikkeld. Er zijn zeker grote verschillen tussen de programma's van beide partijen, maar GroenLinks-PvdA beweegt binnen de bandbreedte van de democratische rechtsstaat.

De samenwerking in het verleden was, los van hoe kiezers het uiteindelijk beoordeelden, altijd goed. Denk aan de twee paarse kabinetten (1994-2002) en het kabinet-Rutte II (2012-2017). Die kabinetten zaten (vrijwel) de rit uit en voerden grote

De formatie is te belangrijk om zich te laten gijzelen door één partij

hervormingen door. GroenLinks-PvdA voerde deze keer met Frans Timmermans een keurige, bestuurlijk gerichte, zelfs brave campagne. Zijn opvolger, Jesse Klaver, heeft een verleden van goede samenwerking met de VVD. Het is onnodig deze partij op voorhand uit te sluiten.

Het is bovendien nog maar de vraag hoe lang haar 'nee' stand houdt. De ChristenUnie sloot de VVD uit in 2021, om er daarna toch mee te regeren. De VVD zelf wilde in 2023 alleen gedoogsteun geven aan een kabinet met de PVV, om er daarna toch in te stappen. Grote woorden gebruiken zonder die betekenis te geven schaadt het vertrouwen in politiek en democratie. Mogelijk is het campagnetaal, want de gemeenteraadsverkiezingen komen er snel aan. Maar de formatie is te belangrijk om zich te laten gijzelen door één partij met electorale uitdagingen.

Verkenner Wouter Koolmees heeft tot dinsdag om zijn rondes af te maken. Hoewel het vermoedelijk ijdele hoop is, mag de kabinetsformatie niet opnieuw extreem lang duren. Het dubbeldemissionaire kabinet-Schoof, dat nog maar rust op twee partijen, moet zo snel mogelijk vervangen worden door een kabinet met energie en daadkracht. Het is daarom zaak dat de betrokken partijen zich niet laten gijzelen door één partij. In de formatie zou daarom ook ruimte moeten zijn voor andere, niet voor de hand liggende opties: een minderheidskabinet, een juist heel breed kabinet.

In *NRC* spreken zaterdag zes nog levende leden van het kabinet-Den Uyl (1973-1977) over hún kabinet. Het eerste en enige progressieve kabinet van Nederland lag niet voor de hand, maar was het gevolg van 'omdenken' door formateur Jaap Burger. Het vereiste een moed en creativiteit die de formatie van nu ook goed kan gebruiken. Al is het alleen al om te voorkomen dat partijen door blokkades en tactische manoeuvres de formatie nog een keer laten verzanden.

Advertentie

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels. Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres:
Postbus 20673,
1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties

T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of advertieren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar *NRC* Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service-of-bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRCWebwinkel

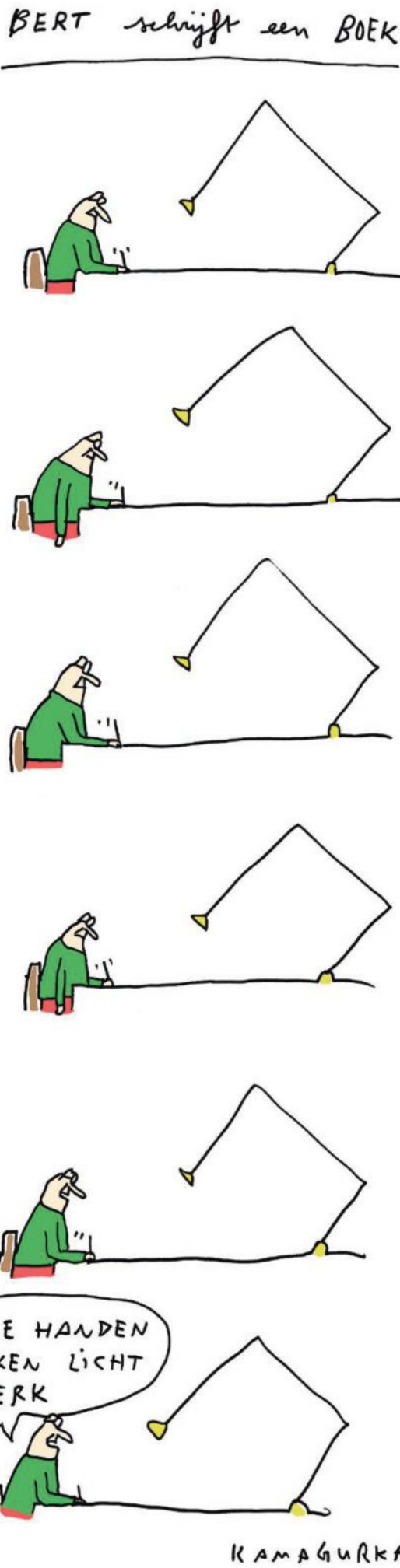
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2025.
Alle auteursrechten en databankrechten in aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl. Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing. Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

YOUP

De rillende rechter

Woensdagavond zag ik Ajax kansloos verliezen van een tegenstander die er op één speler na ook niet zoveel van kon. Toen die spits met een pin-gel zijn zuivere hattrick had voltooid liep het stadion leeg. De laffe mooi-weersupporters gingen op huis aan en wij bleven met een klein clubje diehards treurend achter. Vlak voor het eindsignaal stapte de scheids-rechter op mij af met de vraag of ik wilde affluiten. Ik keek hem raar aan. Toen vertelde hij dat hij die ochtend had gelezen dat een medewerker van een Nederlands crematorium aan een rouwende familie had gevraagd om zelf de oven aan te steken. Dus leek het hem een mooi symbolisch mo-ment dat ik als een van de laatste trouwe supporters....

Verder had de man nog een tip. Bij-belvast vertelde hij hoe Jezus ooit de tempel schoon had geranseld met een zweep. Hij wees op de overkant vol ij-dele bobo's en mompelde: „Een wes-pennest in een slangenkuil. Opzouten allemaal!”

Daarna werd het donker in het sta-dion. Er brandde alleen nog licht in de skyboxen van de directie, de zich be-kocht voelende sponsor en de raad van commissaris (er is er nog maar eentje over). In de rest van de boxen, die normaal gevuld zijn met zuip-schuitende kaviaarkleuters, crypto-maffiosi en andere onduidelijke geld-wolven, was het donker. Aardedon-ker en doodstil. Boven ons gonsden een paar eenzame drones. Vroeger waren die van PSV, Feyenoord, Juventus en Barcelona. Zij wilden toen dolgraag weten hoe het grote ongenaakbare Ajax dat toch allemaal flikte. Maar nu waren het de tweede-hands drones van Spakenburg, Ko-zakken Boys en Vitesse. Zij hoopten op een paar roestige, niet al te manke afdankertjes die bij het groot vuil zouden worden gezet.

Terwijl wij onze supporterswon-den zaten te likken zagen we in de laatste verlichte boxen wat schelden-de schimmen tegen elkaar tekeer-gaan. Het galmde door de lege Arena dat clubicoon Johnnie de volgende dag geofferd zou worden en dat direc-teur Kroes zijn positie ter beschikking ging stellen. Wel op voorwaarde dat de rest van het zootje hem aan het eind van het seizoen zou smeken om te blijven. Ondertussen verlangde ie-dereen openlijk naar de tijd dat Over-mars nog met zijn lul liep te zwaaien.

Ik dacht ondertussen aan Elon Musk. Zou hij met zijn douceurtje van dui-zend biljoen het Amsterdamse ama-teurclubje niet willen redden?

Onderweg naar huis liep mijn tele-foon vol met cynische en ironische appjes van mijn Rotterdamse en Eindhovense vrienden. Zelfs in Alkmaar werden we keihard uitgela-chen.

Na een nacht slecht slapen sprak mijn vrouw troostend dat ik moest proberen om het te vergeten. Ik moest even afstand nemen. Mis-schien hielp een verre reis. Ik vertelde haar dat ik daar als arme pensionado geen geld voor heb.

Toen ze 's avonds thuiskwam schrok ze. Want? Help, haar man was klusser. Ik was bezig met het bouwen van vijf kooien. Ze vroeg zich af waar die in godsnaam voor nodig waren. Mijn antwoord was simpel: „Pleeg-kinderen. Drie per kooi. En daar zet-ten we ze naakt in. Vastgeketend. Zo-dat ze zichzelf geen pijn kunnen

Mijn vrouw vroeg zich af welke ratten me hadden besnuffeld

doen. En als ze lastig worden dan ran-selen we ze af. En ze krijgen geen toi-let. Wel honger.” Mijn vrouw vroeg zich af welke honds-dolle ratten me hadden besnuffeld.

Ik antwoordde dat we 1.400 euro per kind gaan vangen en dat dat 4.200 euro per kooi is. Maal vijf wordt dat 21.000 euro per maand. Wel wat extra energiekosten omdat we de kooien onder stroom moeten zetten.

Ik liet haar de beelden zien van de rillende rechter die de martelingen van het Vlaardingse meisje vol onge-loof voorlas. Arme man.

Toen stotterde mijn vrouw vol ver-bazing: „Maar als die kinderen op school vertellen dat ze worden mis-handeld? En we worden toch gecon-troleerd door de Kinderbescherming en andere instanties?” Ik las haar daarop de rest van het rechtbankver-slag voor.

Terwijl mijn vrouw angstig zweeg, droomde ik van een bubbelende ja-cuzzi in de tuin. En van een skybox bij het dan uit zijn as herrezen Ajax. Maar dat duurt nog even.

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

THE GOAT PARTY

In de vierde week van mijn afstu-deerstage bij een Ghanese bedrijf word ik door mijn Ghanese collega's uitgenodigd voor „the goat party”. Gisteren mocht ik als vegetariër de geit uitzwaaien die nu op mijn bord is beland. Nadat ik toch een stukje heb geproefd, probeer ik mijn Ghanese collega uit te leggen waarom ik eigen-lijk vegetariër ben: omdat ik het zielig vind hoe de dieren in Nederland wor-den behandeld. „Oh zo”, antwoordt hij. „Als je het niet wilt zien, betaal je toch iemand anders om hem voor je te laten slachten?”

Naomi Aanhane

Nationale
Opera
&
Ballet

Nieuwe
productie

De Nationale Opera

De maagd van Orléans

Pjotr Iljitsj Tsjaikovski
12 november – 2 december 2025

Hoofdsponsor
Nationale Opera & Ballet
HOUTHOFF

Meer informatie

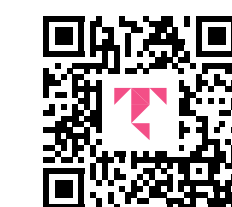
Kunst op kousenvoeten

Musea en theaters komen vaker met aanbod
voor mensen die weinig prikkels verdragen.
„Nou, de vloer kraakt wel.”

Uw kompas naar het onvergetelijke

 talisman
travel design

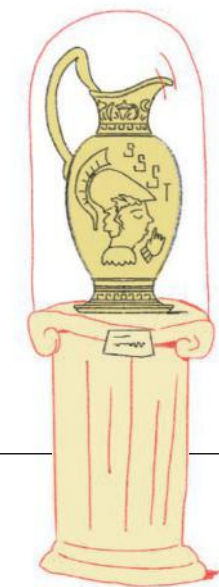
Bekijk ons verhaal

DEZE WEEK

OVERPRIKKELING

Kunst moet prikkelen, maar wat als je nauwelijks prikkels kunt verdragen? „In een theater gebeurt zo ontzettend veel.”

PAGINA 4-7

INTERVIEW

Zanger Danny Vera wil geen prijzen winnen. „Ik heb een Edison-nominatie geweigerd. Wat moet ik ermee?”

PAGINA 8-11

NIEUWE BEWONERS

De komst van een noodopvang voor asielzoekers in een Van der Valk-hotel gaf twee jaar geleden grote onrust in het Noord-Hollandse Katwoude. Hoe gaat het nu in het dorp? „We hebben ons gek laten maken.”

PAGINA 12-15

ZIN

| IN DE KRANT |

*Huishouden is alleen
voor tradwives sexy*

***Nog nooit heb ik ook maar één deadline gemist,
en tegelijkertijd schreef ik nog nooit iets zonder
dat ik het eerst ver voor me uit schoof.***

PAGINA 18-20

IN BEELD

Fotograaf Perrine Philomeen portretteerde een aantal verkeersregelaars in Amsterdam. In hun fluorescerende pakken vallen ze sterk op, tegelijk trekt hun werk nauwelijks aandacht. „Ze creëren hun eigen leefwereld midden op straat.”

PAGINA 22-23

SLIMME AUTO

Bas van Putten test de Smart #5 Summit Edition en vraagt zich af: waarom mag ik niet gewoon dom uit het raam kijken?

PAGINA 25

LAATSTE BLADZIJDE

Haar- en make-upartiest Eva Copper had een hekel aan make-up, en perfectie vond ze saai.

PAGINA 31

EN VERDER

COLUMN
Sarah Sluimer

PAGINA 16

VONDST
Hans Trans en Kees Kroket
PAGINA 17

RECEPT
Janneke maakt halloumirösti
PAGINA 28

RESTAURANT
Tokyo Ramen Takeichi

GIDS EN PUZZELS
PAGINA 30

Speciaal voor publiek dat slecht tegen fel licht of hard geluid kan experimenteren theaters en musea met minder prikkels. „Een wc die sterk ruikt naar schoonmaakmiddel is niet prikkelarm.”

Door
**Maimoena
Hulshof** en
Anne Moraal

Illustraties
Lotte Dijkstra

Met de prikkelplattengrond het museum in

H

Het lijkt een theateravond als alle andere. De drukte van de straat verstomt zodra de toegangsdeuren achter je dichtvallen. Foyer door, jas afgeven in de garderobe, misschien nog wat te drinken halen. Dan – als de deuren open gaan – de zaal in, een plek zoeken, zacht geroezemoes. Licht uit, spot aan.

Maar deze avond, eerder dit jaar op 6 april, vindt er in het Haagse theater Amare tijdens het Rewire Festival een bijzonder concert plaats. Wat opvalt: er komen minder mensen binnen, de koffiemachine in de foyer staat uit en de bezoekers fluisteren. Wanneer de componisten Sigrid Angelsen, Lukasz Moroz en Oskar Tomala het podium opkomen, klinkt er geen applaus. In plaats daarvan zwaaien handen in de lucht. Het licht is gedimd, het decor bestaat uit niet meer dan een wit laken. De cello, piano en gitaar spelen om de beurt, elk in zachte, lange klanken die langzaam vervagen. Halverwege dommelen een paar bezoekers weg, anderen zitten met geluiddempende koptelefoons over hun oren. Dit is een prikkelarm optreden, speciaal voor publiek met een lage tolerantie voor prikkels. Dat kunnen mensen met een hersenaandoening zijn, bijvoorbeeld, of mensen met long covid.

Overprikkeling is *hot*. Er verschijnen boeken, artikelen, tv-programma's over het onderwerp en prikkelarme initiatieven in de culturele sector komen steeds vaker voor. Toegankelijkheid speelt sinds 2011, toen de culturele sector de eerste Code Culturele Diversiteit lanceerde, een steeds grotere rol. Zo is 'toegankelijkheid' een van de criteria voor de subsidiëring culturele basisinfrastructuur, ook wel bis genoemd, ook andere (gemeentelijke) subsidies of fondsen stellen dit als criterium waarop aanvragen beoordeeld worden.

Sophie Valkenier, projectleider toegankelijkheid en inclusie van museum Singer Laren, vertelt hoe het museum merkte dat er behoefte was aan prikkelarm museumbezoek: „In eerste instantie voor mensen met autisme, maar al

snel bleek de groep met mensen met een hoge prikkelgevoeligheid veel breder te zijn. Tijdens deze openingen hoorden we van de bezoekers hoe groot de behoefte is aan prikkelarme cultuur. Dat gaf aanleiding het prikkelarm aanbod uit te breiden.”

Wat houdt prikkelarm aanbod precies in? En voor wie is het?

Onbeperkt Genieten

Startpunt? De Prikkelarme Cultuuragenda. Die website toont 26 culturele instellingen die hierbij zijn aangesloten, van het Drents Museum in Assen tot Theaterfestival Boulevard in Den Bosch. In een zoekmenu kun je aangeven wat je nodig hebt: prikkelarme horeca bijvoorbeeld, een rustruimte of geluiddempende koptelefoons. De agenda suggereert vervolgens een geschikt prikkelarm uitje. Wat deze website ook laat zien is dat de agenda een initiatief is van Stichting Onbeperkt Genieten. Die is opgericht door Iris van Heesch, door de culturele instellingen die NRC sprak genoemd als dé expert en pionier van het prikkelarm cultuuraanbod.

Van Heesch kreeg op 16-jarige leeftijd een auto-ongeluk en hield daar pijnklachten en verminderde belastbaarheid aan over. „Alle prikkels die binnenkwamen werden door mijn hersenen en zenuwstelsel verwerkt als pijn-prikkels”, vertelt ze in een ruimte van theatergezelschap Jakop Ahlborn Company. Tien jaar later, tijdens een revalidatietraject voor haar pijnklachten, kwam ze tot het inzicht dat ze ontzettend kan genieten van cultuur. „Ik kwam erachter dat ik heel veel energie krijg van een voorstelling, tentoonstelling of concert bezoeken, maar dat deed ik nooit omdat de prikkels eromheen me te veel energie kostten.” In 2016 richtte ze de stichting op, met hulp van de Bart de Graaff Foundation. Haar ervaring werd een levensmissie: cultuur toegankelijk maken voor iedereen met prikkelgevoeligheid.

Vijftien jaar later is de meeste pijn verdwenen, wel kampt ze nog regelmatig met migraine. „Ik ben mijn eigen doelgroep niet meer”, zegt Van Heesch. Wie is die doelgroep dan wel? „Als je om wat voor reden niet op een regulier moment naar een museum kan of zonder prikkelarme faciliteiten een theatervoorstelling kan bezoeken, dan is het prikkelarme aanbod voor jou.” Dat is potentieel een enorme doelgroep. Op de website van Onbeperkt Genieten staat: „Zeker zes miljoen mensen ondervinden hinder van de vele prikkels in onze samenleving. Dan hebben we het over 35% van de Nederlandse bevolking.”

In het gesprek licht Van Heesch toe: „Dit getal krijg je als je alle cijfers van gediagnosticeerde aandoeningen bij elkaar optelt. Dus mensen met hersenletsel, mensen met angst en depressieklachten, long covid, burn-out, noem maar op. Dus eigenlijk alle aandoeningen waarvan we weten dat overprikkeling een gevolg kan zijn. Al weten we natuurlijk niet in hoeverre die 35 procent daar daadwerkelijk hinder van ondervindt bij het meedoen in de samenleving.” 1 op de 3 Nederlanders, dit klinkt als een verontrustend aantal. Maar de rekensom is problematisch, niet alleen omdat elk individu prikkels anders ervaart, maar bijvoorbeeld ook omdat het optellen van deze verschillende cijfers geen rekening houdt met het feit dat er overlap in de cijfers kan voorkomen. Zo kan iemand long covid én een depressie hebben.

Containerbegrip

De wetenschap biedt ook geen concrete cijfers. Caroline van Heugten, hoogleraar neuropsychologie aan de Universiteit Maastricht doet onderzoek naar de neuropsychologische gevolgen van hersenletsel. „Overprikkeling is een contin-

nerbegrip”, vertelt ze. „Hersenen verwerken de hele dag door prikkels: interne prikkels als gedachten en pijn, maar ook externe prikkels waarbij licht en geluid de meest dominante zijn. Maar je kunt ook denken aan geuren of aanraking. De gevoeligheid voor prikkels is hoogst individueel. Er zitten grote verschillen in de mate van gevoeligheid en voor welke prikkels mensen gevoelig zijn.”

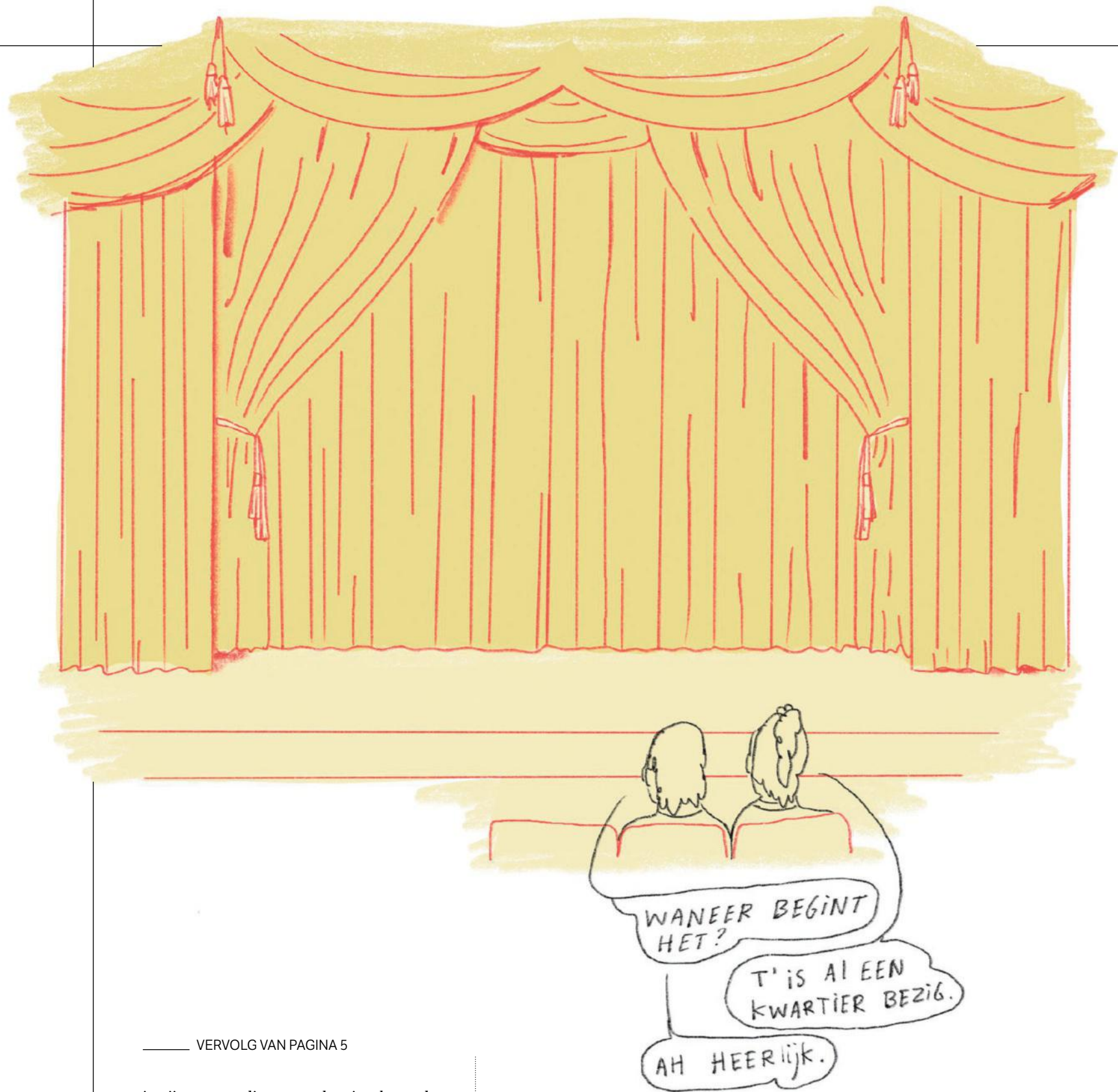
Volgens Van Heugten heeft ongeveer 1 op de 6 mensen een hoge prikkelgevoeligheid. Dit cijfer heeft betrekking op de algemene bevolking. „Dat zijn mensen die hoger dan 2 standaarddeviaties afwijken van de norm,” zegt ze. Verschillen tussen mensen zijn er op alle fronten, zo heeft de een een beter geheugen dan de ander. Dit is altijd zo geweest en er is ook geen sprake van een toename. Van Heugten: „Onze hersenen kunnen nog precies dezelfde hoeveelheid prikkels verwerken als 50 jaar geleden. Het is wel zo dat de omgeving complexer, sneller en dus prikkelrijker geworden is, met name door beeldschermgebruik maar ook in het verkeer, waardoor onze hersenen dagelijks steeds meer prikkels te verwerken krijgen.”

Van Heugten geeft aan zelf ook prikkelgevoelig te zijn. „Mij zul je niet op een muziekfestival zien. Dat is voor mij te veel, maar daar hoeven ook geen aanpassingen voor te komen”, zegt ze. Een groep voor wie dit lastiger

LEES VERDER OP PAGINA 6

„De gevoeligheid voor prikkels is hoogst individueel”

VERVOLG VAN PAGINA 5

is, zijn mensen die een aandoening, hersenletsel bijvoorbeeld, hebben opgelopen. „Dan kunnen mensen er last van krijgen omdat ze iets waar ze altijd van hebben gehouden, niet meer kunnen doen. Maar ook in deze groep zijn de verschillen in prikkelgevoeligheid groot en kun je er eigenlijk geen cijfer aan hangen.”

Van Heugten plaatst vraagtekens bij de opkomst van prikkelarme initiatieven in de culturele sector. Er is meer winst te halen in de publieke ruimte of in bijvoorbeeld de supermarkt waar prikkels als licht, geluid, geur en andere mensen veel aanwezig zijn, vindt ze: „Een theatervoorstelling is van zichzelf al vrij prikkelarm. Je zit in een donkere zaal, het publiek is doorgaans stil en rustig. Ik zou zeggen: ga genieten van de voorstelling en zet je telefoon uit.” Toch ziet ze dat bijvoorbeeld een prikkelarme ruimte wel kan helpen, om de vele prikkels in de omgeving rondom de voorstelling, zoals in de foyer, te verminderen.

Als het aan Iris van Heesch ligt zou ze ook de publieke ruimte aanpakken, of supermarkten. Dat zou het leven van prikkelgevoelige mensen aanzienlijk makkelijker maken. Maar ze blijft erbij dat er ook in het culturele veld grote winst te behalen is: „We merken erg veel onbegrip, juist omdat deze groep zo moeilijk te definiëren is. Een theaterbezoek lijkt misschien prikkelarm, maar er gebeurt zo ontzettend veel. Of denk aan een drukke dag in het Rijksmuseum. Ook zonder gevoeligheid kun je daar overprikkeld raken.” Ze gaat door en de sector doet mee. In 2023 waren er 11 culturele instellingen te vinden op De Prikkelarme Cultuuragenda, in 2024 was dat aantal al meer dan verdubbeld tot 23 en dit jaar verwacht Van Heesch dat het er uiteindelijk een stuk of 35 zullen zijn. In totaal heeft de stichting de afgelopen jaren met ruim 80 instellingen samengewerkt.

„Je kunt ons zien als een keurmerk”, zegt Van Heesch. „Als een activiteit op De Prikkelarme Cultuuragenda staat, dan kun je er als bezoeker op vertrouwen dat onze richtlijnen worden gevolgd.” Die richtlijnen baseert de stichting op ervaringen uit het eigen netwerk van

prikkelgevoelige cultuurliefhebbers. „De een is gevoeliger voor geluid, de ander raakt overprikkeld door visuele prikkels. We kunnen het nooit voor iedereen perfect doen, maar wel aangeven aan welke knoppen je kunt draaien zodat het voor zo veel mogelijk mensen werkt.”

Onbeperkt Genieten beidt culturele instellingen een heel menu aan mogelijkheden. Van inspiratiesessies tot workshops, masterclasses, coaching en een ‘PrikkelCheck Traject’ van zo’n 3.500 euro, waarna een instelling kan doorgroeiën naar een jaarlijks lidmaatschap dat toegang biedt tot de prikkelarme cultuuragenda. De kosten voor een lidmaatschap variëren in 2024 van 79 euro per maand tot 380 euro, afhankelijk van het gekozen pakket en de jaaromzet.

Van Heesch: „Binnen het PrikkelCheck Traject kijken we hoe een organisatie prikkelarme mogelijkheden kan inbedden.” Waar het kan worden prikkels weggenomen. Dat begint al bij het vinden van een prikkelarme activiteit, die via De Prikkelarme Cultuuragenda op een prikkelarme website – geen felle kleuren, schreeuwende animaties – te vinden zijn. Na de aanschaf van een kaartje ontvangen bezoekers bij hun toegangsticket een prikkelplattegrond, een prikkelwijzer of een ander voorbereidend document, zodat ze weten wat hen binnen te wachten staat.

Voorstellingen worden bijvoorbeeld voorzien van een prikkelwijzer, waarin staat welke prikkels voorkomen tijdens de voorstelling, bijvoorbeeld wanneer een acteur de stem verheft of wanneer het licht feller schijnt. Voor musea toont de prikkelplattegrond waar meer lichtinval is omdat gordijnen niet dicht kunnen, in welke ruimtes video’s met geluid worden afgespeeld, waar de vloer kraakt en waar bezoekers kunnen zitten om te pauzeren.

Een belangrijk uitgangspunt is dat elke locatie, ongeacht de discipline, over een rustruimte beschikt. Ook daarvoor gelden richtlijnen vanuit Onbeperkt Genieten. „In een theater hadden we een prachtige rustruimte, maar tijdens de pauze bleek dat je het water van de toiletten hoorde kletteren.” Ook word er breder gekeken, welke prikkels zijn relatief makkelijk weg te nemen? „Soms wordt er nog schoongemaakt in een museum. Dat zijn allemaal prikkels die we niet willen hebben. Een wc die sterk ruikt naar schoonmaakmiddelen, bijvoorbeeld, is niet prikkelarm.”

Mystery guest

Om te toetsen of een instelling aan alle voorwaarden voldoet, stuurt Onbeperkt Genieten eens per jaar een ‘mystery guest’ die prikkelgevoelig is. De mystery guests lopen met een checklist door het museum of bezoeken een theatervoorstelling, en geven feedback op basis van hun eigen gevoel.

Zo ook Hanny van der Wijk (67) uit Den Bosch. Ze werkte 44 jaar in de GGZ, tot ze vijf jaar geleden besmet raakte met het coronavirus; sindsdien kampt ze met long covid. Ze bezoekt namens Onbeperkt Genieten verschillende evenementen in de regio Den Bosch.

Op een zonnige zondagochtend in september gaat Van der Wijk naar het Noordbrabants Museum. Om negen uur ’s ochtends, twee uur voor de reguliere openingstijd, mogen kleine groepjes naar binnen, maximaal tien bezoekers per kwartier. Gemiddeld worden zeven van die tien tickets verkocht, met de vele expositiezaalen is de kans klein dat bezoekers elkaar tegenkomen. „De rust die over mij heen komt is echt een cadeautje. Ik voel me eigenlijk een koningin”, zegt Van der Wijk.

„Nou, de vloer kraakt wel. Gelukkig stond dat van tevoren aangegeven.” Ook op het tikken van een oude klok is Van der Wijk voorbereid. Terwijl ze door de gang loopt wijst ze naar de klok die aan de muur hangt. Verder is het muisstil in het museum. Roluiken verduisterden de ramen, de lichten zijn gedimd: check.

Voor de nieuwste aanwinst van het Noordbrabants Museum, Van Goghs *Kop van een vrouw*, is het ongewoon leeg. „Normaal staat hier een hele groep.” In de halfdonkere zaal zoekt ze naar een krukje. Even lijkt die nergens te bekennen, maar dan ziet ze er één staan in een hoekje: check.

Ze vervolgt haar weg naar beneden met de lift. Daar vraagt ze fluisterend aan iemand van het personeel waar de rustruimte is. De medewerker draagt geen sieraden en haar shirt is efen fel zwart: check. In de rustruimte staat een tafel met bekertjes, een kan water en een paar stoelen: check. „Er ontbreken nog koptelefoons”, merkt ze op. Dat laat Van Heesch later aan het museum weten.

Behapbaarder

De Jakop Ahlborn Company maakte in samenwerking met Onbeperkt Genieten de prikkelarme theatervoorstelling *Tussenmensen* met vijf mimespelers. In januari speelde het gezelschap de voorstelling in het Amsterdamse Theater Bellevue voor theaterprofessionals en een aantal prikkelgevoelige bezoekers. In een prikkelrijk café vertellen dramaturg Judith Wendel en actrice Bodine Sutorius over hun ervaringen.

Sutorius: „Ik vond het inspirerend, je wordt op dingen gewezen die je normaal gesproken niet opvallen. Daardoor ga je jezelf als acteur ook vragen stellen: waarom doe ik dit zo? Welk effect wil ik bereiken en op welke manier doe ik het dan?” De openingsscène, waarin een stad ontwaakt, werd aangepast. De spelers bewogen op en neer én diagonaal over het podium, dat waren te veel prikkels. Wordt de artistieke vrijheid daarmee nietaangetast? Niet wat Sutorius en Wendel betreft. Ze vinden dat de voorstelling beter is geworden door de aanpassing. „Het gaat er ook niet om alle prikkels weg te halen, theater draait om prikkels.”

Van Heesch begeleidde het onderzoekstraject, gesubsidieerd door het ministerie van OCW, rondom deze voorstelling. Ze onderhield het contact met het testpubliek en gaf feedback aan de theatermakers. „In het theater stapelen prikkels zich normaal op: tegelijkertijd zijn er dialogen, muziek en bewegingen. Door de prikkels niet te stapelen maar achter elkaar te plaatsen, wordt het veel behapbaarder. Je kan nog steeds groots en meeslepend zijn in een prikkelarme voorstelling.”

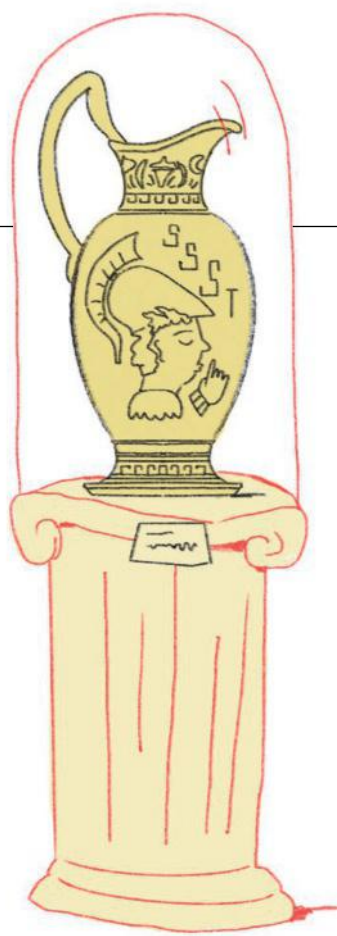
Toch werd de voorstelling niet geboekt. Op halve bezetting was de voorstelling voor theaters niet rendabel te krijgen. Dit vonden Wendel en Sutorius een teleurstellend einde van het traject.

Het is een goed voorbeeld van de spanning die kan zitten op hoe prikkelarm aanbod kan worden ingepast in de reguliere programmering. Bij een volledige prikkelarme voorstelling kan de zaal niet vol zitten. Van Heesch: „Stel de rustruimte heeft maar capaciteit voor acht mensen en je gaat wel voor een volle zaal. Dan heb je mensen die al overprikkeld zijn voordat ze de zaal in komen, omdat er geen plek voor ze is in de rustruimte. Dan heb je dus niets aan je prikkelarme voorstelling. Toch proberen we zoveel mogelijk met organisaties mee te kijken en blijft het altijd een keuze van een maker of een instelling.”

Prikkelzones

Toch geeft een aantal gezelschappen op een eigen manier vorm aan prikkelarme cultuur. Zo ging de theatervoorstelling *CONTENT WARNING: weinig prikkels*, van theatergezelschap Speels Collectief, in oktober in première. Regisseur Sanne Arbouw baseerde de voorstelling op haar eigen ervaring met prikkelgevoeligheid, angst- en paniekaanvallen. „Een prikkelarme voorstelling maken met prikkelgevoelige mensen bleek een heel prikkelvol proces”, vertelt ze.

Er is een rustruimte, er zijn koptelefoons, dekentjes, ontspannende fidgettoys. Op het podium spelen live acteurs samen met ‘remote’ spelers op video, omdat zij niet fysiek kunnen optreden. Tijdens het maakproces kreeg Arbouw advies van Onbeperkt Genieten, maar uiteindelijk koos ze voor een eigen invulling. Zo is het niet bij alle theaters mogelijk om een volledig prikkelarm traject in te gaan en bestaat het publiek ook uit mensen die niet prikkelgevoelig zijn, terwijl de stichting zich alleen op de behoeftes van prikkelgevoelige bezoekers richt. „We trekken het minder ver door dan Onbeperkt Genieten: er zijn nog steeds meerdere focuspunten op het podium. Aan een aantal tips had ik zelf nog niet gedacht, zoals het uitzetten van beeldschermen en koelkasten in het theater. We gaven de prikkelarme faciliteiten een ‘leuke’ twist, zoals de bar waar mensen onder

„We gaven de prikkelarme faciliteiten een ‘leuke’ twist, zoals de bar waar mensen onder andere fidgettoys en dekentjes konden lenen”

andere fidgettoys en dekentjes konden lenen.”

Ook het dansgezelschap Misiomi, waar dansers met en zonder beperking samenwerken, ontwikkelde een eigen prikkelvriendelijke aanpak. Artistiek directeur Joop Oonk ontwierp ‘prikkelzones’ in de zaal, zodat bezoekers zelf bepalen hoeveel prikkels ze ontvangen: hoe verder van het podium, hoe rustiger de ervaring.

Oonk: „Ik vind de term ‘prikkelarm’ lastig. Ik wil dat mensen zien en voelen, daarom maak ik kunst. Keuzes voor een prikkelarm aanbod moeten voortkomen uit een artistieke visie. Onbeperkt Genieten biedt praktische oplossingen, maar daardoor is het ook een marktproduct geworden.”

Ondertussen blijft Van Heesch met Onbeperkt Genieten onverminderd strijden voor haar missie. Op 12 oktober lanceerde de stichting samen met Het Nationale Theater in Den Haag het magazine *Prikkelarm Theaterbezoek*. Ze hoopt op veertig culturele partners voor De Prikkelarme Cultuuragenda in 2026. Dat wordt spannend. De opstartsubsidie vanuit de Hersenstichting loopt dit jaar af, er is nog geen zich op andere geldstromen behalve de inkomsten die de stichting werft vanuit haar activiteiten. Wel heeft de stichting onlangs 8.734 euro opgehaald met een crowdfundingactie. „Dus we kunnen weer even door.”

Sinds de dood van zijn moeder is zanger Danny Vera overal bang voor, zegt hij. Maar hij durfde wel een extra hypotheek te nemen om muziek te kunnen blijven maken. Deze week kwam zijn twaalfde album uit.

O

Op de voorkant van Danny Vera's nieuwe album staan de bloemen van een magnolia, gefotografeerd tegen een helblauwe lucht. De boom staat in zijn achtertuin, ooit door zijn vader geplant voor zijn moeder. In zijn hit 'Roller Coaster', uit 2019, zingt hij: *I will find my way back home / Where magnolia grows*. Thuis, dat is het huis aan de Herengracht in Middelburg waarin hij opgroeide, bleef wonen na het overlijden van zijn ouders en nu nog woont met zijn vrouw en zijn vierjarige dochter.

En nu, op het deze week verschenen album *The Way Home*, melancholische americana, duiken boom en huis opnieuw op.

Maar je zingt, misschien wel voor het eerst, niet meer over je ouders.

„Is dat zo? Ik kijk even of je gelijk hebt.” Danny Vera (48) pakt zijn telefoon en scrollt hardop nadenkend langs zijn nieuwe liedjes. Er is er één over verlangen naar een zorgeloos verleden, en eentje over een kortsdroom. Een nummer waarin hij zingt dat hij genoeg heeft van zijn leven hier, hij wijst naar het dakraam waarop de regen klettert, en „van hoe we met elkaar omgaan in dit land”. Een liedje over de tijdelijkheid van het leven, een paar protest-songs. „Ja, je hebt gelijk. Maar als ik schrijf over verlies, of over dingen die voorbijgaan, zoals ik ook op dit album doe, dan zit het verlies van mijn ouders er altijd in.”

Het is zijn twaalfde album - ook dat moet hij even nazoeken op zijn telefoon. Maandelijks heeft hij op Spotify zo'n achthonderdduizend luisteraars, soms meer dan een miljoen. „En dat voor een vinylartiest met één hit. De meeste mensen die van Danny Vera houden, schenken 's avonds een glas whiskey in, of een rummetje, en gaan dan een plaatje van me luisteren. Of ze zetten een cd op in de auto.”

Zijn moeder Vera Polfiet overleed in 2001, hij was 24. „Dat was mijn *life-changing moment*.” Vlak voordat ze stierf, besloot hij haar voornaam te gebruiken als zijn artiestennaam.

Op je dertiende werd je fan van Elvis Presley. „Elvis was alles wat ik tof vond. Een man met een gitaar, leuke kleding en tof haar. Ik heb zitten janken toen ik erachter kwam dat mijn held allang dood was.”

Je ontdekte ook al gauw dat Elvis zijn moeder verloor toen hij 24 was.

„En ik lag in mijn puberteit toch al vaak wakker van de gedachte dat mijn ouders zouden doodgaan. Nadat ik had gelezen dat het Elvis zo vroeg was overkomen, dacht ik: dan zal het bij mij ook wel gebeuren.”

En zo ging het ook.

„Bizar, toch? Elvis had een tweelingbroer die bij de geboorte is overleden, ik ben enig kind, dus we zijn allebei opgegroeid met alleen onze ouders. Dan is je moeder je alles. En op je 24ste ben je net iets te jong, hé. Je hersenen zijn nog maar net volgroeid. Ik had niks, ik snapte niks en ik kon niks.”

Hoe hoorde je dat ze zou sterven?

„Ik zat in mijn eerste jaar op de Rockacademie toen mijn moeder me voor de kerstvakantie ophaalde van het station en in de auto vertelde dat er een knobbelletje was gevonden in haar borst. Het was het allerkleinste knobbelletje dat er was, zei ze, dus na een operatie zou alles weer goed zijn. Een jaar later, weer Kerst, kwam ze me opnieuw van de trein halen. Zei ze dat de kanker er weer zat. Nu met uitzaaiingen in haar lymfeklieren, haar lever en haar longen. In maart zat het ook in haar hoofd. En in augustus was ze dood.”

Hoe waren die maanden voor jou? Je studeerde...

„Nee, nee, ik zat op de Rockacademie, dat noem ik geen studeren. Ik ging met mijn moeder mee naar ziekenhuisbezoeken, al dat soort shit, en toen zei een docent een keer: 'Je hebt je huiswerk niet gemaakt.' Ja, dan ben ik klaar. Vertrokken en nooit meer teruggekomen. Verder ben ik bijna alles vergeten van die periode. Terwijl ik alle namen van mijn klasgenoten op de basisschool nog wel weet. Zelfbescherming, denk ik. Ze is nu 24 jaar dood, precies even lang als ik haar gekend heb. Ik weet bijna niet meer wie zij is. Dat is anders bij mijn vader, die heb ik 39 jaar meegemaakt, hij kan hier in mijn gedachten zo binnenwandelen.”

Zijn vader maakte in 2016 een einde aan zijn leven. „Hij was depressief. Had er gewoon geen zin meer in. Als je heel veel drinkt en een donkere kant hebt, dan is dat natuurlijk geen goede combinatie.”

De relatie van zijn ouders was niet goed. In zijn puberteit leerde hij zichzelf aan om de stiltes in huis op te vullen. „Dat doe ik nu nog steeds, daarom praat ik zo veel.” Hij vroeg zich vaak af waarom het niet leuk was thuis, waarom het niet was zoals bij andere gezinnen. Hij had, zegt hij, liever geweld dat zijn ouders uit elkaar waren gegaan. „Ze sliepen ook apart. Ik denk dat ze voor mij bij elkaar zijn gebleven. Maar ik zou het zo zelf nooit willen. Ik wil in een warm, harmonieus gezin zijn.”

Ferry Roseboom, eigenaar van je platenlabel Excelsior, zei dat jij in een bubbel leeft met je vrouw en je dochter...

„Ja.”

Omdat het daarin veilig voor je is.

„Nee, ik vind mijn vrouw en mijn kind gewoon belangrijk. En door het succes, als je het succes wilt noemen, wordt mijn cirkel kleiner. Vroeger kwam ik nog wel graag in de kroeg. Het rook er lekker, naar sigarettenrook en alcohol, en er heerste zo'n fijne jarennegentigchaos. Nu vind ik de kroeg de hel. Sinds er niet meer mag worden gerookt, ruikt het er naar poep. Iedereen is van tevoren uit eten geweest en staat daarna in die bar te ruften. En ik kan ook niet meer drinken in een kroeg staan omdat ik doe wat ik doe.”

Waarom niet?

„Stel dat Elvis, mijn held, hier in Middelburg zou wonen. En dat ik hem tegenkom in de kroeg, terwijl hij” - hij hangt zijn hoofd op zijn schouder en trekt zijn mond scheef - „bezopen op zijn jas staat te kwijlen. Nee, man. Dat wil ik helemaal niet zien.”

Sinds de dood van zijn moeder is hij overal bang voor, zegt hij. En het meest van alles is hij bang voor de dood. „Toen ik slechter begon te zien, dacht ik niet: ik heb een bril nodig. Nee, ik dacht: oogbalkanker.” In de auto is hij bang om te verongelukken. En van vliegen, wat hij vaak doet omdat hij een vakantiehuis heeft op Curaçao, houdt hij ook niet. „Vorige week kon ons vliegtuig niet meteen opstijgen omdat er een technisch mankement was. Alles in mij schreeuwde: ik wil eruit. De enige reden dat ik bleef zitten, was dat ik mijn kind niet bang wilde maken.” Hij rilt. „Iedereen gaat dood. Dus in principe hoef je er niet bang voor te zijn. Maar het is zo jammer als het nu gebeurt. Ik wil mijn kind zien opgroeien en ik moet nog een paar plaatjes maken. En ik wil nog genieten. Iedereen zegt dat ik er wel van moet genieten. Maar ik weet eigenlijk niet zo goed wat dat is. Op Curaçao zat ik met mijn voeten in het zand een heerlijke spicy margarita te drinken.”

Was je toen aan het genieten?

„Tja. Mijn kind zat lekker te spelen in het zand, ik hoefde me geen zorgen te maken dat ze zich pijn zou doen als ze op d'r smoel zou vallen. Mijn vrouw had het ook naar d'r zin.”

Volgens Reyer de Zwart, die de bas- en pianopartijen op je albums speelt, zit er veel onrust in jou.

„Ik heb geen geduld. Ik denk dat hij dat met onrust verward.”

Hij zei dat je een halve seconde nadat je een gevoelige zangtake hebt opgenomen alweer naar onnozele filmpjes op TikTok kijkt. Ik zie jou ook de hele tijd op je telefoon kijken.

„Nee, dat is omdat ik steeds sms'jes krijg. Wat

LEES VERDER OP PAGINA 10

‘Ik begrijp niks van muziek.
Echt niks’

VERVOLG VAN PAGINA 9

Reyer zegt, dat doe ik zodat ik me niet met dat gevoelige bezig hoeft te houden. Ik kan in het moment zitten, in de focus, en daarna ben ik er, poef, weer uit.”

Waarom wil je je niet met dat gevoelige bezig houden?

„‘Roller Coaster’ is een goed voorbeeld, dat zing ik altijd met mijn ogen dicht. Dat doe ik omdat ik de tekst dan het beste kan onthouden. Ik wil geen fouten maken, omdat er mensen in de zaal zitten voor wie dat nummer belangrijk is geworden nadat ze iemand verloren zijn in hun leven. Maar ik doe het ook omdat ik het met een bepaalde emotie wil zingen. Die scheidslijn is heel dun. Zing ik het hiér” - hij houdt zijn hand onder een denkbeeldige scheidslijn - „dan denken mensen dat ik gevoelloos mijn liedje sta af te draaien. Maar gooi ik er te veel emotie in” - hij verplaatst zijn hand tot boven de denkbeeldige lijn - „dan sta ik zelf te janken. Het moet precies goed zijn, en daarvoor moet ik een bepaalde concentratie zien te pakken. Dus als ik met Reyer in de studio zit,

wil ik na zo’n nummer even een filmpje zien waarin iemand op zijn bek valt. Om eruit te komen. Maar ik heb dat nooit gezien als onrust.”

Vorige maand verscheen het boek ‘Here we go over jou, waarvoor de journalist Nando Boers je twee jaar heeft gevolgd. Hij beschrijft veelvuldig hoe je voor optredens rochelt, kokhalst en overgeeft.

„Dat zijn zenuwen. Die slaan bij mij altijd op mijn maag. Ik kan ook echt geen vieze grappen horen voordat ik het podium opga. Of langs een wc lopen waarin iemand net een zakje tuinaarde heeft leeggegooid. Ik verdraag op die momenten geen vieze geuren.”

Waar ben je dan zenuwachtig voor?

„Ik ben niet zenuwachtig. Maar mijn lichaam wel. Misschien herinnert het zich de jaren waarin ik geen succes had. Zo ben ik ook altijd huilerig rondom 24 augustus, de dag waarop mijn moeder stierf, al voordat ik me bewust ben dat die datum eraan komt. Alsof mijn lichaam de herinnering aan die dag heeft opgeslagen, als een soort biologische klok.”

En bij je optredens is dat de herinnering aan lege zalen en een ongeïnteresseerd publiek?

ALBUM

Danny Vera: *The Way Home*. Excel-sior Recordings

„Ja, zeker. Ik heb zo vaak gehad dat er een man op rij twee zit met zo’n hoofd”, hij trekt een diep verveeld gezicht. „Dan denk ik de hele tijd: als je hier niet wil zijn, rot op dan. Maar als ik naderhand bij de merchandise sta, is die man er als eerste en zegt-ie: ‘Ik sta nog steeds te trillen, dit was de mooiste avond van mijn leven.’ Bleek dat gewoon zijn emotiegezicht.”

Terwijl jij gedurende het hele concert hebt gedacht...

„Hij vindt het niet leuk. En dat komt natuurlijk doordat ik dit vijftien, twintig jaar gedaan heb zonder dat mensen het leuk vonden. Ik weet nog dat ik het voorprogramma van De Dijk deed. Het licht ging uit, wij kwamen op en speelden een introetje, de mensen begonnen te juichen. Stond daar een clubje huisvrouwen dat zei: ‘Dat is godverredomme De Dijk niet.’ En iedereen draaide zich weer om. Dat is verschrikkelijk. Maar dat heb ik nu allemaal niet meer.”

Maar dat weet je lichaam niet.

„Nee. Mijn lichaam weet dat nog niet.”

Je was verbaasd dat je carrière steeds maar niet wilde lukken, zeg je in het boek. Omdat je altijd een beeld had gehad van hoe het zou gaan.

„Ja. Ik vroeg me af of ik het verkeerd had gezien. Of ik misschien toch niet de muzikant was die ik dacht dat ik was. Ik denk dat jij ook wel heel je leven hebt gedacht dat dit is wat je zou gaan doen, toch? Dat heeft de bakker ook. En Max Verstappen ook. En soms ga je van het pad af omdat het niet lukt, of omdat je wordt afgeleid, maar uiteindelijk keer je er weer naar terug. Dat zit ook in het liedje ‘The Way Home’: *The path you pursue is already there waiting on you*. Zoals het nu is, zó had ik het me voorgesteld. Nou ja, misschien iets minder, het gaat nu wel heel goed.”

Veel mensen bereiken niet wat ze graag willen.

„Je hebt talent, doorzettingsvermogen en geluk nodig. Als je van alle drie een beetje hebt, in de juiste volgorde, dan kan het exploderen. Oh ja, dan gebeurt dat gewoon.”

Maar jij had wel veel doorzettingsvermogen. En je was bereid om ver te gaan. Je nam een extra hypotheek op je huis om een album te kunnen opnemen.

Hij grinnikt. „Dat zou iedereen doen.”

Dat denk ik niet.

„Tenzij je dus geen doorzettingsvermogen hebt. Ik heb veel sneue dingen gedaan. Het was een hele lange weg en ik kende niemand in Hilversum of in de entertainmentindustrie. Ik ben niet de zoon van een rijke vader of succesvolle kunstenaar met allemaal bekende vrienden, maar van een bloemenboer uit Middelburg die geen ene rooie rotcent had. Maar ik hou van de simpelheid van dat leven.”

En toch voel je je nog steeds niet overal serieus genomen.

„Nee, dat is waar. Ik weet niet of mensen zich verdiepen in de teksten en in de muziek die ik maak. Of ze zich realiseren dat ik alles alleen schrijf, en alles alleen produceer. Maar dat komt ook... Kijk, ik heb een snor, een flinke neus, een vetkuif, een pak en een grote gitaar met goud erop. Ik zie heus wel welk beeld mensen van me hebben. Ik kan me voorstellen dat mijn uiterlijk mijn carrière in de weg heeft gezeten. Als ik nou gewoon een leren jasje aan had gehad, en mijn haar een beetje...” Hij doet alsof hij wild door zijn haar wrijft.

Hoe heeft dat uiterlijk je dan in de weg gezeten?

„Nou, als je iemand zoals ik op televisie ziet, denk je: die is wel heel erg in zichzelf gaan geloven. Een soort rock ‘n roll-zigeuner die de popster speelt. Dat las ik ook allemaal over mezelf in de media. En ik snap het ook. Maar in de jaren vijftig zou ik qua uiterlijk niet zijn opgevallen. Pas na Nirvana ging iedereen in z’n spijkerbroek en witte bloesje het podium op. In Nederland had je Van Dik Hout en Bløf, ja, dat zijn gewone jongens, weet je wel.”

Je wilt geen journalisten bij je optredens.

„Nee, ik wil geen recensies. Ik vind recensies absurd.”

Omdat je bang bent dat er iets lelijks over je geschreven wordt?

„Bij een negatieve recensie wil ik die journalist op z’n bek slaan, dan denk ik: wie ben jij om je mening te geven over mij en over mijn broodwinning? Maar ze hoeven van mij ook niet te zeggen dat dit het allerbeste concert was waar ze ooit geweest zijn. Ik hou niet van die rare uitersten. En ik hoef ook geen prijzen. Ik heb een Edison-nominatie geweigerd. Wat moet ik ermee? Dat klinkt heel arrogant, maar het is juist het tegenovergestelde. Iemand die bejaarden wast of een straatje legt of een dak dekt, die krijgt toch ook geen prijs? Júst mensen die zich

„Ik heb een snor, een vetkuif en een gitaar met goud erop. Ik weet heus wel welk beeld mensen van me hebben”

hele dagen uit de naad staan te werken voor tweeduizend euro in de maand zouden een prijs moeten krijgen. Geef die een reisje naar Curaçao met Corendon en een polsbandje.”

De Edison-nominatie kreeg je voor je enige hit, Roller Coaster.

„Ik schrijf geen hits. ‘Roller Coaster’ is ook geen logische hit. Het duurt alleen al dertig seconden voordat ik begin te zingen. Op de radio zou iedereen dan al afgehaakt moeten zijn.”

Begrijp je waarom het zo aansloeg, en nog steeds zo populair is?

„Nee. Ik begrijp niks van muziek. Echt niks. Ik

begrijp de emotie van dit liedje wel, maar die zit ook in andere liedjes die ik geschreven heb.”

Zou je teleurgesteld zijn als het dit jaar niet bovenin de Top 2000 eindigt?

„Nee, nee, nee. Ik heb de afgelopen vijf jaar in de top vier gestaan. Dat is absurd. Ik sta daar tussen Queen en The Eagles en wat al niet. Goed, misschien zou ik heel even denken: jammer. Maar in alle eerlijkheid hoop ik dat Suzan & Freek lekker op één komen te staan met dat nieuwe liedje van ze.”

Waarom?

„Ik weet niet. Vind ik mooi. Ik gun het ze van harte.”

Omdat Freek Rikkerink ongeneeslijk ziek is, jouw grootste angst?

„Ja, misschien. Ze krijgen een kind, zitten op de top van hun carrière en dan gebeurt dit. Dus denk ik: nou, maak het dan godverdomme ook maar allemaal mee. Het heeft mij veel mooie dingen gebracht. Maar zoals ik al zei: muziek is geen wedstrijd. Ik ben gewoon dankbaar dat mensen steun en kracht halen uit *Roller Coaster*. Dan heeft het nog een beetje zin wat ik doe.”

„Iemand die bejaarden wast of een dak dekt, die krijgt toch ook geen prijs?”

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 139,00-
109,-

VIRTUFIT

Elektrische stoelfiets

- › Elektrische trapondersteuning me 12 snelheden
- › Stevig en stabiel met 5 trainingsprogramma's
- › Ondersteunt herstel, gezondheid en mobiliteit

Deze VirtuFit elektrische stoelfiets stimuleert de bloedsomloop en helpt stijfheid te voorkomen. Een compacte en gebruiksvriendelijke oplossing voor iedereen die actief wil blijven. Of je nu thuis, op kantoor of tijdens revalidatie traint, deze stoelfiets helpt je op een comfortabele manier te werken aan je gezondheid en mobiliteit. Dankzij het ruimtebesparende formaat en eenvoudige bediening is deze elektrische stoelfiets voor iedereen geschikt, ongeacht je doel of locatie.

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/stoelfiets

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 1499,00-
1149,-

VIRTUFIT

Loopband

- › Breed en krachtig loopvlak
- › Geschikt voor wandelen tot serieus hardlopen met hellingshoek tot 15%
- › Hoogwaardig fitnessapparaat voor thuisgebruik

De Elite TR-500i Loopband is ontworpen voor serieuze hardlopers. Zo'n loopband heeft andere eigenschappen dan een model waar je een uurtje in het weekend op loopt. Deze Elite TR-500i is gemaakt van betere materialen en geschikt voor intensief gebruik. Hij heeft weinig onderhoud nodig, is erg stil en waarschuwt je bovendien als het tijd wordt om de band te smeren (meegeleverd).

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/loopband

Het Van der Valk-hotel in Katwoude met een noodopvang voor asielzoekers, vlakbij een kaasmakerij.

Door
Stephan Pronk

Fotografie
Bram Petraeus

H

Het is niet meer dan 150 meter, vanaf het rijtje huizen langs het grindpad tot aan de ingang van het Van der Valk-hotel in Katwoude.

Daar, vlak bij het kruispunt waar de toeristenbussen de afslag nemen naar Volendam, viel in 2023 een brief van de gemeente op de deurmat. Het aanmeldcentrum voor asielzoekers in Ter Apel, las bewoner Francisca Groskamp (60), zat overvol. En dus werden door het hele land tijdelijke noodopvanglocaties ingericht.

Zo ook in het hotel pal voor haar deur. Een beetje reuring waren ze heus wel gewend. Als bij het hotel een buslading gasten was gearriveerd, liepen die immers rustig door de voortuinen. En bij de Simonehoeve aan het eind van het pad, waar de familie Tol al zolang men zich hier kan heugen kaas verkoopt, draaien de touringcars achter elkaar de parkeerplaats op.

Maar dit: 160 vluchtelingen in een dorp van driehonderd inwoners, met in de directe omgeving alleen weiland en koeien? In de weken die volgden liepen de gemoederen hoog op. Een bijeenkomst voor buurtbewoners uit het nabijgelegen Volendam verliep grimmig. Bij het hotel ontplofte zwaar vuurwerk. Op sociale media riepen inwoners elkaar op de Van der Valk-keten te boycotten.

Zo ging het de afgelopen maanden op veel plekken in Nederland, van Coevorden tot Houten en van Noordwijk tot Berlicum. Met regelmaat liepen protesten tegen asielzoekerscentra uit op rellen en kregen lokale bestuurders en politici te maken met bedreigingen.

Hoe ga je als bestuurder om met weerstand vanuit de plaatselijke bevolking? En hoe gaat het eraan toe als de vluchtelingen er eenmaal zijn en het stof is neergedaald?

NRC ging twee jaar na de onrust in Katwoude terug naar het dorp en sprak met buurtbewoners, COA-medewerkers en de burgemeester.

Wantrouwen

Op een avond in september 2023, enkele weken voor de komst van de vluchtelingen, zat de raadszaal van de gemeente Waterland, waar Katwoude toe behoort, vol. Op de stoeltjes zaten vooral ontsemde inwoners van buurgemeente Volendam, voorin de zaal maande burgemeester Marian van der Weele tot kalmte.

Het was die week precies een jaar geleden dat in 2022 bij het overbezette aanmeldcentrum in Ter Apel honderden asielzoekers de nacht buiten hadden doorgebracht. Van Jaap Velema, haar ambtsgeenoot in die gemeente, had Van der Weele tijdens een cursus voor burgemeesters uit eerste hand vernomen hoe hoog de nood was.

En ze dacht: als we als gemeente een steentje kunnen bijdragen om de druk te verlichten, moeten we dat doen.

Vooraf had Van der Weele zich voorgenomen helder te zijn. Dat de meerderheid van de gemeenteraad het besluit over de noodopvang had gesteund, en dat daar niks meer aan te doen viel. „Geen mooie praatjes ophangen, maar gewoon zeggen: er komt een noodopvang. Daar kunt u niks aan veranderen, dat gaan we gewoon doen.”

Maar de gemeente stuitte die avond op een „muur van angst, onbegrip en wantrouwen”, noteerde de regionale omroep NH Nieuws. „We krijgen dit door de strot geduwd”, vond een man. „Als er niet meer agenten komen”, riep een andere buurtbewoner, „accepteren we het niet”.

De sfeer werd zelfs even grimmig, toen een aanwezige begon over „mooie Volendamse dochters die door zwarte jongens zouden worden belaagd”. Discriminatie, vond Van der Weele, die daarop dreigde de bijeenkomst af te breken.

Het was, zegt de burgemeester terugblikkend in haar werkkamer, een „heftige avond”. „Iedereen heeft zijn zorgen op tafel kunnen leggen. Daar hebben we ons ontvankelijk voor getoond. Maar ik vond het heftig om te horen hoe wantrouwend mensen kunnen zijn als hun omgeving anders wordt dan ze gewend zijn. Gebaseerd op niks, vooroordelen, angst.”

De camerabewaking bij het hotel waar buurtbewoners om vroegen zou er later alsnog komen. Niet om de bewoners te beschermen tegen de vluchtelingen, maar andersom. In haar eengezinswoning naast het hotel had Francisca Groskamp de verhalen uit Ter Apel óók gelezen. En dan vooral die over de overlast die een groep asielzoekers in het Groningse dorp veroorzaakte, met inbraken in huizen en diefstallen uit winkels.

En ze dacht: als dat maar goed gaat.

Wat ook meespeelde, zegt Groskamp, waren de „indianenverhalen” die de ronde deden in het dorp. Over de buurvrouw die ’s avonds niet meer met haar hondje over het donkere pad zou durven. Fietsen die niet meer in de voortuin geparkeerd zouden kunnen worden. De garagedeur die voortaan op slot moest.

De bewonersbijeenkomst had mensen niet gerustgesteld. Als de gemeente geen maatregelen wil treffen, dachten inwoners, doen we dat zelf wel.

Haar buurvrouw was de eerste die een alarmsysteem liet installeren. Toen Groskamp het beveiligingsbedrijf op de stoep zag staan, besloot ook zij het zekere voor het onzekere te nemen. Videocamera’s, binnen en buiten, en een rookgordijn dat in het geval van indringers vanuit een alarmcentrale kan worden geactiveerd.

Het duurde niet lang of de straat hing vol slimme deurbellen en camera’s. „Niet alleen in Katwoude, maar door heel Volendam wilden de mensen ze hebben”, zei een medewerker van beveiligingsbedrijf MolSier tegen het Noordhollands Dagblad.

En toen moesten de vluchtelingen nog komen.

De eerste dag

Op de dag dat de bussen uit Ter Apel arriveerden, trok een van de aangekomen vluchtelingen er met de fiets op uit richting Volendam. „Zijn eigen fiets”, benadrukt Majelle Slensters, locatiemanager van het COA in Noord-Holland. Die had de jongeman meegenomen vanuit de vorige opvanglocatie waar hij verbleef.

De Eritreeër werd door buurtbewoners op de foto gezet, waarna het verhaal op sociale media een eigen leven ging leiden. De eerste diefstal was een feit, was de suggestie.

De onrust werd versterkt toen in diezelfde week daadwerkelijk een fiets werd gestolen door een asielzoeker en enkele COA-bewoners zonder te betalen in bussen stapten. „Op dat moment”, zegt Slensters, „baal je als een stekker. Zeker in de eerste maanden hebben we er alle belang bij dat het goed gaat. We moeten credits opbouwen, laten zien wie we zijn.”

Het COA nam geen halve maatregelen. Vier bewoners van de opvang werden overgeplaatst.

„Als een half jaar later iemand zonder verzoekschrift in de bus had gezeten”, zegt Slensters, „hadden we die niet overgeplaatst. Dan hadden we een goed gesprek gehad, uitgelegd hoe je je moet gedragen, misschien het weekgeld gekort. Maar zo strak als toen, dat niet.”

Burgemeester Van der Weele: „We hebben er toen ook bij het COA op aangedrongen: pak die jongens aan en zeg hoe ze zich moeten gedragen. Dit kunnen we niet hebben. Dit is olie op het vuur.”

Wrijving

Op anderhalve kilometer weiland van het Van der Valk-hotel bemaalt windmolen De Kathamar de polder Katwoude. Daarachter begint het dorp Volendam met zijn dicht op elkaar gebouwde huizen, met witte kozijnen die afsteken tegen bontgekleurde voorgevels.

„Als jij uit een oorlogssituatie komt, vind je het ook fijn om opgevangen te worden”, zegt Dick Schilder (71), tuinschaar in de hand. Even daarvoor had hij naar de overzijde van de straat gewezen, waar de buurman drie dakkapellen had laten bijbouwen voor zijn zoons - alle drie in de twintig en nog thuiswonend. Daar zit het probleem, had de Volendammer gezegd. „Dan zeggen mensen: waarom krijgen zij wel een woning, en wij niet? En dan ontstaat er wrijving.”

Ja, herinnert Schilder zich, er was héél veel onrust. Vooral toen in het vissersdorp, zo zegt hij, fietsen werden gestolen die vervolgens terug te vinden waren in de stalling van het hotel. „Daar zijn de Volendammers het niet helemaal mee eens, hoor. Daar maak je geen vrienden mee.”

Vraag een willekeurige inwoner naar de opvang en ze beginnen erover: de fietsendiefstallen. Bij bosjes verdwenen de fietsen uit de voortuinen, als je ze mag geloven. In de buurt-app werd ervoor gewaarschuwd. „Er liepen er net ook weer twee door de straat”, schreef een bewoner. „Duidelijk op oorlogspad.”

Wie zijn fiets kwijt is, klonk het in het dorp, moet bij het hotel gaan kijken. Sommigen deden dat ook. Het waren er volgens COA-manager Slensters „geen dertig, maar toch zeker wel tien”. „En als de beveiliging vertelde dat dat niet de bedoeling was, waren ze daar niet van gediend.”

Het beeld dat er sinds de opening van de opvang in oktober veel fietsen gestolen werden, strookt niet met de cijfers. In september rapporteerde de politie in de gemeente Edam-Volendam zes fietsendiefstallen. In de daaropvolgende periode waren dat er maandelijks constant vier, in januari werd geen enkele diefstal geregistreerd.

LEES VERDER OP PAGINA 14

De asielzoekers kwámen. Het protest verstomde snel

In het Noord-Hollandse dorp Katwoude brak twee jaar geleden onrust uit door de komst van een noodopvang voor asielzoekers. Hoe kijken de bewoners er nu tegenaan? „Het zijn mensen zoals jij en ik, hè.”

COA-manager Majelle Slensters bij de noodopvang in Katwoude.

VERVOLG VAN PAGINA 13

In de periode na aankomst van de vluchtelingen werden er, kortom, minder fietsen gestolen. Niet méér.

Minou Soesan (55) had er genoeg van. Al eerder had ze zich gestoord aan de uitlatingen van haar dorpsgenoten in Katwoude, maar na een nieuwe tirade stapt ze uit de buurtapp. „Laat ze elkaar maar afmaken”, las ze tot haar verbijstering in de chat. De aanleiding: een bericht over een steekpartij in de opvang.

Het bleek uiteindelijk geen steekpartij, maar een val uit een raam waarbij een asielzoeker gewond raakte. Toen had het - foutieve - persalararm dat de politie via het openbare alarmingsnetwerk P2000 had afgegeven zich echter al via de buurtapp verspreid.

In diezelfde periode riep een dorpsgenoot op kleding in te zamelen voor de vluchtelingen, die vaak met niet meer dan een plastic tasje met kleren en een paar slippers die ze in Ter Apel hadden gekregen in Katwoude arriveerden. Ze schoot haar buurvrouw, die als vrijwilliger werkzaam is in de opvang, aan en vroeg: kunnen jullie nog hulp gebruiken?

Met crowdfunding haalde ze 1.600 euro op om winterjassen en sneakers van te kopen. In een provisorisch ingericht winkeltje in het hotel konden de vluchtelingen de kleding uitkiezen. Soesan: „Dan reed ik langs de bushalte en zag ik een clubje jongens staan die er allemaal hartstikke mooi uitzagen. Dat maakte me wel trots.”

„Voor hetzelfde geld”, zegt ze, „was ik een van hen geweest. Dan had ik ook gewild dat mensen mij met open armen zouden ontvangen.”

Balletjespistool

De grootste ophef ontstond toen twee jongeren uit Volendam in oktober 2023 enkele asielzoekers vanuit een rijdende auto beschoten met een balletjespistool, een luchtdrukwapen dat kleine plastic balletjes afschiet. Een van de vluchtelingen was uitgerekend de Eritreeër die enkele weken eerder ten onrechte was beschuldigd van fietsdiefstal.

„Vluchtelingen raak schieten”, was de tekst bij het filmpje dat kort daarna op sociale media verscheen.

Het incident werd landelijk nieuws. Nog dezelfde dag meldden de jongens zich bij de politie en kwam het, in het bijzijn van de burgemeester, tot een gesprek met de slachtoffers. Van der Weele ziet ze nog zitten: „zeer schuldbevust”, ze hadden verse Volendamse vis en garnalen bij zich om aan de slachtoffers te geven.

Een kwajongensstreek, zegt Van der Weele

achteraf. „Ik vond het heel indringend dat de jongens geen idee hadden wat het deed met de vluchtelingen, die uit oorlogsgebieden en traumatische toestanden kwamen. Dat hebben we ze heel duidelijk gemaakt.”

Het was de burgemeester die vervolgens de vraag opwierp: hoe denken jullie dit goed te kunnen maken? Een potje voetballen, was de suggestie van een van de jongens, waarna het niet lang duurde voor een groep vluchtelingen tegenover Volendamse leeftijdsgenoten op het voetbalveld stond voor een toernooi.

Van der Weele: „Als je elkaar in de ogen kunt kijken, maakt dat zoveel verschil. Dan worden het mensen met de angsten en emoties die wij allemaal hebben.”

Een maand na de komst van de vluchtelingen keerde de rust in Katwoude terug. Bij een omwonendenoverleg afgelopen september, dat het COA om de zes weken belegt, kwamen niet meer dan twee stellen opdagen. Vooral voor de koffie en de gezelligheid.

„Zo gaat het altijd”, zegt COA-manager Slensters. „Op een gegeven moment is er niks meer te bespreken en hebben we eigenlijk alleen de leuke dingen nog.”

Dat kan Aad Wortman (77) beamen. „Het gaat hartstikke goed”, zegt hij in zijn voortuin naast het Van der Valk. „Er zijn wel incidenten geweest, maar zo erg was het allemaal niet. Het is niet anders dan wat er normaal in het hotel gebeurt.” Hij kan het weten: de chef-kok in ruste bracht er veertig jaar van zijn werkzame leven door.

Ja, ook hij en zijn vrouw hadden voor de zekerheid een slimme deurbel aangeschaft. En als het aan een buurvrouw had gelegen had er op de oprit naar het straatje ook nog een groot hek gestaan.

„Ik ben blij dat dat er niet gekomen is”, aldus Wortman. „Het is nooit nodig geweest. Er komt hier niemand.”

Gevlucht

In een kantoortje van het COA in een omgebouwde hotelkamer in het Van der Valk Hotel in Katwoude zit de veertigjarige Firas - hij wil alleen zijn voornaam in de krant. In plaats van bedden en kasten staan er bureaus en computers. Een gloednieuwe badkamer - het hotel is net verbouwd - ligt er onaangeroerd bij.

De Syriër verblijft sinds twee jaar in de opvang, nadat hij met zijn vrouw en twee dochters was gevlucht. Hij kan er kort over zijn: van het weinig warme welkom vanuit de buurt heeft hij niets gemerkt.

Op de fiets naar de school van zijn dochter groet hij iedereen. En, zegt hij lachend, ze groeten nog terug ook. Heel anders dan in Istanbul, waar hij en zijn gezin eerder verbleven en waar

ze vooral afkeer ervaarden. „Als je daar elke dag hetzelfde rondje loopt en gedag zegt, vragen mensen na een tijdje waarom je dat doet.”

Hij zag in aanloop naar de verkiezingen politici pleiten voor een asielstop. En hij weet dat asielzoekers op maar weinig plekken in Nederland met gejuich ontvangen worden. Maar op straat is van dat negatieve sentiment weinig te merken. „Ik heb nog nooit meegemaakt dat iemand tegen mij zei: ik wil jou hier niet.”

Laatst, op de open dag, kwamen er tot zijn verwondering zelfs allerlei buurtbewoners naar hem toe die zijn naam bleken te kennen. Hij lacht. „Ik kende de hunne alleen niet.”

Vraag buurtbewoners twee jaar na de onrust naar de noodopvang en ze halen hun schou-

ders op. Sommigen vragen zich hardop af of de vluchtelingen niet alweer vertrokken zijn. Bij het hotel krijgen ze geen mensen meer aan de deur die op zoek zijn naar hun fiets.

„We hebben ons gek laten maken”, zegt Francisca Groskamp, die het erf van haar bureu op is komen lopen.

Aad Wortman: „Omdat iedereen elkaar op zat te juttten.” Vrouwen zouden niet meer veilig langs het hotel kunnen fietsen, hoorde hij een tijdje nog terug bij het biljarten. „Dan vraag ik: heb je dat met eigen ogen gezien? Kom eens een keer kijken, joh. Dan mag je erover meepraten. Het is allemaal zottigheid wat je zit te vertellen.”

Groskamp: „Ik heb er geen last van. Helemaal niiks.”

De camera-installatie die zij destijds - net als veel dorpsgenoten - had aangeschaft, staat „vaker uit dan aan”. Haar fiets („de schuur staat meestal niet op slot”) is niet gestolen. „Nog even en ze gaan weer weg, geloof ik. Dan zit het er alweer op.” Het is, zegt ze, „duizend keer meegevallen”.

Het is een patroon dat het COA vaak ziet: komt er een asielzoekerscentrum, dan stappen omwonenden naar de rechter, zijn er protesten, soms met bedreigingen aan toe. Maar zodra de asielzoekers er eenmaal zijn, verdwijnt het rumoer en na verloop van tijd merkt meestal niemand nog iets van hun aanwezigheid.

Ook onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen liet in 2019 zien dat de opvang van asielzoekers niet leidt tot ernstige overlast voor de omgeving. Omwonenden van een opvanglocatie denken gemiddeld genomen zelfs iets positiever over asielopvang dan anderen.

„Na een tijdje”, merkte burgemeester Van der Weele, „ebt de onrust weg”.

In aanloop naar de komst van de asielzoekers kregen ambtenaren dagelijks telefoontjes van inwoners die hun ongenoegen uitten. „Een

mevrouw was in het begin heel bang. Daar hebben we daarna niks meer van gehoord. Er zijn ook buurtbewoners die aanvankelijk hun bedenkingen hadden en de opvang nu hebben omarmd.”

Vanzelf gaat dat niet: het creëren van draagvlak vergt „tijd, zorg en aandacht”, zegt ze. „We zouden kunnen denken: het omwonendenoverleg laten we een keertje zitten, want er komen toch maar twee mensen. Dat blijven we toch trouw doen. Het voordeel van een kleine gemeente, denkt ze. „Er is altijd ruimte voor de menselijke maat.”

Veiligelanders

In gesprekken met buurtbewoners duurt het nooit lang voor ‘Ter Apel’ wordt genoemd. De problemen daar worden vooral veroorzaakt door jonge mannen uit landen die door het ministerie als ‘veilig’ zijn aangemerkt, die weinig kans maken op een verblijfsvergunning en daarom vaak niet verder komen dan het aanmeldcentrum.

COA-manager Slensters: „Zij weten al dat ze niet mogen blijven. In de rest van Nederland krijgen we vooral mensen van wie wordt gedacht dat zij meer kans maken.”

Natuurlijk: er gebeurt weleens wat, ook in Katwoude. Zoals de keer dat enkele minderjarige vluchtelingen tot schrik van bewoners bij huizen naast het hotel door de brievenbussen gluurden. Een jongeman wachtte op een pakketje, dat verkeerd bezorgd bleek.

„In het land van herkomst”, zegt Slensters, „kijk je in dat geval gewoon even in de brievenbus van de bureu. Dat deden zij ook. Dan leg je uit: zo werkt het hier niet. Dan gaan we terug naar de omwonenden, bieden de jongens hun excuses aan. Natuurlijk vind je het niet fijn als er iemand in je brievenbus kijkt. Maar als dat het ergste is?”

De opvang in Katwoude, concludeerden het

Bushalte bij het hotel met de noodopvang, anderhalve kilometer van Volendam.

COA en de gemeente, verliep goed. Dus toen de vraag op tafel kwam of die na een jaar verlengd zou worden, was de beslissing snel genomen.

Onbetrouwbaar bestuur, vonden sommige raadsleden volgens Van der Weele: de burgemeester had gezegd dat de opvang voor twaalf maanden zou zijn. „Toen heb ik het wel even voor de kiezen gehad. Maar er kwam een Spreidingswet aan en we hebben aan een opgave te voldoen. Situaties veranderen soms.”

Het is, weet COA-manager Slensters, een illusie iedereen mee te kunnen krijgen. „Er zijn mensen die eerlijk zeggen: ik ben gewoon bang. Die kun je uitnodigen voor een gesprek, en dan merk je meestal na verloop van tijd dat het goed gaat. Maar je hebt ook mensen die gewoon ‘tegen’ zijn. Ik ben nog nooit zo vaak voor leugenaar uitgemaakt.”

Niet verwonderlijk, vindt ze zelf. „Als er gerenommeerde politici zijn die onwaarheden verspreiden en zeggen dat er duizenden en duizenden nareizigers zijn, kan ik op een bewonersavond vertellen dat het allemaal wel meevalt, maar wie ben ik dan? Het zijn wel politici waarvan mensen denken: die snapt het.”

Het is, zegt ze, ook niet haar taak om mensen over te halen. „Mijn taak is om mensen de juiste informatie aan te reiken. Wat zij er vervolgens mee doen, is aan hen. Ik ben geen zending.”

Overwinning

Soesan kijkt vanuit haar keuken langs de dijk die Katwoude beschermt tegen het Markermeer uit over een uitgestrekte weiland.

In april loopt de overeenkomst tussen het COA en de gemeente af - en gaat de opvang waarschijnlijk dicht. De vrijwilligster zit er een „beetje mee in de maag”. „Ik zou het liefst hier in de tuin een appartementencomplex bouwen en een paar van die jongens adopteren.” Lachend: „Daar is m’n man het niet zo mee eens.”

Het is deze praktijk die volgens het COA ook bijdraagt aan de onrust: het voortdurend openen van noodlocaties, met alle weerstand van dien, om die locaties twee jaar later, of nog eerder, weer te sluiten.

De kinderen uit de opvang moeten weer naar een nieuwe school. Er moeten nieuwe vrijwilligers gevonden worden. Slensters: „We hebben er héél veel in geïnvesteerd. Als de opvang weggaat, valt dat allemaal uit elkaar.” En ze weet: op een nieuwe locatie begint de cyclus van voren af aan. „Na een tijdje zie je dat iedereen eraan gewend is. Daar moeten ze dat proces nog door.”

„Ik snap”, zegt Soesan, „ergens wel dat mensen angst hebben voor het vreemde. Maar ik zou wel adviseren: ga een keer met een vluchteling in gesprek. Dan krijgt het een gezicht. En als dat gebeurt - daar ben ik echt van overtuigd - worden mensen milder. Ik heb het in mijn eigen omgeving zien gebeuren.”

De Katwoudenaar raakte bevriend met enkele bewoners uit de opvang. Op feestjes proeft ze soms verbazing. „Ja, zeg ik dan. Het zijn mensen zoals jij en ik, hè. Zij waren ook vrienden geweest als ze bij ons in de straat hadden gewoond.”

Niet dat ze iedereen kan overtuigen. „Maar ik merk wel dat mensen meer begrip hebben gekregen. Op mijn werk vertelde ik iedereen die het maar wilde horen over hun achtergrond en de lol die we hebben. Zelfs de meest hardnekkige anti-azc’ers kwamen met zakken kleding. Dan denk ik: dat is een overwinninkje.”

„Natuurlijk vind je het niet fijn als er iemand in je brievenbus kijkt. Maar als dat het ergste is?”

SARAH SLUIMER

Je man overstijgen

De Britse zangeres Lily Allen heeft een paar weken geleden een wraakalbum uitgebracht, waarop ze bezingt hoe haar ex David Harbour (broerige, grote man en acteur uit *Stranger Things*) haar op allerlei manieren verraden heeft, vanaf het moment dat zij op West End in een toneelstuk ging spelen. Hij ging vreemd, bleek er een *bachelor pad* vol seksspeeltjes en dozen liefdesbrieven op na te houden en verloor iedere seksuele interesse in haar. Het greep me aan: zo'n stel, allebei even succesvol en dan zo'n man die volledig overboord slaat als zijn vrouw zich op zijn werkterrein begeeft. Toen Allen premièreavond had stuurde hij haar een bos bloemen met een begeleidend briefje: 'Mijn ambitieuze vrouw, dit zijn ongeluksbloemen, want als je goede recensies krijgt voor dit stuk, zal je allerlei awards winnen en ben ik ongelukkig. Je liefhebbende echtgenoot.'

Bij de première werd hij geïnterviewd, met Allen naast zich: 'Ik heb ongeveer in honderdduizend stukken gespeeld. Nog nooit ergens erkenning voor gekregen. Gefeliciteerd, schat.' Daarna vertrok zijn gezicht zich tot een woedende grimas. Allen lachte ongemakkelijk.

Het is iets waar we het niet veel over hebben: het ongemak, of soms zelfs de woede die mannen kan bevliegen wanneer hun vrouw hen overstijgt. We hebben het er ook zelden collectief over, want vrouwen én mannen horen van jongs af aan dat het zeer wenselijk is dat vrouwen hun economische verantwoordelijkheid opeisen, en om-

wille van een volwaardig leven een carrière nastreven. Als dat dan daadwerkelijk lukt, dienen we ons slechts te verheugen.

Toch blijkt het in de praktijk iets ingewikkelder voor mannen om een vrouw te hebben die gaat vliegen. Want met een vrouw die, vaak na de periode van baren en zorgen, haar energie aan haar werkzame leven gaat geven, raakt er van alles uit evenwicht. Misschien verdient ze

We hebben het er niet veel over: het ongemak, of de woede die mannen kan bevliegen wanneer hun vrouw hen overstijgt

meer, en wordt zo dat wankel staketsel dat we 'mannelijkheid' noemen, en waar 'providen' een belangrijk traditioneel onderdeel van is, beschadigd. Misschien doet ze allerlei nieuwe sociale contacten op, ontleent daar een nieuwe status aan, en veroorzaakt dat onrust of jaloezie. Misschien heeft ze weinig tijd en zin meer om het arends-oog van het huishouden te zijn, en promoveert hem daarmee van 'trouwe helper' tot 'directeur domesticiteit'. Een rol die hem - eventueel terecht - onzeker maakt. We hebben het er namelijk óók zelden over hoe ook progressieve vrouwen hun man het liefst zien als iemand met een

bloeiende maatschappelijke status. Huishouden is alleen voor *tradwives* sexy.

Dennis Kelly schreef in 2018 de monoloog *Girls and Boys*, een aantal jaar geleden hartverscheurend geësceneerd door Theater Oostpool. We zien hoe een vrouw en moeder een fantastisch werkend levend weet op te bouwen en daarin succes en plezier heeft. Haar man vermoordt uiteindelijk hun kinderen, omdat hij het niet kan verkroppen dat haar leven niet meer volledig om hem draait.

Iedere ambitieuze vrouw weet hoe het is om toch met een zekere voorzichtigheid te peilen wat haar man van de volgende stap op de ladder vindt, of om kleine vernederingen te moeten doorstaan wanneer ze met haar leven zijn overbodigheid lijkt te benadrukken. Er is de eeuwige angst zijn mannelijkheid misschien wel te breken als ze te gelukkig is, of te veel van zichzelf.

Een deel van onze jongere generatie heeft daar inmiddels een boude oplossing voor bedacht: vrouwen blijven gewoon weer thuis.

Maar ook in mijn generatie wringt het. Te vaak zie ik bij mannen aan mijn keukentafel de woede van David Harbour in een flits over hun gezicht trekken, als hun vrouw enthousiast vertelt over haar werk. Te vaak zie ik vrouwen tactisch zwijgen over hun overwinningen.

Als moeders niet schaamteloos mogen winnen, wat leren we dan onze kinderen?

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Advertentie

nrcwebwinkel

Weekdeals

GELDIG T/M 9 NOVEMBER 2025

Bekijk alles

LEONARDO Stijlvol servies

67%
korting

ADVIESPRIJS
~~183,40~~
59,95

12- DELIGE SET VAN AARDEWERK

- › 4 schalen, 4 platte borden en 4 diepe borden
- › Gemaakt van beige of taupekleurig aardewerk
- › Bekijk meer producten van Leonardo online

TEN CATE Dekbedovertrek

Tot
50%
korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~59,95~~
29,95

GEMAAKT VAN KATOENSATIËN

- › Zeer zacht, ademend en vochtregulerend materiaal
- › Verschillende effen kleuren met een subtiele streep
- › Bekijk meer bedtextiel van Ten Cate online

FLINQ Draadloze ledlamp

70%
korting

ADVIESPRIJS
~~99,99~~
29,99

VOOR BINNEN- EN BUITENGEBRUIK

- › 3 lichtstanden, dimfunctie en geheugenstand
- › Oplaadbaar via USB-C, energiezuinig en duurzaam
- › Bekijk meer verlichting van FlinQ online

Bestel nu nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Jan Dirk van der Burg fotografeert en beschrijft wat hem opvalt. Deze week: waarom Piet van Friet wel werkt, en Peter van Swapfiets niet.

VONDST

Persoonlijke benadering

De poging om een bedrijfsmatige activiteit te voorzien van een persoonlijke benadering zien we overal. Mijn mailbox puilt uit van berichten van 'Peter van Swapfiets', 'Louis van Justrusseel' of 'Anne van Zalando'. Op mij heeft dat een averechtse uitwerking, omdat de suggestie wordt gewekt dat je écht intermenselijk contact kan verkrijgen. Maar een goede naam op een aansprekende manier combineren met je bedrijfsactiviteit, daar ben ik wel gevoelig voor. Dat landschap valt uit te

splitsen in de twee stromen van alliteren en rijmen. De eerste is natuurlijk een klassieker, bij Disney wisten ze bijvoorbeeld wel dat Mickey Mouse en Donald Duck lekker blijven plakken. Dat is bij Broodje Ben of Kees Kroket natuurlijk niet anders. In de frituurwereld heb je wel een interessante clash. Daar heb je de alliteratie, Piet Patat, maar ook de rijm, Piet Friet of Friet van Piet. Het lijkt allebei prima te werken. Of neem Boutique van Monique uit Ridderkerk, waar je dus gewoon geholpen wordt door eigenares-

se Monique. Deniz Döner uit Beverwijk heeft dezelfde methode: persoonlijk, warm en echt. En die gaat ook op voor Hans Bouwmeester van het transportbedrijf HansTrans. Bij Friet van Piet in Groningen heeft Kenji Hua de zaak overgenomen van de zoon van Piet, maar die laat de naam lekker staan: „Friet van Kenji, daar gaan we niet meer friet mee verkopen.”

■

Christiaan Weijts is schrijver.

Illustratie
Caitlin Becker Hof

ESSAY

Onbegonnen werk

Uitstelgedrag: wanneer is het creatieve ‘incubatietijd’, en wanneer gewoon een excuus voor luiheid, vraagt *Christiaan Weijts* zich af. En: helpt het om in een livestream anderen wel aan het werk te zien?

Ik leerde het fenomeen kennen nadat ik mijn dochter (14) een quasi-vermanende blik had toegeworpen. Ze zou toch huiswerk gaan maken? Maar ze had haar laptop nog niet opengeklapt aan de eettafel of ze zat alweer YouTube-filmpjes te kijken.

„Nee hoor.” Met de achterkant van haar balpen wees ze naar het scherm. Een meisje achter een bureau, omringd door schermen als in een cockpit. Boeken, schriften, cappuccino. Demonstratief legde ze haar telefoon weg, en ging aan de slag. „Zij gaat studeren, en ik ook.”

Het bleek een ‘Study With Me-stream’ te betreffen. Een virtueel studiematje. Die bestaan in talloze varianten. In livestreams, in nagebootste koffientietjes, bibliotheken, in de natuur. Er zijn avatars als ‘Lofi Girl’, en complete community’s, die met z’n allen aanschuiven in een virtueel klaslokaal.

Mijn dochter maakt haar huiswerk graag bij Sab Yang, een vierdejaarsstudente medicijnen in Canada. Zij heeft al een flinke videotheek vol gestudeerd. In tientallen streams zien we haar urenlang zwijgend over boeken gebogen. In de pauzes spreekt ze haar honderdduizenden volgers bemoedigend toe.

Het leek mij een typische Gen-Z-vinding. Verslingerd als ze zijn aan TikTok-tutorials, unboxingvideo’s en gaming-livestreams zetten ze nu influencers in om juist van die afleidende filmpjes af te komen. Eet jezelf slank. Multitask jezelf mindful. Luijer jezelf productief.

Het idiote is dat het nog werkt ook. Chinese onderwijspsychologen ontdekten dat motivatie en zelfvertrouwen groeiden bij de kijkers van zulke opgenomen streams.

Tomatenklokje

Het fenomeen is van oorsprong Zuid-Koreaans, maar wereldwijd verspreid. Meestal combineren de makers hun uitzendingen met bewezen effectieve methodes.

Concentratiebevorderende soundtracks, zoals mijn zoon (16) ze soms opzet, met regengeluid op de achtergrond. Vrijwel allemaal hanteren ze een variant op de pomodoro-methode: blokken van intensieve studieminuten, afgewisseld met korte pauzes. Ook bij mij is het tomatenklokje een icoon op het bureaublad, omdat het werkt (soms, een beetje) tegen een van mijn chronische zwaktes: uitstelgedrag.

Daar wil ik al veel langer over schrijven, maar ik kwam er niet toe, juist omdat ik zo’n speciale band met het onderwerp heb. Nog nooit heb ik ook maar één deadline gemist, en tegelijkertijd schreef ik nog nooit iets zonder dat ik het eerst ver voor me uit schoof, weglegde, er nog even een denkrondje voor wandelde langs het strand.

Omdat ik er niet aan kon beginnen, deed ik wat ik vaker doe: ik ging het voorbereiden. Mijn laptop staat vol mapjes met namen als ‘voorstudies’, ‘schetsen’, ‘research’, ‘scènes in voorbereiding’, en dus ook dat document genaamd ‘procrastinatie’, Latijn voor ‘doe ik morgen wel’.

Tijdens dat uitstellen ontdekte ik dat er in de wetenschap grofweg twee uitstelkampen bestaan. In het ene is de Canadese hoogleraar organisatie- en gedragswetenschappen Piers Steel de grootste autoriteit. In zijn boek *Procrastination* (2011) verklaart hij hoe onze driften en instincten uit de pas zijn gaan lopen met onze samenleving waar langetermijnplanning voor nodig is. Ons brein sukkelst achter de feiten aan, en werkt nog steeds met een verouderd besturingssysteem van prikkels en directe beloningen (dorst, honger, pijn, genot).

Het Steel-kamp ziet uitstelgedrag als een menselijk defect, dat met allerlei trucjes is te verhelpen. Aftellen tot je ‘gewoon’ begint, bijvoorbeeld. Dopamine komt pas vrij tijdens het werken, dus moet je eerst beginnen met de klus, om daar gemotiveerd voor te raken. Dat lijkt een

beetje op zo’n schaar in een hardplastic verpakking die je alleen open krijgt met een schaar.

De andere stroming gelooft dat nietsdoen eigenlijk vruchtbare ‘incubatietijd’ is. Daar voelde ik onmiddellijk sympathie voor; in mijn knipselmapje kreeg dit kamp stilaan de overhand. Steel moest niets hebben van wat in 1926 al door de Britse psycholoog Graham Wallas ‘incubatie’ was gedoopt: het onderbewustzijn komt tot creatieve oplossingen.

Stationaire motor

In *Inspiratie* (2022) van psycholoog Ap Dijksterhuis las ik over allerlei experimenten die die werking bevestigen. Leg proefpersonen een probleem voor, laat daarna één groep alleen maar bewegingloos voor zich uit staren, geef één groep een zware taak en één groep een lichte taak. Die laatste loste het oorspronkelijke probleem daarna het snelst op.

Kennelijk werkt het onbewuste het beste als je bewuste brein lichtjes bezig blijft, als een stationaire motor: strijken, tuinieren, aardappels schillen. Dat spreekt mij enorm aan, al heeft het ook iets verraderlijks. Onder het mom van ‘incubatie’ wordt de verleiding wel erg groot om lekker te gaan lummelen, lanterfant en ‘inlezen’. Ik kon niet beginnen omdat ik nergens antwoord kreeg op mijn meest prangende vraag: wanneer is uitstel een vruchtbare incubatie en wanneer is het gewoon luiheid?

Een bevriend schrijver vertelde me: als ik geen zin heb in een bepaalde scène, is dat een teken dat ik het nog niet goed heb uitgedacht. Dat herkende ik. Mijmeren, strandwandelen, het laten rijpen. Wachten tot de omstandigheden juist zijn. Morgen ontwaakt de schrijver die wel staat te popelen.

Ik kon niet beginnen omdat de planeten niet in één lijn stonden. De achterstallige facturenadministratie ineens extreem belangrijk was. Net als de onbeantwoorde mailtjes. De vaatwasser.

Om dat te doorbreken heb ik zojuist ook maar eens mijn toevlucht genomen tot die drillmeesters van Study With Me. Ik maakte een account aan op StudyStream en betrad ‘Focus Room 2’, waar 154 anderen waren, als mini-atuurhoofden in Zoom-opstelling. Ik begreep onmiddellijk dat dit me niet ging helpen. Ze waren te fascinerend, al die studentenkamers en werkhokken van over heel de wereld. Al die gezichten die tegelijk ingespannen en lamlendig waren. Al die tics. Haren plukken. Balpen klikken. Hoofden masseren. Gapen. Chips eten. Yoghurt drinken.

Volgens de wetenschap werkt dit, maar niet bij mij. Ze brengen me vooral terug naar mijn lamlendigheid als student, toen ik ook al alles tot het laatste moment uitstelde.

Aha-erlebnisje

Waarnee zou ik mijn essay over uitstel moeten beginnen? Ja, met een lijst van klussen die ik steeds uitstel: het schuurtje vervangen, de keuken opnieuw inrichten, de keldermuren verven, de plinten van de opbouw... Nee, doe toch maar niet. Hier is duidelijk de Piers Steel-schop-onder-je-kont-methode de enig juiste. Hier is mijn beroep op incubatie een alibi voor luiheid.

Maar hoe zit dat met creatievere gevallen? Ik geloof dat mijn uitstelgedrag daar voortkomt uit de misvatting dat het eerst in mijn hoofd rond moet zijn. Ik kan niet beginnen voordat ik alles verzameld en geordend heb.

Hoe meer ik las over uitstel, hoe omvangrijker het onderwerp bleek. Daar iets aan toevoegen was onbegonnen werk. Ik kon niet beginnen want het minste dat de lezer van mij mocht verwachten was toch wel dat ik met een sluitende oplossing kwam voor de stikstof-, asiel-, klimaat- en wooncrisis, onze geïnstitutionaliseerde vormen van uitstelgedrag. Nederland is kampioen hete aardappels doorschuiven. Wachten tot alles is doorgerekend en de neuzen dezelfde kant op wijzen. We verslepen het van commissie naar commissie, zoals ik mijn mapjes versleep, zolang alle planeten nog niet op één lijn staan.

Ik begreep onmiddellijk dat dit me niet ging helpen. Ze waren te fascinerend, al die studentenkamers en werkhokken van over heel de wereld

Intussen bestudeer ik de ingespannen apathie op de gezichten in Focus Room 2. Ook zij wachten collectief op iets. Een wonder. Een doorbraak.

Laatst had ik een aha-erlebnis in de slaapkamer van mijn schoonzus. Nou ja, een piepklein aha-erlebnisje, maar zeer verhelderend voor mijn onbegonnen essay. Zij had laminaat gelegd, waarna de schuivende kledingkastdeuren te lang waren. Er moest een halve centimeter af. Zagen, dacht zij. Schaven, dacht ik, maar dat zou bij deze specifieke deuren niet kunnen of mogen. We ploeterden er een half uur op. Toen begon ik aan iets makkelijkers, een lamp ophangen. Halverwege het trapje wist ik het ineens. Het was alsof de oplossing mij vond. In het ophangsysteem van die schuifdeuren zaten stelschroeven, met dikke moeren van precies die benodigde halve centimeter: die konden er tussenuit.

In al zijn pietluttigheid gaf dit misschien ook het antwoord op mijn wezenlijkere vraag wanneer uitstel nog vruchtbare incubatie is en wanneer gewoon luiheid. De oplossing kwam uit het onbewuste, maar het was aan het werk gezet doordat we een half uur met die deuren hadden staan klooiën. Ikea-eureka. Wie weet geeft dit ook voldoende zelfvertrouwen voor dat schuurtje, de keuken en de kelder. Want is dat wel luiheid? Als ik eerlijk ben is het eerder faalangst: ik weet hoe grandioos mijn twee linkerhanden zo iets kunnen verprutsen.

Maar is dat anders bij dat creatieve proces? Faalangst wil ik het niet noemen. Eerder: trouw blijven aan de mogelijkheden. Zolang er nog geen zin op papier staat, is alles nog mogelijk. Kiezen betekent hoe dan ook een verlies. Wat je zo sprankelend voor ogen stond raakt onherroepelijk verminkt tijdens het overhevelen in concrete taal. Het verandert in iets onvolmaakts.

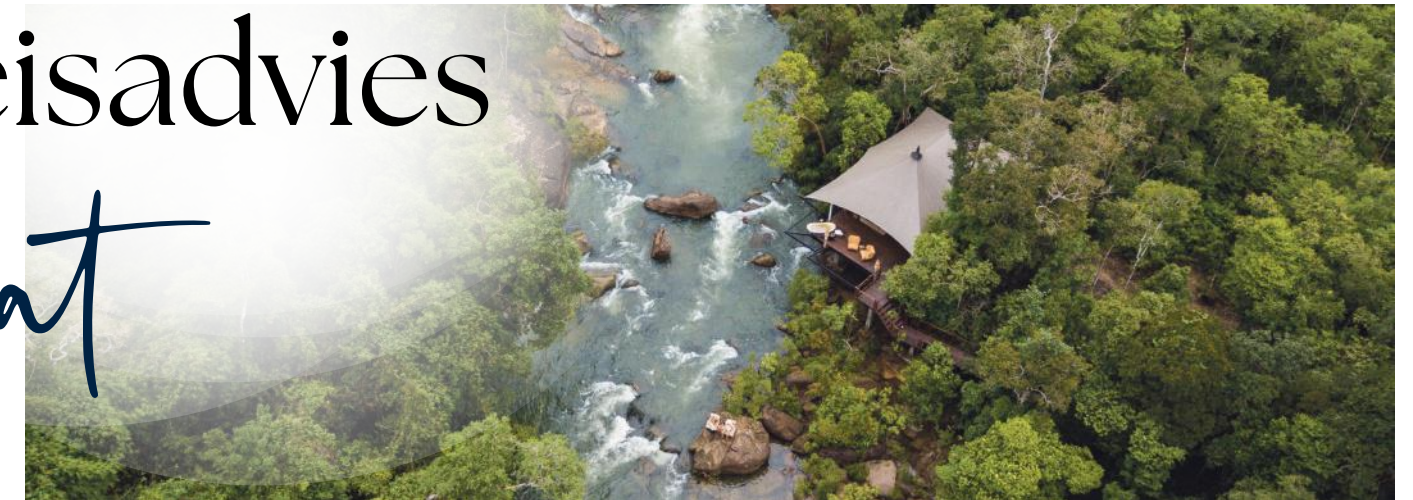
Kampvuur

Goed, toch faalangst dus. Al dat inlezen en ordenen, dat steunen op andermans onderzoeken, wat is dat anders dan een gebrek aan vertrouwen om iets te beweren op eigen gezag? Terwijl ik prima weet wat ik over dit onderwerp te zeggen heb.

Begin zo’n stuk gewoon opdat zoldertje in Frankrijk. Versleten banken, gitaren, toneelkostuums onder houten balken. ‘s Zomers schrijf ik daar wel eens songteksten. Een klein groepje muzikanten voert ze uit, ‘s avonds rond een kampvuur, waar een paar honderd luisteraars in vervoering gebracht moeten worden. De tijd om zo’n lied te schrijven is beperkt tot non-existent. Er gens tussen avondeten (18.00) en avondtheater (19.30,

LEES VERDER OP PAGINA 20

De meerwaarde van reisadvies op maat

9 dagen Welkom in Cambodja

Reissuggestie va € 3.795 p.p.

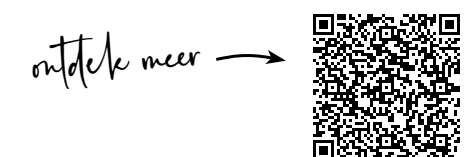
17 dagen Onbekende schatten van Noord-Vietnam

Reissuggestie va € 4.995 p.p.

12 dagen Ontdek Laos

Reissuggestie va € 4.395 p.p.

Tip: combineer deze drie parels en laat een persoonlijke rondreis op maat samenstellen

"Vraag voor meer inspiratie het gratis ExperienceTravel reismagazine aan."

Desiré Schapers
ExperienceTravel reisspecialist

1% van de reissom gaat naar de ExperienceEarth Foundation.nl ten gunste van innovaties en natuurbeschermingsprojecten.

Wereldwijd
persoonlijk
reisadvies

Neem gerust contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Laren en Apeldoorn of bij u thuis (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

Bel 073-707 43 40

info@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl

silverjet holidays

culture

senior

ESSAY

— Vervolg van pagina 19

al even haastig door wat theaterdocenten in elkaar geïmproviseerd) moet het gebeuren.

Een van de zangeressen kwam het trappetje op, en zag mij zwoegen achter de computer. Bezorgd schoot ze in de lach. „Ach, jongen toch...” Inderdaad: zo zag het er kennelijk uit, handen in het haar, radeloos, koortsig rondtastend in een discipline die mij eigenlijk vreemd is. Rijmwoordenboeken, synoniemenlijsten, lettergrepen tellen.

Zo ziet het er nu uit voor mijn studievrienden in Focus Room 2. Misschien is zo'n platform een surrogaat voor de bandleden, en volgens de wetenschap werkt dat. 'You received an encouragement!' jubelt nu een pop-up-scherm. 'Roza007' heeft op het duimpjes-icoon geklikt. Geen idee waar ik dat aan dank, maar het is vast een teken dat ik eindelijk aan slag moet.

Als ik zeeën van tijd hebt lukt het me niet om ook maar één klinkend couplet te schrijven, maar hier lukte het. Vaak. Soms. Er was domweg geen tijd om te wachten tot Mercurius op de juist plek stond. De enigen die op hun plek stonden waren de pianist, de gitarist en de twee zangeressen die dringend 'een refreintje' op muziek moesten zetten.

Wat op de juiste plek stond was dit: de aftelklok, de sociale stimulans, het publiek dat weliswaar een factor duizend kleiner was dan het aantal krantenlezers, maar wel gezichten had. Er was een onmiddellijke terugkoppeling: stemmende gitaren, het refrein kwam naast me al tot leven terwijl ik het eerste couplet naar de printer stuurde. Allemaal motiverende prikkels uit het Piers Steel-kamp. Allemaal pomodori's van vlees en bloed.

Maar op de achtergrond was er ook die composthoop: het onderwerp werd 's middags bepaald. Op de momenten dat mijn schrijfcursisten werkten, probeerde ik al wat regels. Die waren vrij waardeloos, maar dat hoorde bij het proces. Tijdens het afwassen werkte de songwri-ter van mijn onderbewuste ijverig door.

Dagdromen

Incubatie is alleen vruchtbaar als er gezaaid is, met echte pogingen, halfbakken mislukkingen die nasmeulen in je hoofd. De composthoop van het onbewuste is een wonder, maar geen magische oven. Je moet er eerst iets in gooien, dan afdekken, en je dan - cruciaal - lichtjes vervelen, dagdromen.

Ach, die miniatuurhoofden in Focus Room 2. Vermoeid, bezorgd. Ik zie ze ook in treinen en trams, murw aan hun schermpjes, verstopt onder koptelefoons. Op zulke momenten houd ik mijn hart vast voor de generatie die zich onafgebroken voedt met playlists en streams die hen beroven van hun creatieve dagdroommodus. Zelfs de offline-ervaring wordt online voor ze gesimuleerd.

Ik leerde mijn uitstelgedrag af in de universiteitsbibliotheek. Ik had geen laptop, geen internet. Ik kwam er vooral voor die koffiepauzes met vrienden. Maar in de stilte, bij het geblader, ging je toch maar aan de slag. En anders staarde je uit het raam.

Volgens dat Chinese onderzoek is het motiverende effect van streams sterker als je elkaar ziet zwoegen, in realtime. Waarom dan niet meteen elkaar opzoeken? Log uit, zoek een cluppie, vind een bandje: dat zou het slot zijn. Als ik er maar aan kon beginnen. Misschien morgen.

Holland America Line®

Gun jezelf een Holland America Line cruise.

Have it all.

Eén prijs, vijf extra's, veel voordeel

- Drankenpakket
- Wifi surf pakket
- Tegoed voor excursie(s)
- Diner(s) in specialiteiten-restaurant
- Crew Appreciation

7 nachten Noorse fjorden met Schotland

- Rondreis Rotterdam
- Schip: Rotterdam
- 3 mei 2026

Vanaf €1.599,- p.p.

14 nachten Britse Eilanden

- Rondreis Rotterdam
- Schip: Nieuw Statendam
- 30 mei 2026

Vanaf €2.999,- p.p.

Nog nooit een Cruise gemaakt?

Meld je dan nu aan voor de Cruise dag op het ss Rotterdam. Onze hosts beantwoorden graag je vragen. Laat je inspireren en ontdek alles over jouw ultieme reis.

Ga naar Beleefhal.nl of scan de QR-code. We zien je snel aan boord!

Neem contact op met onze reserveringsafdeling op 0800 - 7245425 (gratis), kijk op hollandamerica.com of ga naar je reisagent.

*Voorwaarden: vermelde tarieven zijn gebaseerd o.b.v. een dubbele bezetting, inclusief belastingen, havengelden en heffingen. Ga naar hollandamerica.com voor details. Beperkingen kunnen gelden. Aanbiedingen zijn afhankelijk van beschikbaarheid en o.v.v. prijswijzigingen, druk- en zettfouten. Voor de volledige voorwaarden kijk op hollandamerica.com. Registratie schepen: Nederland.

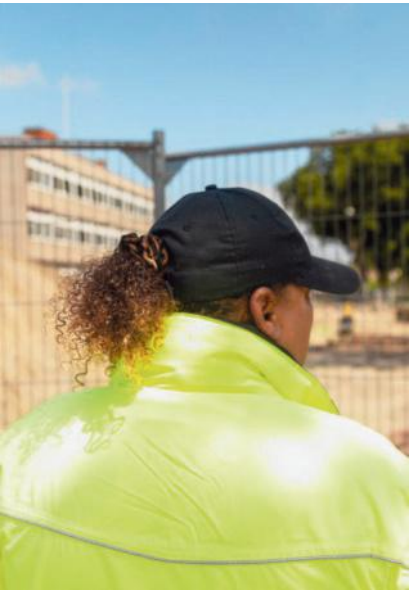
Fotografie
**Perrine
Philomeen**

Door
**Eline
Nugteren**

I Astrid aan het werk in de wijk IJburg in Amsterdam.

Niet te missen en
onzichtbaar tegelijk

I Maty

I Saskia

De belangrijkste eigenschap van een verkeersregelaar? Humor, zegt Sandra van der Linden. „Voor een auto gaan staan en zeggen: ‘Rij maar, dan heb ik een vakantie op jouw kosten.’ Ja toch? Hahaha.” Maar met humor alleen kom je er niet, weet zij ook. Een tweede vereiste? De juiste houding. „Als je er ongeïnteresseerd bij staat, luis-teren mensen niet. Als je jezelf wat groter maakt wel.” Aan de houding van verkeersregelaars kun je volgens haar meteen zien wie het voor het geld doet, en wie het - zoals zij - echt leuk vindt.

Gestoken in een fluorescerend oranje-geel pak is Van der Linden onmogelijk te missen voor de stroom auto's en fietsers die langs haar trekt. Toch slaan de meeste mensen nauwelijks acht op verkeersregelaars. Fotograaf Perrine Philomeen doet dat wel in haar serie *Ode aan de verkeersregelaar*. „Ze creëren hun eigen leefwereld midden op straat”, zegt ze aan de telefoon. „Met hun afzet-hekken, Red Bull-blikjes en papieren koffiebe-kers.” Philomeen richt haar lens op details die door het uniform heen breken: een panterelastiekje dat een staart bijeenhoudt, een plukje blauw haar, de Vespa waar Youssef nonchalant op poseert. Bij Sandra van der Linden, die niet voorkomt in de fo-toserie, waren het ongetwijfeld de vier witte vlechten geweest die onder haar capuchon bungelen.

De 61-jarige Rotterdamse is drie weken in Am-sterdam gestationeerd. „Normaal vind ik het hart-stikke leuk”, zegt ze leunend tegen een muurtje, „maar vandaag is niet zo'n goede dag”. Ze hoeft maar eens per uur in actie te komen: een hand omhoog te doen, een auto van rechts voor te laten gaan. Een werkdag duurt negen uur. „En dan ook nog in Amsterdam”, verzucht ze. „Amsterdam-mers drukken sneller op dat toetertje. En de taxi's hebben maling aan voetgangers.”

Niet dat ze er niet tegen opgewassen is. Ver-keersregelaars zijn rouwdouwers, zegt ze. Al is de agressie wel toegenomen. „Hier en in Den Haag staat op elke hoek wel eentje van ons. Dan krijg je een soort antipathie tegen verkeersregelaars – eer-lijk gezegd begrijp ik dat ook wel.” Maar het blijft een mooi vak, vindt ze. Het hoogtepunt van haar negenjarige loopbaan was de aanleg van een groot kruispunt bij Rotterdam-Barendrecht. „De uit-voerder zei: veel te druk om te asfalteren.” Maar het lukte – „binnen twee dagen!” „Om dat met een team toch goed voor elkaar te krijgen, ja dat zijn de echt mooie momenten.”

Ode aan de verkeersregelaar is 21 t/m 23 november te zien op de expositie Editie West in het World Fashion Centre in Amsterdam.

Arthur houdt pauze op de Dam. I

Youssef (links) en Maty I

Tareq met scooter van de zaak. I

Mimoun I

ZEELAND - OPEN DAG 22/11

Leven tussen water en polders

Tussen de Westerschelde en de polders ligt Waterzande, een nieuw dijkdorp waar je leeft met het ritme van het water. Een plek om tot rust te komen, in het hartje van Zeeland. Er zijn zowel woningen als appartementen te koop. Perfect als thuis, tweede verblijf of investering.

waterzande.com
+31 6 238 91 165

Een project van **zabra**

**BOUW
FASE 1
GESTART!**

Uw eigen vakantiewoning pal aan zee

Geniet van ontspanning en rendement in Landal Pettemer Duynen. Ontdek meer over deze unieke kans tijdens onze open dagen op locatie. Maak een afspraak met een van onze makelaars of kom spontaan langs bij ons Infocentrum.

Open dagen

Zaterdag 15 november 2025 11.00 – 16.00
Zondag 16 november 11.00 – 16.00
Infocentrum, Strandweg 3 te Petten

Meer informatie?

Kom langs bij ons Infocentrum, dagelijks geopend. Scan de QR-code of ga naar pettemerduynen.nl

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen vergunningplicht voor deze activiteit.

Smarts zijn geen unieke niche-producten meer, ziet *Bas van Putten*, maar romig vormgegeven suv's in de maten klein, middel en groot. De Smart #5 heeft beeldschermen van deur tot deur.

AUTOTEST

Vroeger stonden koplampen voor verlichting, nu voor lichtdesign.

De van Tesla bekende uitschuifbare deurgrepen zijn in de auto-industrie inmiddels de nieuwe standaard.

Wie had dat gedacht, 20 inch wielen op een Smartje.

Smart noemt het leer 'duoleer' en de kleur heet Quasar Olive. Nooit doorvragen.

FOTO'S MERLIN DOOMERNIK

Een voortreffelijke eendagsvlieg

In mijn jeugd droegen kinderen van ouders met meer geld en eerbied dan de mijne kledingmerken als Fruit of the Loom, Lacoste, Salty Dog en Le Coq Sportif. Die piekten kort. Ze waren mode, en mode is het ongeduldige bedrijf ter wereld.

Dan de auto-industrie. Daar was je *here to stay*. Daar schroefde een technicus in zijn werkplaats anno 1885 zijn eerste motorvoertuig in elkaar. De rijken hapten, de uitvinder vond een geniale zakenpartner, het geld stroomde binnen, dorpsgarage werd wereldspeler. De grootste autoconcerns leken zo onuitroeibaar als een Hollandse omroepvereniging.

Misschien gaat dat in het elektrotijdperk veranderen. Reputaties vervluchtigen, identiteiten vervagen, de autobouw digitaliseert. Kennis zit onder de knop, de 3D-printer spuugt ontwerpen uit, technologie en productiecapaciteit zijn te koop. Met voldoende kapitaal is een nieuw merk binnen geen tijd zo goed als fossiele merken na een eeuw, bewijzen Chinese voorbeelden van BYD tot Zeekr.

Allemaal auto's zonder geschiedenis en met een toekomst die misschien zo eindig is als de attentiespanne van nieuwe generaties kopers. Die zullen, zoals ooit dragers van confectie met courante logo's, steeds minder om tradities geven. Ze willen het coolste product, niet de langste stamboom.

In dat licht zie ik ook in de autobranche een toekomst voor pop-upachtige titels met beperkte levenscycli. In China is het format al haast institutioneel. Identiteit is er de vorm die je aanneemt. Je ziet er nieuwkomers met de bluf van honderdjarige hun gelikte copycats opdissen of opgekochte merknamen ontrent tot labels voor content ad libitum. Chinese firma's als Geely en SAIC herschiepen de oer-Britse merken Lotus en MG zonder enig respect voor hun historische karakter. Waar het echte Lotus excelleerde in lichtgewicht sportwagens, maakt het nieuwe loodzware EV's. Het oude MG bouwde verderlichte roadstertjes, de Chinese merkrechtigenaar suv's voor de massa. De auto's verschillen zoveel van elkaar als

sweaters van Lacoste en Zeeman. Kan het bommen. Als ze voor de juiste prijs maar presentabel en modern genoeg zijn. Morgen verkopen we weer iets anders.

Tweezitsdweg

Die parasitaire geest heeft Smart tot lege huls gemaakt. Als Mercedes-dochter maakte het de briljante tweezitsdweg ForTwo, het Smartje van de makelaars. Daarna werd het geabsorbeerd door Geely, al bleef Mercedes aandeelhouder en getuige de knoppen voor de elektrische stoelverstelling ook onderdelenleverancier. Via Geely zijn Smarts-nieuwestijl geen unieke niche-producten meer maar romig vormgegeven suv's in de maten klein, middel en groot, technisch verwant aan Zeekrs, Volvo's en andere concernenoten. De naam Smart werd een jasje voor techniek die elk concern tot vierwielers had kunnen assembleren - mode. Zo verkoopt Smart nu de stekkersuv die elke naam had kunnen dragen.

De Smart #5, inderdaad van Hashtag5, is een voortreffelijke eendagsvlieg in een esthetisch niemandsland. Hij lijkt een uitvergroting van de Avenger, dat droevige nep-Jeepje van Stellantis. Binnen bereikt de smartphonisering van de auto een ziek hoogtepunt met beeldschermen van deur tot deur. In de display-unit die het halve dashboard vult bevindt zich een *film menu*. Naast alle multimedialprogramma's vind je er zoals in vliegtuigen een fleurig overzicht van alle Hollywoodellende in de wereld. Maar waarom zou ik onderweg naar *Fear Below* moeten kijken, iets met een monsterhaal, of *Predator: Killer of Killers*? Waarom mag ik niet gewoon dom uit het raam kijken?

Tuurlijk, slijmt Smart dan, alles mag, wees blij dat we je in de watten leggen. Nee, Smart. Al die keuzeprikkels zuigen alle rust uit je ziel. Negeren is onmogelijk. Geen uitzicht in de #5 is vrij. Zelfs in de voorruit projecteert Smart nog een head-up display. Ga weg.

Hij heeft kwaliteiten. De binnenruimte is enorm en de stoelen zijn fijn groot. Wel zou je met haast 600 pk graag iets meer zijsteun in de rugleuningen voelen.

Met zijn ongeraffineerde onderstel gaat de #5 namelijk vrij onbehouden door de bocht. Verder is dit een onberispelijk uitswisselbaar Chinees consensusapparaat met twee telefoonopladers op een gigantische 100 kWh-batterij, snelladen tot 400 kW, 22 kW boordlader, vierwielaandrijving en nul opties, want alles is standaard. Niet blij? Koop een echt merk voor het wordt uitgewoond door een pop-up-toko.

Je troost is de prijs. Voor 60 mille heb je een gigantische 100 kWh-batterij, snelladen tot 400 kW, 22 kW boordlader, vierwielaandrijving en nul opties, want alles is standaard. Niet blij? Koop een echt merk voor het wordt uitgewoond door een pop-up-toko.

■

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTJDS WONEN

GELDERLAND 6400
ACTIE

Nu 15% korting op de gehele serie!
Bv.: 2,5 zits in stof Guest van €4275 voor €3633

GELDERLAND 5770/5775
ACTIE

Nu actieprijs in leder Sesto, geel, blauw en zwart.
Bv. 5770 van €2195 voor €1799
exclusief bij Jan van Beek
Direct leverbaar!

GELDERLAND 430

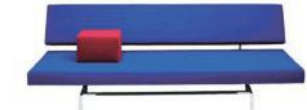
Nu 20% korting in Hallingdal en Ploegwool
Bv. 3-zits: van €5860 voor €4699

GELDERLAND ELZERD
is een heruitgave van een iconisch ontwerp uit 1956

Leverbaar vanaf €1870

SPECTRUM BR 02 MARTIN VISSER

Slaapbank Jubileumactie Select BR 02 frame mat chroom van: €4176 nu voor: €3699
Armlegger van: €486 nu voor: €400
Exclusief bij Jan van Beek

Direct uit voorraad leverbaar!
PASTOE A'DAMMER!
Afmeting H205 x B37 x D37 cm
Monotone voor €1995

Nu met Louis Poulsen Panthella wit, zwart, opaal t.w.v. €200 cadeau!

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

Veiling Kunst, Juwelen, Tassen & Zilver nu online!

Alle stukken bekijken én bieden via nrcveilingen.nl

Hedendaagse meesters van het realisme

De generatiegenoten Olav Cleofas van Overbeek (1946) en Henk Helmantel (1945) worden gerekend tot de belangrijkste hedendaagse vertegenwoordigers van het realisme in Nederland.

Van Overbeek staat bekend om zijn subtiele, vaak symbolische schilderijen waarin menselijke aanwezigheid, ruimte en stilte centraal staan. Reflecties zijn van belang, waarin vaak zijn eigen atelier en

soms ook hijzelf verstopt zit. De schilderijen van Henk Helmantel tonen een diepe verbondenheid met de Europese schildertraditie, van de late middeleeuwen tot de Hollandse zeventiende eeuw. Helmantel schildert met uitzonderlijke technische beheersing voorstellingen waarin licht, evenwicht en eenvoud samenkomen. Wilt u het werk van deze hedendaagse meesters in het echt zien? Tijdens de kijklagen worden van beide schilders vijf bijzondere stillevens getoond.

Olav Cleofas van Overbeek, *Stilleven met donker maatbekertje*, 1979, olieverf op doek, 50 x 40 cm. (€3.000-5.000). **Bieden vanaf €2.800.**

Henk Helmantel, *Druiventros*, 1971, olieverf op board, 30 x 40 cm (€10.000-15.000). **Bieden vanaf €9.000.**

Henk Helmantel, *Stilleven met Vermeerbrood*, 1996, olieverf op board, 73,5 x 100 cm. (€25.000-35.000). **Bieden vanaf €20.000.**

Hendrik Kerstens, *Lampshade*, 2008, c-print, 36,5 x 29,5 cm. (€2.500-3.500). **Bieden vanaf €1.800.**

Martin Schoeller, *Christopher Walken*, uit de serie 'Close Up', 2000/2006, c-print, 153 x 124 cm. (€6.000-8.000). **Bieden vanaf €5.000.**

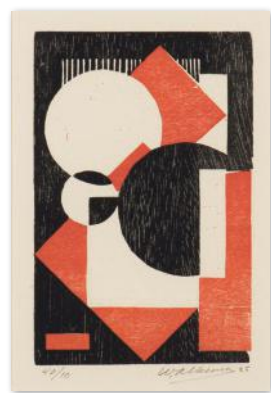
Viviane Sassen, *Totem*, uit de serie 'Flamboyant', 2007, c-print, 149 x 119 cm. (€5.000-7.000). **Bieden vanaf €4.000.**

Bram Bogart, *Roodwitgeel*, 1966-1967, gemengde techniek op paneel, 102 x 105 x 8 cm. (€28.000-32.000). **Bieden vanaf €26.000.**

Uit de collectie van Henk van Os

Eerder dit jaar overleed de bekende kunsthistoricus, hoogleraar, oud-directeur van het Rijksmuseum en televisiepresentator Henk van Os. Bij leven schonk hij belangrijke kunstwerken uit zijn collectie aan het Groninger Museum. Nu komen de werken op papier en de sculpturen uit zijn privécollectie onder de hamer. Veel hiervan zijn rechtstreeks verkregen van de kunstenaar of de erven daarvan.

Wobbe Alkema, *Compositie rood-zwart*, 1925/1976, houtsnede op papier, 150 x 95 mm. (€ 800-1.200). **Bieden vanaf €700.**

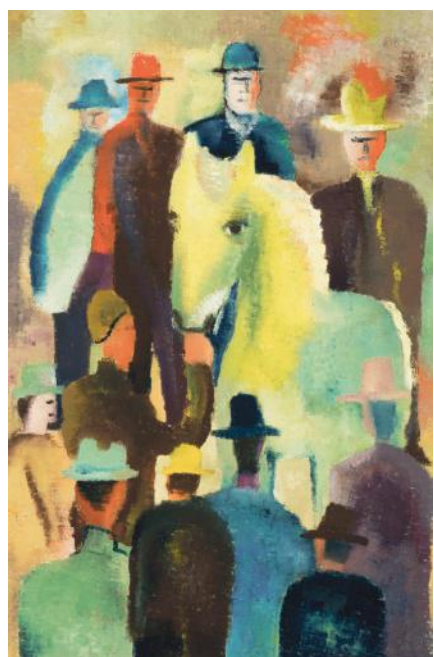
Wim Oepts, *Wasplaats op het marktplein, Zuid-Frankrijk*, 1952, olieverf op doek, 71 x 91,5 cm. (€25.000-35.000). **Bieden vanaf €20.000.**

Zuid-Franse levendigheid

De Amsterdammer Wim Oepts vestigde zich in 1938 in Parijs, waar hij beïnvloed werd door het kleurrijke werk van André Derain en Pierre Bonnard. Hij schilderde veel in Zuid-Frankrijk, waar het warme mediterrane licht een centraal element in zijn werk vormde. In dit schilderij weet Oepts onderwerp en compositie samen te brengen tot een dynamisch geheel. Het bewegende wasgoed en de figuren rond de wasplaats, de vereenvoudigde vormen van de bebouwing en het expressieve licht- en kleurgebruik - alles ademt zuidelijke levendigheid.

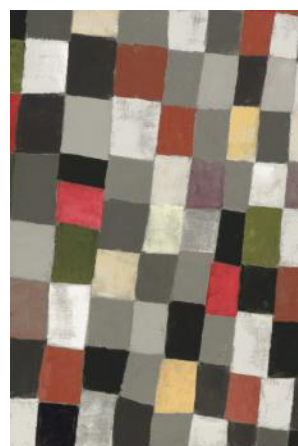
Marlene Dumas, *Zelfportret in zwangerschap*, 1988, inkt en aquarel op papier, 22 x 13 cm. (€6.000-8.000). **Bieden vanaf €5.000.**

Hendrik Nicolaas Werkman, *Zuidlaarder paardenmarkt*, 1943, uniek druksel op papier, 50,5 x 33 cm. (€10.000-15.000). **Bieden vanaf €9.000.**

Corneille, *La table au chat*, 1970, olieverf op doek, 60 x 73 cm. (€6.000-8.000). **Bieden vanaf €4.800.**

JCJ Vanderheyden, *Zonder titel*, 2010, acryl op jute, 90 x 60 cm. (€7.000-9.000). **Bieden vanaf €6.000.**

Een spontaan kunstwerk

Keith Haring gaf wereldwijd lezingen en workshops aan kunstacademies. Hij deelde zijn ideeën over kunst en maatschappij, stimuleerde jonge kunstenaars en geloofde sterk dat kunst voor iedereen toegankelijk moest zijn. Zo bezocht Haring in 1986 de Gerrit Rietveld Academie in Amsterdam, waar hij spontaan deze tekening maakte op de lingerie van een van de studenten.

Keith Haring, *Zonder titel*, 1986, marker op textiel, c. 60 x 44 cm. (€6.000-8.000). **Bieden vanaf €5.000.**

Roger Raveel, *Zonder titel*, 1975, gouache op papier, 50,5 x 65,6 cm. (€5.000-7.000). **Bieden vanaf €4.000.**

Donald Baechler, *Vandal of Vanitas*, 2017, flashe en collage op papier, 114 x 91,5 cm. (€8.000-12.000). **Bieden vanaf €7.500.**

Jan Schoonhoven, *Three directions - one vertical*, 1964 - 1966, inkt op papier, 43 x 26 cm. (€6.000-8.000). **Bieden vanaf €5.500.**

Tim Ayres, *Like it's a standard joke*, 2000, olieverf en lak op board, 150 x 130 cm. (€800-1.200). **Bieden vanaf €700.**

Juwelen, Tassen & Zilver

Dit najaar biedt de veiling Juwelen, Tassen & Zilver de ideale uitkomst voor de feestdagen. Wat juwelen betreft, vindt u exclusieve internationale stukken van bijvoorbeeld Cartier, H. Stern en de Italiaanse ontwerper Marchetti, maar ook ontwerpen van de Nederlandse designers Anneke Schat en Hans Appenzeller. De meest iconische designertas in de veiling is de *Vert Crique* *Epsom Birkin* van Hermès uit 2022, maar ook tassen van bijvoorbeeld Chanel, Louis Vuitton ontbreken niet in de selectie. Met de zilveren kandelaars, een broodmand of verfijnde zoutvaatjes maakt u van het kerstdiner een bijzondere gelegenheid.

Chanel, *Full flap bag*, 1970-1980 (€1.000-1.500). **Bieden vanaf €800.**

Hermès, *Vert Crique Epsom Birkin*, 2022 (€20.000-30.000). **Bieden vanaf €20.000.**

Smaragd en diamanten oorbellen in art deco stijl (€7.000-8.000). **Bieden vanaf €6.000.**

Gouden Italiaanse schelp cameo ring (€1.000-1.500). **Bieden vanaf €800.**

Hollandse zilveren mand, 35 cm. breed (€500-700). **Bieden vanaf €400.**

Voor koken ter ontsnapping aan het moderne leven heb je niks aan driehonderdduizend onlinerecepten dus ja, fysieke kookboeken hebben volgens *Janneke Vreugdenhil* zeker toekomst. Ook de Nederlandse.

Escapebook

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

November is van oudsher kookboekenmaand, maar dit jaar is er geen officiële Kookboekenweek en wordt er ook geen Gouden Kookboek uitge-reikt. De stichting CPNB heeft „in overleg met de uitgevers van kookboeken besloten de tijd te nemen om goed na te denken over het vervolg van deze campagne“, staat op haar website. Verstandig, dunkt mij, nadat er vorig jaar veel ophef was ontstaan over de winnaar: een uit het Engels vertaald kookboek, en dan nog wel verkozen door een club ter propaganda van het Nederlandse boek.

Het roept de vraag op: heeft het kookboek van eigen bodem echt promotie nodig? Van ont-lezing lijkt in kookboekenland in elk geval geen sprake; er hoeft maar een nieuwe Ottolenghi of Jamie Oliver te verschijnen of hij belandt maandenlang in de Bestseller Top 60. Tegelijkertijd laten cijfers van dezelfde CPNB in 2024 een daling van 4 procent zien in de categorie ‘Neder-landstalige non-fictie vrije tijd’, waaronder kookboeken vallen. Ongetwijfeld liggen hier dezelf-de mechanismen aan ten grond-slag als aan de noodlijdenheid van de Nederlandstalige roman: alleen de grote (buitenlandse) namen worden groot gepromoot en groot ingekocht, waardoor de kleintjes ondergesneeuwd ra-ken.

Nog een relevante vraag: heeft het kookboek, nu er voor elk denkbaar gerecht online driehonderdduizend gratis re-cepten beschikbaar zijn, über-haupt nog recht van bestaan? Ik luisterde laatst naar een afleve-ning van de Amerikaanse media-podcast *Mixed Signals* waarin Alison Roman daar zinnige din-gen over zegt. Roman is een goedverkopende kookboeken-schrijver die haar populariteit voor een niet te verwaarlozen deel heeft te danken aan Insta-gram, waar haar recepten tijdens de Covid-pandemie plotseling viraal gingen en zij een grote schare fans verzamelde.

Volgens haar is er ook in dit digitale tijdperk nog een plek voor fysieke kookboeken. Of misschien wel juist in dit tijd-perk, zo legt ze uit. Waar je onli-ne na een paar klikken met je muis al snel verdwaalt in een schier eindeloze stroom aan anonieme recepten, vormt een kookboek, net als bijvoorbeeld een muziekalbum, een secu-reerde collectie. Je luistert een liedje of probeert een recept, en als dat bevalt word je nieuwsgie-rig naar meer van dezelfde ma-ker. Een kookboek geeft hou-vast, en, mits je het goed uitge-kozen hebt, de zekerheid dat de recepten aansluiten bij jouw smaak.

Roman oppert in de podcast nog een tweede, eveneens hoop-gevende theorie: veel mensen

kopen kookboeken juist om te ontsnappen aan het internet. Koken is immers welbeschouwd de antithesis van de onlinewe-reld. Je trekt een wortel uit de grond, je steekt een vuurtje aan, je gebruikt water om de wortel in te laten smoren. Meer down-to-earth wordt het niet.

Koken uit kookboeken als es-cape uit het moderne leven dus. We gaan het hier de hele verdere maand doen, te beginnen met een kookboek van iemand die wel een beetje aan Alison Roman doet denken. Dezelfde online populariteit, die vleugels kreeg tijdens de lockdown. Hetzelfde soort tikje nonchalante en toch glamoureuze recepten dat voor-al jonge mensen aanspreekt. En in haar nieuwste boek, *Pien’s Diner Club*, besteedt Pien Wek-king, net zoals Alison Roman deed in *Nothing Fancy*, aandacht aan de kunst van het entertain-en.

Hoe geef je een entetje zonder eronder te bezwijken? Ze geeft nuttige tips, waaronder het wel zeer nuttige: zorg dat je vaat-wasser leeg is voordat je gasten arriveren. Het lijkt zo voor de hand te liggen, maar vergeet het een keer en je keuken is nog voor het einde van de avond ontploft. Kom, we gaan een van Wekkings borrelhappen maken.

■

Halloumirösti met mangochutney en limoenyoghurt

In *Pien’s Dinner Club* staan acht borrelhappen, waar-van pakweg de helft goed voor te bereiden valt en de andere helft nogal wat lastminute-aandacht vergt. Aandacht die je liever aan je gasten besteedt, lijkt mij. Wekking rept met geen woord over welke delen van een recept kunnen worden voorbereid, en schrijft al helemaal nergens dat iets volledig van te-voren kan worden klaargemaakt om later te worden opgewarmd.

Om eerlijk te zijn schrok ik een beetje van wat er op me afkwam toen ik haar halloumirösti met mang-ochutney en limoenyoghurt uitprobeerde. Ze zagen er op de foto naast het recept erg aantrekkelijk uit, en wat een leuk idee om halloumi te raspen en er mi-ni-röstietjes mee te maken. Maar lieve hemel, wat een hoop gespetter gaf dat in de keuken. En wie wil er nu, terwijl de gasten binnendruppelen, één voor één mini-röstietjes in een serveerring gaan staan bakken?

Zelfs wanneer je de mangochutney en limoenyog-hurt al klaar hebt, sta je met Wekkings methode ge-garandeerd nog minstens drie kwartier, in oliedam-pen gehuld, aan het fornuis. Gesteld dat het zou wer-ken, want bij mij bleef in elk geval alle aardappel aan de serveerring plakken, hoe goed ik hem ook invet-te. Enfin, het blijft een leuk idee, deze röstibites, en ze zijn ook echt heel lekker. Ik heb alleen de receptuur wat aangepast.

Halloumirösti

Voor 12 – 15 stuks:

125 g Griekse yoghurt; rasp en sap van ½ biologische limoen; 5 g muntblaadjes, fijngesneden; 5 g dille, fijn-gesneden; 1 klein teentje knoflook, fijngeraspt; 2 grote (500 g) vastkokende aardappels, geschild; 250 g halloumi; plantaardige olie, om in te bakken; 4 el mangochutney (zie hieronder); desgewenst: koekjes-steker (diameter 7 cm)

Meng de yoghurt met de rasp en het sap van de li-moen, de munt, dille, knoflook en zout en peper naar smaak. Bewaar afgedekt in de koelkast.

Rasp de aardappels grof, vouw in een schone thee-doek en knijp er boven de gootsteen zo veel moge-lijk vocht uit. Rasp ook de halloumi grof. Meng de aardappel- en halloumirasp.

Verhit een flinke laag olie in een koekenpan op mid-delhoog vuur. Neem steeds een pluk van het aard-appelmengsel in de hand, knijp er zo nodig nog wat vocht uit, en kneed er een koekje met een diameter van zo’n 7 – 8 cm van.

Bak de aardappelkoekjes 2-3 minuten aan elke kant, tot ze goudbruin zijn. Laat ze uitlekken op keuken-papier.

Steek met een koekjessteker eventueel een wat net-ter rondje uit de aardappelkoekjes. U kunt ze nu laten afkoelen en tot gebruik (maximaal 1 dag) bewaren in de koelkast. Warm ze in 7 – 10 minuten weer op in een oven op 180 graden Celsius.

Serveer de warme rösti met een schepje limoenyog-hurt en mangochutney.

Mangochutney

Voor 250 ml:

1 rijpe mango, in kleine blokjes; 1 teen knoflook, fijngesneden; 3 cm gember, fijngesneden; 1 rode chi-lipeper, fijngesneden; 1 kaneelstokje; 1 laurierblaadje; 1 kruidnagel; 1 tl komijnzaad; 120 g kristalsuiker; 100 ml witte wijnazijn; 100 ml water; sap van 1 limoen; ¼ tl zout

Doel alle ingrediënten samen in een steelpan en breng aan de kook.

Laat op laag vuur 30 tot 40 minuten inkoken tot een dikke, maar nog vloeibare chutney.

Roer regelmatig. Laat de mangochutney afkoelen en verwijder het kaneelstokje, de laurier en kruidnagel.

Bewaar in een schoon, afsluitbaar potje in de koel-kast. Zo blijft de chutney 1 tot 2 weken goed.

Tokyo Ramen Takeichi maakt de ramen op basis van kip, en dat levert een kom vol smaak op. De soep had wel een stuk heter gemogen, schrijft *Hassnae Bouazza*.

VAN DE KAART

Lievelingsramen

Mijn lievelingsramen is van het Tokiose Afuri. De bouillon is getrok-ken van kip, en wat de-ze onderscheidt is het gebruik van yuzu. Dat geeft het een heerlijke *punch* door die typi-sche citrussmaak. Er was tot voor kort een filiaal in Lissabon, maar dat is tot mijn spijt dichtgegaan. De laat-ste keer in Tokio ben ik er drie keer geweest. Zeker na een dag zin-derende hitte brengt de ongeëvenaarde smaak van Afuri je weer tot leven.

Tokyo Ra-men Takei-chi, Den Bosch. FOTO JOOST RUTTEN

Slurpkom vol umami, en nog halal ook

I n de Nederlandse restaurantwereld is een interessante trend gaande: steeds meer restaurants, vooral Azia-tische, bieden halalgerechten aan.

Nogal wat politici maken er een punt van moslims uit te sluiten, restauranteigena-ren maken juist nadrukkelijk ruimte voor hen. Het is niet alleen sympathiek, maar ook commercieel slim – Nederlandse moslims hebben wat te besteden.

En dan is er nog een andere trend: die van Japanse ramenketens die zich in Eu-ropea vestigen. Zoals Tokyo Ramen Takei-chi uit de wijk Shimbashi dat vijf filialen in Nederland heeft: drie in Amsterdam, één in Amstelveen en één bij het centraal station in Den Bosch. Daar wandelen wij op een zondagmiddag binnen en treffen op de kaart een scala aan gerechten aan waar een halalicoontje bij staat.

Shimbashi is een spannende buurt in Tokio, grenzend aan het indrukwekken-de Shiodome-complex – een labyrint van bedrijven, hotels en restaurants – en Gin-za, de superluxe wijk met een boel ge-weldige warenhuizen, restaurants en *flagship stores* van beroemde modeont-werpers. Rondom Shimbashi en het ge-lijknamige station vind je, hoe kan het ook anders, een overdaad aan eettentjes; schimmige zaakjes, onder de brug en het spoor waarover de trein denderd, en in onopvallende hoekjes. Alles wat je ver-wacht van een uitgaansgebied waar *sala-ry men* na het werk hun salaris stukslaan.

In Shimbashi begon Tokyo Ramen Ta-keichi. Ze braken met de gewoonte bouil-lon op basis van varken te maken en ge-bruikten kip. Ze hebben vier verschillen-

de soorten bouillons: op basis van soja-saus, zeezout, miso en een pittige variant. Naast de kippenbouillon is er ook ramen op basis van varken en een veganistische variant van tien verschillende groenten en sojamelk. Maar het is niet alleen ramen wat de klok slaat: de kaart biedt alternatie-ve hoofdgerechten, ook voor vegetariërs.

Maar wij zijn hier voor de ramen en kiezen twee traditionele recepten: een soep op basis van kip en miso en eentje getrokken van kip, bonitovlokken en ge-droogde sardines. Voordat die op tafel komen, worden de bijgerechten geser-veerd. Tokyo Ramen Takeichi heeft een aardig aanbod kleine gerechten die je ook vindt in *izakaya’s*, sfeervolle eetcafés met kleine en goed geprijsde gerechten voor bij de drankjes.

Geslaagde octopus-deegballen

De octopus is goed gefrituurd, het deeg is mooi droog en hoorbaar krokant als je er een hap van neemt. De takoyaki, deeg-ballen gevuld met octopus, zijn ook pri-ma. De buitenkant heeft een lichte crunch, de vulling is zacht en romig en de smaak is mooi in balans. Takoyaki kan snel een lompe, vette hap worden, maar hier zijn ze geslaagd. De vegetarische gy-ozza is eenvoudig, niks hemelbestor-mends, maar lekker.

De ramen is de hoofdattractie en die eet je met een lepel voor de soep en stok-jes voor de noedels. In Japan houden mensen de noedels die uit de mond han-gen losjes vast met de stokjes en begelei-den ze zo met snelle slurpjes, ‘sjlrpsjlrpsjlrp’ naar binnen.

De kommen zijn behapbaar en niet van die enorme dingen waar de moed je van in de schoenen zakt. Het eerste wat opvalt is dat de soep niet heet is. Die hoort echt *piping hot* te zijn en een spel van aantrekken en afstoten in te luiden: verleid door de geur, afgestoten door de hitte waar je met gemak je lippen, tong en verhemelte aan brandt. Maar daar is hier geen kans op, de soep is slechts warm.

De noodles zijn beetgaar. Mijn heldere soep op basis van kip, bonitovlokken en gedroogde sardines heeft een diepe uma-

De rode ui geeft er een bite en kick aan en breekt het vettige van de bouillon

mismak. Er zitten blokjes rode ui in, wat me bevreemdt, maar het blijkt te werken: de stukjes ui geven er een bite en kick aan en het frisse ervan breekt het vettige van de bouillon. De bosui geeft een knap-perig, kruidig accent, de bijna vlezige structuur van de bamboescheuten voegt wat stevigheid toe. Dan zijn er nog de twee plakjes zachte kip en een goed ge-gaard ei; de eidooyer lijkt gestold, maar is fluwelzacht.

De plakjes kip in de ramen van mijn ta-felgenoot zijn om onverklaarbare rede-nen koud. Dat is jammer, want het deto-

neert met de warme soep; die is licht ge-bonden, romig en heeft dezelfde garni-tuur met als extra groente kool erin. Bei-de zijn smakelijk en ideaal als lunch of een snelle avondmaaltijd.

Een andere Japanse klassieker op de kaart is dorayaki, een soort cake gevuld met een pasta van rode azukibonen. Warm heeft het de smaak van geborgen-heid – maar het is vandaag helaas op. We houden het bij de mochi, een andere klassieker: zachte balletjes van meel van kleefrijst, gevuld met karamels. Die is verrassend goed op temperatuur, het ijs is zacht (het komt geregeld voor dat dat veel te hard is, direct uit de vriezer geser-veerd), waardoor de smaak goed tot zijn recht komt.

Takeichi is een sympathieke tent waar je zo binnen kunt waaien en in je eentje kunt eten. Dat is iets anders wat me de laatste tijd opvalt, jonge vrouwen die in hun eentje in Aziatische tentjes lunchen. Ik vind dat een hele fijne ontwikkeling. Op reis reserveer ik altijd een tafel voor één. Eten in gezelschap is heerlijk, maar ontspannen alleen kunnen eten, wordt wat mij betreft onderschat. Dat de Ne-derlandse horeca, met dank aan al die bi-culturele ondernemers, steeds inclusie-ver wordt, is iets om hoop uit te putten.

■

Tokyo Ramen Takeichi, Den Bosch
Prijs: vanaf 35,00 voor 2 p.
●●●○○

De verborgen strijd van Myanmar Docuserie. Zondag, NPO2, 20.15 uur.

Bodem seizoen 2 Comedyserie. NPO Start. En: NPO3, maandag, 21.25 uur.

Hyrule Warriors: Age of Imprisonment Game voor Nintendo Switch 2. Koei Tecmo.

Zwerven door de klassieke periode Zaterdag, Concertzen-der, 11.00 uur.

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het media-aanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

Ruben Terlou in in Myanmar

Terwijl de wereld vooral naar andere brandhaarden kijkt, woeden in Myanmar al bijna tachtig jaar burgeroorlogen. Na de militaire staatsgreep in 2021 laten jongeren hun studie en familie achter om zich aan te sluiten bij het gewapend verzet: een ware revolutie is ontketend. In de VPRO-reeks *De verborgen strijd van Myanmar* vertellen ze waarom zij hun vertrouwde leven achterlaten, de wapens opnemen en bereid zijn alles op te offeren in hun strijd voor vrijheid en democratie. Ruben Terlou en cameraman Bruce Amende zoeken ze op om erachter te komen wat ze bezielt. Waarom zijn het juist jongeren die de militairen proberen te verdrijven? Wie strijdt er tegen wie in dit grootste land van het vasteland van Zuidoost-Azië, zestien keer zo groot als Nederland? En wie zijn de bondgenoten van de militaire dictatuur in Myanmar?

Génant gestuntel

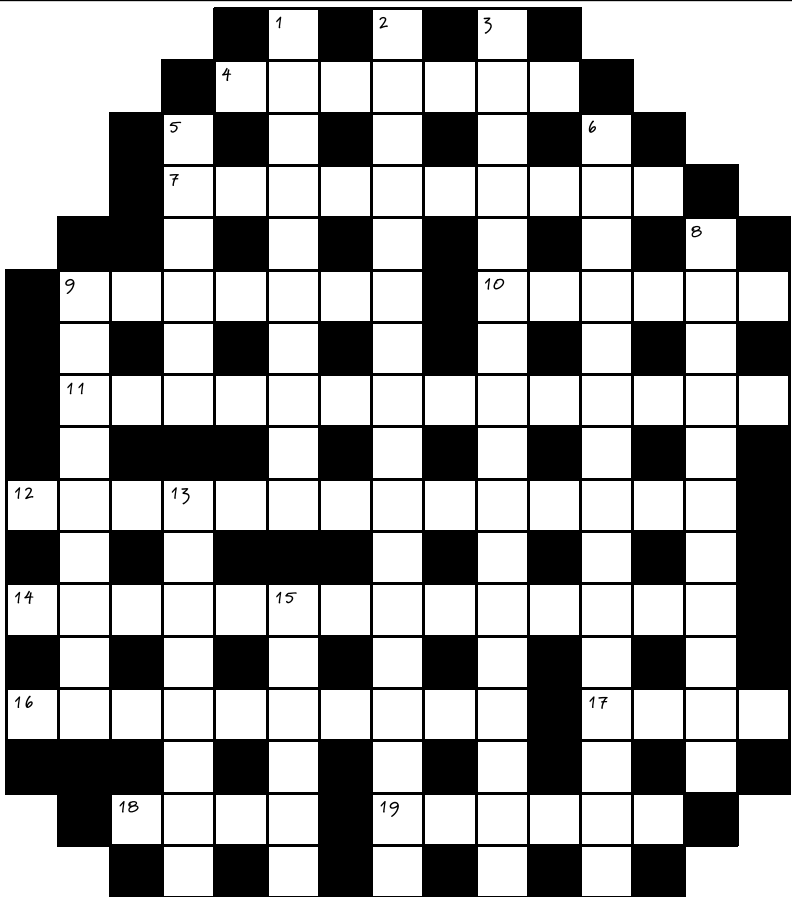
„Hilarisch hartverscheurend”, noemde *NRC* het eerste seizoen van de serie *Bodem*. Het tweede seizoen is minstens zo goed. Actrice, schrijver en regisseur Eva Crutzen stapt wederom in de schoenen van de alleenstaande Cat, die haar leven nu aardig op orde lijkt te hebben. Ze wordt veertig, heeft een vaste vriendin en een vaste baan bij een uitvaartondernemer. Maar de eerste aflevering is nog niet voorbij of ze heeft alles al weer opgeblazen. Autoseks met de ex, tantra met een begrafenis klant, ze gaat in een camper wonen, raakt zwanger. Wie is de vader? Génant gestuntel en eigen glazen ingooien. Op zich zijn dit de vaste ingrediënten van iedere dertigerscomedy. Maar nog meer dan in het eerste deel heeft Crutzen er surrealistische elementen ingegooid die de serie haar eigen karakter geven.

Spectaculaire actie met Zelda

De *Zelda*-game *Tears of the Kingdom* kreeg deze week een vervolg. Waar je in die eerdere game vanuit het perspectief van held Link speelde, ben je ditmaal prinses Zelda die naar het verleden is getransporteerd. Daar raakt ze verwikkeld in een grote oorlog waarin schurk Ganondorf zijn oorsprong vindt. *Tears of the Kingdom* was een geraffineerd puzzelspel in een grootse, open wereld. *Hyrule Warriors* is het tegenovergestelde: dit spel draait vooral om zijn actie, waarbij je als Zelda of één van haar kompanen tegen honderden vijanden tegelijkertijd vecht in afgesloten levels. Visueel is het spectaculair - het verhaal biedt daarnaast net genoeg intrige om *Zelda*-fans van het eerste uur te blijven intrigeren.

Beethovens strijkkwartetten

In november wijdt de Concertzender drie uitzendingen aan de strijkkwartetten van Ludwig van Beethoven. Deze zaterdag deel 2. Rond 1806 schreef Beethoven drie kwartetten die bekend zijn geworden als de Razumovsky-kwartetten. Je kan zeggen dat hij met deze composities voor een keerpunt in de geschiedenis van het strijkkwartet heeft gezorgd. Ze worden gespeeld door het Nederlandse Narratio Quartet met Johannes Leertouwer en Franc Polman op viool, Dorothea Vogel op altviool en Viola de Hoog op cello. Dit ensemble bracht onlangs als eerste een complete cd-opname uit van alle zestien kwartetten, uitgevoerd op historische instrumenten en met strijktokken uit Beethovens tijd. Op concertzender.nl zijn de andere afleveringen van deze serie ook te beluisteren.

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:

- 4. Vergadertaal (7)
- 7. Het overgebleven meubilair heeft weer z'n bestemming gekregen (10)
- 9. Engelse vogel van papier (7)
- 10. Hij wil hetzelfde als jij (6)
- 11. De muntjes in de hoed hebben een dubieus karakter (14)
- 12. Onsmakelijke vorm van lantaren (3+3+4+4)
- 14. Het zingt rond dat het om één thema gaat (14)
- 16. Weerspiegelt dat hij of zij interesse toont (10)
- 17. Zwart licht (4)
- 18. Plus plus volk (4)
- 19. Compleet compleet naar elke kant (6)

Verticaal:

- 1. Als je vaatwerk uit je handen laat vallen, komen belangrijke mensen tevoorschijn (10)
- 2. Bijna drie jaar duisternis, zo luiden de verhalen (17)
- 3. Democratie of dictatuur (17)
- 5. Kleur tussen rood en groen in (6)
- 6. Even op je in laten werken, al komen we zo niet verder (6+9)
- 8. En maar bidden dat ie je naar een ander niveau brengt (11)
- 9. Bestrijdt een ernstige ziekte, maar is niet goed voor onze gezondheid (9)
- 13. Au, een trapgat (8)
- 15. Net weer geld (6)

brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scripto@nrc.nl

Oplossing cryptogram van 1 november:

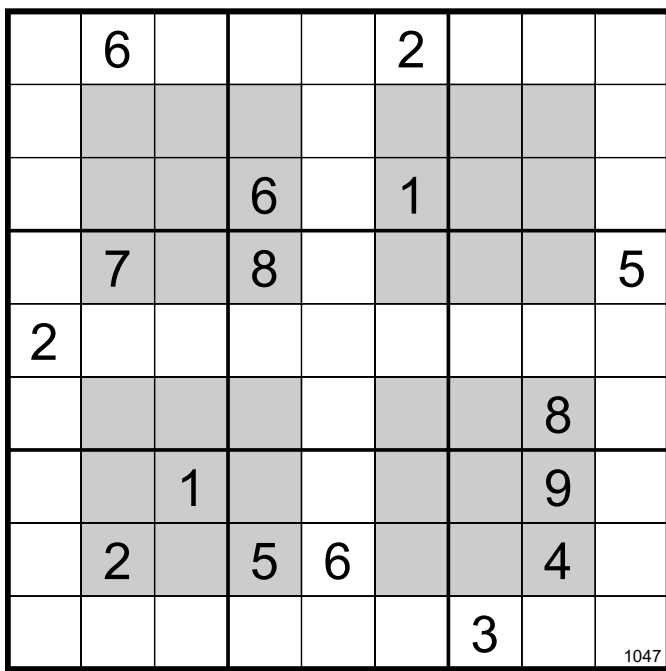
Horizontaal: 4. terugloop; 7. stikstofslot; 10. tweesteensmuur; 11. met cv; 12. bye; 13. zus; 14. opeenvolgende; 16. lichte verhoging; 18. Oman; 19. hooguit; 20. griffier.

Verticaal: 1. een kast van een huis; 2. olifantengeheugen; 3. oorlam; 5. uit het blote hoofd; 6. struis; 8. tweetje; 9. stem; 13. zinkgat; 14. Opium; 15. eens; 17. hani.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

A. Conijn, Halsteren Sieds Wiersma, Drachten Elske Stellingwerff, Delft

J. J. Steenhuis

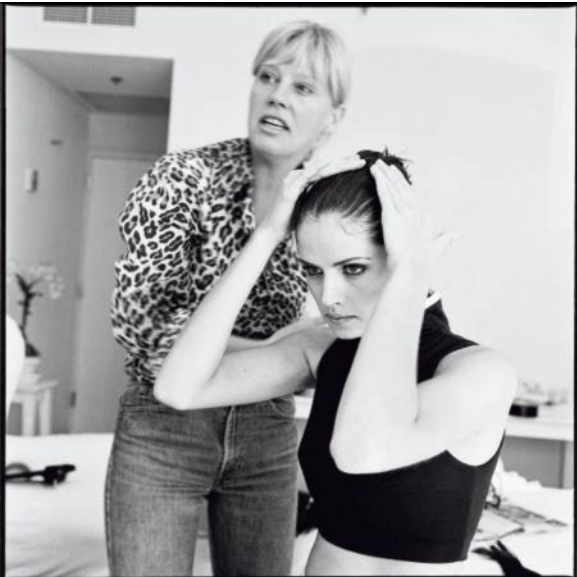
8	6	9	4	2	3	1	5	7
1	3	5	7	8	9	4	6	2
7	2	4	1	6	5	8	3	9
5	8	6	9	4	7	2	1	3
3	7	1	2	5	8	9	4	6
9	4	2	6	3	1	7	8	5
6	9	7	5	1	4	3	2	8
2	1	3	8	7	6	5	9	4
4	5	8	3	9	2	6	7	1

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter Ritmeester PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Eva Copper bij een fotoshoot. FOTO'S MARC DE GROOT EN PAUL BELLAART.

1995

Voor standaard make-upjes moest je niet bij Eef zijn

De geliefde haar- en make-upartiest Eva Copper deed de dingen op haar eigen manier. Rouge? Voor een goede blos kneep ze iemand liever even in de wangen.

Haar- en make-upartiest Eva Copper (haar leeftijd hield ze geheim) had een hekel aan make-up. „Als een model binnenkwam dat er al te gek uitzag, dan maakte ze haar gewoon niet op”, zegt Paul Bellaart, de fotograaf met wie ze de afgelopen dertig jaar het vaakst samenwerkte. Ze kneep een model liever even in de wangen dan dat ze er rouge op smeerde. Of ze duwde een model met z'n hoofd in zout water voor het gewens-te nonchalante haar. „Eef hield van men-selijke, echte dingen. Perfectie vond ze saai.”

Dat maakte haar een van de geliefdste en meest geboekte haar- en make-up-artiesten van Nederland. Tot haar vaste klanten behoorden grote tijdschriften en modemerken als *Vogue*, Viktor & Rolf en Scotch & Soda.

Als fotograaf Bellaart bij een commerciële klus geen volledige creatieve vrijheid kreeg, boekte hij haar liever niet. „Eef deed namelijk geen water bij de wijn. En ze was altijd eerlijk en direct, op een haast onaangepaste manier. Al was ze zo charmant dat de meeste mensen het wel van haar konden hebben.” Hij maakte een lijst met typerende uitspraken van Copper en hing die bij haar uitvaart aan de muur. Daar zaten best vilei-ne citaten bij: „Mooie tanden heb jij zeg, het mooiste gebit van de manege.” Bellaart: „Ze mocht je of ze mocht je niet. Als ze iets hypocriets of neps bij je voelde, dan fileerde ze je.”

Visagist

Copper groeide op in Rotterdam, waar haar vader een reclamebureau had. Ze ging naar de vrije school en daarna naar de Willem de Kooning Academie in Rotterdam, met het plan bij haar vaders be-

drijf te gaan werken. Tot haar vader haar eens meenam naar een fotoshoot. Daar zag ze voor het eerst een visagist aan het werk en was meteen gebiologeerd.

Op haar 22ste verhuisde ze naar Amsterdam en begon aan een klassieke visagie-opleiding. „Ze moest daar heel traditionele make-upjes doen”, zegt art director Monique van Steenberg, met wie ze 23 jaar lang intensief samenwerkte. „Dat was niks voor Eef. Ze was heel erg van de vrijheid en wilde zich door niks laten beperken.”

Ze was wel te spreken over de kapperstrainingen van Christiaan Houtenbos die ze daarna volgde, een Nederlandse haarstylist die bekend staat om zijn losse, vrije manier van werken. Hij knipte het haar van zangeres Debbie Harry in haar Blondie-tijdperk en gaf zangeres Grace Jones haar kenmerkende ‘flattop’ - gewoon met een wegwerp-scheermesje.

Copper was veel meer dan een haar- en make-upartiest, zegt Van Steenberg. „Ze keek altijd naar het totaalplaatje en niet alleen naar haar eigen werk. Als ze haar best had gedaan op het haar, en het hoofd van het model kwam uiteindelijk niet op de foto, dan interesseerde haar dat niets. Ze dacht over alles mee en had een geweldig oog voor art direction en licht.” En Copper zorgde voor de sfeer tijdens shoots. „Als een shoot lang duurde en de energie zakte in, was zij altijd degene die de situatie wist om te draaien met een opmerking die niemand zag aankomen. Ze was oer- en oergeestig.”

Typisch Eef - niemand noemde haar Eva, ze stond bekend als Eef of Evert - waren de smoezelige sporttasjes waarin ze haar make-upspullen vervoerde. Van Steenberg: „De meeste *make-up ar-*

tists hebben luxe koffers, maar Eef pleurde alles in die tassies. Haarstukken stopte ze gewoon in plastic Albert Heijntassen. Het zag er scharrig uit, maar het waren altijd precies de goede producten.”

Kreeft en krab

Advocaat Herman Diekman kwam 28 jaar geleden tegenover Copper wonen. Ze werden dikke vrienden en gingen vaak uit eten. „Altijd lunchen”, zegt Diekman. „Want Eef lag het liefst al om acht uur in bed.” Haar man Toon Portis, eigenaar van een schoenenbedrijf, was er ook vaak bij tot zijn dood in 2008.

„Ze dacht over alles mee en had een geweldig oog voor art direction en licht”

Copper hield van kreeft en krab en dronk graag witte wijn. ‘Poppendrankjes’ noemde ze haar dagelijkse glazen liefkozend. „In ons gezin is een ‘Eva Copper-glaasje’ een begrip”, zegt Diekman. „Een goed vol glas wijn. Ze kon er niet tegen als een ober te weinig inschonk.”

Eten en drinken moest van haar zo goed mogelijk. „Toen mijn kinderen nog klein waren, hadden we een keer met het hele gezin afgesproken in een of ander kinderrestaurant. Dat vond Eef helemaal niks. Een half uur later zaten we in Le Garage, aan tafels met wit linnen en mijn driejarige dochter in Mega Mindy-pak. Toen mijn zoon tien was zette ze hem

In deze rubriek elke weekinde een portret van iemand die recent is overleden.

2023

kreeft en kaviaar voor.” De afgelopen jaren organiseerde ze onder de naam Absolute Crab twee keer een event waar mensen krab konden komen eten. „Het liefst was ze haar eigen seafoodbarretje begonnen.”

Diekman omschrijft haar als ongeloflijk trouw. „Altijd als ik ging vliegen appte ze me ‘happy landings!’”. Als ik een vlucht had om zes uur ’s ochtends zette ze de wekker en had ik om vijf uur al een whatsappje. “Tijdens haar uitvaart viel ook vaak het woord ‘genereus’. „Ze was niet alleen gul met etentjes, maar met alles. Als je zei dat je iets in haar huis leuk vond, dan mocht je het bij wijze van spreken zo meenemen.”

In haar vrije tijd wilde ze vooral „lekker prutten”: thuis films kijken, koken en wijn drinken met Willem Huiting, haar partner de laatste jaren, en hun rottweiler Jack.

In 2018 merkte Copper opeens dat het haar niet meer lukte om de bruggetjes over de Amsterdamse grachten op te fietsen. Ze bleek acute leukemie te hebben. De dokters noemden haar overlevingskans nihil. Ze was ruim een jaar uit de running maar kwam er dankzij een beenmergtransplantatie toch bovenop. Anderhalf jaar geleden kreeg ze weer klachten. De leukemie was terug en een nieuw beenmergtransplantatie sloeg niet aan. Op 12 oktober is ze overleden.

■

Door Nathalie Wouters

ARTIFORT EN MONTIS IN DE SPOTLIGHTS

Zaterdag 15 november 2025

Sinds 1890 produceert ARTIFORT onderscheidende meubels. Iconische klassiekers legden sindsdien het fundament. Hedendaagse top designers zetten het Artifort DNA met nieuwe ontwerpen voort.

Door kunst en functionaliteit te combineren heeft MONTIS de afgelopen decennia de grenzen van meubeldesign verlegd. Anno 2025 geniet het merk met zijn innovatieve ontwerpen wereldwijde bekendheid.

Om de jarenlange samenwerking met ARTIFORT en MONTIS te vieren zetten wij beide merken extra in de spotlights! Met hapjes, drankjes, prachtige cadeaus én de allerbeste interieuradviezen!

ARTIFORT MARE
Ontwerp: René Holten.
De verfijnde Mare bank is al jaren een favoriet in de Artifort-collectie. Nu tijdelijk extra scherp geprijsd in de hoogwaardige, zachte en duurzame wolstof Rohi Arco.

Prijsvoorbeeld: 2,5-zits in stof Rohi Arco, Normaal 4219,- **Nu 3507,-**

Artifort®

ARTIFORT C691
Ontwerp: Artifort Design Group.
Deze bank combineert een tijdloos design met karakter. Verkrijgbaar in diverse stof- en leersoorten, als fauteuil en als 2-, 2,5- of 3-zits bank.

Fauteuil leverbaar **vanaf 1778,-**
Bank leverbaar **vanaf 2359,-**

ARTIFORT RIBBON CHAIR

ARTIFORT ORANGE SLICE

Orange Slice is in diverse stofkleuren uit voorraad leverbaar!

ACTIE

SHAPING LEGACY: 65 JAAR PIERRE PAULIN VOOR ARTIFORT.
Pierre Paulin, geroemd om zijn vernieuwende vormen en tijdloze elegantie, geldt als een grootmeester van modern design. Zijn iconische ontwerpen, zoals de Orange Slice®, Ribbon Chair® en de heruitgebrachte Tulip F550, zijn ware klassiekers. Ter ere van de 65-jarige samenwerking viert Artifort deze mijlpaal met een exclusieve Shaping Legacy-promotie.

Ontvang tijdelijk 10% korting op alle Pierre Paulin-designs uit de huidige Artifort collectie.

MONTIS FLORENCE

Ontwerp: Gerard van den Berg.
Een 70's icoon in een modern jasje. Deze klassieker van Montis is opnieuw ontworpen met een lagere rug, verbeterd comfort en extra capitons. Verkrijgbaar in leer en talloze stoffen, als poef, fauteuil of sofa. Robuust, speels en eigentijds comfortabel.

Leverbaar in stof **vanaf 1969,-**
Leverbaar in leder **vanaf 2523,-**

montis

MONTIS AXEL

Ontwerp: Gijs Papavoine.
De Axel en Axel XL banken combineren eigentijds design met ultiem zitcomfort. Dankzij het subtiele onderstel lijkt de bank te zweven, wat zorgt voor een luchtige uitstraling. Keuze uit diverse maten, uitvoeringen, soorten bekleding en onderstellen. Zodat u de Axel perfect kunt afstemmen op uw persoonlijke interieur.

Axel 3 zits:
Leverbaar in stof vanaf **3858,-**
Leverbaar in leder vanaf **4921,-**

Axel XL 175:
Leverbaar in stof vanaf **3956,-**
Leverbaar in leder vanaf **5289,-**

ACTIE

Ontvang een waardebon!

Tijdens het event ontvangt u bij aankoop van Artifort of Montis een waardebon t.w.v. 10% van uw aankoopbedrag.*

CADEAU

Ontvang dan aanvullend bij uw aankoop van Artifort en Montis fantastische cadeaus:

Artifort:
Ontvang bij aankopen tot 5000,- de 2-delige tafelset Balans Mini t.w.v. 411,- cadeau.*

Bij aankoop vanaf 5000,- ontvangt u het stijlvolle Lilla 2.0 krukje t.w.v. 542,- cadeau.*

Ontvang bij aankoop van de Shaping Legacy collectie tevens het exclusieve Pierre Paulin jubileum boek cadeau!*

Montis:

Bij een aankoop vanaf 5000,- ontvangt u een Tor bijzettafel ter waarde van 225,- cadeau. Kies uit verschillende kleuren, perfect passend bij uw interieur.*

ADVIES

Ontmoet de specialisten!

Tijdens het event zijn specialisten van Artifort en Montis zelf aanwezig om u meer te vertellen over de bijzondere ontwerpen.

BEKIJK AL ONZE EVENTS OP ONZE WEBSITE WWW.VANTIL.NL

ADRES

Noorderkade 1038 Telefoon (072) 5112760
1823 CJ Alkmaar www.vantil.nl / info@vantil.nl

OPENINGSTIJDEN

ma-di-wo: 9.30 - 17.30 uur zaterdag: 9.30 - 17.30 uur
do-vr: 9.30 - 21.00 uur zondag gesloten

Acties gelden niet bij aankoop van opruiming en aanbiedingen en kunnen van de getoonde (kleur)uitvoering verschillen. *Vraag naar de voorwaarden

van tilinterieur

movir

PODCAST: SAMEN ZELFSTANDIG

Ondernemen is risico nemen. Maar wat doe je als het tegenzit?

**"Ik dacht dat ik nog maar vijf jaar te leven had.
Geld was toen niet belangrijk"**

**#Afl. 1 We zijn jong, we worden niet ziek –
totdat het wel gebeurt**

Luister hier

& VERDER

6/7

Elon Musk

The Boring Company van Musk maakt beloftes over tunnels in de VS niet waar

12/13

Vakbeweging

Vakbonden leken op hun retour, maar nu worden veel jongeren juist weer lid

18/20

Japans spoor

Treinreizen in Japan zijn spotgoedkoop en vertraging is er zelden. Hoe kan dat?

Geen makkelijke klimaattop

Maandag begint de 30ste klimaatop. Maar de VS doen niet mee, en China gaat de kar niet trekken. Wat kan deze top nog opleveren?

14/16

BRONCODE

Mijn robotstofzuiger weet nu niet meer waar hij is

Mijn slimme robotstofzuiger werd ineens dom omdat de fabrikant de bijbehorende clouddienst offline haalde. Er was iets anders beloofd.

Economieredacteur **Timo Nijssen** schrijft over detailhandel, zowel online als offline.

Zou mijn robotstofzuiger doorhebben dat hij onthoofd is? Mijn „intelligente robotstofzuiger” heeft sinds geen verbinding meer met zijn brein in de cloud van fabrikant Neato. Vorige week: de servers zijn offline gehaald en de bijbehorende app doet niets meer. „Je robot blijft werken”, beweert het bedrijf in een bericht aan zijn klanten. Er zit inderdaad een knop op het apparaat waarmee ik handmatig een schoonmaakronde kan starten. Maar de app was een vrij essentieel onderdeel van het product: daarin stond een plattegrond van ons huis waarmee ik de robot alleen naar de keuken kon sturen, of juist kon markeren waar hij weg moest blijven (het hoekje naast de bank waar alle opladers liggen). Nu weet de robot niet meer waar hij is, raakt-ie vaker verdwaald tussen de stoelpoten en beweegt hij stuursloos door de kamer. De keuken haalt-ie zeker niet meer. Rijp voor de stort, wat zonde is omdat er met de hardware zelf weinig mis is.

Een grote verrassing was de aankondiging niet. Ik haalde mijn Neato in maart 2023 in huis, een maand later kondigde moederbedrijf Vorwerk aan de stekker uit het merk te trekken. De robotdivisie groeide niet genoeg om verdere investeringen te rechtvaardigen, wel zouden bestaande producten nog „minstens vijf jaar” ondersteund blijven, inclusief app. Vorwerk, een Duits familiebedrijf opgericht in 1883 en tevens maker van de gierend dure kookrobots van Thermomix, komt nu op die belofte terug. Het bedrijf zegt dat door veranderende „cyberveiligheidsstandaarden” en „regelgeving” de clouddienst niet meer veilig in de lucht gehouden kan worden. De fabrikant bezweert zelfs dat de beslissing „onze plicht weerspiegelt jouw privacy, gegevens en veiligheid te beschermen”. Het komt vaker voor dat fabrikanten oude apparaten niet meer bijwerken. Deels is dat logisch: software kan steeds meer, wordt daarmee zwaarder en vraagt meer van de hardware. Een verouderd apparaat kan dat niet bijbenen. Dat is voor de gebruiker niet altijd even vervelend. Een slimme koelkast waarop je het weerbericht niet meer te zien krijgt, koelt nog even goed. Op een oude tablet kun je vaak nog prima series bekijken, tot ook de streamingapps niet meer ondersteund worden. Dan resteert nog een leven als digitaal fotolijstje – niet ideaal, maar een proces dat meestal jaren duurt. Minder sympathiek is wat Sonos een paar jaar geleden deed. De speakermaker

besloot zijn oudste producten niet meer te updaten en kwam tegelijkertijd met een compleet nieuwe softwareversie voor nieuwere luidsprekers. Wie beide varianten in huis had, kon die niet meer laten samenwerken – terwijl het op meerdere speakers tegelijk afspelen van dezelfde muziek voor velen juist een reden was om voor Sonos te kiezen. Nog onaangename zijn apparaten die ineens iets anders gaan doen dan de bedoeling is. Tijdens de storing van Amazons clouddienst AWS twee weken terug werd ook Eight Sleep getroffen, een aanbieder van „slimme topmatrassen” die diepere slaap beloven door de temperatuur van het matras aan te passen aan de slaper. Een klant vertelde *The New York Times* dat hij badend in het zweet wakker werd in een bloedheet bed maar door de storing de temperatuur niet meer kon bijstellen in de bijbehorende app. Mogen fabrikanten zomaar op afstand de stekker uit een apparaat trekken? Daar is geen eenduidig antwoord op te geven. Sinds 2022 hebben consumenten recht op updates van producten met „digitale elementen”. Daardoor moeten de apparaten goed blijven werken en veilig blijven. Er staat in de wet niet precies hoe lang die updates moeten blijven komen. De Autoriteit Consument en Markt zegt dat consumenten uit mogen gaan van een „periode die de koper redelijkerwijs kan verwachten”. Een beetje hoe ook de wettelijke garantie in Nederland geregeld is: minstens twee jaar, maar bij een dure wasmachine mag je ervan uitgaan dat

Een Eight Sleep-klant werd wakker in een bloedheet bed door een cloud-storing

die veel langer meegaat. Van een slimme lamp van een paar euro niet. Dat levert leuke discussies op voor juristen, schreef *NRC* onlangs, maar aan de balie bij de klantenservice wil je als consument gewoon duidelijkheid. De toezichthouder ziet dat het nog te vaak mis gaat. Zelf zou ik willen dat fabrikanten niet meer elk apparaat nodeloos ‘slim’ maken, dan hebben ze ook geen last van de updateplicht. Ik heb zeker tien apps op mijn telefoon om huishoudelijke apparaten te bedienen. Dat zijn allemaal dingen waar je toch al fysiek bij moet zijn om ze te gebruiken – die app gaat de was niet in de trommel stoppen, en waarom zou ik overal ter wereld mijn slimme tv willen kunnen bedienen? Als ik tv kijk, zit ik er al voor. Samsung heeft inmiddels een heuse strategie met de naam „Screens Everywhere” waarbij het touchscreens op elk denkbaar huishoudelijk apparaat plakt. Die kregen onlangs een update – zij wel – waarbij een functie werd toegevoegd waar absoluut niemand op zat te wachten: advertenties op je koelkast.

ARBEIDSMIGRANTEN

Minister Paul hield gevoelig besluit tot na verkiezingen stil. Mag dat?

Demissionair minister Paul besloot ruim voor de verkiezingen om nieuwe regels ter bescherming van arbeidsmigranten niet door te zetten, maar meldde dat pas erna. „Ze heeft de schijn tegen.”

Christiaan Pelgrim
AMSTERDAM

Waarom wachtte demissionair minister Mariëtte Paul (Sociale Zaken, VVD) ruim vijf weken, tot de dag na de verkiezingen, met het bekendmaken van een gevoelig besluit? Op 23 september besloot Paul een streep te zetten door nieuwe regels ter bescherming van arbeidsmigranten die al op 1 januari zouden ingaan. Regels waar haar voorganger Eddy van Hijum (NSC) lang aan gewerkt had, na overleg met werkgevers, vakbonden en de uitzendbranche en debatten in de Tweede Kamer. Van Hijum wilde dat werkgevers niet langer een kwart van het minimumloon van arbeidsmigranten mogen inhouden voor hun huisvestingskosten. Maar nu was Van Hijum weg, en had niet langer een NSC’er, maar een VVD’er het voor het zeggen op het ministerie. Paul vond de nieuwe regels onverstandig en besloot zelf, zonder overleg met betrokken organisaties en de Tweede Kamer, om er een einde aan te maken, liet haar ministerie deze week aan *NRC* weten. Het was haar „eigen politieke weging op basis van ambtelijk advies”. Dit besluit deelde Paul op 30 oktober met de Kamer, de dag dat Nederland vooral bezig was met de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen. „Dit is wel heel laat bekendgemaakt”, zegt hoogleraar staatsrecht Joost Sillen (Maastricht University). De demissionaire minister heeft door vijf weken de tijd te nemen op zijn minst „de schijn tegen”, zegt hij. Het wekt de indruk, vindt Sillen, dat Paul haar mededeling „over de verkiezingen heen wilde tillen”.

Effectieve controle
Ministers hebben de grondwettelijke plicht, zegt Sillen, om de Tweede Kamer proactief te informeren over hun besluiten. Hoe snel dat precies moet, daar zijn geen precieze regels voor. „Maar hoe langer je wacht, hoe moeilijker je het maakt voor de Kamer om effectieve controle uit te oefenen.” Bijvoorbeeld door de minister te bevragen of bij te sturen. En die parlementaire controle, zegt Sillen, vindt niet alleen plaats in de debatten van de Tweede Kamer. „Maar ook aan de tafels van *Nieuwsuur* en *Buitenhof*, en in *NRC*.” Kortom: Kamerleden moeten ka-

binetsbeslissingen kunnen meenemen in het publieke debat. Dat was extra relevant in de verkiezingscampagne. In de grote televisiedebatten was arbeidsmigratie meermaals een thema. En doordat Pauls beslissing nog niet bekendgemaakt was, kon niemand haar partijleider Dilan Yesilgöz hierover bevragen. Tweede Kamerlid Mariëtte Patijn (GroenLinks-PvdA) noemt de gang van zaken „heel lelijk”. „De minister drukt dit erdoor in een periode dat de Kamer met reces is.” Tweede Kamerlid Inge van Dijk (CDA) noemt het „op zijn zachtst gezegd niet netjes” dat minister Paul „zo lang de tijd heeft genomen om de Tweede Kamer te informeren”. D66 vindt het „bijzonder”, laat een woordvoerder weten. Van Hijum wilde met de nieuwe regels gehoor geven aan een aanbeveling van de commissie onder leiding van oud-SP-leider Emile Roemer, die eind 2020 al concludeerde dat arbeidsmigranten voor hun huisvesting minder afhankelijk moesten worden van hun werkgever. **Vakbond FNV** Ook de Arbeidsinspectie en vakbond FNV waren voor de nieuwe regels, omdat zij zagen dat werkgevers (meestal uitzendbureaus) de inhouding van huisvestingskosten op het loon gebruikten als verdienmodel. Maar minister Paul vond dat de nadelen van het voorgenomen verbod zwaarder wegen. Ze vreesde dat uitzendbureaus hierdoor minder woonruimte konden aanbieden en dat de overheid zo minder grip zou krijgen op de huisvesting van arbeidsmigranten. Ze voelde zich gesteund door vakbond CNV, die ook niet overtuigd was van het plan van Van Hijum. De nieuwe Tweede Kamer zou minister Paul nog onder druk kunnen zetten om de plannen van Van Hijum door te zetten, al is invoering per 1 januari niet meer mogelijk. Als demissionair minister kan zij niet zomaar ingaan tegen de wens van de Kamer. Maar of een meerderheid hierop zal aandringen, is nog onduidelijk. Dat zal vooral afhangen van D66 en CDA. Beide partijen steunden de plannen van Van Hijum. Het CDA riep de minister zelfs op, samen met onder meer GroenLinks-PvdA en SP, om zijn plan sneller door te voeren, door de inhoudingsrege-

Dronefoto van Kafra housing in Venlo, waar achthonderd arbeidsmigranten kunnen wonen. FOTO ROB ENGELAAR/ANP

ling niet geleidelijk af te bouwen, maar in één keer af te schaffen. Maar nu houden D66 en CDA zich op de vlakte. CDA’er Van Dijk wil „een stevige en duidelijke onderbouwing” zien van de minister. D66 wil haar „de kans geven om het uit te leggen”. Waarom wachtte de minister zo lang met het informeren van de Tweede Kamer? Volgens haar woordvoerder kost het

„opstellen en afstemmen” van een Kamerbrief nu eenmaal tijd, mede omdat er overleg nodig is met andere ministeries en vakbonden en werkgevers geïnformeerd moeten worden, en was de brief pas op 29 oktober klaar. Wat die verklaring opmerkelijk maakt, is dat deze mededeling in de Kamerbrief slechts drie alinea’s besloeg. Hoe lang het duurt om een Kamerbrief te schrijven, zegt hoogleraar Sillen, hangt

ook af van hoe het ministerie „prioriteiten stelt”. „Sommige Kamerbrieven komen nog dezelfde avond.” Over het algemeen geldt: hoe gevoeliger het besluit, hoe belangrijker het is om de Tweede Kamer snel te informeren. „In dit geval ontstaat de indruk”, zegt Sillen, „dat het politieke belang van de minister zwaarder woog dan het belang van effectieve controle door het parlement”.

De minister drukt dit erdoor in een periode dat de Kamer met reces is

Mariëtte Patijn
Tweede Kamerlid GroenLinks-PvdA

Advertentie

Metterwoon Vastgoed B.V., opgericht in 1974, is één van de grotere, particuliere vastgoedorganisaties in Nederland en daarnaast ook actief in Duitsland. De organisatie beheert woningen, winkels en bedrijfspanden. Het werkgebied in Nederland beslaat globaal de hele Randstad, met een sterke focus op Den Haag en Rotterdam. Binnen Metterwoon wordt door een betrokken team van ruim 90 medewerkers iedere dag gewerkt aan professionaliteit. De communicatielijnen zijn kort en er heerst een open en informele sfeer. Ons kantoor is gevestigd aan de Badhuisweg 108, 2587 CM Den Haag.

Metterwoon heeft 2 uitdagende (fulltime) banen beschikbaar:

JURIST VASTGOEDRECHT (M/V)

In deze rol behartig je de belangen van Metterwoon in alle juridische zaken met betrekking tot haar vastgoedportefeuille in Nederland. Tevens zet je je juridische expertise in bij het assisteren en ontzorgen van de diverse commerciële afdelingen, met de nadruk op het gebied van het huurrecht.

Ook zoeken wij een:

PROJECTLEIDER BOUWKUNDE (M/V)

In deze rol, met doorgroeimogelijkheden, ben je verantwoordelijk voor de vele bouwkundige facetten bij diverse (renovatie)projecten van een gevarieerde vastgoedportefeuille.

De (secundaire) arbeidsvoorwaarden zijn uitstekend te noemen, waaronder een auto van de zaak!

Voor uitgebreide informatie over deze 2 vacatures, kijk op onze website: www.metterwoon.nl
Heb je vragen dan kun je altijd contact opnemen met mr. Nicole C.B. Verwer, HR-manager, via 070-3544300 of 06-22936090.

METTERWOON

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

FNV-toezichthouders Lode-wijk Asscher en Ton Heerts stappen naar de rechter om hun plan voor een nieuwe be-stuursstructuur bij FNV in te voeren. Vorige week stemde het ledenparlement tegen het plan van de twee om de vak-bond uit de bestuursimpasse te krijgen. Asscher en Heerts wil-len onder andere de macht van het ledenparlement beperken.

De wereld is veranderd sinds de ethische richtlijnen voor het eerst werden aangenomen

Jens Stoltenberg, de Noorse minister van Financiën, over dat staatsoliefonds NBIM onder Amerikaanse druk tijdelijk afscheid neemt van zijn ethische beleggingsbeleid.

Vanaf 1 januari volgend jaar wordt de trein weer duurder, maar de prijsstijgingen zijn lager dan gevreesd. NS ver-hoogt de prijzen van trein-kaartjes en de meeste abon-nementen met gemiddeld 6,52 procent – waar +12 pro-cent was verwacht. Verder komt er meer differentiatie. Zo geldt voor kinderen (t/m 11 jaar) de prijsverhoging niet. De prijsstijging in de eerste klas is hoger, maar al-leen doordeweeks.

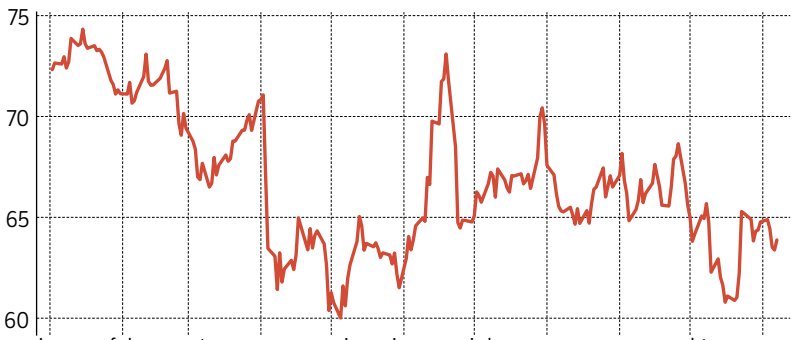
Woonblokken maken in leegstaande kantoren, boven winkelpanden en in oude onderwijsgebouwen: 'transfor-matie' lijkt het laaghangende fruit in de woningmarkt. Alleen: het wil maar niet vloten. De kabinetsambitie van 15.000 transformatiewoningen werd vorig jaar slechts voor de helft ge-haald, zo blijkt uit jaarlijkse CBS-cij-fers. Het ietwat teleurstellende aantal van 7.870 transformatiewoningen is bovendien een daling van ruim 10 pro-cent ten opzichte van het jaar ervoor.

Philips heeft in het derde kwartaal een forse ordergroei geboekt. In to-taal nam het aantal bestellingen van medische apparatuur met 8 procent toe op jaarbasis. Tussen juli en sep-tember boekte Philips 4,3 miljard euro aan omzet, een plus van 3 pro-cent. Philips meldde verder de extra kosten vanwege de Amerikaanse im-portheffingen momenteel goed te kunnen ondervangen. Tegelijkertijd was Jakobs kritisch op het Ameri-kaanse beleid. „Gezondheidszorg staat al onder grote druk [qua kos-ten], niemand heeft behoefte aan ex-tra druk vanuit importheffingen.”

GRAFIEK VAN DE WEEK OLIEPRIJS

Koers Brent olie

In dollars per vat (159 liter)

NRC 081125 / RB / Bron: LSEG

Heel eventjes steeg de olieprijs begin deze week. Dat was nadat oliekartel Opec+ zon-dag had aangekondigd zijn productie niet te zullen verruimen in het eerste kwartaal van 2026. Maar zelfs het afknijpen van het aanbod (door nieuwe Amerikaanse sanc-ties tegen olie uit Rusland) kan niet verhul-len dat de olieprijs al lange tijd maar één dominante richting kent: naar beneden. Vorig jaar kostte een vat Brent-olie nog gemiddeld 81 dollar, dit jaar zal de prijs 68 dollar per vat bedragen, en volgend jaar daalt die verder naar 60 dollar per vat, schreef de Wereldbank begin deze week in haar Commodity Markets Outlook. De reden daarvoor is ook helder: het aanbod groeit sneller dan de vraag.

Er is dus een olie-overschot. Dit jaar groeit de wereldwijde productie van olie met krap 3 procent naar 106 miljoen vaten per dag – een nieuw record, voor volgend jaar wordt een productie van 108 miljoen va-ten per dag voorzien. Tegelijkertijd blijft de vraag naar 'het zwarte goud' dus achter, omdat de mondiale economische groei achterblijft, zo meldde het IMF. Tel daarbij op dat China, normaal een olieslurper, ook minder olie gebruikt (door minder econo-mische groei en pijlsnelle elektrificatie van het wagenpark) en de verklaring is rond. Hoe de olieprijs zich op lange termijn ont-wikkelt is niet te zeggen. Oorlogen of de snel stijgende AI-energievraag kunnen de prijs uiteindelijk toch weer gaan opdrijven.

De Amerikaanse farmaceut Eli Lilly gaat in Katwijk een medi-cijnfabriek bouwen, waarvoor het bedrijf 2,6 miljard euro zal in-vesteren. De productielocatie zal vijfhonderd banen opleve-ren en moet in 2030 de deuren openen. In de fabriek zal onder andere het nieuwe diabetesme-dicijn orforglipron geprodu-ceerd worden. Dat is nu nog niet op de markt.

Indirect cryptobeleggen – in financiële producten die de prijs volgen van een crypto-munt of een mandje crypto-munten, zoals ETF's – worden populairder, blijkt uit een steekproef van de AFM. Waar in 2022 slechts 1 op de 100 van de door AFM onder-vraagde beleggers aangaf te beleggen in producten met crypto als onderliggende waarde, groeide dit in 2025 naar ongeveer 1 op de 10.

Luchtvaartmaatschappij KLM blijft kampen met hoge kosten en operationele verstoringen. In het derde kwartaal, oftewel de zomermaanden, waarin het meest wordt gevlogen en dus het meeste geld zou moeten worden verdiend, be-haalde KLM een omzet van 3,59 miljard euro (+1,2 procent). Over de eerste negen maanden van 2025 zijn de re-sultaten gedaald vergeleken met dezelfde periode in 2024.

Flight departures Vertrekken			
Time	Destination	Flight	Check-in Remarks
07:26:38			Wednesday, 17 September
09:40	Helsinki	GA 9788	Geannuleerd
09:40	Munich	KQ 1791	Geannuleerd
09:45	Nantes	AF 3217	6-8 First/Business 10-11
09:45	Dublin	MF 9789	Geannuleerd
09:45	Copenhagen	KQ 1133	6-8 First/Business 10-11
09:45	Georgetown	KL 0789	Geannuleerd
09:45	Geneva	MH 5687	Geannuleerd
09:45	Zurich	MF 9726	Geannuleerd
09:50	Zurich	AC 6781	2,3 Priority on row 4
09:50	Los Angeles	V5 7136	Geannuleerd
09:50	Cartagena	KL 0741	Geannuleerd
09:50	San Francisco	V5 7146	Geannuleerd
09:50	Kristiansand	KQ 1209	Geannuleerd
09:50	Gothenburg	MH 5647	Geannuleerd
09:50	Frankfurt	KQ 1767	Geannuleerd
09:55	Manchester	EZY 2162	26
09:55	Vienna	OS 372	2,3 Priority on row 4
09:55	Tallinn	BT 858	18
09:55	Houston	V5 7123	Geannuleerd
09:55	Lima	AF 8243	Geannuleerd
09:55	Warsaw	KQ 1363	Geannuleerd
09:55	Split	AF 3122	Geannuleerd

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht NRC mee bij een bedrijf. Deze week: Cheese Experience Gouda.

Femke van Munster, eigenaresse van Cheese Experience Gouda, in de kantine. FOTO SIMON LENSSENS

Yasmine heeft al te veel kaasblokjes gegeten en wil niet meer lunchen

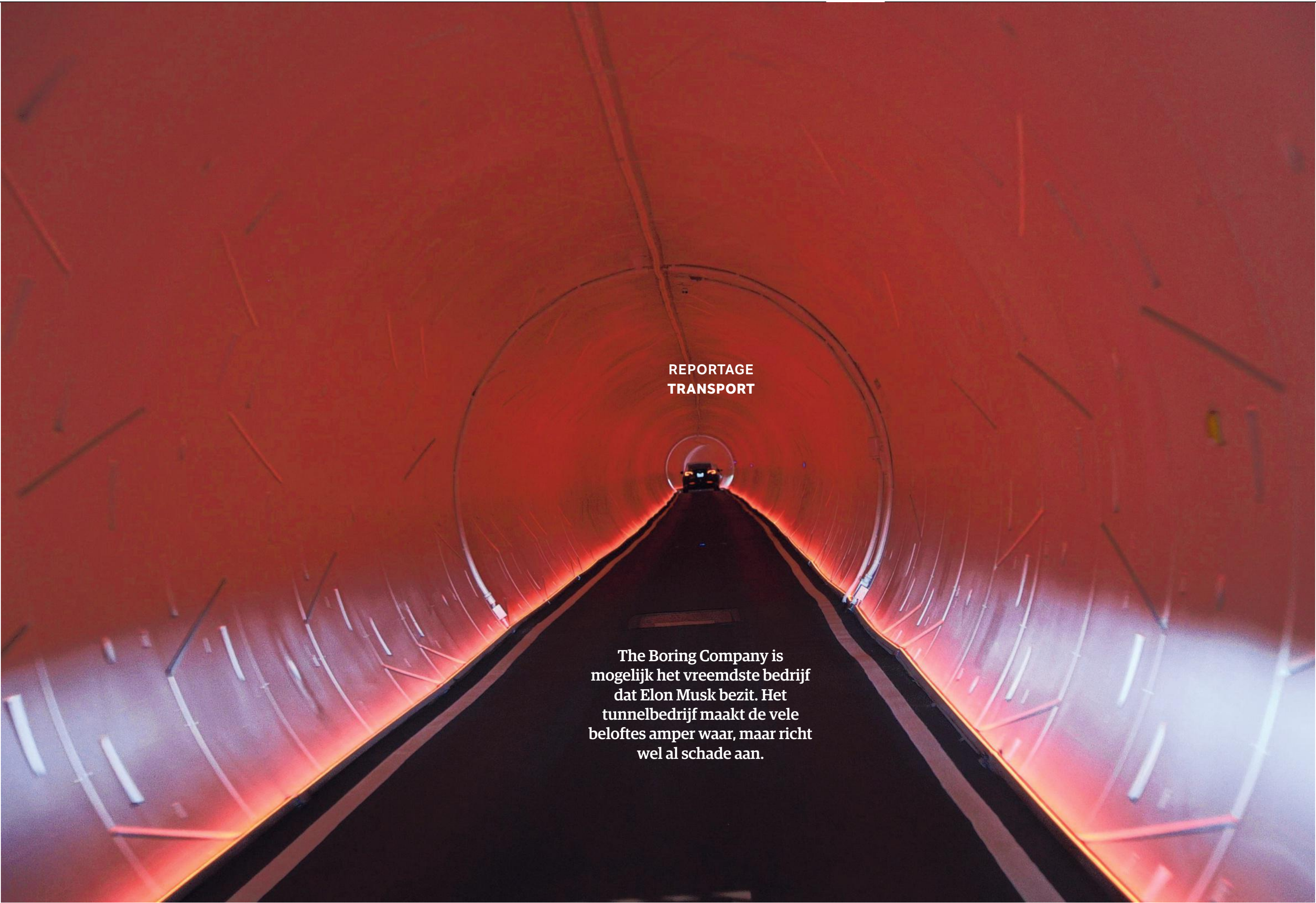
Naam bedrijf: Cheese Experience Gouda
Locatie: Gouda
Branche: Horeca, museum en detailhandel
Jaaromzet: Doet het bedrijf geen uitspraak over
Aantal werknemers: 19
Kosten lunch: Lunch is voor eigen rekening, maar er is altijd kaas.

Alles bij de Cheese Experience Gouda is geel. Bij de ingang liggen kaas-wielen metershoog op-gestapeld. Zelfs de bui-tenkant van het Rijks-monument heeft de kleur van een stuk Jong Belegen. Eigenaresse Femke van Munster (46) zit op ons te wachten in het café: „Zo gezellig dat jullie er zijn!” Op krijtborden in de vorm van een koffie-kopje staan grapjes over kaas: ‘Het is pas crisis als de kaas op is’. De taart van de dag is cheesecake.
In de hoek staat een wereldkaart waar bezoekers met een speldje kunnen aan-geven waar ze vandaan komen. „We krij-gen echt mensen uit alle uithoeken van de wereld”, zegt Femke. Ook bij Kiribati in de Stille Oceaan en het Russische Kamsjatka staan een paar pinnetjes. „Je-dereen is hier welkom, maar aan vegan kaas ga ik niet beginnen, wij eten hier ge-woon kaas.”
Met haar rode acrylnagels tikt Femke op de menukaart. „Ja, jullie moeten meelunchen hoor, anders vind ik het niet gezellig.” We kiezen allebei een broodje oude kaas met mosterddillesaus, tomaat en rucola - 10,90. Via een trap gidst ze ons naar de bedrijfskantine bo-ven het café. „We hebben een werkne-mer uit het asielzoekerscentrum die hier bidt, vrouwen geven hier borstvoeding en we eten ’s middags samen een brood-

je, een multiculturele ruimte, zal ik maar zeggen.”
Femke kwam twintig jaar geleden van-uit Brabant naar Gouda. Samen met haar moeder Mia runde ze een bloemenzaak. „Gouda had een slecht imago. Marokka-nenproblematiek, schreven ze overal in de media, was helemaal niet zo.” Gou-wenaren moesten weer trots kunnen zijn
Iedereen is hier welkom, maar aan vegan kaas ga ik niet beginnen, wij eten hier gewoon kaas
meelunchen: twee saucijzenbroodjes van de Plus met truffelmayonaise en een Red Bull. „Truffel kan altijd”, zegt Jeffy. Het hoofd van Yasmine Prangers (32) duikt op bij de trap. Ze wil niet meelun-chen: „Nee, ik heb al de hele dag kaas lo-pen vreten. Koffie, kaas, koffie, kaas. Ik ben echt even niet goed. Ik heb een pas-tasalade bij, misschien later.”
De kaasblokjes die overal in de expe-rience liggen zijn inderdaad een gevaar, beaamt Jeffy. „Voor je het doorhebt zit het al in je mond. Koffie, kaas, roken. Dat doen we allemaal.” „En Femke drinkt de hele dag cola zero”, zegt Yasmine, die er toch even bij komt zitten. Van beneden klinkt een Eftelingachtig deuntje door het gebouw. „Dat is het einde van de Cheese experience”, zegt Yasmine. „Die gaat elke tien minuten, het eerste wat ik doe aan het einde van de dag is die stek-ker eruit trekken.”
Yasmine vertelt over het personeels-uitje vorige week bij een all you can eat-restaurant met Hollandse muziek: „Sus-hi, suikerspin en toen urenlang de polo-naise.” Yasmine heeft een hekel aan Hol-landse muziek en aan de polonaise. „Ja, maar je stond wel mooi op tafel”, zegt Femke, nippend aan haar tweede glas cola zero. Yasmine knikt: „We zijn een hele hechte club, dit is mijn kaasfami-lie.”
„Hij is de knapste”, zegt Femke. Jeffy doet zijn schort af en komt ook even

meelunchen: twee saucijzenbroodjes van de Plus met truffelmayonaise en een Red Bull. „Truffel kan altijd”, zegt Jeffy. Het hoofd van Yasmine Prangers (32) duikt op bij de trap. Ze wil niet meelun-chen: „Nee, ik heb al de hele dag kaas lo-pen vreten. Koffie, kaas, koffie, kaas. Ik ben echt even niet goed. Ik heb een pas-tasalade bij, misschien later.”
De kaasblokjes die overal in de expe-rience liggen zijn inderdaad een gevaar, beaamt Jeffy. „Voor je het doorhebt zit het al in je mond. Koffie, kaas, roken. Dat doen we allemaal.” „En Femke drinkt de hele dag cola zero”, zegt Yasmine, die er toch even bij komt zitten. Van beneden klinkt een Eftelingachtig deuntje door het gebouw. „Dat is het einde van de Cheese experience”, zegt Yasmine. „Die gaat elke tien minuten, het eerste wat ik doe aan het einde van de dag is die stek-ker eruit trekken.”
Yasmine vertelt over het personeels-uitje vorige week bij een all you can eat-restaurant met Hollandse muziek: „Sus-hi, suikerspin en toen urenlang de polo-naise.” Yasmine heeft een hekel aan Hol-landse muziek en aan de polonaise. „Ja, maar je stond wel mooi op tafel”, zegt Femke, nippend aan haar tweede glas cola zero. Yasmine knikt: „We zijn een hele hechte club, dit is mijn kaasfami-lie.”
„Hij is de knapste”, zegt Femke. Jeffy doet zijn schort af en komt ook even

Emma Vos

Een van de tunnels in **de Las Vegas-Loop**, aangelegd door The Boring Company van Elon Musk. FOTO EVERETT COLLECTION/ANP

Musk's tunnelbedrijf boort door, ook als steden er niet op zitten te wachten

Milo van Bokkum
LAS VEGAS

Jericho Michaela (34) heeft altijd het gevoel dat hij in „de chocoldefabriek van Willy Wonka” werkt. „Die uit de eerste film, met Gene Wilder, waarin ze in de chocoladerivier varen.” Daal bij het Las Vegas Convention Centre de roltrap af en je komt in een soort metrostation zonder metro's. Wel staan er Tesla's in parkeervakken. Stap in bij Michaela, en de bebaarde ex-Lyft-chauffeur rijdt een smalle, claustrofobie opwekkende tunnel vol lichteffecten in. Blauw, roze en groen spat van de muren. „Het lijkt meer een attractie dan transport”, zegt Michaela, die al gauw de vijftig kilometer per uur aantikt. „Pretty crazy.” Michaela werkt bij de Las Vegas Loop, een ondergronds vervoersstelsel van acht stations en drie kilometer in de gokstad. Bouwer en exploitant is The Boring

Company (TBC), een bedrijf dat volledig in handen is van Elon Musk, de rijkste mens ter wereld en voormalig buddy van president Donald Trump. Tien jaar na oprichting is TBC, misschien wel het merkwaardigste bedrijf van Musk, slechts een schim van wat het ooit beloofde te zijn. Het zou files oplossen, het was de toekomst van transport, er zouden hyperloops en onbemande voertuigen door de tunnels gaan. In plaats daarvan voert TBC korte ritjes uit op een klein net in de buurt van het congrescentrum van Las Vegas. Intussen heeft TBC een spoor achtergelaten van te leurgestelde overheden, bezorgde burgers en milieuschandalen. Toch blijft The Boring Company stug proberen een succes te worden. Eind juli maakte het, op een persconferentie met de Republikeinse gouverneur van Tennessee, plotseling bekend in Nashville een tunnel tussen het vliegveld en het centrum te gaan boren. De staat had hier voor toestemming gegeven. Doel is voor-

al zakenreizigers en toeristen te vervoeren; aan lokale bewoners is minder gedacht. In Nashville hebben de plannen tot veel ophef geleid. De stad werd compleet verrast door de aankondiging, maar kan er niets tegen doen. TBC boort namelijk nauwgezet op - of beter gezegd: onder - grond van de staat. „Het is beschamend en respectloos dat dit besluit zonder ons is genomen”, zei Charlane Oliver, die namens een deel van Nashville in de senaat van Tennessee zit. De geplande route ligt onder middenklassewijken waar een groot deel van de zwarte bevolking van de stad woont, maar waarin niet direct een station zal worden aangelegd. Burgemeester Freddie O'Connell, Democraat, drukte zich diplomatiek uit toen hij zei dat hij „een aantal operationele vragen had om de mogelijke impact” te begrijpen. In Nashville leven ook zorgen over de veiligheid. TBC heeft weinig ervaring en erkent dat tunnelbouw in Nashville lastig

TBC zou de tunnelbouwers in de VS opschudden, maar kwam vooral negatief in het nieuws

is vanwege complexe geologie. „Een moeilijke plek”, zei TBC-topman Steve Davis tegen *The New York Times*. „Als we de makkelijkste plekken zouden kiezen voor tunnelbouw, zou dat niet in Nashville zijn.” Burgers van de stad werden op 30 oktober verrast door explosies. Die bleken bij de bouw te horen. Het lokale tv-station WKRN meldde dat mensen in paniek kantoren uitrenden nadat ze de knallen gehoord hadden.

Gewoon beginnen
De Nashville-episode is het zoveelste bizarre hoofdstuk in de geschiedenis van TBC. Musk richtte het bedrijf eind 2016 min of meer op per tweet. „Het verkeer maakt me gek”, schreef hij. „Ik ga een tunnelboormachine bouwen en begin gewoon met graven.” Vlak daarna: „Ik ga dit echt doen.” In Musks visie zijn tunnels de oplossing voor het fileprobleem. Met dat idee haalde hij de voorbije jaren bijna een miljard dollar op, onder meer bij de bekende durfinvesteerder Sequoia Capital en de controversiële techinvesteerder Peter Thiel. Daarvan kocht hij een tweedehands tunnelboor, die TBC omdoopte tot Godot: ogenschijnlijk een referentie naar de man uit het Beckett-toneelstuk die nooit komt opdagen.

Musk's ambities waren enorm: het was de bedoeling de machine zo te verbeteren dat die sneller, goedkoper en makkelijker tunnels kon boren. Een welkome ontwikkeling, want tunnelbouw in de VS is nu notoir duur en verloopt traag. De start-up zou bestaande tunnelbouwers wel eens opschudden, was het plan. In de praktijk kwam het bedrijf sinds de oprichting vooral negatief in het nieuws. TBC heeft de afgelopen jaren talrijke futuristische plannen naar buiten gebracht, te realiseren voor zeer lage prijzen. Sommige overheden wilden daarvoor maar al te graag met het bedrijf in zee. In Maryland zou een razendsnelle hyperloop-verbinding komen, tussen Washington DC en Baltimore, kondigde gouverneur Larry Hogan in 2017 aan na contact met TBC. San Bernardino, in de buurt van Los Angeles, zou voor 50 miljoen dollar een tunnel met zelfrijdende Tesla's krijgen die een regionaal treinstation zou verbinden met het drukke lokale vliegveld, tot vreugde van de lokale bewoners. De regio liet een veel duurder plan voor lightrail prompt vallen. In Chicago berispte burgemeester Rahm Emanuel in 2017 „twijfelaars” die zeiden dat een plan voor een TBC-hyperloop tussen het vliegveld en het stadscentrum niet zou werken.

Milieustudies
In de praktijk is van dit alles niets terechtgekomen. Uit onderzoek van *The Wall Street Journal* bleek eind 2022 dat TBC soms terugkrabbelde bij vragen over vergunningsaanvragen of milieustudies. In Maryland was dat in orde. De staat bleef desalniettemin wachten op Godot. Alleen in Las Vegas ging TBC echt aan de slag. Het lokale congrescentrum, een van de drukste in de VS, betaalde het bedrijf in 2019 50 miljoen dollar voor twee tunnels van elk ongeveer een kilometer die delen van het terrein met elkaar moesten verbinden. Ritjes zijn gratis; het congrescentrum betaalt TBC jaarlijks een paar miljoen dollar voor de exploitatie. In principe is dat pas het begin. TBC heeft toestemming van de stad en de regio voor een ultra-ambitieuze plan: de aanleg van 100 kilometer aan tunnels en tientallen stations, waarbij casinohotels betalen voor een eigen aansluiting en TBC geld verdient met kaartverkoop. Inmiddels zijn drie hotels aangesloten; ritjes naar deze stations kosten ongeacht de afstand 4,25 dollar. Maar het totale net-

werk is nog altijd slechts 3,5 kilometer lang en bevindt zich relatief ver van het hart van The Strip, waar de meeste casino's en hotels zich bevinden. Op de twee dagen dat *NRC* er een kijkje nam, was het in de tunnels en de stations vrijwel uitgestorven. Enkele tientallen personeelsleden waren aan het werk. Sommigen bezwoeren dat het soms bij grote evenementen veel drukker is. Zelfrijdende Tesla's waren niet te zien. Tunnelexperts betwijfelen al jaren of TBC echt zulke verbeteringen in de tunnelbouw heeft doorgevoerd als het pretendeert. Het lijkt erop dat het (inmiddels met een andere machine dan Godot) vooral heel smalle tunnels boort, waardoor de kosten lager blijven, berichtten onder meer Bloomberg. Ook transportexperts zijn kritisch over het bedrijf. „Het voegt gewoon een nieuwe rijbaan toe”, zegt hoogleraar David King, expert in transportsystemen aan Arizona State University. „Dat werkt nooit om files op te lossen. En deze extra baan is ook nog eens extra nutteloos, omdat je er niet alles mee kan bereiken.” Er bestaat een berucht filmpje waarop in de tunnel een file ontstaat, tijdens de immens populaire techbeurs CES.

Burgemeester
Een opvallende criticus is de voormalige burgemeester van Las Vegas, Carolyn Goodman. Zij liet tussen 2019 en 2023 geen kans onbenut om haar twijfel over het project uit te spreken, dat ze „onpraktisch” noemde. Ze vond het maar gek dat de stad ging werken met een bedrijf dat zo weinig ervaring had. „Zijn we hier stom of zo?”, waren haar inmiddels roemruchte woorden. Omdat de gemeenteraad voorstander ervan was, kon ze verder weinig uithalen. *NRC* zocht Goodman thuis in Las Vegas op, maar ze wilde niet met de pers praten. Journalisten van onderzoeksplatform ProPublica brachten vorige maand met lokale media naar buiten dat TBC beschuldigd werd van bijna 800 milieuovertredingen in Las Vegas, waaronder graven zonder toestemming en lozen van afvalwater op straat. De staat Nevada had voor 3 miljoen dollar aan boetes kunnen opleggen, maar beperkte het bedrag tot 242.800 dollar. De staat vindt dat genoeg boete, ook al is er sprake van een „uitzonderlijke hoeveelheid overtredingen”. TBC betwist de overtredingen te hebben begaan.

Van het bedrijf werd al een tijd minder vernomen - tot de aankondiging in Nashville. Op die dag zei gouverneur Lee dat dit „misschien wel het coolste bericht was” dat hij tijdens zijn ambtstermijn naar buiten had mogen brengen. The Boring Company betaalt het project zelf, benadrukte Lee. Het bedrijf werkt nu op een afgeschermd terrein in het hart van de stad - en bewoners kunnen alleen maar toekijken. Musk heeft ooit gesuggereerd op gehint dat The Boring Company niet meer dan een grap is. In 2018 noemde hij de onderneming een „hobbybedrijf” en gaf hij toe dat het begin in ieder geval niet serieus was. TBC heeft ook als stunt een tijdje vlammenwerpers verkocht en parfum met de geur van verbrand haar. Waar de woordgrap in de naam van het bedrijf nog bijkomt. Rijdend door de uitgestorven, kleurrijk verlichte tunnels in Las Vegas is de gedachte moeilijk te negeren dat je in een fantasie van de rijkste man ter wereld terecht bent gekomen. Misschien is die vergelijking met Willy Wonka zo slecht nog niet. Chauffeur Jericho Michaela denkt er absoluut niet zo over. „De komende zes maanden wordt de verbinding naar het vliegveld gebouwd”, vertelt hij. „Als alle 104 stations langs The Strip er zijn, wordt het geweldig.”

INTERVIEW **KARIN BOS MAARTEN PERQUIN** | DIRECTEUREN ACHMEA

Achmea na verloren discriminatiezaak: ‘We kunnen niet als enige de premie veranderen’

Achmea maakte zich schuldig aan discriminatie door een bedrijf met alleen vrouwen meer verzuimpremie te vragen, aldus het College voor de Rechten van de Mens. De verzekeraar zegt op dit moment niet als enige de premies te kunnen aanpassen. „Vrouwen verzuimen wel echt meer, en dat loopt op.”

Eva Smal

Waarom ligt het werkverzuim onder vrouwen nou hoger dan bij mannen? Aan het einde van een gesprek met *NRC* vraagt divisiedirecteur schade & inkomen bij verzekeraar Achmea Karin Bos het zich hardop af. „Dat kun je niet alleen het probleem van de vrouw maken. Het is een maatschappelijk probleem.” Aanleiding voor het gesprek met Achmea is een uitspraak in augustus van het College voor de Rechten van de Mens. Die besliste in een zaak aangespannen door de Utrechtse koffiëondernemer Dagmar Geerlings dat de verzekeraar bij de premiestelling van een verzuimverzekering ten onrechte onderscheid had gemaakt op grond van geslacht. Geerlings ontdekte het verschil toen ze enkele jaren terug voor haar personeelsleden een verzuimverzekering wilde afsluiten. Dat is een verzekering die een werkgever bij ziekte van personeel helpt om het loon door te betalen wat bedrijven in Nederland maximaal twee jaar ver-

plicht zijn te doen. Vooral voor kleinere bedrijven als Dagger Coffee van Geerlings is zonder zo’n verzekering een dergelijke doorbetaling een zware financiële last. Bij Achmea kon Geerlings de premie die ze moest betalen zelf berekenen op de website. Wat bleek: als ze aangaf zes vrouwelijke werknemers te hebben, was de premie ruim 960 euro per maand. Met alleen mannen lag de premie 230 euro lager. Geerlings vond dat heel gek, en stapte naar het college. Achmea meende bij de premievaststelling onderscheid op basis van geslacht te mogen maken, omdat het niet om een individuele verzekering ging waarbij onderscheid op basis van sekse niet is toegestaan. En omdat vrouwen een hoger verzuim hebben in 2024 volgens het CBS een verschil van 45 procent dacht de verzekeraar een hogere premie van de werkgever te mogen vragen. Het college ging daar niet in mee: Achmea discrimineert en daar is geen verzekeringswettelijke uitzondering voor. De vraag binnen Achmea de afgelopen maanden was: wat te doen met de uitspraak? Die is weliswaar niet bindend, maar „wel gezaghebbend” zegt divisiedi-

recteur Bos. En dus wil de verzekeraar in actie komen. Maar niet door nu direct de premies van haar verzuimverzekering aan te passen. Bos: „Het probleem daarvan is dat we niet de enige zijn die op deze manier de premies vaststellen. Het is heel gebruikelijk dat sekse als risicofactor wordt meegewogen. Wij kunnen het daarom niet als enige nu aanpassen, dan krijg je een ongelijk speelveld.” Directeur inkomensverzekeringen Maarten Perquin: „Als wij als enige nu direct stoppen met onderscheid maken in premies voor mannen en vrouwen, worden de premies voor bedrijven met overwegend mannen hoger, en voor die met overwegend vrouwen lager. En omdat dit ook een zeer prijsgevoelige markt is, is onze verwachting dat wij dan veel meer bedrijven krijgen met alleen vrouwen. En dat bedrijven met vooral mannen juist naar concurrenten gaan.” **Is het erg dan, om aantrekkelijker te worden voor bedrijven waar vooral vrouwen werken?** Perquin: „Op zich natuurlijk niet. Maar omdat het verschil in verzuim tussen en mannen en vrouwen echt heel groot is,

Karin Bos (links), divisiedirecteur schade & inkomen bij Achmea, en **Maarten Perquin** (directeur inkomen). Bos: "Het hoge verzuim kun je niet alleen het probleem van de vrouw maken. Het is een maatschappelijk probleem." FOTO DIEUWERTJE BRAVENBOER

zullen wij structureel meer moeten uitkeren aan vergoedingen dan dat er premie binnenkomt. Waardoor de premie weer omhoog moet en we nog verder achter raken ten opzichte van concurrenten. Dat is niet houdbaar.” **Bindende jurisprudentie** Wat wil Achmea dan wel doen? Ervoor zorgen dat de niet-bindende uitspraak van het college wordt omgezet in bindende jurisprudentie of wijzigingen in de wetgeving. Waardoor *alle* verzekeraars hun beleid moeten aanpassen. De verzekeraar wil daartoe onder meer het college vragen een civiele procedure te starten. Bos: „Uit zo’n procedure volgt een bindende juridische uitspraak van een rechter, die kan dienen als nieuwe werkwijze voor de sector als geheel.” Daarnaast gaat de verzekeraar in gesprek met de sector, voor zover dat mededingingsrechtelijk mag, en met toezichthouders en de betrokken ministeries. Bos: „Maar misschien wel het allerbelangrijkste is dat we als maatschappij gaan kijken naar het onderliggende probleem. En dat is dat het verzuim oploopt, en het verschil tussen mannen en vrou-

wen daarin ook nog eens groter wordt. Dat is wat we moeten aanpakken.” Dat is het moment in het gesprek waarop Bos zichzelf de vraag stelt: wat is toch de oorzaak? Ze probeert meteen zelf antwoord te geven: „We weten het niet precies. Er zijn wel hypothesen. Een is dat we veel meer in een participatiemaatschappij zijn veranderd. Mantelzorg is intensiever, ouderen blijven langer thuis wonen. Zorg voor kinderen is er altijd. Die druk lijkt vooral bij vrouwen terecht te komen. „Je ziet dat vrouwen nog steeds meer parttime werken dan mannen en dat het verzuim bij parttimers hoger ligt. Dat zou een factor kunnen zijn: dat als je parttime werkt, je ook nog wel even de kinderen kan doen én de mantelzorg. Waardoor er veel belasting ontstaat.” Ook speelt volgens Bos mee dat in de sectoren waarin veel werkdruk is, zoals zorg en onderwijs, procentueel meer vrouwen werken. „En dan heb je ook nog dat ziektes bij vrouwen zich anders manifesteren dan bij mannen. Waardoor ziektes vaker minder serieus worden genomen bij vrouwen. Daar is nu wel meer aandacht voor, maar dat kunnen allemaal

Reactie

Mensenrechtencollege en koffiezaak

Het **College voor de Rechten van de Mens** laat in een reactie weten „altijd open te staan voor een gesprek” en op de hoogte te zijn van het verzoek van Achmea hiertoe. „Het college is van oordeel dat om vrouwen niet op achterstand te zetten in de arbeidsmarkt, het belangrijk is dat de premiestelling voor mannelijke en vrouwelijke werknemers gelijk is”, voegt een woordvoerder daaraan toe. **Dagmar Geerlings**, de eigenaar van Dagger Coffee die de zaak aanhangig maakte, had vrijdagochtend een gesprek met Achmea over wat de verzekeraar nu gaat doen. „De eerste reactie, toen ik bij ze meldde hoe gek ik het premie-

verschil vond tussen mannen vrouwen, was niet zo positief. Maar dit gesprek wel. Ik heb nu wel het idee dat ze goed over nadenken en actie willen ondernemen”, aldus Geerlings. **Ze snapt dat Achmea niet als enige de premie kan aanpassen**, en hoopt dat het civielrechtelijke pad een oplossing biedt. Zelf kan ze via die weg waarschijnlijk geen zaak aanspannen tegen Achmea, omdat ze uiteindelijk geen klant is geworden. „Ik zou graag daarom inzicht krijgen in de premie die ik nu betaal, bij ASR. Maar omdat die in tegenstelling tot Achmea met tussenpersonen werken, en de mijne dat inzicht niet wilt geven, is dat nog niet gelukt.”

” Druk van zorg voor kinderen en mantelzorg komt vooral terecht bij vrouwen

Karin Bos directielid Achmea

oorzaken zijn van een verhoogd ziekteverzuim.” Verzekeraars spelen een belangrijke rol in het terugdringen van verzuim, benadrukt Achmea. Door preventie. Perquin: „De veelal kleinere bedrijven die bij ons dit soort verzuimverzekeringen afsluiten, proberen we hierin te ondersteunen. Die hebben geen HR-managers. Daar kunnen wij echt een verschil maken.” Daarnaast investeert de verzekeraar in Femmeup, een start-up die zich richt op het voorkomen van verzuim door vrouwgerelateerde klachten.

Niet probleem van alleen de vrouw Maar dat vrouwen zo veel druk ervaren door zorg en mantelzorg, is niet een probleem dat alleen bij de werkgever of verzekeraar ligt. Bos: „Ook niet alleen bij de vrouw. Het is echt een maatschappelijk probleem. Ik heb altijd fulltime gewerkt, mijn man werkte minder, en toch werd ik altijd weer gebeld als er iets was met de kinderen op school. Dat is best moeilijk te doorbreken.” Achmea grijpt de uitspraak van het college dan ook om aan het onderwerp onder de aandacht te brengen in Den Haag, bij andere verzekeraars en bij het algemeen publiek. Bos: „Als het je lukt dit probleem op te lossen, dan is eigenlijk dat onderscheid op sekse ook veel minder relevant, voor ons als verzekeraar. Want dan hoef je dat niet te maken, als het ziekteverzuim gelijk is.”

Julie benadrukt steeds dat een andere manier van premie berekenen er ook toe kan leiden dat bedrijven met alleen mannen meer premie betalen. Zou dat niet juist solidair zijn? Bos: „Als feminist zou ik zeggen: ja. Ik denk ook echt dat we richting seksenutrale tarieven gaan. Maar in de afweging zit niet alleen solidariteit. Je wilt ook heel goed het specifieke risico dat je verzekert inschatten.” Perquin: „Solidariteit is een groot goed. Maar we moeten tegelijk ook een premie vragen die past bij het risico dat iemand loopt. Kijk naar leeftijd. Dat is ook een risicofactor die we meewegen. Bij autoverzekeringen denk ik niet dat het zou worden geaccepteerd dat als statistisch gezien een achttienjarige veel meer ongelukken heeft, die dan dezelfde premie zou betalen als een vijftigjarige. Maar dat is precies wat we willen weten na de uitspraak van het college: wat mag wel, en wat mag niet?”

Advertentie

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijneffecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de mensen die

hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de commissie van

het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

LEVENSV ERWACHTING

AOW-leeftijd gaat in 2031 niet omhoog

De AOW-leeftijd stijgt in 2031 niet, maar blijft staan op 67 jaar en drie maanden. De levensverwachting stijgt minder hard dan gedacht.

Ingmar Vriesema
AMSTERDAM

De AOW-leeftijd blijft in elk geval tot en met 2031 staan op 67 jaar en drie maanden. Dat heeft het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vrijdag bekendgemaakt. Voor een hogere AOW-leeftijd in 2031 had de levensverwachting veel harder moeten groeien dan wat voor dat jaar wordt voorzien.

Prognoses die het Centraal Bureau voor de Statistiek vrijdag heeft gepubliceerd zijn leidend. De wettelijke maatstaf is de levensverwachting van 65-jarigen over vijf jaar: het ministerie stelt de AOW-leeftijd namelijk vijf jaar van tevoren vast.

Daarom was nu 2031 aan de beurt. Het CBS nam dit jaar de verwachte resterende levensduur onder de loep van 65-jarigen in dat jaar. Zij zullen in 2031 volgens die prognose gemiddeld nog 21 jaar en 7 dagen leven na hun 65ste verjaardag. Daarmee

zouden zij ruim drie weken ouder worden dan het cohort 65-jarigen in 2030 dat het CBS vorig jaar voor zijn 'pensioenberekening' onder de loep nam. Met andere woorden: de levensverwachting van 65-jarigen stijgt een beetje.

Waarom gaat de AOW-leeftijd dan niet omhoog? Omdat die te veel zou schommelen als je kleine verschillen in de levensverwachting tot leidraad maakt. Wettelijk is vastgelegd dat de AOW-leeftijd stijgt in stappen van drie maanden. En zo'n ophoging mag pas worden doorgevoerd als de levensverwachting van 65-jarigen fors toeneemt: de 'drempelwaarde' ligt op vierenhalf extra levensmaanden.

Ook is vastgelegd dat de AOW-leeftijd niet kan dalen. Nederlanders zijn de laatste decennia steeds ouder geworden en die trend is bepalend. Tijdens de coronapandemie stegen de sterftcijfers plotseling sterk. Dat drukte weliswaar de levensverwachting, maar dus niet de AOW-leeftijd.

Sterker, eind 2022 - kort na het einde van die pandemie - gaven de CBS-prognoses aanleiding om een verhoging van de AOW-leeftijd aan te kondigen. Gevolg: vanaf 2028 ontvangen mensen niet op hun 67ste verjaardag voor het eerst hun AOW, maar pas drie maanden later.

Ingewikkeld genoeg had het CBS erop gerekend dat de gemiddelde 65-jarige in

De AOW-leeftijd voor wie vóór 2028 met **pensioen** gaat, is 67 jaar. Daarna gaat hij drie maanden omhoog. FOTO MONA VAN DEN BERG

2031 langer zou doorleven dan de nu be-raamde 21 jaar en 7 dagen. Het verschil is klein, maar toch: vorig jaar dachten ze nog dat deze groep mensen na 2031 nog gemiddeld 21 jaar en 29 dagen te leven had. Ruim drie weken extra. De statistici hebben dat cijfer nu naar beneden bijgesteld. Het sterftcijfer nam in 2024 namelijk niet of nauwelijks af. Na de pandemie is de levensverwachting weer gestegen, maar „het herstel”, schrijft het CBS, „gaat langzamer dan gedacht”. De precieze redenen zijn moeilijke aan te wijzen, zegt CBS-demograaf Ruben van Gaalen.

„Mogelijk is de algehele kwetsbaarheid als gevolg van de pandemie toegenomen: we hebben bijna allemaal die ziekte door-gemaakt, velen nog vóór te zijn gevaccineerd. Misschien speelt ook de uitgestelde zorg van destijds mee. Er was een algehele gezondheidscrisis, screenings van andere ziektes werden soms met vele maanden uitgesteld.” Ook vallende ouderen lijken de levensverwachting van 65-jarigen te drukken, zegt Van Gaalen: mensen die uitglijden of struikelen en als gevolg daarvan binnen een maand overlijden. Bijvoorbeeld doordat ze hun heup breken en hun gezondheid in een neerwaartse spiraal belandt. Onlangs maakte het CBS bekend dat vorig jaar ruim zeventienduizend 65-plussers overleden na een val.

Advertentie

Branded content

Ondernemerstalent ontwikkelen ‘Wat begon als technisch ontwerp, verandert nu levens’

De ontwikkeling van je studerende kind is zoveel meer dan colleges volgen en tentamens halen. De Universiteit Twente heeft zo'n 150 community's die studenten de kans geven zich extra te ontplooiën. Er ontstaan innovatieve ideeën die kunnen ontpoppen tot veel-belovende start-ups. Alumnus en ondernemer Gabriel Costa en begeleider Tim de Kraker vertellen.

„Ik wist één ding zeker: ondernemen, dat was niets voor mij. Ik wilde met engineering bezig zijn, niet met de sores die een eigen bedrijf met zich meebrengt.” Alumnus Gabriel Costa (30) lacht. „Maar het kan gek lopen. Kijk eens waar ik nu sta!”

Elkaar inspireren
Tijdens zijn master *industrial design engineering* aan de Universiteit Twente hoorde Gabriel via een vriend over *Incubase*, een initiatief van de Universiteit Twente, Student Union en Novel-T, een non-profitorganisatie voor innovatief ondernemerschap. „*Incubase* is een plek waar jonge ondernemers samenkomen en elkaar inspire-ren. Tijdens corona – het vele thuiszitten vond ik vreselijk – ging ik er eens een kijkje nemen. Het bleek een inspirerende omgeving met flexibele werkplekken en een netwerk

van kleine ondernemingen en grote investeerders. Fantastisch.”

Zaadjes geplant
Tim de Kraker, business developer, begeleidt Gabriel bij *Incubase*. Hij werkt voor Novel-T, nadat hij lang zelfstandig ondernemer was. „Ik spot jong talent zoals Gabriel en help dit talent op weg met mijn ondernemerservaring. Het team waarvan ik deel uitmaak, biedt programma's, een-op-een coaching, evenementen en toegang tot financiering. *Incubase* past uitstekend bij de Universiteit Twente; daar zit het ondernemerschap echt in het DNA. Misschien omdat er in Twente niet zoveel grote bedrijven zitten als in de omgeving van andere technische universiteiten. We moeten hier dus wat creatiever zijn en dat jaagt het ondernemerschap erg aan. In onze broedplaats worden zaadjes geplant in

Gabriel Costa en Tim de Kraker: 'Je doet hier vaardigheden op die bij iedere carrière uitstekend van pas kunnen komen.'

een ecosysteem waar ze tot bloei kunnen komen. Vandaar de naam *Incubase*.”

Een soort grote broer
Gabriel voelde zich in dit ecosysteem direct op z'n plek. „Ik kwam tussen allemaal andere jonge mensen in hetzelfde schuitje. Het onderlinge contact werkte motiverend. Sommigen waren al veel verder dan ik; die zag ik als een soort

grote broer. Wat zij kunnen, kan ik ook, besloot ik.”

De rest van dit verhaal en meer inspirerende verhalen lezen? Scan de QR-code! utwente.nl

Deze advertentie is gemaakt door XTR branded content en de adverteerder heeft deze inhoud goedgekeurd. De inhoud valt buiten de verantwoordelijkheid van de redactie van NRC.

Universiteit Twente: techniek, wetenschap én veel extra's!

Gaat jouw kind studeren en heeft je zoon of dochter interesse in (een vakgebied dat raakvlakken heeft met) techniek, wetenschap en/of sociaalmaatschappelijke vraagstukken? En wil het vanzelfsprekend ook een leuke, inspirerende en onvergetelijke studententijd hebben met vele extra's: van verschillende sport-, muziek- en studentenverenigingen tot cultuur en innovatiehubs? Denk dan aan de Universiteit Twente! Daar wordt innovatief en kleinschalig onderwijs geboden waar je als student en individu ertoe

doet. De campus is een unieke plek waar je kind zich kan ontwikkelen en uitgroeit tot de jonge professional die het in zich heeft. Op inhoudelijk én persoonlijk vlak.

Kennismaken met de Universiteit Twente? Dat kan tijdens de Online Open Dag op 19 november. Aanmelden via utwente.nl/studiekeizen

UNIVERSITY OF TWENTE.

ACHTER DE SCHERMEN

De unieke chip, het nieuwe wapen in de hybride oorlog

Een nieuw Nederlands initiatief geeft elke chip een uniek nummer, als onkraakbaar slot. Zo bescherm je het stroomnet, zendmasten en andere infrastructuur in de (cyber-)oorlog.

Marc Hijink is redacteur technologie en schrijft op deze plek over de achterkant van tech.

Terwijl de echte oorlog al bijna vier jaar woedt aan het front in Oekraïne, is West-Europa doelwit van een hybride oorlog. Zeekabels worden bedreigd, drones vliegen boven militaire bases en Russische spionagevliegtuigen testen de grenzen af.

Minder zichtbaar, maar niet minder gevaarlijk, is de cyberoorlog: vijandelijke hackers dringen binnen om informatie te verzamelen of om de systemen plat te kunnen leggen. Dit gevaar is dichterbij dan je denkt. In mei publiceerden Microsoft en de Nederlandse veiligheidsdiensten over de Russische hackersgroep Laundry Bear, ook wel bekend als Void Blizzard, die het gemunt heeft op kritieke diensten in NAVO-landen. In Nederland stalen ze de contactgegevens van tienduizenden politieagenten.

Europa probeert de lat hoger te leggen met de nieuwe Cyber Resilience Act. Maar alle gangbare beveiliging is gebaseerd op software en de uitwisseling van digitale certificaten. Die methode is kwetsbaar: een foutje in de softwarecode is snel uitgebuit en certificaten kunnen nagemaakt worden, zoals de hackvan certificatenleverancier Diginotar in 2011 bewees. Die hack trof Nederlandse overheidsdiensten; je moet er niet aan denken als cybercriminelen een black-out veroorzaken in elektriciteitsnetwerken, zendmasten of ziekenhuizen.

Er is een manier om computers, apparaten en netwerken onkraakbaar te maken, met hardware. Een nieuw Nederlands initiatief werkt aan chips met een uniek nummer, die als een slot op de deur dienen voor elektronica in cruciale infrastructuur.

Rood lampje

Op de High Tech Campus in Eindhoven leggen Joeri Voets en Sander Koopmans een kunststof bakje met elektronica op tafel. Het is een demo van hun bedrijf SandGrain, dat een techniek ontwikkelt waarmee elke chip een eigen, ingegraveerd identificatienummer krijgt. Het principe is simpel: een chip met een uniek nummer bewaakt de toegang tot de achterliggende elektronica. Alleen als dat nummer wordt herkend, krijgt de gebruiker toegang tot het systeem en kan er bijvoorbeeld soft-

ware geïnstalleerd worden. Anders, zo laat de demo van SandGrain zien, knippert er een rood lampje en blijft de deur hermetisch gesloten: dit is geen zuivere koffie.

Maar er knippert een groen lampje op tafel - de chip is blijkbaar geauthenticeerd en goed bevonden. Hoe werkt dat? De controle van de identificatie vindt plaats op een streng beveiligde server en daarbij worden geen sleutels uitgewisseld, zoals bij gangbare beveiliging. Niemand in de hele productieketen kent de sleutel, ook voor SandGrain is het een geheim. Zelfs al zouden criminelen het systeem weten te omzeilen - wat volgens de SandGrainers niet kan - dan hebben ze toegang tot maar één apparaat. Dat maakt het veel ingewikkelder om een volledig netwerk te saboteren.

Geen PUF

Chips zijn massaproducten, de lithografiesystemen van ASML zijn kopieermachines die gigantische hoeveelheden wafers - siliciumschijven - met hetzelfde ontwerp repliceren. Er passen vaak honderden chips op zo'n schijf. Eén nadeel: kraak je één zo'n chip, dan kraak je ze in principe allemaal. Dat merkte Intel in 2019, toen onderzoekers van de VU kwetsbaarheden in Intels producten vonden. Unieke chips helpen de schade te beperken. Het toevoegen van zo'n nummer hoeft niet veel te kosten: dat kan in een later stadium van de chipproductie met goedkope apparatuur.

Je moet er niet aan denken als cybercriminelen in die sectoren een black-out veroorzaken

Er zijn andere manieren om hardware een eigen nummer te geven, zoals de PUF (*physical unclonable function*) in een chipontwerp. PUF-codes worden niet ingeëtst, maar zijn gebaseerd op een statistisch sommetje in het chipontwerp. Dat is echter gevoelig voor omgevingsfactoren, zoals temperatuur. Bovendien neemt die code kostbare ruimte in beslag op de kleine chipoppervlakte. Achteraf een nummer etsen of schrijven is volgens Sandgrain een betere optie.

Leuk weetje: de PUF-techniek is een erfenis van Philips Research, om de hoek op dezelfde High Tech Campus. Net als NXP, een andere Philips-nazaat, dat beveiligde chips maakt met behulp van cryptografie.

Er worden per jaar meer dan 1.200 miljard chips geproduceerd. Kun je die allemaal los nummeren? De naam SandGrain is een verwijzing naar het geschatte aantal zandkorrels op aarde (pak 'm beet

10 tot de 20ste macht). „We hebben genoeg unieke codes voor talloze aardes”, zegt Joeri Voets.

De toepassingen zoekt SandGrain eerst bij elektriciteitsnetwerken, zoals netbeheerder Tennet. Transformatorhuisjes worden aangestuurd via internetverbindingen en die zijn kwetsbaar. Je hoeft volgens Sandgrain alleen maar de verbindende elementen af te schermen, om te voorkomen dat het stroomnetwerk in onbalans wordt gebracht. Hoeveel problemen dat kan veroorzaken, merkten de Spanjaarden en Portugezen dit voorjaar tijdens een ontrichtende black-out.

Wat dichterbij huis: het Nederlandse stroomnet krijgt megabatterijen voor tijdelijke opslag van groene energie. Als je die batterijen de opdracht geeft om in één keer al hun stroom op het net te gooien, gaat overal het licht uit.

Tesla-hack

Een unieke vingerafdruk voor chips, zoals SandGrain die maakt, heeft meer toepassingen. Je zou de methode kunnen gebruiken om auto's te beveiligen. Hackers slaagden er al in om op afstand modellen van Jeep en van Tesla te saboteren. De defensie-industrie is ook geïnteresseerd: met unieke chips kun je voorkomen dat hackers op afstand de controle over militaire apparatuur overnemen. Je wilt niet dat een gevechtsvliegtuig een malafide chip met een achterdeurtje aan boord heeft.

Het toonaangevende Amerikaanse instituut NIST werkt nu aan een standaard voor *globalchip traceability*. Chipmakers als Intel, Qualcomm en AMD willen de techniek integreren. Het helpt om vervalste chips op te sporen en Nvidia zou zo kunnen controleren of dure AI-chips niet, tegen de exportrestricties in, in Chinese datacenters belanden. Europa, op haar beurt, zou met unieke chips een veiliger, zelfstandige digitaal kunnen creëren.

Grijze handel en chipsmokkel is een probleem nu digitale rekenkracht succes op het slagveld bepaalt. Met unieke ID's kun je beter traceren hoe Nederlandse chips van Nexperia of van NXP in Russische drones beland zijn, en ze desnoods blokkeren. Met terugwerkende kracht kun je ook bestaande elektronica beveiligen. De registratie van alle chips laat zich vastleggen in een block-chain; een digitaal logboek dat bijhoudt waar chips vandaan komen en in welke toepassingen ze gebruikt worden, tot ze uiteindelijk op de schroothoop belanden.

Mogelijkheden genoeg, nu nog doen. Onze fysieke omgeving gaat inmiddels naadloos over in de online wereld. Dat schept nieuwe mogelijkheden, maar ook nieuwe risico's. Onze infrastructuur vereist betere bescherming tegen sabotage en over tien jaar vragen we ons af hoe we ooit zo stom konden zijn om chips decennialang geen eigen vingerafdruk te geven.

ILLUSTRATIE ROEL VENDERBOSCH

Esmee Renes werkt bij de Belastingdienst. De nullijn die de overheid volgend jaar wil voor rijksambtenaren, vindt ze niks. Dan gaat haar salaris er door de inflatie feitelijk op achteruit.

VAKBEWEGING

De vakbond had zo'n beetje afgedaan - en nu worden jongeren weer massaal lid

De Nederlandse vakbonden hebben ruim 422.000 leden onder de 45 jaar. Dat zijn er vele tienduizenden meer dan in 2023. En dat terwijl de vakbeweging op haar retour leek. Waar komt die groei vandaan?

Door **Frederiek Weeda** Fotografie **Dieuwertje Bravenboer**

AMSTERDAM

Marly Nieuwenhuisen (29) heeft „keigeluk“. Zij en haar vriend hebben allebei een inkomen waardoor ze samen een huis konden kopen. Zelf werkt ze als verzorgende IG (individuele gezondheidszorg) in een verzorgingshuis voor mensen die al jong onder dementie lijden, of huntington of korsakoff hebben. Al acht jaar en met plezier.

Maar het werk is ook zwaar. 's Nachts, vertelt Marly, staat ze alleen in de zorg voor 36 bewoners. „Daar loopje dan met je zaklampje.“ En dit is de normaalste zaak van de wereld in verzorgingshuizen, zegt ze. Slaapt iedereen dan? „Nee, soms moet iemand naar de wc of wil die een sigaretje roken.“ Soms is een patiënt onrustig of bang.

Ze doet haar werk graag, maar lacht een beetje cynisch: „Mijn zus bakt broodjes bij de Albert Heijn. En verdient een euro minder per uur dan ik.“

Voor het salaris is haar werk nauwelijks de moeite waard, vindt Nieuwenhuisen. Per maand verdient ze bruto 2.284 euro, met een 24-urige werkweek. Ze kan 'uitgroeien' tot 2.395 euro per maand en bij een volle werkweek (38 uur) tot 3.792 euro - één keer modaal. 's Nachts en in het weekend verdient ze meer dan doordeeweeks, maar Nieuwenhuisen wil dan niet altijd werken, zegt ze.

En toch is Marly niet lid van de vakbond geworden om voor zichzelf te strijden, zegt ze, maar voor haar collega's. Want ze heeft er die veel minder verdienen. De 'helpenden' en de 'woonkamerondersteuners'. „Zij zijn onmisbaar. Ze

Marly Nieuwenhuisen: „M'n zus bakt broodjes bij de AH en ze verdient maar een euro minder per uur.“

Volgens **Nina Cuijpers** beslissen management en bestuur in de thuiszorg bijna alles.

bepalen de sfeer in de woonkamer, maken schoon, vullen aan, helpen met eten.”

Wie wil er nog lid zijn van een vakbond? En een keer in de zoveel jaar met oudere collega's naar een veldje trekken, zo wil de karikatuur, waar iedereen liden zingt en dezelfde petjes en sjaltjes draagt?

Steeds meer jonge werknemers, blijkt uit recente CBS cijfers. Het aantal leden van de vakbond daalt al jaren, tot 1,4 miljoen vorig jaar. De laatste jaren bleef ook jonge aanwas uit en nam het aantal leden onder de 45 jaar af - tot 2024. Sindsdien groeit het aantal 'jonge' leden bij FNV en CNV, de twee grootste bonden, plots fors. Inmiddels hebben alle bonden samen ruim 422.000 leden jonger dan 45 jaar. Dat zijn er 47.000 meer dan in 2023.

Verzorgende Marly Nieuwenhuisen klaagt niet. Maar het tekort aan personeel in de verzorgings- en verpleeghuizen is zó groot, vertelt ze, dat ze negen op de tien keer in een te lage bezetting werkt. Te veel wisselende krachten ook. „Ik ben zelf inmiddels ook een flexkracht, daar niet van. Maar ik probeer mijn uren op drie vaste afdelingen te draaien, zodat ik nooit een onbekend gezicht ben voor de bewoners.“

Erbij horen

Op haar afdelingen wordt regelmatig gevraagd. „Als ik een patiënt naar bed breng, laat ik de deur op een kier. Dan kan ik horen wat er gebeurt in de huiskamer. Soms raken ze daar slaags. En dan moet ik een patiënt halfnaakt in zijn kamer achterlaten zodat ik in de huiskamer tussenbeide kan komen.“ Ze krijgt wel agressie-trainingen, drie keer per jaar, waar ze onder meer leert om iemand naar de grond te 'begeleiden'. En ze heeft een alarmknop om collega's erbij te roepen.

Lucas van Wesel (19) heeft niets aan te merken op zijn bijbaan in de thuiszorg - hij maakt vijf uur per week schoon bij ouders die dat zelf niet meer kunnen. Daarnaast studeert hij politicologie en is hij voetbaltrainer in Nijmegen. Hij werd in augustus lid van een vakbond omdat hij de maatschappij te individualistisch vindt worden. Hij wil ergens bij horen.

„Jonge mensen willen zich ergens bij aansluiten, iets wat groter is dan zichzelf. Met mensen uit allerlei groepen. Om verschil te maken.“

Saskia Boumans, directeur van De Burcht, het wetenschappelijk bureau van de vakbeweging, kan zich voorstellen dat jongeren ergens bij willen horen - meer dan voorgaande decennia. „Veel is onzekerder geworden; in elk geval de woningmarkt.“ Ook al verdien je niet slecht, een huis kopen is voor de meeste twintigers en veel dertigers onbetaalbaar, zeker als ze (nog) geen partner hebben. Sociale huurwoningen zijn schaars en huren in de vrij sector is duur - van 1.200 tot wel 5.000 euro per maand.

Daarnaast is in veel sectoren grote personeelskrapte, waardoor het werk door minder mensen moet worden gedaan, werkt die harder moeten werken.

Lange tijd was ook de arbeidsmarkt onzeker voor jonge werknemers. Die bood veel korte contracten en minder rechten dan voorheen. Volgens Boumans is „de draai terug“ gemaakt toen kabinet, werkgevers en werknemers daarover twee jaar geleden in de Sociaal-Economische Raad een akkoord sloten. Ze wilden, kort samengevat, „een samenleving waarin werkenden meer bestaanszekerheid hebben“.

De belangrijkste reden om níét lid te

Van al het personeel in de ouderenzorg heeft 46 procent moeite rond te komen

worden van een vakbond was onbekendheid ermee, zegt Boumans. „Terwijl de vakbeweging namens 7 miljoen mensen elke twee jaar cao's afsluit met de werkgevers. Zonder de bonden zouden de meeste werknemers nu een lager loon hebben, zwaardere arbeidsomstandigheden en minder vrije tijd.“

Sinds 2015 doen vakbonden er veel aan om bekendheid te krijgen onder jongeren, vertelt ze. Met de recente jonge aanwas als gevolg. Boumans: „Ze gingen meer samenwerken, bijvoorbeeld met studentenvakbond LSVb om aandacht te vragen voor de basisbeurs en de moeilijke woningmarkt.“ En de bonden voerden de afgelopen jaren meer actie dan voorheen, waardoor ze zichtbaarder werden.

Moeite om rond te komen

Nina Cuijpers (23), wijkverpleegkundige in Eindhoven, is sinds kort vakbondslid van de FNV. Zij woont bij haar ouders omdat een sociale huurwoning voor haar niet beschikbaar is, en ze verdient te weinig om een huis te kopen. Haar „hardverdiende centen“ wil ze niet uitgeven aan een huurwoning in de vrije sector. Ze heeft een hbo-opleiding gedaan, werkt 23 uur per week en krijgt daarvoor 2.480 euro netto per maand.

Niet veel, vindt Cuijpers, bij zo'n hoge werkdruk. En ze ziet dat ook haar collega's - helpenden, verzorgenden en mbo-geschoolde verpleegkundigen - hard werken en weinig verdienen. „Uit studies blijkt dat 46 procent van het personeel in de VVT [verpleeg- en verzorgingshuizen, thuiszorg] moeite heeft om rond te komen. Ik vind dat onrechtvaardig.“

Komt bij dat management en bestuur in de thuiszorg volgens haar veel, zo

niet álles beslissen. Terwijl Nina graag meepraat. Maar de organisatiegraad in de zorg is laag. Dus werd ze lid van de FNV.

Nullijn

Esmee Renes (24) werkt sinds drie jaar bij de Belastingdienst in Groningen. Zij volgde eerst een stewardessenopleiding, maar kon na afronding ervan - tijdens de Covidpandemie - geen werk vinden. Als medewerker van de Belastingtelefoon geeft ze nu telefonisch uitleg over toeslagen, aanslagen en aangiften. Ook is ze lid geworden van de ondernemingsraad en van de vakbond. Daar leert ze dingen als hoe ChatGPT je kan helpen en hoe je als vrouw sterk staat op de werkvloer. Ook kan ze er juridisch advies krijgen.

Ze heeft als rijksambtenaar op zichzelf prima arbeidsvoorwaarden, vindt Renes; een ov-kaart voor woon-werkvervoer, een fiscaal gunstig fietsplan. Maar de nullijn die de overheid volgend jaar wil voor rijksambtenaren, vindt ze niks. Dan gaat haar salaris er door de inflatie feitelijk op achteruit.

Bij talkshows hoorde Renes roepen dat „alle rijksambtenaren 90.000 euro per jaar verdienen“. Was het maar waar, zegt ze. Zij verdient nauwelijks een modaal inkomen - ongeveer 39.000 euro bruto per jaar. „Met vakantiegeld, eindejaarsuitkering en alles erbij krijg ik voor 36 uur per week 2.680 euro netto per maand.“

Een materieel probleem dat veel jongeren kennen - te weinig verdienen om een huis te kunnen kopen - hebben Renes en haar vriend wel opgelost. Ze hebben net een huis gekocht in Drenthe. Netto zijn ze daarvoor per maand minder kwijt dan de 1.150 huur die ze nu betalen. „Daar zijn we echt blij mee.“

VIJF VRAGEN OVER **COP30 IN BELÉM**

De dertigste klimaattop begint: zonder de VS en met veel onzekerheden

Tien jaar na ‘Parijs’ begint maandag in Brazilië voor de dertigste keer een klimaattop. Slechts 64 landen dienden zoals gevraagd nieuwe officiële doelen in voor een lagere uitstoot van broeikasgas in 2035. En dan zijn ook nog de VS afwezig. Volgens sommigen kunnen ze geen zand in de raderen strooien. Maar de onzekerheden zijn groot.

Door **Laura Bergshoef** en **Laura Wismans**

De Brazilianen willen er een ‘COP of action’ van maken, een VN-klimaatop vol afspraken en initiatieven. Adaptatie, het aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering, staat onder meer hoog op de agenda, net als de overstap op duurzame brandstoffen en verdere discussies over financiering van klimaatmaatregelen voor armere landen. Anders dan eerdere jaren staat niet één thema centraal op de jaarlijkse Conference of the Parties (COP), de dertigste en tien jaar na ‘Parijs’, die maandag begint. De top vindt plaats in Amazonestad Belém. De locatie in het tropisch regenwoud is symbolisch. Het zal in Brazilië ook gaan over een nieuw op te richten ‘bossenfonds’: de Tropical Forest Forever Facility (TFFF). Brazilië wil heel graag een grote, multilaterale geldstroom op gang brengen vanuit rijke landen om tropische bossen in ontwikkelingslanden te beschermen. Maar ondertussen zullen de uitkomsten van deze klimaatop voor een belangrijk deel bepaald worden door zaken die niet op de agenda staan. Zoals: wat gaat Amerika doen? Ze komen niet, maar zullen ze zich ook afzijdig houden? Hoe zullen andere invloedrijke partijen omgaan met de Amerikaanse afwezigheid? Een makkelijke editie wordt het niet, zeggen betrokkenen, maar aanwezige landen zullen willen laten zien dat er nog steeds van alles mogelijk is, ook zonder de VS. Er heerst een positieve sfeer rond deze COP, klinkt het, bijna als een mantra. Dat moet ook wel, zonder geloof in de

Protesten bij eerdere klimaatoppen, boven in Madrid 2019, onder in Bonn 2017. FOTO'S CHEMA MOYA/ANP, PHILIPP GUELLAND/ANP

mogelijkheid op een goede afloop is de klimaatop bij voorbaat al mislukt, en daarmee misschien wel het hele multilateraal overleg over klimaat. Vijf onzekerheden rond de klimaatop in Belém:

- Houden de Amerikanen zich afzijdig of gaan ze tegenwerken?** Ten overstaan van de Algemene Vergadering van de VN eind september noemde Trump de klimaatcrisis „de grootste oplichterij ooit”. Hij ontsloeg al zijn klimaat-onderhandelaars en laat groen beleid niet alleen links liggen, zoals in zijn vorige termijn, maar breekt het actief af. Minister van Energie Chris Wright zei in september nog wel te overwegen naar de COP te komen, om een „eerlijk gesprek” over klimaatverandering te kunnen voeren, maar afgelopen maandag werd duidelijk dat er toch géén federale delegatie van de VS naar Belém komt. Vanuit een flink aantal staten zijn wel afgevaardigden aanwezig. Op andere plekken waar Amerikanen meepraten, zoals in de schrijfgroepen van rapporten van het VN-panel IPCC, is duidelijk dat ze zich vooral frusturerend en vertragend opstellen. Betrokkenen zijn er dus niet rouwig om dat er geen regeringsafvaardiging is. Als ze niet aan tafel zitten kunnen ze ook niet zoveel zand in de raderen strooien. Toch kan ook bij afwezigheid hun negatieve invloed groot zijn. Dat bleek half oktober bij de VN-conferentie over scheepvaart in Londen. Verwacht werd dat daar een uitstootbelasting voor de internationale scheepvaart zou worden afgesproken. Maar na vier dagen onderhandelen werd besloten een besluit erover met een jaar uit te stellen. Trump uitte vanaf de zijlijn flinke dreigementen. Landen die zouden instemmen met de „scam tax” konden rekenen op sancties. Dat had bijkbaar effect.

- Zal China in het gat springen dat de VS achterlaten?** China is zowel een enorme uitstoter als koning van de hernieuwbare energie. Dat maakt dat de Chinese inbreng zwaar aan wegen, maar tot nu toe stapte het land niet openlijk naar voren om zich als leider op te werpen. Het land diende ook geen officiële

klimaatdoelen voor 2035 in bij de VN, maar uitte wel het voornemen om 7 tot 10 procent minder uit te stoten dan op de piek, die ergens tussen nu en 2030 zou zijn. „Er ligt een grote kans voor China, maar het land is risicomijdend”, zegt An-nah Zhu, universitair docent aan de Wageningen Universiteit. Ze doet onderzoek naar de rol van China in het internationale milieubeleid en als NRC met haar spreekt is ze in China, waar ze ook mensen ontmoette die naar de klimaatop gaan. „Dat is ook hoe China’s klimaatdoelen gelezen moeten worden. Men vindt die niet ambitieus, maar China wil liever over doelen heen gaan dan doelen niet halen. Als een democratisch land een doel niet haalt kan het zich achter allerlei omstandigheden verschuilen, dat kan China niet.” De Chinese delegatie reist vol zelfvertrouwen af naar de top, zegt Zhu. „Wat betreft hernieuwbare energie lopen ze steeds verder uit op de rest van de wereld. Maar in het Chinese discours worden eerder woorden als ‘sleutelpartij’ en ‘voortrekker’ gebruikt dan ‘leider’, dat is een subtiel maar belangrijk verschil.” De verantwoordelijkheden die komen bij het zijn van een leider neemt China liever niet op zich, denkt Zhu. „China houdt voorlopig nog vast aan kolen, ze willen die energiebron achter de hand houden, zeker nu de geopolitiek zo onstabiel is. Dat is lastig te verkopen als je leider wil zijn. Ook impliceert leiderschap een hiërarchie, dat vermijdt China liever.” Westerse landen denken waarschijnlijk ook te veel in termen van een ‘gat’ dat de VS achterlaten en dat gevuld moet worden. Op z’n China’s kan de dynamiek er weleens heel anders uit gaan zien. „Ze zullen niet een vergelijkbare rol willen spelen”, zegt Zhu. „Ze positioneren zich juist als heel anders dan het historisch gezien vervuulende en koloniale Westen. Als China een stevigere positie in zal nemen, zal dat meer vanuit het perspectief van het mondiale zuiden zijn. Met China aan de kant van het Zuiden en een afgezwakt Westen kan de algehele dynamiek flink veranderen. China denkt heel strategisch.”

- Vage en lage uitstootdoelen en hoe zit het met de leiderschapsrol van de EU?** „Dit jaar had een belangrijk jaar kunnen zijn wat betreft uitstootdoelen, omdat landen hun plannen voor 2035 moesten indienen”, zegt Detlef van Vuuren, klimaatwetenschapper bij het Planbureau voor de Leefomgeving en hoogleraar aan de Universiteit Utrecht. „Maar we zijn niet veel opgeschoten.” Elke vijf jaar wordt gekeken of de wereld nog op het pad zit richting het doel van het Klimaatakkoord van Parijs (maximaal 2 graden opwarming, beter 1,5). Zo niet, dan worden landen geacht hun doelen aan te scherpen. Maar 64 landen dienden officieel nieuwe doelen in, zij vertegenwoordigen slechts een derde van de wereldwijde uitstoot. Alle plannen, de concrete en de ‘voornemens’ van de EU en China, rekende de VN zo goed mogelijk door en de conclusies waren niet mals. De wereld zit lang niet op het pad richting het Parijsakkoord. De nieuwe doelen „have barely moved the needle”, ze maken amper verschil ten opzichte van voorgaande doelen. We stevenen af op 2,3 tot 2,5 graden opwarming. Voer voor discussie tijdens de COP, zou je zeggen, uitstootvermindering is cruciaal om klimaatverandering tegen te gaan. Maar hoe te praten over niet complete en vage plannen? „Brazilië wil graag actie zien op hun top”, zegt Van Vuuren. „Ze hebben een inschatting gemaakt waar ze het meeste progressie kunnen boeken, en dat is dus niet op het gebied van uitstootdoelen. Ik denk dat het er niet veel over zal gaan.” Volgers van klimaatbeleid keken de afgelopen maanden met argusogen naar de EU. Het landenblok miste alle deadlines om doelen in te dienen en kwam pas vijf

Boven: **Protest door bewoners Amazonegebied**, vorig maand in Brasilia, onder: het regenwoud en Belém aan de **Guamá-rivier**, een zijrivier van de Amazone. FOTO'S ANDRE BORGES/EPA, ANDERSON COELHO/REUTERS

dagen voor de start van de klimaatop met een besluit voor 2040, waar het doel voor 2035 van is afgeleid. Daar is de Europese delegatie zelf erg opgelucht over. Maar de ambities liggen lager dan eerder, want een deel van de uitstootvermindering mag komen uit het kopen van koolstofkredieten – waarmee verduurzaming elders wordt opgeteld bij het resultaat van de EU. Het dralen en afzwakken roept vragen op over de slagkracht van het landenblok in onderhandelingen. De EU had altijd een voortrekkersrol, maar op deze manier is het lastig anderen de maat nemen. Aan de andere kant: de EU heeft altijd intern gedoe, ze levert uiteindelijk wel.

- 4 Wordt eindelijk meer duidelijk over wie wat moet betalen?** De oogst van vorig jaar, na twee weken stroef overleg in Azerbeidzjan, was een bedrag van ten minste 300 miljard dollar per jaar in 2035 voor klimaatfinanciering. Dat bedrag moeten rijke landen betalen voor het klimaatbeleid voor arme landen. Een jaar later is er nog steeds een hoop onenigheid over hoe het bedrag geïnterpreteerd moet worden. Gaat het om leningen, of zijn het giften? Hoeveel van dit geld is bedoeld om uitstoot te verminderen en hoeveel om maatregelen te nemen tegen de gevolgen van klimaatopwarming, zoals tegen overstromingen en dodelijke hitte? En wie gaat controleren of rijke landen daadwerkelijk betalen? Nog zo’n raadsel: wat houdt „ten minste” precies in? Deze woorden waren nodig om de onderhandelingen vorig jaar te laten slagen. Want 300 miljard, daarmee zouden ontwikkelingslanden nooit akkoord gaan. Wetenschappers hadden berekend dat, als rijke landen 30 procent van de adaptatie en mitigatie voor arme

landen willen dekken, dan minstens 1.300 miljard nodig is. Dat bedrag blijft overigens uit nieuwe berekeningen ook alweer te laag, omdat de gevolgen van klimaatverandering sneller voelbaar worden dan eerder gedacht. Door „ten minste” toe te voegen, lieten rijke landen zien dat er ruimte is voor verdere onderhandelingen. „De afspraak is die 300 miljard”, zegt Pieter Pauw, universitair docent aan de Technische Universiteit Eindhoven, „maar de ambitie is die 1.300 miljard. Ontwikkelingslanden zullen de klimaatfinanciering op de agenda proberen te krijgen, zodat zij met rijke landen kunnen onderhandelen over wat ze moeten doen om de ambitie te halen. De ambitie staat immers zwart op wit op papier.” En als het ontwikkelingslanden lukt om klimaatfinanciering uitvoerig te bespreken, dan zullen westerse landen vermoedelijk discussie willen voeren over wie nu precies bij de groep rijke landen hoort die moet betalen. „In 1992 is een lijst samengesteld met daarop rijke landen die specifieke verplichtingen hebben”, zegt Pauw. „Naar die lijst wordt verwezen als het gaat over welke landen moeten betalen, maar de wereld is sterk veranderd sinds 1992. Het rijke Westen was in 1992 dominant, maar inmiddels is China de grootste uitstoter. Ook landen als India, Brazilië en Saudi Arabië zijn inmiddels grote economieën die veel broeikasgassen uitstoten.” Het Braziliaanse initiatief Tropical Forest Forever Facility (TFFF), ook een geldstroom van rijk naar arm, staat in ieder geval wel hoog op de agenda. Het werkt als een investeringsfonds: private inves-

Vervolg van pagina E15 »

teerders en overheden stoppen er geld in, 125 miljard is het idee, en dat wordt geïnvesteerd in nog niet nader aangeduide, rendabele projecten in opkomende markten en armere landen. De opbrengst uit de investeringen gaat deels terug naar de investeerders met rente en de rest wordt overgemaakt naar landen met tropische bossen om hun bossen te beschermen, biodiversiteit te bevorderen en klimaatdoelen te dienen. Een belangrijk verschil met eerdere bosbeschermingsinitiatieven: de inheemse bevolking moet een groot deel van het geld krijgen: 20 procent. TFFF lijkt tot nu toe brede steun te krijgen: van onder meer het Wereld Natuur Fonds (WWF), de Wereldbank en Noorwegen. Interessant is dat Brazilië, dat zelf niet op de lijst met rijke landen staat van 1992, wel al heeft aangegeven om een miljard te investeren in het fonds.

5 Welke gevolgen heeft het oprukken van desinformatie?
Decennia geleden leek het station al gepasseerd, maar er wordt weer volop gemorrelt aan de wetenschappelijke consensus over klimaatverandering. Trump loopt hierin voorop, maar het gaat verder dan alleen Amerika. Misinformatie en desinformatie is het grootste risico op korte termijn, schreef het World Economic Forum afgelopen januari al. Het verschil tussen die twee is dat desinformatie met opzet is en misinformatie onwetendheid. Op de site van COP30 wordt het expliciet genoemd: „Hoewel het geen nieuwe zorg is, heeft

de integriteit van klimaatinformatie de afgelopen jaren binnen het geopolitieke landschap aan complexiteit en urgentie gewonnen.”
Joyeeta Gupta, klimaatwetenschapper aan de Universiteit van Amsterdam, krijgt tijdens presentaties stevast vragen uit het publiek over of klimaatverandering nu wel of niet een serieus probleem is. Ook in de wetenschappelijke literatuur is het een onderwerp, ze mailt een lijstje met voorbeelden. Een studie over Canada laat bijvoorbeeld zien dat er daar een narratief leeft dat bosbranden in Canada niet zijn verergerd door klimaatverandering, maar door brandstichting en incompetentie van de overheid. Een studie over Taiwan onderzocht hoe verhalen over mis- en desinformatie tot vertraging leiden door negatieve gevolgen van hernieuwbare energiebronnen te overdrijven en te benadrukken dat hernieuwbare energie niet genoeg zal zijn.
Het gevolg van desinformatie voor klimaatoverleg zoals op de COP? „Als we beginnen te twijfelen aan het systeem waarvan we deel uitmaken en het multilateralisme opgeven, is dat precies wat desinformatie en nepnieuws willen: ons isoleren en de boel tot stilstand brengen”, schrijft COP30-ceo Ana Toni op de pagina over desinformatie.
Over klimaatfeiten kunnen praten is van heel groot belang, merkt ook Gupta elke dag. „Mensen die de misinformatie hebben gekregen, zijn nog bereid te luisteren naar de reden waarom hun interpretatie onjuist is. Maar mensen die desinformatie krijgen, zijn over het algemeen zo overtuigd dat je hun gedachten niet meer verandert.”

”
Mensen die desinformatie krijgen, zijn over het algemeen zo overtuigd dat je hun gedachten niet meer verandert

Joyeeta Gupta Klimaatwetenschapper UvA

Demonstranten afgelopen donderdag in Belém, met enorme cobra. FOTO ERALDO PERES/AP

Advertentie

Ministerie van Klimaat en Groene Groei

Kennisgeving Programma Energiehoofdstructuur II

Van vrijdag 7 november 2025 tot en met donderdag 18 december 2025 kunt u reageren op de concept Notitie Reikwijdte en Detailniveau + participatieplan voor het programma Energiehoofdstructuur II (PEH II).

Wat is het Programma Energiehoofdstructuur?

Het Programma Energiehoofdstructuur (PEH) heeft tot doel om tijdens transitie naar 2050 tijdig te zorgen voor voldoende ruimte voor de nationale energiehoofdstructuur. Voorbeelden hiervan zijn de: hoogspanningsverbindingen, buisleidingen, grootschalige elektriciteitscentrales, batterijen en elektrolyse, opslag van waterstof en CO2 en kernenergie.

Met het PEH wordt beleid geformuleerd om bepaalde ontwikkelingen naar de meest geschikte locaties te sturen. Bijvoorbeeld door het aanwijzen van voorkeursgebieden. Concrete en meer gedetailleerde uitwerking (tracés, locaties van de energie-infrastructuur) volgen na het vaststelling van het PEH II in 2028 in zogenaamde projectprocedures die een eigen, verder getailleerd onderzoek en daarmee beoordelingskader hebben.

Wat staat in de concept Notitie Reikwijdte en Detailniveau en het participatieplan?

In de concept-NRD staat de onderzoeksaanpak voor de op te stellen Integrale Effectanalyse voor het PEH. In het participatieplan is beschreven hoe burgers, bedrijven, maatschappelijke organisaties en andere bestuurslagen actief worden betrokken bij de realisatie van het PEH II.

Wilt u meer weten? Neem deel aan een webinar!

Op 13 en 20 november organiseren we webinars (Zoom-uitzendingen) over de opzet van de concept Notitie Reikwijdte en Detailniveau. U bent van harte welkom om deze webinars virtueel bij te wonen en uw vragen te stellen.

- Donderdag 13 november: 15:30 uur tot 17:00 uur
- Donderdag 20 november: 15:30 uur tot 17:00 uur
19:00 uur tot 20:30 uur

De links naar deze webinars kunt u vinden op www.rvo.nl/peh-ii.

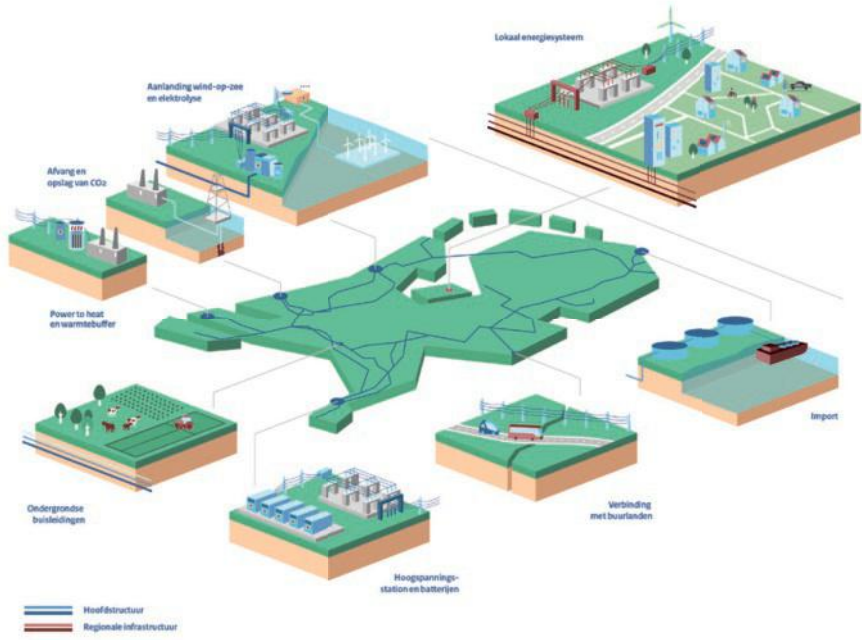

Wilt u reageren?

U kunt tot en met donderdag 18 december 2025 reageren. Online, telefonisch of per post. Hoe dit te doen vindt u op www.rvo.nl/peh-ii.

Wat gebeurt er hierna?

De Commissie voor de milieueffectrapportage wordt om advies gevraagd en alle reacties en adviezen worden verzameld en verwerkt in de definitieve NRD.

Advertentie

~~OP EEN DAG~~
BEGINNEN
MET ZERO
WASTE

Ook jouw bedrijf kan concrete stappen zetten. Hoe? Door het samen met PreZero gewoon te gaan doen. Niet morgen, maar vandaag. Onze adviseurs helpen je met een concreet plan van aanpak. Is Zero Waste voor jouw bedrijf nog ingewikkeld? Wij maken het overzichtelijk en helpen je vooruit. Een afspraak is zo gemaakt op prezero.nl.

Waar wacht je nog op?
Met PreZero naar Zero Waste

OVER HET SPOOR

Trains in Tokyo. De spoorwegen zijn in Japan een symbool voor nationale vooruitgang geworden. FOTO GETTY IMAGES

Over deze serie

De trein: geen vervoersmiddel roept zulke tegengestelde associaties op. Geliefd voor verre, romantische reizen; vervloekt om de lange wachttijden op tochtige perrons. Bovendien is het een transportmiddel waarvan, met het oog op klimaatverandering, veel verwacht wordt.

Waarom loopt het Zwitserse spoor als een uurwerk, maar mogen Britten al blij zijn als ze op hun bestemming aankomen? In de eerste afleveringen onderzocht NRC de staat van het spoor in Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland en Duitsland.

REPORTAGE SPOOR JAPAN

In Japan kost reizen per trein bijna niets – en treinen rijden altijd op tijd. Hoe kan dat?

In 1872 werd de eerste Japanse spoorlijn, circa dertig kilometer tussen Tokio en Yokohama, geopend. Nu ligt er 29.400 kilometer spoor in Japan, een netwerk van 217 spoorbedrijven. En dat zakelijke model werkt heel goed. Wat de gemiddelde Nederlander in een week reist per trein, leggen Japanners in één dag af.

Anoma van der Veere

TOKIO

Op twee grote digitale borden aan het plafond flitsen led-lampen, tijden en bestemmingen. Treinreizigers stromen langs piepende kaartlezers. „Hier breng ik veel van mijn dagen door”, vertelt Niels Erdkamp (28), beleidsmedewerker servicekwaliteit bij Japan Railways East (JR East), het grootste spoorbedrijf van Japan. Hij wijst naar het loket versholen achter de drukte, waar kalme medewerkers met gehaaste klanten spreken. „Mijn taak is om alles zo soepel mogelijk te laten lopen.”

In een donkerblauw uniform met gouden biezen vormt de jongeman uit Limburg een scherp contrast met de zomers geklede mensenmassa die door zijn station in Tokio reist. Erdkamp heeft in Nederland de studie Japans gedaan en bij zijn afstuderen kwam hij online de vacature van JR East tegen. Hij melde zich aan, want hij wilde naar Japan. „Een bijzondere werkplek voor een Nederlander”, geeft hij toe. „Maar ik zie hierdoor goed de verschillen tussen de Japanse en Europese spoorwegen.”

In 1872 werd de eerste Japanse treinlijn geopend tussen Tokio en Yokohama, een stad zo’n dertig kilometer ten zuiden van de hoofdstad. Alleen al doordat de keizer – die zelden in het openbaar optrad – de

opening bijwoonde werden de spoorwegen plotseling het symbool voor nationale vooruitgang. In de beginjaren bouwden commerciële bedrijven in rap tempo verschillende spoorlijnen, maar in 1906 koos de overheid voor nationalisatie om een uniform treinenetwerk te bouwen. Dat eerste traject bestaat nog altijd. En een ritje kost verrassend weinig: 20 à 25 yen (13 tot 16 eurocent) per kilometer, waarmee de reiziger uitkomt op 480 yen, zo’n 3 euro. In Nederland kost een vergelijkbare afstand, van Amsterdam naar Utrecht, 9,40 euro. Die lage prijs is mogelijk door het zakenmodel dat vervoersbedrijven hanteren, waarover later meer.

Mede vanwege de lage prijzen reizen Japanners dagelijks 65 miljoen keer met de trein, in totaal zo’n 1,2 miljard kilometer. Achttien kilometer per persoon. Wat de gemiddelde Nederlander in een week reist per trein, leggen Japanners in één dag af. Dat doen ze op ruim 29.400 kilometer spoor. Landelijk wordt bijna één op de drie reizen per trein afgelegd, in Tokio zelfs meer dan de helft. Een groot contrast met Nederland, waar slechts één op de 38 reizen per trein gaat.

Erdkamp opent een stalen deur om de poortjes te omzeilen. In hoog tempo loopt hij richting een van de tientallen trappen die de stationshal met de perrons verbinden. Hij hupt met lichte sprongetjes van de treden af, behendig richting de voorkant van een wachtende trein, waar hij de machinist begroet. „Ze moeten tot op vijf centimeter nauwkeurig de

trein tot stilstand leren brengen”, vertelt hij. „Ik vind dat nog steeds indrukwekkend.”

De middelen die nodig zijn voor die miljoenen treinritten per dag zijn eveneens indrukwekkend: meer dan 141.000 voertuigen. Daarbij werken ruim 138.000 mensen in de sector.

Maar het is weleens anders geweest. Tot eind jaren tachtig had staatsbedrijf Japan National Railways (JNR) grip op het spoor. Maar het bedrijf was bureaucratisch, de techniek van het bedrijf was achterhaald en het kampte tegen 1987 met een enorme schuldenlast van 27 biljoen yen (170 miljard euro). Treinen kwamen vaak te laat of vielen uit door stakingen en storingen. In dat jaar besloot de regering JNR te privatiseren. Het personenvervoer werd verdeeld onder zes nieuwe regionale, commerciële maatschappijen: JR East, JR Central, JR West, JR Hokkaido, JR Shikoku en JR Kyushu.

De nieuwe vervoersbedrijven erfden verouderde infrastructuur en torenhoge personeelskosten. Naast deze zes JR-bedrijven waren er al tientallen andere particuliere spoorlijnen, vaak opgericht door vastgoedontwikkelaars. Na de privatisering van het nationale netwerk kregen ook zij meer vrijheid om grond te kopen en eigen stationsgebouwen te ontwikkelen, waardoor ze konden uitgroeien tot serieuze concurrenten. Inmiddels telt Japan er ruim tweehonderd.

Winkelcentra

Winstgevendheid kwam voor JR East uiteindelijk pas in de jaren 2000, toen het zijn stations begon om te bouwen tot winkelcentra en kantoorcomplexen. „Daar is de bloemenwinkel, daar de bakkerij en daar de koffiezaak”, wijst Erdkamp vanaf het perron aan. Het station is bedekt met een ontelbare hoeveelheid reclameborden, voor de boekenwinkel op de tweede verdieping tot de orthodontist op de negende. „Hierboven zit nog veel meer”, vervolgt hij, verwijzend naar de tien verdiepingen boven het spoor.

JR East vervoert dagelijks 15,6 miljoen reizigers. Ter vergelijking: NS vervoert er 1,1 miljoen. Shinjuku Station in Tokio verwerkt er al 1,3 miljoen per dag, ruim zes keer Utrecht Centraal. En die reizigers zijn inmiddels ook klanten in de 169 winkelcentra, gasten in de 10.000 hotelkamers, of werken in de 568.000 vierkante meter kantoorruimte die het bedrijf beheert. In 2019 boekte JR East een record-omzet van 3.000 miljard yen (25 miljard euro) en een nettowinst van 200 miljard yen (1,7 miljard euro). Andere spoorbedrijven hebben het zakenmodel gretig overgenomen.

Toen het aantal reizigers tijdens de coronapandemie kelderde, leed JR East een recordverlies van 578 miljard yen. Toch bleef het bedrijf overeind, mede dankzij inkomsten uit vastgoed en winkels. Ook die omzet daalde in die periode, maar veel minder drastisch dan de opbrengsten uit het treinverkeer. Waar begin deze eeuw bijna alle omzet uit vervoer kwam, is dat momenteel 68 procent. Detailhandel en diensten leveren 14 procent op en vastgoed en hotels 15 procent. De overige 3 procent komt uit ondernemingen als softwareontwikkeling en onderzoek. Nu de passagiersaantallen weer stijgen, verwacht JR East geleidelijk herstel.

Erdkamp loopt de trap op en wurmt zich door de drukte naar een sobere kantoorruimte naast het station, waar collega’s werken als ze niet achter de balie of in de trein staan. Binnen hangen de muren vol posters, waaronder een met de woorden *ansen dai’ichi*, „veiligheid eerst”. „Dat gaat bij ons vóór alles”, zegt Erdkamp. Voor buitenstaanders klinkt het als

een loze kreet, maar voor Japans treinpersoneel is het een leidraad.

In de jaren vijftig en zestig werd Japan namelijk opgeschrikt door een reeks treinrampen: een tunnelbrand in Yokohama (1951), een drie-voudige botsing in Tokio (1962) en een ontsporing (1963) die samen honderden levens eisten. Ze dwongen de spoorwegen tot een grondige modernisering van seinhuizen, brandveiligheid en infrastructuur. Toch bleven ongelukken plaatsvinden. In 1991 kwamen 42 mensen om bij een frontale botsing in West-Japan. En in 2005 ontspoorde een trein van JR West bij hoge snelheid, waarbij 107 passagiers omkwamen.

De overheid greep in. Automatische remsystemen werden verplicht en spoorbedrijven moesten sindsdien jaarlijks veiligheidsrapportages indienen. Elk incident, hoe klein ook, wordt onderzocht. „We analyseren zelfs bijna-ongelukken”, vertelt Erdkamp. „Omdat het om mensenlevens gaat in de trein moet iedereen precies weten wie wat doet.”

Erdkamp staat stil bij vier werktafels die tegen elkaar zijn aangeduwd en begroet zijn collega’s, die druk op hun toetsenborden slaan. Om hen heen liggen vuistdikke mappen en boeken met titels als ‘Handboek Veiligheidsprocedures’, ‘Dienstreglement Spoorwegmedewerkers’ en ‘Richtlijnen Klantbehandeling’. „De werkcultuur voelt minder vrij dan in Nederland, maar het maakt alles wel voorspelbaarder”, zegt Erdkamp.

In 2024 registreerde JR East 157 incidenten, vrijwel allemaal klein van schaal. Geen botsingen, geen ontsporingen, geen branden. Het is een nationale trend. Sinds 1991 is het aantal dodelijke slachtoffers op landelijk niveau gehalveerd. Het resultaat van die strikte procedures. En die vertalen zich ook naar de hoge efficiëntie van Japanse treinen.

Japanse treinen staan internationaal bekend om hun haast mythische stiptheid. Exacte cijfers ontbreken echter: de honderden vervoersbedrijven hanteren eigen definities van vertraging en publiceren die niet altijd. In 2018 deed de overheid daarom een steekproef op 45 spoorlijnen. Het overgrote deel van de treinen

Zelfs met natuurrampen meegerekend bedraagt de gemiddelde vertraging per rit slechts 24 seconden

reed stipt volgens de dienstregeling, exact zoals reizigers gewend zijn. Op de drukste lijnen in de binnenstad van Tokio hadden ze wel dagelijks te maken met vertragingen, maar die waren doorgaans korter dan tien minuten en vooral het gevolg van drukte bij in- en uitstappen.

Op het station wordt die efficiëntie zichtbaar, wil Erdkamp laten zien. Hij hobbelt terug langs de passagiers, toegangspoorten en zijn collega’s achter de balies, die hij met een kleine buiging begroet. Zodra hij weer op het zwarte asfalt van het perron is, hurkt hij. „Hier zie je de stickers die mensen naar de juiste plek leiden.” Felgekleurde markeringen met pijlen, cijfers en symbolen in Japans en Engels geven exact aan waar elke wagon stopt. „Hier staat ‘wagon zes, deur drie’. Ga je hier staan, dan kun je direct instappen.”

De markeringen reguleren de mensenstromen op trappen, geven aan waar kinderwagens of rolstoelgebruikers kunnen instappen en wijzen reizigers op de plekken waar stilstaan gevaarlijk of onhandig is. En de korte melodieën en omroepen die vertrek en aankomst begeleiden, zijn inmiddels een onmiskenbaar onderdeel van de reiservaring. Het systeem is geperfectioneerd om zoveel mogelijk mensen in zo’n korte mogelijke tijd te vervoeren.

Japan staat mede hierdoor bekend om zijn gedisciplineerde treinreizigers. Elke ochtend stroomt een zee van witte overhemden ordelijk de perrons op. Mensen wachten geduldig voor de stickers in de rij tot ze worden opgeslokt door overvolle treinen. Op piekmomenten helpen medewerkers een handje door ze naar binnen te duwen. Reizigers die niet passen hoeven soms maar twee minuten te wachten op de volgende trein. En iedereen lijkt te weten welke van de tientallen uitgangen de snelste route biedt.

Bezaaid met afval

„Het idee dat Japanners van nature ordelijk zijn, klopt niet helemaal”, betoogt Erdkamp. Hij laat foto’s zien uit de jaren zestig: perrons bezaaid met afval en duwende reizigers. Een wereld van verschil met de orde van vandaag. „Dit is aangeleerd gedrag, jarenlang consequent gestuurd door symbolen, omroepen en regels”, vervolgt hij. „Daarbij oefenen onze machinisten eindeloos om op de goede plek te stoppen. Alleen dan kan een sticker aangeven waar de deur uitkomt.”

Desondanks zijn Japanse reizigers opvallend kritisch op het spoor. Uit onderzoeken blijkt dat bijna twee op de tien reizigers klachten hebben, vooral over drukte en vertragingen, en meer dan de helft moppert over lastige overstappen. „Ik ga ervan uit dat alles goed loopt,” zegt de der-

Niels Erdkamp, beleidsmedewerker servicekwaliteit bij Japan Railways East. FOTO ANOMA VAN DER VEERE

De Japanse hogesnelheidslijn **Shinkansen**.
FOTO KIMIMASA MAYAMA/ANP

Japanse treinen in cijfers

1,3
miljoen reizigers

Het grootste station van Japan, Shinjuku Station in Tokio, verwerkt dagelijks 1,3 miljoen reizigers. Dat is ruim zes keer zo veel als het Nederlandse equivalent, Utrecht Centraal.

30.000
kilometer
Japan heeft ruim 30.000 kilometer spoor. Dat is een factor tien meer dan Nederland (ruim 3.000). En waar Nederland 400 treinstations kent, is dat in Japan 8.500.

320
kilometer per uur
Shinkansen rijden met 320 kilometer per uur in zeven uur van Tokio naar Nagasaki. Per auto is dat vijftien uur doorrijden.

Vervolg van pagina E19 »

tigjarige Tomoko Seki, die dagelijks met de trein naar haar werk reist. Bij het drukke station Shinagawa in het zuiden van Tokio tikt ze ongeduldig met haar rechtervoet en staart naar de binnenrollende trein. „Eigenlijk denk ik er niet zo over na tot er een trein te laat komt. Dan verwacht ik wel excuses van de vervoerder”, zegt ze streng voordat ze de trein in springt.

Alleen JR East moet al jaarlijks zo’n 86.000 klantenverzoeken, zoals klachten, schadeclaims of vragen over het spoor, afhandelen. Volgens onderzoekers komt dat doordat Japanners zo gewend zijn aan een feilloos systeem, dat zelfs kleine problemen onmiddellijk irritatie oproepen. „In Tokio rijden zoveel treinen dat een klein incident al snel overal voelbaar is”, klaagt de 48-jarige Shiro, die alleen zijn achternaam wil geven. Hij moet twee keer overstappen om van huis naar zijn kantoor in Oost-Tokio te komen. „Maar er rijden ook zoveel treinen dat je bijna altijd via een omweg toch je bestemming bereikt”, lacht hij.

In Japan reizen met de trein vraagt wel om gewenning. Voor de meeste passagiers bieden de vele berichten via het omroepstelsel en symbolen houvast, maar onervaren toeristen of ouderen raken er soms door overdonderd. Het spoor is echter de levensader van Japan en gewenning is een kleine prijs voor de enorme bereikbaarheid die het oplevert.

Verbinding met de buitenwereld

Op het platteland ziet de situatie op stations er heel anders uit. In het dorpje Oshima, in de noordelijke prefectuur Niigata, verbindt een smalle betonnen brug de gemeenschap met de buitenwereld. Om het half uur rolt er een korte witte trein met twee wagons overheen.

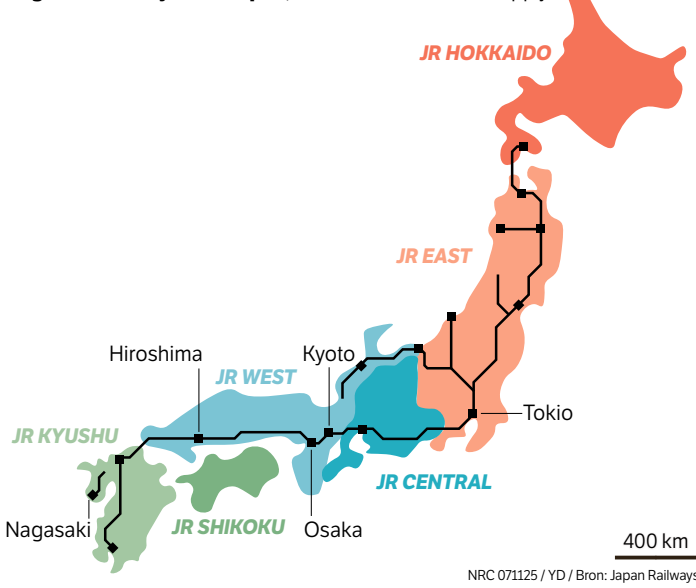
Mitsunori Ushida, beheerder van gastenverblijf Shoya no Ie, staat bij de rand van zijn dorp en wijst naar de rijstvelden en hoge eiken waarachter het station ver-

scholen ligt. Alleen wat grijs beton tussen het groen, een kale parkeerplaats en een lift verraden dat hier een spoorlijn loopt. „Vroeger ging ik vooral met de auto”, vertelt hij. „Maar tegenwoordig reis ik vaak naar de grote steden om vanuit daar toeristen naar onze regio te trekken. Dan neem ik de trein en stap over op de Shinkansen [de hogesnelheidstrein]. Anders is zo’n reis niet te doen.”

De Shinkansen, de hogesnelheidslijn die in het Westen misschien wel het bekendste gezicht van de Japanse spoorwegen is, rijdt al sinds 1964. En nog altijd groeit het netwerk. Zo werd Nagasaki in 2022 aangesloten: vanuit Tokio reis je er met gemiddeld 320 kilometer per uur in zeven uur heen. De auto doet daar vijftien uur over, als je geen plaspauzes meetrekt.

Netwerk Shinkansen groeit nog altijd

Hogesnelheidslijnen in Japan, verdeeld naar maatschappij

Het netwerk staat los van het reguliere spoor en beslaat inmiddels ruim drieduizend kilometer. Op de drukste lijn, tussen Tokio en Osaka, vertrekken dagelijks 365 treinen die samen ruim 450.000 passagiers vervoeren. Zelfs met natuurrampen meegerekend bedraagt de gemiddelde vertraging per rit slechts 24 seconden. Sinds de eerste rit in 1964 is er geen enkel dodelijk passagiersongeluk geweest.

De aanleg van de Shinkansen is het resultaat van een nauwe samenwerking tussen overheid en de JR-spoorbedrijven. De Japanse staat financiert voor een groot deel de bouw van nieuwe lijnen, terwijl regionale overheden meebetalen in ruil voor een eigen station. Zodra het spoor er ligt, nemen de regionale JR-spoorwegmaatschappijen de exploitatie over, en betalen zij via een gebruiksvergoeding geleidelijk de publieke investeringen in de infrastructuur terug aan de overheid. Zij beheren vervolgens niet alleen de treinen, maar onderhouden ook het spoor.

Zakenreizigers vormen de meerderheid van de Shinkansen-passagiers. Daarnaast maken ook toeristen veelvuldig gebruik van het netwerk, die met voordelige reispassen gebruik kunnen maken van flinke reiskortingen.

De economische betekenis van dit netwerk is moeilijk te overschatten. Als gevolg van deze snelle verbindingen groeien de grootste Japanse steden in vijftig jaar tijd uit tot een aaneengesloten stedelijke zone - vergelijkbaar met de Randstad, maar dan vijf keer zo groot. Dit gebied strekt zich uit over ruim vijfhonderd kilometer, van Tokio aan de oostkust tot Osaka in het westen, en telt meer dan zestig miljoen inwoners. Dat is bijna de helft van de Japanse bevolking.

Dunbevolkt

Tegelijk bedienen spoorbedrijven ook de dunbevolkte regio's, ook al kost dat veel geld. Zo onderhoudt JR East volgens zijn eigen openbare cijfers ruim 2.200 kilometer onrendabel regulier spoor op het platteland, meer dan een derde van het netwerk. Op sommige lijnen staat 100 yen (0,75 euro) aan inkomsten gelijk aan 22.000 yen (165 euro) aan uitgaven. JR East bevestigde aan NRC dat de spoorlijnen openblijven omdat het bedrijf dit beschouwt als een publieke taak.

Voor Ushida is dat een zegen. „Hier in het dorp valt tot wel vier meter sneeuw in de winter. Vroeger waren hierdoor de wegen onbegaanbaar en was ons dorp onbereikbaar”, vertelt hij. Sinds de komst van de trein is dat verleden tijd. Die rijdt vrijwel altijd. Anderhalf uur met de Shinkansen en nog een uur met de lokale trein. „Zonder deze verbinding was de economie hier nooit opgebloeid. Het verdwijnen van de trein zou rampzalig zijn”, benadrukt hij.

Op het station in Tokio kijkt Erdkamp vriendelijk naar de stroom passagiers. „In Japan vormt het station het hart van de samenleving.” Om de minuut komt er een trein binnenrijden, begeleid door het ritmische gezang van de luidsprekers. Plotse klinkt er een bekende stem. „De Engelse omroep op dit station heb ik zelf ingesproken”, vertelt hij trots. Voor JR East gaan werken was een spontane keuze, maar geen moment heeft Erdkamp er spijt van gehad. „Het is leuk omdat het systeem gewoon werkt”, zegt hij. „En Japan kan niet zonder de trein.”

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • Recruitment • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

Salesmanager ERP Solutions

Bedrijf | Internationale IT-dienstverlener met focus op digitale transformatie en Microsoft Dynamics 365. Ondernemende cultuur, mensgericht en samenwerkingsgedreven. Wereldwijd erkend als toonaangevende Microsoft-partner. Functie | Jij wordt de strategische spil in het verder uitbouwen van de Microsoft Dynamics 365-praktijk. Je combineert visie en leiderschap met een sterke commerciële drive en weet samen met je team van 12 professionals de marktpositie te versterken. Je werkt nauw samen aan duurzame groei en de koers van de organisatie.

- Nederland/hybride
- IT
- Bachelor/Master
- +10 jaar
- Uitstekende arbeidsvoorwaarden + bonus

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

HSE Coördinator

Bedrijf | Algeco, marktleider in modulaire huisvesting, biedt duurzame en flexibele oplossingen voor diverse sectoren. Met locaties in Moerdijk en Den Bosch en projecten door heel Nederland, staat veilig en gezond werken centraal. Functie | Wil jij een sleutelrol spelen in het waarborgen van veiligheid en gezondheid? Als HSE Coördinator bij Algeco ben jij hét aanspreekpunt voor veiligheid, gezondheid en milieu. Je plant, organiseert, adviseert en administreert diverse HSE-taken, voert inspecties uit, geeft training en uitleg, en werkt nauw samen met interne en externe partners.

- Moerdijk & Den Bosch
- Construction
- 3-5 jaar
- Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Bram Mutsaerts, +31 6 211 346 67

Licensing Director

Bedrijf | Studio Piet Boon is een internationaal bekroonde ontwerpstudio gespecialiseerd in exterieurs, interieurs en productontwerp. Met een multidisciplinair team ontwerpen ze exclusieve woningen, zakelijke projecten en producten wereldwijd. Functie | Leid als MT-lid het wereldwijde licentiebeleid van Studio Piet Boon. Bouw strategische partnerships, stuur 15 fte aan, beheer 4 flagship stores en 700 dealers. Ontwikkel groeikansen, analyseer trends en vertaal visie naar commerciële successen. Rapporteer direct aan de CEO. Maak impact in een rol waar design en business samenkomen.

- Oostzaan
- Design
- Hbo+/wo
- +10 jaar
- Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Paul de Fouw, +31 6 513 399 55

Lead Engineer Elektrotechniek

Bedrijf | Stantec is een wereldwijd opererend advies- en ingenieursbureau dat zich richt op inrichting van de fysieke leefomgeving. In Nederland werken 500 medewerkers verdeeld over 5 locaties. Functie | Zet jij je expertise graag in op uitdagende, complexe projecten voor grote aansprekende klanten? Dan is dit jouw ideale vervolgstap! Als Lead Engineer Elektrotechniek bij Stantec leid je elektrotechnische projecten van ontwerp tot oplevering. Je coacht en begeleidt een team van junior en medior engineers en fungeert als contactpersoon voor (interne) stakeholders en klanten.

- Nederland/hybride
- Consultancy
- Hbo/wo
- +5 jaar
- € 80.000 - € 100.000/jaar

Contactpersoon YER:

Bram Mutsaerts, +31 6 211 346 67

YER. Al bijna 40 jaar toonaangevend in topfuncties binnen het hogere segment.

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

SPITSUUR

‘Ik vind het leuk als er problemen zijn, want dan kan ik ze oplossen’

Casemanager preventie en verzuim Lily van Dijken (46) houdt van routines. Werken, sporten, gezond eten. Ze treedt daarnaast naar buiten met haar verhaal over opgroeien als pleegkind in de Biblebelt.

‘Als mensen over mijn leven horen, vinden ze dat soms wat extreem klinken. Ik werk 32 uur bij Arboned, ik sport iedere dag ’s ochtends in het zwembad en ’s middags in de sportschool, studeer toegepaste psychologie. En heb daarnaast mijn werk als spreker, schrijver en dichter. Jee-tje, zeggen mensen dan, wanneer ga je ontspannen? Maar dit is voor mij ontspannen. Ik hou van routines. Als ik gewoon mijn schemaatje kan afwerken - zwemmen, werken, sporten, eten, studeren, schrijven, slapen - voel ik me het lekkerst. „Oorspronkelijk ben ik opgeleid als schoonheidsspecialiste. Zo kwam ik ooit in het UMC Utrecht terecht, waar ik een eigen schoonheidssalon had voor de patiënten van de oncologieafdeling. Of ik ging met mijn beauty-spuulletjes naar de kinderen in het Wilhelmina Kinderziekenhuis. Dan gingen we lekker samen tuttelen. „Ik hou van mensen; dat is de basis. En ik vind het interessant om bezig te zijn met gezond leven. Dus dat ik nu werknemers begeleid die langdurig ziek zijn, voelt voor mij heel logisch. „Ik ben sinds vorig jaar casemanager preventie en verzuim bij Arboned. Ik begeleid daar vooral middelgrote en kleine bedrijven: bakkers, bouwvakkers, meubelmakers - van alles zit er tussen. Als casemanager ben je een spin in het web. Ik heb contact met de bedrijfsarts, de juridische afdeling en het hr-gedeelte. Soms begeleid ik zelf iemand in zijn herstel. Ik hoefde niet lang ingewerkt te worden. Nee, hier liggen echt mijn *skills*. Ik vind het leuk als er problemen zijn, want dan kan ik ze oplossen.’

Pleegmoeder voor alle pleegkinderen
„Ik ben ook altijd creatief geweest; dat is een andere basis in mijn leven. Ik schrijf gedichten en in 2018 mocht ik er een aantal tentoonstellen in het UMC. Een uitgever zei dat hij

„Als je op de wereld komt en niet gewenst bent, blijft dat een trauma. Nog steeds is het een litteken dat af en toe opengaat

„Als ik ’s ochtends even het nieuws wil kijken, doe ik dat terwijl ik rondjes draai met mijn fitness-hoelahoep: een verzwaarde hoepel waarmee je je buikspieren traint.”
FOTO MONA VAN DEN BERG

daar wel een verhaal in zag voor een boek; dat ging vooral over mijn verleden als pleegkind. „Tot mijn derde, vierde jaar heb ik in Suriname gewoond. Eerst bij mijn opa en oma, maar toen mijn oma ziek werd, moest ik terug naar mijn biologische moeder in Nederland. Ik kende haar eigenlijk niet, en zij ons ook niet - mijn halfbroertje en ik. Dat ging helemaal niet goed. Ze heeft ons verwaarloosd en mishandeld. Uiteindelijk heeft ze ervoor gekozen ons uit huis te plaatsen. De week voordat we zouden gaan, is mijn halfbroertje overleden bij een ongeluk waar ik bij was. We zouden met z’n tweeën naar het pleeggezin gaan, maar ik kwam alleen. „Ik werd geplaatst bij een gezin in ’t Harde, middenin de Biblebelt. Dat is een heel fijn pleeggezin geweest, met twee ouders, een broer en een zus die nog steeds heel belangrijk voor me zijn. Maar als je op de wereld komt en niet gewenst bent, blijft dat een trauma. Nog steeds is het een litteken dat af en toe opengaat. Door veel vallen en opstaan kan ik er wel beter mee omgaan. „In 2021 is uiteindelijk mijn boek verschenen. Dat heeft meer gedaan dan ik van tevoren had gedacht. Ik vertelde eigenlijk nooit dat ik een pleegkind was. Mensen dachten dat ik geadopteerd was en ik vond dat prima; hoefde ik er ook niet over te praten. Maar nu ik dat wel doe, ben ik verlost van een zware steen die ik altijd op mijn schouders droeg. Echt een bevrijding! Ik heb zelfs met mijn verhaal bij Eva Jinek gezeten. Dat was zó spannend, maar echt een groot hoogtepunt. Het bleek dat ik met mijn verhaal mensen kan inspireren. Daar hoef je niet eens pleegkind voor te zijn. Iedereen heeft zijn eigen verhaal, met zijn eigen pijn. „Ik ben 46 en heb erover nagedacht om zelf pleegouder te worden. Het lijkt me mooi, maar ik zou het niet kunnen. Het zou te confronterend voor me zijn. Daarom pak ik mijn rol om erover te schrijven, te spreken en zichtbaar te zijn. Zo ben

ik, op mijn eigen manier, een pleegmoeder voor alle pleegkinderen.”

Nomade
„In mijn dagelijks leven ben ik altijd op weg naar werk, kanten of sporten. Als een soort nomade. Eerder was ik ook veel bij mijn vriend, maar het is helaas net uitgegaan. We hadden bijna twee jaar een relatie. Het was voor mij best wennen iemand in mijn leven te hebben die ook aandacht nodig had, haha! Maar ik merkte tegelijkertijd dat hij wel rust bracht. Iemand die zegt: kom, we gaan even samen sporten, of samen wat eten buiten de deur. Dat is gewoon gezellig. „Zelf neem ik die rust niet zo snel. Ik ben een doener. Televisie kijken op de bank vind ik zonde van mijn tijd. Dus als ik ’s ochtends even het nieuws wil kijken, doe ik dat terwijl ik rondjes draai met mijn fitness-hoelahoep: een verzwaarde hoepel waarmee je je buikspieren traint. En op vakanties neem ik altijd mijn springtouw mee - als ik op vakantie ga. Ik heb deze zomer mijn vakantie laten schieten, omdat ik een deadline had voor een nieuw boek. Dat vind ik dan belangrijk. „Stress heb ik niet vaak. Oké, soms. Dan loopt mijn hoofd over met drukte van werk of wat dan ook, dan moet ik mijn verhaal even kwijt. Daarvoor heb ik een coach. Dan neem ik een dag vrij en samen zetten we op een rijtje waar ik energie van krijg en waarvan niet. Dat werkt altijd verhelderend. „Ah, wacht, misschien weet ik een momentje van ontspanning. Het gebeurt niet zo vaak, maar als ik vind dat ik genoeg gestudeerd heb, of genoeg geschreven, dan maak ik een bak zoute popcorn, zet mijn koptelefoon op en ga lekker nummers van vroeger luisteren. Dan ben ik een gelukkig mens! Dat zou ik misschien vaker kunnen doen.”

Jette Pellemans

IN HET KORT

Lily van Dijken (46) woont in een koopappartement in Utrecht. Ze werkt 32 uur in de week als casemanager preventie en verzuim bij ArboNed, een arbodienst voor het midden- en kleinbedrijf. Lily werd geboren in Leiden, woonde een tijdje bij haar opa en oma in Suriname en groeide vanaf haar vierde op in een pleeggezin in ’t Harde. Ze is ambassadeur van Pleegzorg Nederland en werkt daarnaast als spreker, dagvoorzitter, schrijver en dichter. Lily van Dijken is alleenstaand en verdient één keer modaal.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

„Oh, dat is al lang geleden zie ik: 7 juli. Toen ging ik met een vriend wat drinken bij een biërcafé hier vlakbij. 16 euro.”

Weekboodschappen of iedere dag naar de supermarkt?

„Iets ertussenin: twee of drie keer per week.”

Wat is je laatste grootste uitgave?

Een zwart jasje met studs, van 90 euro. „Ik was in een restaurant en zag iemand die dat jasje droeg. Dat vond ik haar zo leuk staan dat ik heb gevraagd waar ze het had gekocht en het ter plekke voor mezelf heb besteld.”

Tweedehands of liever nieuw?

„Nieuw. Ja sorry, mijn stijl is gewoon modern en strak. Mijn ex-schoonzus kocht vaak tweedehands kleren en haar stond dat dan heel leuk, maar ik zie mezelf er niet in lopen.”

Waar spaar je voor?

„Een reis naar Suriname, daar ben ik sinds mijn vierde niet meer geweest. Ik zou eigenlijk in 2020 gaan, maar toen kwam corona. Sindsdien is de drempel weer hoog. Omdat het een beladen reis is, maar ook omdat het zo duur is.”

Ruim je vaak het huis op?

„Ja, ik hou van netjes. Soms vind ik dat ik er een rommeltje van heb gemaakt, maar als ik dan mensen over de vloer heb, zeggen ze: waar heb je het in godsnaam over?”

Wat was echt een miskoop?

Een te kleine duikbril, van 40 euro. „Ik heb altijd een staart in met zwemmen, maar het elastiek past niet eens over mijn haar heen.”

Wie bedenkt wat je gaat eten?

„Ik ben veel bezig met voeding, ook omdat ik zoveel sport. Ik heb shakes, proteïnepoeders, maaltijddrankjes, aloë-verasapjes – echt van alles. ’s Avonds eet ik vaak rijst met groente en kip of vis. Mijn *guilty pleasure* is babi pangang met witte rijst van de Chinees hiernaast. Oh, net een engeltje dat over je tong piest.”

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

„Kleding. Vooral online, bij Asos. Ik heb net weer een jas gekocht. Die heb ik niet nodig natuurlijk, maar dan wil ik ’m toch.”

Beste tip voor huishouden of financiën?

„Bezuinig niet op lekker of goed eten. Alles is duurder in deze tijd, maar kunnen genieten van goed eten, is het geld altijd waard.”

Namens de Faculteit Science en Engineering,
Joost Frenken, decaan

Mijn dierbare echtgenoot, onze trotse pappa, lieve Pjotr en geweldige Apo is, na een liefdevol en reislustig leven, op een zelfgekozen moment en omringd door zijn dierbaren overleden

Peter van Outeren

's-Gravenhage, 12 november 1947 Voorburg, 4 november 2025

Voorburg	Nora van Outeren-Jockin
Arlington (VS)	Emilie van Outeren & Eric Smith Quinn
Voorburg	Daan van Outeren & Stephanie van Drunen Littel Maes, Isabelle, Keira*, Tycho
's-Gravenhage	Mark van Outeren & Eveline van Outeren-Koek Thomas, Nora, Diederik
Amsterdam	Joost van Outeren & Elke Romijnders Otte

Oosteinde 101, 2271 ED Voorburg

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden

Wij hadden goede tijden
Wij hebben goede herinneringen
Wij wensen je een goede reis

Onze jaarclub vriend is overleden

Peter van Outeren

Maurits Blanson Henkemans Jan Docter Robert van der Gun Frits van der Have Jelle Herrema Onno Husken †2003 Sjoerd Keilholz Huib Preij	Arnold Kees van Rongen Peter Schaad Tjeerd Schipper Jan Willem Schouten Theo Verhoeff Arnold Voskamp Marius Weehuizen
--	---

Jaarclub Scotches of St. James
Rotterdamsch Studenten Corps 1969

Onze lieve vader, opa en schoonvader is overleden

Dirk Hendrik Hoogstraten

Dick

weduwnaar van Andrea Hoogstraten-Boone

* Leiden, 2 april 1942 † Zeist, 30 oktober 2025

Saskia

Lukas †, Thijs

Laura en Steven

Dirk, Madelief, Emelie

Correspondentieadres:
Uitvaartverzorging Van Tellingen
T.a.v. Familie Hoogstraten
Leeuweriklaan 2, 3704 GR Zeist

Het afscheid heeft reeds plaatsgevonden.

*Als het leven tijden wordt,
is een zelfgekozen beengaan een gewin.
De seizoenen van het leven zijn voltooid.
Een reis over de toppen en dalen van het leven
is in vrede afgesloten.*

Piet Leurink

* Leiden, 8 januari 1948 † Zeist, 31 oktober 2025

in liefde voor Margriet

Guido & Petra
Anne-Maartje & Mark
Roos
Robbert

Het afscheid van Piet heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Margriet Dijkema
Korte Nieuwstraat 1, 3512 NM Utrecht

Verdrietig, maar vervuld van mooie herinneringen, laten wij u weten dat na een welbesteed leven van ons afscheid heeft genomen mijn lieve man, onze vader, schoonvader en opa

**Mr. Alfred Arnold Nijkerk
Fred**

* Schaerbeek (BE), 10 juni 1930 † 's-Gravenhage, 1 november 2025

Ridder in de Orde van Oranje-Nassau

Marika Nijkerk - Versteeg
Jojet en Wouter de Graaf - Nijkerk
Jan-Maarten en Miranda Nijkerk - Schniedewind
Willem en Caroline
kinderen en kleinkinderen

Correspondentieadres:
Neuhuyskade 4, 2596 XL 's-Gravenhage

De uitvaart zal in besloten kring plaatsvinden.

Wij bedanken de medewerkers van het mr. L.E. Visserhuis voor alle jaren van buitengewoon goede zorg.

De snelheid van de gebeurtenissen
laat ons verslagen achter.

**Willem Jan van Dorssen
Wim**

Den Haag 23 mei 1945 Groningen 1 november 2025

Wim was een gepassioneerd man die met warmte, oprechtheid en een diep gevoel van verbinding, talloze mensen heeft geïnspireerd en geraakt.

Wim was er altijd voor ons.
We zullen hem ontzettend missen.

Tineke van Dorssen

Velp: Niels en Judith
Fenne, Mats

Groningen: Maaike

Hamweg 74
9617 AT Harkstede

Overeenkomstig Wim zijn wens heeft de afscheidsplechtigheid in besloten kring plaatsgevonden.

Met grote dankbaarheid dat hij lang in ons midden is geweest, geven wij u kenni dat na een zeer gelukkig leven, toch nog onverwacht, onze lieve, (eigen)wijze vader, schoonvader en opa is overleden

Hans Asijee

* Amsterdam, 28 september 1930 † Recuwijk, 3 november 2025

Sven, Solveig, Wenche en grandchildren

Correspondentieadres: Familie Asijee
Marke Mander 5, 7603 GL Almelo

Kennisgeving

Tot ons grote verdriet is een einde gekomen aan het lange en bijzondere leven van onze lieve vader en opa

**Michael van der Dussen
Arie Michael**

5 juli 1933 22 oktober 2025

*Oud-docent College Blaucapel en
Rijksuniversiteit Leiden*

Echtgenoot van
Elly van der Dussen - van Wijngaarden †

Familie van der Dussen

*Het afscheid heeft op 29 oktober 2025 in
besloten kring plaatsgevonden.*

Correspondentieadres:
Tweede Westerparklaan 201, 3544 VP Utrecht

Omringd door liefde is op 3 november overleden onze lieve, zorgzame, hartelijke en belangstellende echtgenote, moeder, schoonmoeder, grootmoeder en overgrootmoeder

Klara Schuckink Kool - Oudendal

Klara Alexandrine Louise

☆ Uithoorn, 11 januari 1934 † Utrecht, 3 november 2025

echtgenote van
Paulus Schuckink Kool

Piet en Anje
Paulus en Anne-Mar, *Kato, Sara*
Koen en Fionna, *Pieter*

Heleen

Frans

Wilhelmien en Frans

Zij wordt enorm gemist.

De begrafenis zal in besloten kring plaatsvinden op de natuurbegraafplaats DELA Den en Rust in Bilthoven.

Correspondentieadres: Tiendweg 6, appt 17 3709JP Zeist

libre, heureuse, dégagée

mr. J.L. Bax-Stegenga

neven en nichten

“Berkel, we gaan je missen jongen.”

Bart Berkel

26 augustus 1964 - 28 oktober 2025

Voor één keer Saudt, voor altijd Saudt!

Marcel van Breemen
Leendert Jan van der Deijl
Gijs Donders
Rob Geraerts
Mark Hammer (i.m.)
Marc Kroon
Marc Kruse (i.m.)
Pieter Quarles van Ufford
Richard van Ravenstein
Bart Reefman
Steef Schelke
David Wyatt
Ronald Zweserijn

Jaarclub Saudt - Nijenrode 1986

Vol liefde en dankbaar terugkijkend op alles wat hij voor ons heeft betekend, hebben wij afscheid genomen van mijn lieve man, onze sportieve vader, schoonvader, opa en opa Stok

Hendrikus Voerhuis

Henk

Almelo, 4 april 1924
Eindhoven, 2 november 2025

Joyce Voerhuis-Santman

Welmoet Otten-Voerhuis
Wouter en Femke, *Gijs*
Sander en Anne-Meike, *Fiene, Pepijn*
Frederike en Gareth, *Luke, Ella*

Frederike Geertsema-Voerhuis
Alexander Geertsema
Daniele
Itacir, *Luna*
Alessandro

Het afscheid heeft in kleine kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
De Genestetlaan 3, 5615 EG Eindhoven

ZO ERG - MIJN GROTE LIEFDE IS OVERLEDEN

ERWIN A. M. ZEVENHUIZEN 7 - 7 - 1959 | AMSTERDAM | 28 - 10 - 2025

ARJANNE VAN DER SPEK
SCHIEMANSTRAAT 4, 1013 MJ AMSTERDAM | DE CREMATIE HEEFT PLAATSGEVONDEN.

Met intens verdriet maar dankbaar voor alle mooie herinneringen hebben we afscheid moeten nemen van onze lieve en bijzondere moeder, echtgenote en oma.

Monique Patricia Dam-Kapper

* Amsterdam, 27 april 1956 | † Utrecht, 30 oktober 2025

Utrecht

Jan Dam
Guusje
Keesje

Bilthoven

Elise Kapper
Hugo
Linde

Utrecht

Emma Dam

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Maliebaan 33A, 3581 CC Utrecht

Gute Nacht Freunde
Es wird Zeit für mich zu gehen

Nadat een lang onontdekte ziekte zich openbaarde, is toch nog onverwacht van ons heengegaan

Maria Helena Dorothea Elizabeth Gast - Boer

Marije

Vlaardingen, 24 september 1949 | Laren, 4 november 2025

Vlaardingen - Hamburg - Basel - Breda - Amsterdam
Hoofddorp - Bussum - Laren

lief voor velen - sterk door het leven
altijd eigenzinnig - dankbaar voor dit leven

Laren

Jan Willem Gast

Laren

Arne Gast en Lidewij Hesselink
Floris, Olivia, Tessel, Lotte

Overveen

Miente de Gier-Gast en Jasper de Gier
Feline, Belle, Ottelie, Keet

Amsterdam

Adriaan Gast en Ruby Koster
Cooper, Lee

Wij nodigen u uit om samen met ons afscheid te nemen van Marije op woensdag 12 november van 14.30 uur tot 18.00 uur in De Schaapskooi op Landgoed Drakenburg aan de Dr. Albert Schweitzerweg 1 in Baarn.

Marije hield van haar tuin; fijn als u een losse, onverpakte bloem voor Marije meeneemt zodat we haar met veel kleur kunnen omringen.

Marije is bij ons thuis.

Correspondentieadres:
Jan Willem Gast, Lage Vuurscheweg 16, 1251 TT Laren

“Hoe kostbaar is een kwetsbaar mens.”

Mijn lieve, bijzondere man,
onze verrassende, eigenzinnige (schoon)vader en trotse opa

is rustig overleden.

Jan Kruidenier

Jan Maria Otto

20 - 11 - 1940 Rotterdam 4 - 11 - 2025

Ria

Joost
Cato

Machteld en Volkert
Boris en Paulien
Rinnah en Seger

Lidwien en Joost
Jikke
Faas

Jan is thuis in zijn vertrouwde omgeving,
alwaar geen bezoek.

Wij nemen op maandag 10 november in kleine kring afscheid van Jan.

Societas Studiosorum
Reformatorum Roterodamensis

Jaarclub C.E.R.B.E.Ru.S. (1962)

Na 63 jaar vriendschap moeten wij afscheid nemen van

Jan Kruidenier

Wij leven met Ria en haar gezin mee,

Harry van Beek en Mieke
Rob Clement en Sonja
Jaap van Geest en Ada
Loek van den Hamer en Els
Bram Jansen en Nicolien
Willem Kuijpers en Anne
Hans Molenkamp en Hetty
Jan Oosterhaven en Tineke
Arij van de Roest en Aafje

Ruud de Boer en Marianne
Cees Coumou en Ineke
Victor Goedvolk en Ada
Cor Hoekman en Ank
Maarten van der Kraan † en Ria
Fred Meeder en Emmy †
John Mostert en Nel
Hans Opschoor en Irene
Nico de Vreugd † en Geertje

Onze geliefde

Joost Prinsen

Vught, 9 juni 1942 | Amsterdam, 3 november 2025

‘When alive, he lived’

Ireen Prinsen | Fleur Prinsen | Noraly Beyer

Online condoleren kan via: pc.nl/condoleanceregister

In dierbare herinnering staan wij stil bij het overlijden van

Joost Prinsen

Acteur en presentator die opeenvolgende generaties wist te raken en te verbinden. Van de legendarische Erik Engerd in De Stratemakeropzeeshow tot bedenker en quizmaster van Met het Mes op Tafel. Maar ook met tal van typetjes in Het Klokhuis en als annonceur van het NPO Radio 1-programma Kunststof: Joost Prinsen bespeelde alle registers en was geliefd bij een breed publiek.

Wij zijn Joost zeer dankbaar voor wat hij voor de publieke omroep betekend heeft. Zijn gave en vakmanschap om ons te plezieren en te ontroeren, staan in ons collectief geheugen gegrift. Wij wensen zijn naasten veel sterkte toe.

Directies en medewerkers van NPO, NTR en Omroep MAX

We zijn geschokt door het overlijden van

Joost Prinsen

Acteur, columnist, zanger, presentator en geestelijk vader van onze kennis- en blufquiz Met het Mes op Tafel, waar hij tot het laatst nauw bij betrokken was. Nederland verliest met zijn overlijden een tv-icoon voor alle generaties.

We wensen zijn familie, vrienden en andere dierbaren veel sterkte toe.

Team Met het Mes op Tafel
Directie en medewerkers Omroep MAX

Voor de NPS en later de NTR was

Joost Prinsen

een vertrouwd gezicht en een dierbare collega.

Als presentator van literaire en culturele avonden bij de NPS, waaronder de *Avond van het Boek* en de *Avond van de Poëzie*, als acteur en schrijver bij *Het Klokhuis*, als presentator van *Met het Mes op Tafel* en als karakteristieke stem van Kunststof wist hij generaties te raken.

We zijn Joost dankbaar voor zijn jarenlange bijdrage aan de NPS/NTR en voor alles wat hij heeft betekend voor de kijkers van jong tot oud.

Wij wensen zijn familie en naasten veel sterkte toe.

Directie en medewerkers van de NTR en in het bijzonder de makers van *Het Klokhuis* en *Kunststof*.

Onze dierbare broer, zwager en oom, dromer en levensgenieter, vol creativiteit en ideeën, is vredig ingeslapen. Wij gaan je missen.

Jhr Dirk Rudolph Gevers Deynoot

Haarlem, 30-9-1940 | Zutphen, 31-10-2025

Vught:

Frederik en Marlies

Velp:

Willem en Caroline †

Harmelen:

Pieter en Daniëlle
Neven en nichten

Wij hebben in kleine kring afscheid genomen.

Na een lang en liefdevol leven hebben wij afscheid moeten nemen van mijn avontuurlijke en blijmoedige vrouw, onze zorgzame en veelzijdige moeder en schoonmoeder, onze lieve en muzikale Omi

Anne-Marie Reneman - van Boxtel

Wietje

Soerabaja, 10 december 1938 | Bilthoven, 3 november 2025

Bilthoven

Jan Reneman

Amsterdam

Liesbeth Reneman en Afina Glas

Bussum

Alette Reneman en
Frederik Nieuwenhuys
Lisa en Hein
Thijs
Jaul

Correspondentieadres:
Beethovenlaan 5, 3723 JJ Bilthoven

Wietje wordt in familiekring begraven.

Met veel liefde nemen we afscheid van mijn lieve man, onze bewonderenswaardige vader, schoonvader en boekenopa

Jan Michiel Alma

* 6 juli 1945 † 5 november 2025
Den Haag Langweer

*Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.
Oud-burgemeester van de gemeenten
Doniawerstal en Borculo.*

Hanna Alma-van Rossum

Gorssel: Marije Alma en Bob van Tongeren
Jim
Flip
Hidde

Den Haag: Menno en Lucia Alma-van den Bergh

De crematie zal in besloten familiekring plaatsvinden.

Weversstreek 4, 8525 EG Langweer

Michiel Alma

6 juli 1945 - 5 november 2025

In groot respect voor een moedig leven

De Heeren XVII
RSC 1964

'Quod licet Iovi, non licet bovi'

Dankbaar voor alles wat hij voor ons heeft betekend, nemen wij afscheid van mijn dierbare en lieve man, onze veelzijdige (stief/schoon) vader en betrokken opa.

Ru

Heiloo, 3 april 1942 Bergen, 1 november 2025

Heiloo Pien Köhne-Immer

Rotterdam Liesbeth Köhne en Denis Hermans
Tom, Bas, Floris, Olivier, Sebastiaan

Amstelveen Jan Willem Köhne en Liselotte Betist
Daniël, Christiaan

Leeuwarden Martijn Dop en Cindy Verdegaaal
Jan Pieter, Friso

Chicago Philip en Karen Dop
Avalene, Viviana, Sullivan

Amsterdam Evelien en Harmen Holtrop-Dop
Dirk, Martijntje, Hidde

Correspondentieadres:
Hortense Uitvaartzorg/Köhne
De Stuifbergen 106, 1851 WR Heiloo

De begrafenis heeft in besloten familiekring plaatsgevonden.

*Het is goed zo,
het leven heeft me uitstekend bediend*

David Carel Korthals Altes

Amsterdam, 30 oktober 1953 Den Haag, 31 oktober 2025

Amsterdam:
Willem F. Korthals Altes

Den Haag:
Madzy van Gils-Korthals Altes en Martin van Gils
Jan-Maarten van Gils
Steven van Gils en Marit van Sandwijk

Den Haag:
Theo Korthals Altes †
Valborg Korthals Altes en Stephan Stergiou

Amsterdam:
Fenna Korthals Altes en Edwin Wollrabe

Haarlem:
Quirijn Korthals Altes en
Willien Korthals Altes-Prins
Hugo Korthals Altes
Ruth Korthals Altes en Jeroen Nelen

De crematieplechtigheid vindt in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:
fennakorthalsaltes@gmail.com

Verdrietig nemen wij afscheid van onze enthousiaste, dierbare neef, geliefd bij jong en oud,

David Carel Korthals Altes

Amsterdam:
Boudewijn en Karin van Ittersum – van der Ven

Brussel:
Walthera en Dirk Hudig – van Lennep

Londen:
Sylvia en William Knight – van Lennep

Brussel:
Louis en Anita van Lennep – Snoy

Zürich:
Reinout en Marion van Lennep - de Vreeze

Een scherpzinnige observator, zeer nieuwsgierig en onvermoeibaar wetenschapper, een zeer welgemanierde, bescheiden en nederige vrouw, een heldere en genereuze lerares en nog veel meer, is heengegaan.

dr Karla Langedijk

kunsthistorica

Levenswerk: The Portraits of the Medici (1981)

Amsterdam, 6 april 1932 Bagno a Ripoli, 1 november 2025

Marian en Eppo Horlings
Hugo
Joost
Eduard

Het afscheid heeft inmiddels plaatsgevonden.

Eppo Horlings, executeur testamentair

Na een prachtig, lang en betekenisvol leven is onze dierbare Papa, schoonvader en allerliefste Grootpapa rustig ingeslapen.

*Wij zijn dankbaar voor alles wat hij voor ons heeft betekend en voor de vele mooie herinneringen die hij ons nalaat.
“Souviens-toi d'où tu viens“*

mr. Henry Wynaendts

Parijs, 8 oktober 1932 's-Graveland, 30 oktober 2025

Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Grand Cordon van de Heilige Schat van Japan
Commandeur de la Légion d'honneur

Weduwnaar van Lilian Marina Jonkvrouwe van der Wÿck

Ommen: Alex en Caroline Wynaendts - André de la Porte
Henry, Sophie

Brussel: Willem en Laurence Wynaendts - Thys
Olivia, Alexander, Natacha

Amsterdam: Liliane en Maarten Krijgsman - Wynaendts
Marina, Andrea, Hugo

Correspondentieadres
Familie Wynaendts, p/a Funeral Company
Plein 2, 2242 KB Wassenaar

Het afscheid van Henry heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Met verdriet hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Willem Jacob (Wim) van der Have

Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw
Begiftigd met de Wolfert van Borselenpenning
'Besturen: Een gave manhaftig benut door Wim van der Have'

Met het overlijden van Wim van der Have verliezen we een betrokken en strijd bare Rotterdammer en een bestuurder met een gedreven toewijding aan de stad en haar bewoners.

Wim van der Have was van 1970 tot 1987 raadslid in Rotterdam, waarvan van 1974 tot 1986 wethouder. Van 1987 tot 1994 was hij voorzitter van de deelgemeente Charlois.

Wim had veel oog voor de mensen in de stad en was een pionier op het gebied van wijkaangelegenheden. In zijn tijd als wethouder was hij onder meer verantwoordelijk voor Volksgezondheid en Sociale Zaken. Vanuit deze portefeuilles toonde hij steeds opnieuw zijn tomeloze energie, daadkracht en een groot gevoel voor rechtvaardigheid.

Vanaf 1987 zette Wim zich in voor de deelgemeente Charlois en maakte hij zich verdienstelijk voor de ontwikkeling van de wijk. Als een jongen van Zuid stond hij tussen de Rotterdammers.

Wij herdenken hem met eerbied en wensen zijn familie veel sterkte toe met dit verlies.

Namens het gemeentebestuur van Rotterdam,

C.J. Schouten, burgemeester
G.J.D. Wigmans, gemeentesecretaris
I.C.M. Broeders, raadsgriffier

“❤️ U2 🌙 & 🌍 4 🧘. Tot een andere 🕒”

Je blijft altijd bij ons ❤️

Arnout
Arnout Ernst Bunders

24 januari 1984 17 juli 2025

Correspondentieadres: Usha Chirimar, Lou Bunders & Muk
Westerhoutstraat 18 zw, 2012 JR Haarlem

In liefdevolle herinnering

*Voor altijd in ons hart, voor altijd bij ons,
onze liefste zoon, broer en oom.*

Arnout Ernst Bunders
24 januari 1984 – 17 juli 2025

Ernst, Joske, Madeleine en Lilian Bunders

Van Eeghenstraat 130, 1071 GM Amsterdam
ernst.bunders@gmail.com

Drie weken na de verdediging van zijn proefschrift hebben we afscheid moeten nemen van

Dr. Arnout Bunders

Wij eren en herinneren Arnout als een zeer inspirerend docent, een uiterst creatieve, gedreven en betrokken onderzoeker, maar vooral een heel bijzonder mens en geliefde collega.
We wensen Arnout's gezin en familie veel liefde en kracht toe bij het verwerken van dit ongelofelijke verlies.

Namens het Athena Instituut, Prof.dr. Jacqueline Broerse (directeur)

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur)
of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Alle ruimte voor jouw ambitie

Zet je volgende carrièrestap met YER

Detachering • **Recruitment** • Consultancy

Scan de QR-code en
bekijk alle vacatures
www.yer.nl/nrc

COO

Bedrijf | Eternal Sun maakt zonlicht. Als wereldleider in testapparatuur voor zonnepanelen biedt het bedrijf geavanceerde zonnesimulatoren en inspectiediensten aan topklanten wereldwijd. **Functie** | Als COO ben je verantwoordelijk voor het optimaliseren van de operationele prestaties van Eternal Sun. Je leidt de transitie van schaalvergroting naar innovatie gedreven groei, waarbij snelheid, flexibiliteit en samenwerking centraal staan. Je speelt een sleutelrol in het realiseren van ambitieuze omzetdoelstellingen en het versterken van de internationale positie.

📍 Den Haag 📁 High Tech 🎓 Master
🕒 +10 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Victor Latumahina, +31 6 292 392 36

Finance Manager

Bedrijf | ABEO Group (omzet €248,7 mln) is internationaal marktleider in sport, leisure en “sportainment” en actief in meer dan 100 landen. In Nederland opereert ABEO via merken zoals Janssen-Fritsen, Bosan, Gymnova, Schelde Sports en ELI Play. **Functie** | Je bent verantwoordelijk voor het financiële beheer van alle Nederlandse entiteiten, geeft leiding aan een team, optimaliseert processen en bent de schakel tussen lokaal management en het internationale hoofdkantoor. Je werkt nauw samen met divisiecontrolling en draagt bij aan digitalisering en verbeterprojecten.

📍 Helmond 📁 Recreational 🎓 Wo/Bachelor
🕒 +10 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Rob Engels, +31 6 455 788 00

Business Partner (ondernemer)

Bedrijf | Hovingh & Partners is dé autoriteit in sales- en onderhandelings-technieken. Met een bewezen formule, sterke reputatie en ervaren team bieden zij commerciële professionals de kans om hun eigen praktijk te bouwen en organisaties naar een hoger niveau te tillen. **Functie** | Word Business Partner en start jouw onderneming! Jij bent een salesleider met drive, ondernemersgeest en coachend vermogen. Je helpt organisaties groeien, werkt met C-level én frontline teams, en bouwt aan je eigen succes met Hovingh & Partners als krachtige basis.

📍 Hybride 📁 Consultancy 🎓 Wo/bachelor
🕒 +10 jaar 💶 Ondernemend verdienmodel

Contactpersoon YER:

Janne Knipping, +31 6 23 64 28 87

Technical Product Owner

Bedrijf | Bij Plants & Flowers Foundation Holland (PFFH) werk je aan inspirerende campagnes die de kracht van bloemen en planten zichtbaar maken. Vanuit Schiphol-Rijk zet PFFH zich in voor duurzaamheid, innovatie en maatschappelijke impact binnen de sierteeltsector. **Functie** | Als Technical Product Owner bewaak je de technische continuïteit en architectuur van de digitale platformen. Je verbindt business, IT en gebruikers en stuurt externe developers aan. Ben jij een tech-savvy verbinder met coördinerend talent?

📍 Schiphol-Rijk 📁 Agriculture 🎓 Hbo
🕒 3-5 jaar 💶 Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER:

Toon Nieuwenhuizen, +31 6 115 978 41

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment.

YER
ambitions in motion

& VERDER

2/3

Ook na deze uitslag gaat de Nederlandse populistische opstand, voorzien drie onderzoekers

8/9

Een beetje *temperantia* zou de politiek vooruithelpen, denken *Beatrice de Graaf* en *Rik Peels*

10/11

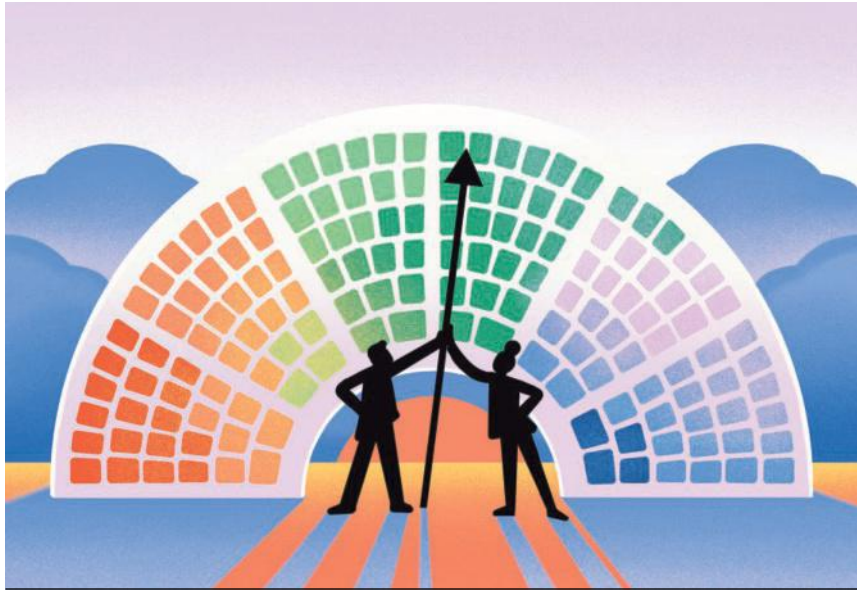
Bakbeesten nemen de openbare ruimte in. Stop de autobesitas, bepleit *Bas van Putten*

4/5

Leef buiten je eigen hokje

Laat je eens besmetten met andere ideeën, stellen *Stine Jensen* en *Halil Karaaslan* voor. Wat als verkleuring óók verrijking is?

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJK

Politieke sportverslaggeving

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Tijdens de NRC Verkiezingsavond in Rotterdam werd de uitslag enthousiast geïdentificeerd. Drie partijen mogen alvast warmlopen; D66, VVD en CDA gaan meedoen. Het is alleen nog de vraag wie de selectie compleet maakt. Gaan we over de rechterflank met JA21 of over links met GroenLinks-PvdA? Er werd geschoven met gekleurde stipjes die zetels moesten voorstellen, alle mogelijke opstellingen werden besproken en vergeet niet: het zijn exitpolls, er kan nog van alles veranderen. De volgende ochtend, toen de zetelverdeling inderdaad was veranderd, besprak ik de avond met een collega van de politieke redactie. Op krantenredacties mogen we anderen graag verwijten aan *horse race journalism* te doen, het verslaan van verkiezingen alsof het een spannende sportwedstrijd is. Maar op de uitslagenavond hadden ook wij ons daar vol overgave aan bezondigd. We zijn daarin sowieso geen heiligen, zei de collega: „Als andere politiek journalisten lijken op voetbalverslaggevers, zijn wij hooguit VI Pro.” Dat is dus het deel van *Voetbal International* met diepgaande tactische analyses. Als ik het lees, heb ik het gevoel dat ik iets verantwoord doe, terwijl het nog steeds maar over voetbal gaat. Politieke verslaggeving en sportverslaggeving zullen de komende tijd nog wel op elkaar blijven lijken, ook nu de eindstand bekend is. Het publiek is nou eenmaal dol op het wedstrijdelement, dus media zouden wel gek zijn om er niet aan mee te doen. Ook politici nemen het sportjargon over en als we elkaar maar vaak genoeg vertellen dat politiek net als sport draait om winnen en verliezen, wordt het vanzelf belangrijk. Dat heeft zeker nadelen, want ik heb politologen nog nooit zo boos gezien. Armen Hakhverdian en Simon Otjes schreven in NRC deze week dat de obsessie met wie de grootste wordt, „berust op een fundamentele misvatting over de kern van ons staatsbestel”. Nu krijg je het idee dat de partij met de meeste stemmen meer rechten heeft dan andere partijen, zoals de kampioen van de Eredivisie recht heeft op een kampioenschaal en een Champions League-ticket. Maar dat is dus niet zo. Het enige waar D66

op basis van deze uitslag recht op heeft, is 26 zetels. Een kabinet zonder D66, met een andere premier dan Rob Jetten, is gewoon mogelijk. Dat is niet oneerlijk, zo hebben we het vooraf afgesproken. Als je er toch een wedstrijd van maakt, zorg dan in ieder geval dat het klopt. Misschien moeten de duiders van Den Haag niet minder, maar juist meer afkijken van hun collega's in de sport. Die begrijpen in elk geval hoe spelregels werken. Zo hoorde ik deze week dat JA21 als ‘winnaar’ meer recht zou hebben op een plek in het kabinet dan ‘verliezer’ GroenLinks-PvdA. Nu kun je JA21 best een winnaar noemen omdat ze een veel beter resultaat hebben dan de vorige keer, maar daar houdt het ook op. Als je echt meent dat JA21 daarom meer recht heeft op kabinetsdeelname, dan vind je - als het goed is - ook dat FC Utrecht meer recht heeft op een Champions League-ticket dan PSV; die ploeg haalde veertien punten meer dan het seizoen ervoor, terwijl PSV er twaalf verloor.

Het enige waar D66 op basis van deze uitslag recht op heeft, is 26 zetels

Dan was er nog CDA-leider Henri Bontenbal, die dinsdag beweerde dat een kabinet met 75 zetels ook een meerderheidscoalitie is. Het is eigenlijk te simpel om uit te gaan leggen, maar goed: hij mag dat zo voelen, de 1-1 tegen Ajax voelde voor FC Volendam ook als een overwinning, maar 75-75 is toch echt een gelijkspel. De andere partijen, die samen ook 75 zetels hebben, kunnen dan net zo goed een kabinet vormen. Het is dan even de vraag of de Partij voor de Dieren er uitkomt met de PVV, maar toch. Het probleem van feitelijke duiding van een verkiezingsuitslag is dat het vieselijk saai is. De kranten moeten vol, de zendtijd gevuld, dus proberen we er allemaal maar wat van te maken. Zo beschouwde Joost Vullings bij *EenVandaag* de uitslag na met „mensen hadden toch zoiets van ‘Die Rob Jetten, daar gaan we voor’”. Maar de meest feitelijke kop stond in *Trouw*: ‘Schuift D66 op naar links of naar rechts? De formatie zal het uitwijzen’. Geen speld tussen te krijgen - en of NEC van FC Groningen kan winnen, zal zondag tijdens de wedstrijd blijken.

OPINIE
Verkiezingen

De oorzaken van populisme zijn niet ineens weg met deze uitslag

De PVV verloor, maar FVD en JA21 groeien juist snel. Onderzoekers Tamar de Waal, Léonie de Jonge en René Cuperus blikken vooruit op de vraag: wat nu te verwachten van uiterst rechts?

TAMAR DE WAAL is universitair hoofddocent aan de Amsterdam Law School van de Universiteit van Amsterdam.

‘Het resultaat van een middenkabinet: net niks’

Sinds de verkiezingen is vaak benadrukt dat het uiterst rechtse blok van anti-rechtsstatelijke partijen niet is gekrompen. De PVV verloor elf zetels, maar FVD en JA21 wonnen die weer. Daar komt bij dat D66 de verkiezingen weliswaar (nipt) won, maar niet dankzij breed gedragen zorgen om de rechtsstaat. Hoewel ik denk dat Rob Jetten de democratische rechtsstaat van het hoogste belang acht, stemt dit tot zorg. Voor weinig Nederlanders woog de rechtsstaat werkelijk mee bij hun stemkeuze. Zoals columnist Kustaw Bessems in een helder stuk in de *Volkskrant* opmerkte, zijn er met de huidige uitslag bovendien weinig coalities denkbaar die het afglijden van de democratische rechtsstaat kunnen stoppen. De meest voor de hand liggende optie is een middenkabinet, maar het risico daarvan is dat het bij volgende verkiezingen wordt weggevaagd. Dat gebeurde in het Biden-Amerika na Trump 1 en lijkt ook het lot te worden van het Tusk-Polen na de PiS-periode. Beleid van dergelijke centristische regeringen - die waar mogelijk ook worden gedwarsboomd door hun radicale oppositie - vergt te veel compromissen, heeft te weinig ideologische kleur en ook te weinig tijd om maatschappelijke verbeteringen te bewerkstelligen. Het resultaat is net niks. Linkse én rechtse kiezers raken gefrustreerd, zonder dat kiezers die zijn afgedreven van de rechtsstaat worden teruggewonnen. De belangrijkste taak van een nieuw kabinet zal zijn om precies die uitkomst af te wenden. Oftewel, voorkomen dat het slechts de opmaat zal vormen van een toekomstige zege van radicaal- of zelfs extreemrechts.

FOTO JOHN VAN HANWON

LÉONIE DE JONGE is hoogleraar rechtsextremismeonderzoek aan de Eberhard-Karls-Universiteit in Duitsland.

‘Uiterst rechts werd niet alleen groter, ook radicaler’

Bij de Tweede Kamerverkiezingen verloor de PVV elf zetels. In internationale media werd de overwinning van D66 al snel geduid als een flinke klap voor radicaal-rechts. Maar dat is allesbehalve waar. De groei van D66 ging niet ten koste van het uiterst rechtse blok: uit kiezersonderzoek blijkt dat de nieuwe D66-stemmers vooral afkomstig waren van GroenLinks-PvdA, NSC en VVD. De PVV behaalde alsnog haar op één na beste verkiezingsresultaat ooit en eindigde nipt als tweede partij. Het zetelverlies van de PVV ging

bovendien hand in hand met significante winst voor de extreemrechtse variant Forum voor Democratie (van drie naar zeven zetels) en het wat ‘gematigdere’ JA21 (van één naar negen). Gezamenlijk behaalden PVV, FVD en JA21 41 zetels - één meer dan in 2023. Tel je daar BBB en SGP bij op, dan vertegenwoordigen de partijen aan de rechterflank ongeveer een derde van het parlement. Sinds 2021 is het uiterst rechtse blok een vast onderdeel van het Nederlandse politieke landschap. Binnen dit blok zien we toenemende competitie en versplintering. Door

RENÉ CUPERUS is cultuurhistoricus en medeauteur van de Atlas van afgehaakt Nederland

‘De nieuwe regering moet de voedingsbodem voor populistische opstand begrijpen’

De afgelopen dagen heb ik veel internationale media gesproken. Die kwamen maar met één vraag naar Nederland: is het jullie gelukt om Wilders te stoppen? Is het politieke midden van Nederland erin geslaagd het juk van het rechtspopulisme af te werpen? Het antwoord: ja en nee. Rob Jetten komt de grote eer toe ons een schande bespaard te hebben: Wilders de grootste partij van Nederland was al tamelijk hysterisch, maar opnieuw de grootste partij na een totaal geflopte regeringsdeelname zou meer dan beschamend zijn geweest. Tegelijk laat de fotofinish tussen D66 en PVV zien hoe verdeeld en gepolariseerd Nederland is geworden. We zien een riskante breuklijn in onze samenleving: die tussen een bestuurlijk-institutioneel Nederland en een volkser Nederland. Twee Nederlanden die elkaar als bedreiging zien. Het is de opgave van een nieuw kabinet om die twee Nederlanden weer bij elkaar te regeren. Daarbij moet het nieuwe kabinet anti-rechtsstatelijke en anti-democratische houdingen bestrijden, maar moet het ook de voedingsbodem voor de populistische opstand in alle westerse democratieën beter begrijpen. Wat is de trigger van de ruk naar nationalistisch rechts in wellevende, goed georganiseerde samenlevingen? Waarom gaat overvloed gepaard met onbehaagen? We kunnen onnauwkeurig alles anti-rechtsstatelijk ‘fascisme’ noemen, maar veel is terug te voeren op existentiële toekomstonzekerheid. En op een noblesse-oblige-probleem van de westerse elites, die hun verantwoordelijkheden niet nakomen. De politieke elite lost maatschappelijke problemen onvoldoende op. De economische elite onderneemt te weinig, maar kiest liever voor het plezierige leven. En de culturele elite biedt geen morele oriëntatie, maar verliest zich, ongehinderd door historisch besef, in antiwesters denken. Ook dat hoort bij de oorzaken van een verweerde samenleving op drift.

Stine Jensen is hoogleraar publieksfilosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en programmamaker bij HUMAN. Ze is auteur van *Godelloos. Waarom we atheïsme nodig hebben*.

Halil Karaaslan is docent maatschappijleer en actief binnen islamitische gemeenschappen.

Laat je eens besmetten met de ideeën van een ander

Foto

**Hans
Bracke**

OPINIE
Polarisatie

Stine Jensen en Halil Karaaslan hebben botsende idealen, maar vinden elkaar wel in hun goede gesprekken. Ze pleiten voor meer ontmoetingen over heikele thema's.

Het debat over artikel 23 is volop terug. Dankzij kritische reportages van *Nieuwsuur* over ondemocratisch lesmateriaal op reformatorische en islamitische scholen, en de ophef rondom Henri Bontenbal die stelde dat het afwijzen van homoseksuele relaties nu eenmaal het gevolg is van de vrijheid van onderwijs (hij kwam daar later op terug), staat de relatie tussen geloof en onderwijs weer op de agenda.

Gesprekken over het belang van bijzonder onderwijs polariseren vaak snel, zoals dat met meer onderwerpen die te maken hebben met geloof en secularisatie gebeurt. Zodra het gaat over bijvoorbeeld gebedsruimten, bijzonder onderwijs, religieuze kleding bij de politie, weigerambtenaren of seksuele voorlichting, gaat het er in het publieke debat pittig aan toe.

Wij, Halil Karaaslan (moslim) en Stine Jensen (atheïst, seculier), kunnen het weten. Nadat een fragment van een gesprek tussen ons over gebedsruimten op openbare scholen op Instagram werd gezet, reageerden veel mensen - het onderwerp leeft kennelijk - maar de meesten deden dat door een kamp te kiezen: #teamhalil of #teamstine. Slechts een enkeling waardeerde de ontmoeting, de poging er samen uit te komen.

Ongetwijfeld heeft dat ook te maken met de mechanismen van sociale media, waarbij de meer spraakmakende of polariserende momenten in clips belanden. Maar het riep een belangrijke vraag op: hoe ga je eigenlijk zinvol in gesprek over heikele kwesties?

Eerlijk is eerlijk: over gebedsruimtes in het openbaar onderwijs worden wij twee het mogelijk nooit helemaal eens - en dat geldt wellicht ook voor de rest van de samenleving. We praten en appen er nu al jaren over. De een (Stine) wil dat de ander het wezen van de openbare school respecteert: wel geloofsoverdracht, geen geloofsbeoefening. Geen gebedsruimte. De ander (Halil) wil zichzelf kunnen zijn: bidden dus. Soms zetten we het scherp aan: 'Staatsatheïst!' 'Reliëpropagandist!'

Elkaar helemaal overtuigen lukt zelden, en toch blijft het gesprek boeiend. De waarde zit niet in het resultaat - een debat met een winnaar en een verliezer - maar in de kans om écht te begrijpen waar de ander vandaan komt. Zo

zijn er gesprekken waarin vooroordelen een rol blijken te spelen, zoals de aanname van Stine dat Halil in zijn lessen als docent maatschappijleer vast geen cartoons met de profeet Mohammed in zijn klas laat zien. Hij doet dat juist wel, anders zoeken de leerlingen de cartoons buiten de klas toch wel op, en kun je het gesprek erover niet meer voeren. Andersom dacht Halil dat Stine hem alleen zou waarderen als hij haar seculiere waarden compleet onderschrijft.

Wat lukt, is het over een heleboel zaken wél eens worden, en iets opsteken: van elkaars achtergrond, van wat er op het spel staat, en inzicht in waarom we van mening verschillen.

Daar word je doorgaans niet tot aangemoe-digd in de publieke ruimte. Veel mensen lijken bang om 'besmet' te raken door andermans ideeën. De publieke ruimte belooft stellingname: hoe overtuigder de mening, hoe groter het applaus. Twijfel wordt gezien als zwakte.

Die besmettingsangst is niet nieuw. Ze is de erfenis van een verzuilde samenleving, waarin men liever 'voor eigen parochie preekt'. Alsof contact met andersdenkenden gevaarlijk is: wie met ongelovigen omgaat, zou van zijn geloof kunnen vallen. En omgekeerd: wie religieus is, vormt voor ongelovigen een soort besmettingsgevaar.

Wij (Halil en Stine) provoceren bewust een beetje door de verzuiling de schuld te geven van het Nederlandse hokjesdenken. Want wie oplet, merkt dat doorgaans juist 'secularisatie' - vaak gekoppeld aan de even zo vermaledijde individualisering - subtiel maar stevast de schuld krijgt van de teloorgang van het samenleven. Met prompt als medicijn: de christelijke waarden voor iedereen heractiveren of juist de verzuiling en de eigen bubbel als belangrijkste manier zien om te kunnen emanciperen.

Je kunt de angst voor ontzuiling begrijpen. Stel: je woont al je hele leven in een rode kamer. Iemand komt langs met een blauwe kwast en zet een paar strepen. Eerst ben je misschien aangenaam verrast door de frisse nieuwe kleur. Maar voor je het weet zet de ander nog een paar strepen en kleurt de kamer verder blauw, terwijl je toch gesteld was op de kleur rood.

Toch zien wij in die 'verkleuring' iets positiefs. Niet in de vorm van het naïeve kumbaya-multiculturalisme, waarin iedereen elkaar glimlachend bevestigt of waarin rood en blauw altijd moeten leiden tot een paars midden, maar in de waarde van de echte ontmoeting. In het Nederlands heeft 'verkleuren' vaker iets negatiefs - een witte was die roze uit de machine komt omdat er een rood kledingstuk mee is gewassen. Maar wat als tijdelijk mee- of verkleuren een vorm van verrijking is? In het Duits bestaat het woord *Abfärben*: afgeven, verkleuren. Daar heeft het, behalve kan een neutrale en negatieve, ook een positieve connotatie hebben, zoals in de zin '*Ihre gute Laune färbt auf alle ab*' (Haar goede humeur werkt aanstekelijk op iedereen).

In onze gesprekken merken we dat het mogelijk is om je te oefenen in het aannemen van de kleur van de ander, zonder jezelf te verliezen. Zo moest Stine toegeven dat Halil sterke argumenten had voor een gebedsruimte op openbare scholen - bijvoorbeeld het pragmatische argument dat een verbod op bidden op openbare scholen méér verzuiling zal veroorzaken, omdat moslims dan voor islamitisch onderwijs zullen kiezen. Een verbod kan dus méér in plaats van minder islamitische scholen opleveren.

Halil zag op zijn beurt in dat 'neutraal' onderwijs niet hetzelfde is als 'meningsloos' onderwijs of een pleidooi voor 'staatsatheïsme':

het betekent juist dat er een kader is waarin verschillen kunnen bestaan en mogelijk blijven.

Maar wat moet je dan met het verschil van mening? Kom je daar dan uit? Je woont wel samen in hetzelfde land, en zult toch iets moeten met de modernisering van artikel 23 of met het wezen van de openbare school.

Wat we als denkoefening uitprobeerden, was om een voor ons beiden ideale school te bedenken waar we beiden blij mee zouden zijn. En dat was, tot onze verrassing ook wel, voor ons allebei een openbare school (en niet een op één religie geënte religieuze school). Dat zou dan een plek moeten zijn waar leerlingen leren wat het betekent om samen te leven met mensen die anders denken en geloven, of juist niet. De huidige openbare school is seculier, in de zin dat geloofsoverdracht wel kan, maar geloofsbeoefening niet. Openbaar betekent dus niet publiek in de zin van 'door de overheid gefinancierd', dat zijn alle scholen, ook het bijzonder onderwijs. Toch is de openbare school vaak nog altijd verzuild waar het geloofsoverdracht betreft: je kunt kiezen uit humanistisch, christelijk of islamitisch vormingsonderwijs. Waarom niet een gezamenlijk vak waarin je juist leert over elkaars levensbeschouwingen? Ook zou een representatief bestuur met uiteenlopende perspectieven nodig zijn, om te voorkomen dat een school van binnenuit te eenzijdig wordt.

Wat als tijdelijk mee- of verkleuren een vorm van verrijking is?

Natuurlijk zullen er heikele kwesties blijven. Zoals die gebedsruimte. Of neem Paarse Vrijdag; Stine vindt het niet acceptabel als gelovige ouders hun kinderen dan thuishouden. Dat thuishouden is eerder een reden voor een goed gesprek, meent Halil. Hij benadrukt dat lessen over homoseksualiteit, slavernij, de Verlichtingswaarden, racisme, emancipatie en religie niet per se bedoeld zijn om te overtuigen - en dat zou je ook de ouders kunnen laten weten. Maar wat we delen is dat we allebei hopen dat scholen en instellingen een pedagogiek voorstaan waarbij ze jongeren leren omgaan met andere overtuigingen, niet omdat alle meningen gelijk zijn, maar omdat mensen dat wél zijn. Over de gebedsruimtes zijn we nog altijd in gesprek. Die kwestie is lastiger, want dat is een principieële.

Nu is openbaar onderwijs sterk in de minderheid, met 2.000 scholen ten opzichte van 4.500 bijzondere scholen (waaronder ook algemeen bijzonder onderwijs, zoals Montessori en Dalton, gebaseerd op een onderwijsconcept) en, zo meent Stine, daarom ook iets om te beschermen en vrij te houden van geloofsbeoefening - geloofsoverdracht door middel van onderwijs over levensbeschouwing is geen probleem. Maar wie weet zijn er in een systeem waarin veel meer, of zelfs al onderwijs openbaar wordt mogelijkheden of experimenten mogelijk zonder eufemismen in te zetten als 'stilleruimte'. Dan is het wel nodig heel duidelijke afspraken te maken en overeenstemming te bereiken over begrenzing (weggaan tijdens de les om te bidden is te allen tijde uit den boze en religie bepaalt niet de leskalender, alle feest-

dagen mogen gevierd, enzovoort). Ook is alertheid vanuit docenten en het bestuur nodig op groepsdruk (zeker bij tieners) om te geloven, te bidden of juist níét te geloven.

In onze gesprekken merken we keer op keer hoezeer overtuiging geworteld is in opvoeding, ervaring, biografie, en de mensen die je tegenkomt. De een groeide op met God, de ander zonder. Wat we delen: ergernis over mensen - gelovig of niet - die liever voorschrijven wat je móét denken dan het denken zelf stimuleren.

En dus: lees elkaars bronnen! Want je mening wordt gevormd en gevoed door de bronnen die je (kritisch) leest, en koestert. Er is vaak meer overlap mogelijk dan je denkt. De Turkse schrijver Mustafa Akyol laat in *Reopening Muslim Minds* (2021) zien dat vrijheid van denken geen westerse uitvinding is, maar diep in de islamitische traditie verankerd ligt ('God gaf de mens rede, juist om te denken'). De Britse schrijver Iris Murdoch (1919-1999) voegde daar een moreel perspectief aan toe: morele groei begint bij de aandacht voor de ander. „*Love is the extremely difficult realisation that something other than oneself is real.*”

Ons pleidooi voor de ontmoeting, zonder daarbij heikele kwesties uit de weg te gaan, klinkt op papier natuurlijk mooi, maar er is iets wezenlijks vooraf nodig. Wie in gesprek wil over lastige zaken, moet in eerste instantie vooral inzetten op de onderlinge relatie, daarna pas de inhoud. Als je een goede relatie met elkaar hebt, vertrouw je elkaar, en kun je verschil op inhoud verdragen. Bij geen of een onvriendelijke relatie is de inhoud de oorzaak voor afstand. Bij een goede verstandhouding is er ook genoeg vertrouwen om elkaars (voor)oordelen te bevragen. Dat het ons beiden lukt, komt ook door een wederzijdse liberale houding en verdraagzaamheid ten opzichte van het verschil.

Maar niet ieder gesprek hoeft omwille van de ontmoeting zelf eindeloos voortgezet: er zijn uiteraard grenzen als je te maken krijgt met regelrecht antidemocratisch gedachtegoed, of ongebreidelde vormen van racisme, homofobie of seksisme - denk aan cabaretière Claudia de Breij die enkele 'kopjes koffie' met SGP-leider Kees van der Staaij dronk, maar een grens bereikte nadat hij de controversiële en radicaal-christelijke Nashvilleverklaring, die homoseksualiteit zondig verklaart, mede ondertekende. De radicale flanken blijven liever voor eigen parochie preken.

Die goede verstandhouding kan bijvoorbeeld ontstaan door in eerste instantie gemeenschappelijkheid te benadrukken, bijvoorbeeld dat je beiden ouder bent, dezelfde hobby's hebt, of om hetzelfde kan lachen. En door nieuwsgierig te blijven: waarom denkt die ander zoals-ie denkt? Dus: iets minder meteen bevragen op iemands vermeende standpunten, maar eerst iets meer ingaan op iemands zingevingsbiografie.

Dat vergt geduld. In de huidige aandachtseconomie versterkt een clipje met een duel de scherpe mening en identiteit, waarop we dan losgaan met z'n allen. Een heel gesprek luisteren vergt moeite, tijd, aandacht en inspanning.

En toch geloven wij dat het kan. Ga op zingevingsdate, met een open en nieuwsgierige houding. Durven denken is niet hetzelfde als iemand overtuigen. Het is de bereidheid je eigen mening te onderzoeken en je te laten raken. Wie zich laat raken, staat niet zwakker. Laat verkleuring toe in je leven, laat je besmetten met de ideeën van een ander. Wie de ander mijdt, berooft zichzelf van inzicht, vriendschap en wederzijds respect.

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wide en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil.
Een investering die werkt.

*vijf jaar lang rente van 10%

50%
RENDEMENT
IN 5 JAAR*

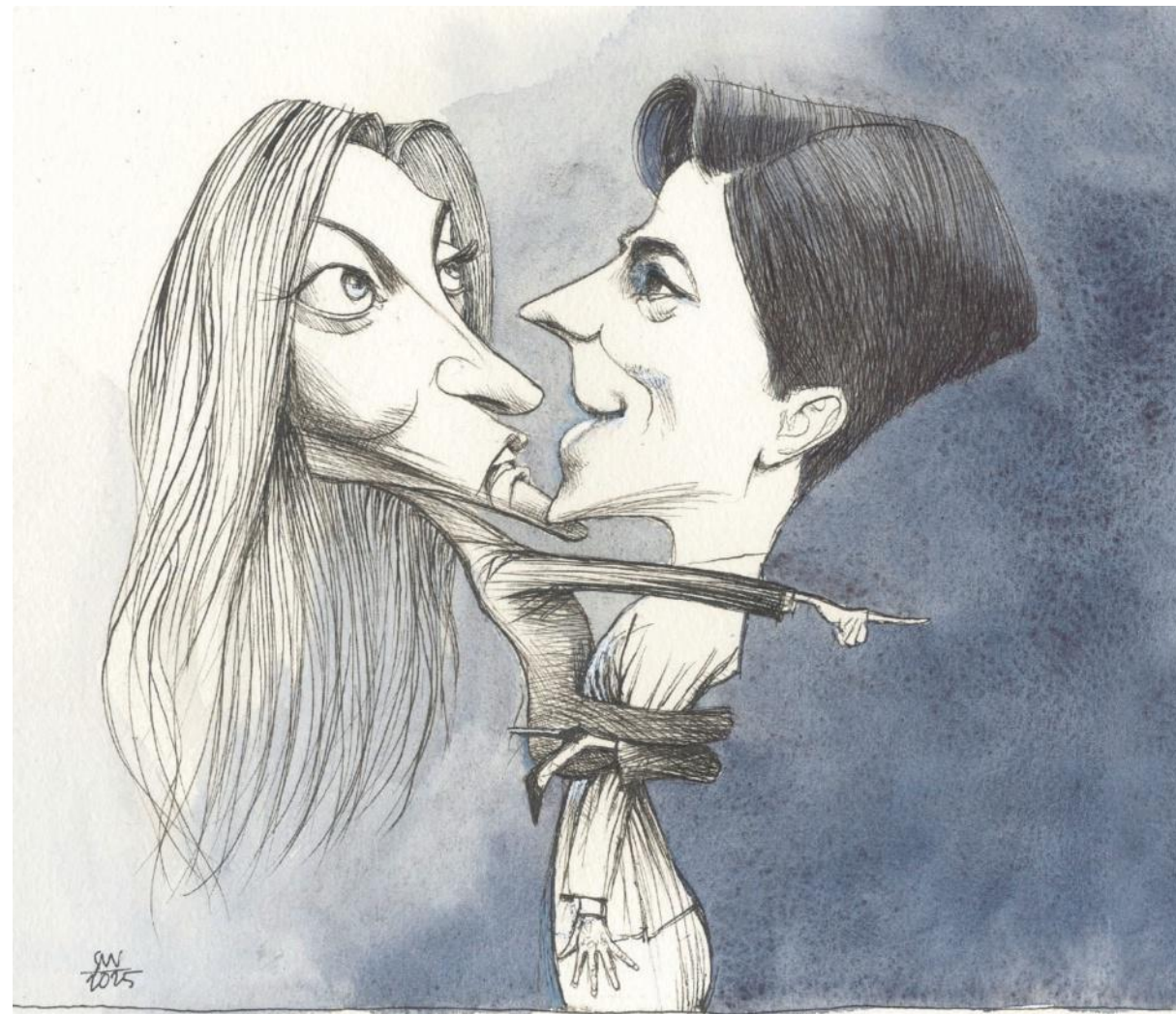
PERSOON IN HET NIEUWS

WIE

Dilan Yesilgöz

WAAROM

Het land heeft dringend een stabiele regering nodig die de problemen aanpakt. Ziehier de bijdrage van Yesilgöz daaraan: Rutte IV met een leugen ten val gebracht; meegegaan in de extreemrechtse retoriek; de PVV op het regeringspluche geholpen, met bijna twee jaar stilstand en erosie van het laatste beetje vertrouwen tot gevolg; GroenLinks-PvdA bij voorbaat afgewezen door ze weg te zetten als extreemlinkse belastingverhogers.

Siegfried Woldhek

COLUMN
TESSA SPARREBOOM

Beatlemania, maar nu nog gekker

Come together! Niet *right now*, maar in 2028: dan verschijnt de biopic over The Beatles. Vijfenvijftig jaar na het uiteenvallen van de band zijn we de documentaire wel een beetje zat en is het tijd voor een film. Regisseur Sam Mendes heeft ons zelfs vier stuks beloofd, voor elke Beatle één, met daarin Harris Dickinson (John), Paul Mescal (Paul), Joseph Quinn (George) en Barry Keoghan (Ringo) als de Fab Four. Wie weet heeft Mendes zoveel lol in dit megaproject dat hij ook nog een deel voor de Vijfde Beatle maakt.

Wat is het toch met al die biopics over muzieklegendes de laatste jaren? In 2018 verscheen *Bohemian Rhapsody*, over het wel en vooral het wee van Queen-frontman Freddie Mercury. Een jaar later was Elton John aan de beurt met *Rocketman*. In 2022 draaide *Elvis* in de bioscoop, afgelopen jaar *Bob Marley: One Love* en *A Complete Unknown*, over Bob Dylan. En sinds eind vorige maand kunnen we naar *Springsteen: Deliver Me from Nowhere*. Het lijkt erop dat menig filmregisseur tegenwoordig even de platencollectie erbij pakt voor inspiratie. Een artiestenleven leent zich natuurlijk prima voor een film: iemand wil iets (muzikant worden) en heeft successen (albums, fans, optredens), maar ook tegenslagen (irritante managers, drugsverslaving, aids). Ook een voordeel: je kan

lekker veel minuten van zo'n film met muziek opvullen.

Maar misschien is er nog wel een verklaring voor al die films over muzikale helden. Er zijn nou eenmaal ontzettend veel jonge, mannelijke acteurs met momentum, de een nog populairste dan de ander. Voor de hierboven genoemde Dickinson, Mescal, Quinn en Keoghan en ook Austin Butler (Elvis), Jeremy Allen White (Bruce Springsteen) en Timothée Chalamet (Bob Dylan) lijkt het feit dat ze een ster mogen spelen een bevestiging van hun eigen (prille) sterrendom. Het werkt goed, die opgestapelde populariteit. Je kijkt naar een jonge, succesvolle acteur die een jonge, succesvolle artiest speelt – een soort explosie van *star quality* op het scherm.

In de comments op YouTube is er intussen vrijwel alleen maar kritiek op de casting van de Beatles-biopic. De acteurs zouden 'not enough' of 'not at all' op Paul, John, George en Ringo lijken. Wie gaat @jeromebrown918, @arthurthelegend1497 en @randomdu-de8340 vertellen dat er zo iets als grime bestaat? En dat het nogal kinderachtig is om te verwachten dat acteurs precies lijken op degenen die ze portretteren. Dan moet je maar naar een platenhoes gaan staren, of zelf een mooie film in elkaar knutselen met AI.

Terwijl mannen die al geboren waren toen *The White Album* uitkwam zich boos maakten, ging bij jonge vrouwen juist de vlag uit.

'The Beatles Biopics Will Star All Our Internet Boyfriends', kigde de Amerikaanse *Elle*. 'Hello, Hello! Meet the Sexy Beatles', kopte *Vulture*. 'In 2028, the Fab Four will become 21st-century hot. Like iPhone face, cold-brew coffee hot.' Beatlemania, maar nu nog gekker.

Minder aandacht was er toen Sony Pictures afgelopen week bekendmaakte welke actrices de partners van The Beatles zullen spelen (zelf even opzoeken, ik blijf niet aan de gang!). Priscilla (die van Elvis) kreeg tenminste haar eigen, door Sofia Coppola geregisseerde biopic, die bovendien beter was dan het kitscherige portret van haar ex-man. Wat films over vrouwelijke artiesten betreft: daar valt nog heel wat terrein te winnen. *Back To Black* (2024), over het leven van Amy Winehouse, kreeg matige kritieken. De opnames voor *Who's That Girl*, met Julia Garner als Madonna, worden al vier jaar uitgesteld, vermoedelijk omdat Madonna de hele boel zelf wil schrijven en regisseren.

De kans is groot dat we eerst nog een film over een mannelijke muzieksensatie voorgeschoteld krijgen. Nu Paul, John, George, Ringo, Freddie, Bruce, Elton, Elvis, Bob en Bob aan de beurt zijn geweest laat het zich wel raden wie de volgende is. Jullie hoorden het hier het eerst: Finn Wolfhard (die knul van *Stranger Things*) zal Mick Jagger vertolken in *Beast of Burden*, mits Mick er niet zelf met de hoofdrol vandoor gaat.

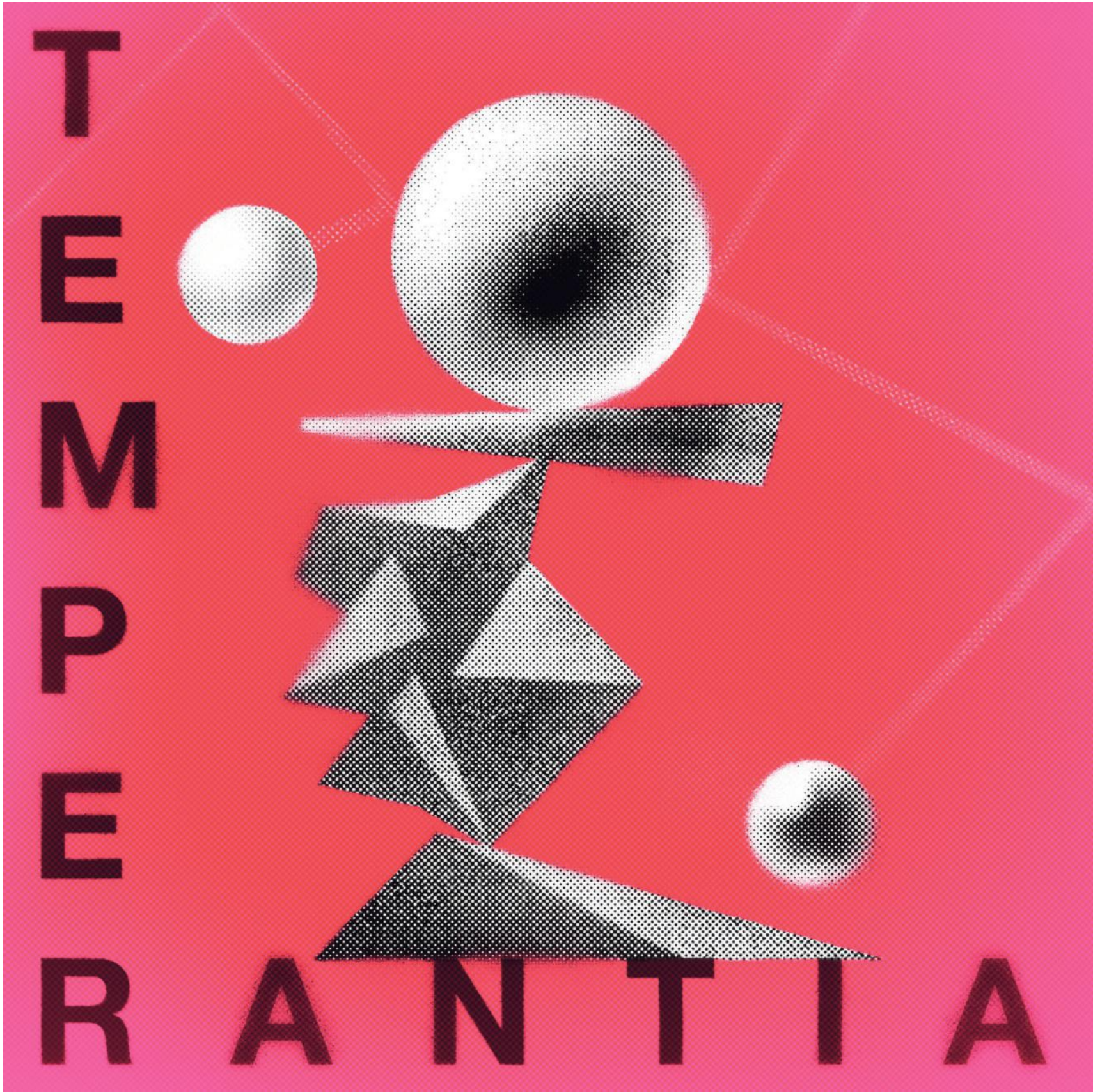
Tessa Sparreboom is neerlandicus.

Beatrice de Graaf is faculteitshoogleraar en bekleedt de leerstoel Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht.

Rik Peels is hoogleraar en bekleedt een onderzoeksleerstoel godsdienstfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

In deze serie
verkennen
Beatrice de Graaf
en Rik Peels de rol
die de zeven
klassieke deugden
nog kunnen spelen
in de politiek.

Met gematigtheid trekken we het politieke debat uit de puberteit

Met een emotionele reactie in een debat is op zich niets mis, schrijven *Beatrice de Graaf* en *Rik Peels*, maar wél als je er meteen naar handelt. De klassieke deugd van de *temperantia* biedt uitkomst.

OPINIE
Politieke deugden

Het stof van de campagne is neergedaald. Dat geeft ons weer wat meer ruimte om na te denken over een belangrijke vraag: hoe tillen we ons nationale publieke en politieke debat naar een hoger niveau? In een vorig artikel in *NRC* hebben we bepleit dat het debat wel eens baat zou kunnen hebben bij een terugkeer van de klassieke deugden. En dat begint bij een beter begrip van die deugden en hun toepassing. Laten we daarom de grootste uitdaging als eerste nemen: de deugd van de gematigtheid, oftewel *temperantia*.

Wat hebben we daaraan in de praktijk? Een voorbeeld, om de functie van deze deugd te onderstrepen. Sinds de Tweede Wereldoorlog voert de Duitse politiek een succesvol *Brand-mauer*-beleid om radicaal-rechtse en extreem-rechtse partijen buiten de regering te houden. De afgelopen weken zetten CDU-politici bondskanselier Friedrich Merz, hun partijgenoot, evenwel onder druk om de deur voor de AfD op een kier te zetten. Die druk van zijn eigen partijgenoten en achterban was zo groot dat Merz makkelijk toe had kunnen geven. In plaats daarvan koos hij ervoor om te vertragen. Hij organiseerde een lang, diepgaand debat achter gesloten deuren. En daarna kwam het resultaat: het CDU hield vast aan de *Brand-mauer*-methode, maar nu was dat beleid nog dieper doordacht en beter onderbouwd.

Wat we hier bij Merz zagen is temperantia, in het Grieks *sôphrosyne*, in volle werking. Dit woord wordt wel vertaald als ‘matiging’, ‘gematigtheid’, ‘zelfbeheersing’, of ‘onthouding’. Maar eigenlijk zijn al die vertalingen misleidend. Het bevestigt namelijk het onjuiste beeld dat het bij deze deugd vooral zou gaan om een individuele karaktertrek die excessen tegengaat, iets als *‘The rule of not too much’*, zoals John Milton het noemde in zijn *Paradise Lost*. Maar daar schieten we weinig mee op, want niemand bepleit *too much* van iets. Bovendien zijn juist ook in de politiek soms radicale standpunten en maatregelen nodig.

Zulke vertalingen verplatten temperantia dus tot een slaapverwekkende, grijze karaktertrek van het veilige midden, of zelfs een *fal-se balance* (‘laten we allemaal wat minder polariseren’). Daar hebben we in de praktijk niet veel aan. Temperantia daarentegen kan juist heel spannend en radicaal zijn. Het behelst namelijk iets anders dan ‘houd je gedeisd’.

Temperantia houdt allereerst in dat je niet direct naar je *eerste* impuls handelt. Bij een overweldigende ervaring, emotie, verlangens onder druk van anderen doe je eerst eens een stapje terug. Vervolgens vraag je je af: hoe zit het eigenlijk met mijn andere emoties, verlangens, overtuigingen en lange-termijn-doelen?

Een eerste gevoel of verlangen is namelijk niet per se het beste. En er direct naar handelen al helemaal niet. Er is an sich niets mis met zin hebben in lekker eten of seks, in het willen van die nieuwe jas of het hebben van een emotionele reactie in een politiek debat. Maar het kan wel misgaan als je er meteen naar handelt. Sterker nog, of het nu gaat om eten, seks of politiek: verlangens en emoties werken pas als je eerst de balans zoekt met wat je verder nog wilt, waar je voor

staat en wat je op lange termijn wilt bereiken.

De beroemde dertiende-eeuwse theoloog Thomas van Aquino spreekt in zijn magnum opus *Summa Theologiae* dan ook over temperantia als *quies animi*, een sereniteit van de geest. Hij bedoelt daarmee niet dat we allemaal volledig onaangedaan moeten blijven. Je mag best enorm geraakt worden. Nee, Thomas bedoelt dat je met én ondanks je emoties toch eerst moet zoeken naar „een interne balans, een orde, een eenheid van wezen”. In de politiek betekent dit dat je je niet moet laten opjuten door de dynamiek van het debat of de druk die anderen op je uitoefenen.

Temperantia vereist nog meer. Want zoals de Verlichtingsfilosoof Immanuel Kant al terecht opmerkte, die *andere* verlangens (waarmee je dus je eerste impuls in overeenstemming wilt brengen) kunnen net zo egocentrisch of anderszins immoreel zijn.

De Amerikaanse theoloog Stanley Hauerwas zegt in zijn mooie boekje *The Character of Virtue* (2018) dat temperantia óók betekent dat je je verlangens laat vormen door wat je verlangen *waard* is. Dat stapje terugdoen betekent dus niet alleen dat je je eerste impuls vergelijkt met je andere eigen verlangens en belangen, maar ook dat je vervolgens kijkt naar de verlangens en belangen van anderen. Dat je overweegt wat het handelen naar jouw impuls betekent voor een grotere gemeenschap van mensen.

Temperantia is cruciaal om voorbij de oppervlakkigheid van de eerste impuls te komen

Temperantia kijkt daarmee verder dan het individuele verlangen en vraagt aandacht voor die van het collectief: waar willen we met elkaar naar toe? Wat zijn politieke maatregelen waarbij iedereen tot bloei kan komen? Zo bezien kan de deugd van temperantiabijvoorbeeld iemand die werkelijk diep is beleidigd toch afhouden van wraak, en zelfs aanzetten tot vergeving, omdat dat uiteindelijk voor iedereen beter is.

Dat inzicht is helaas wel een beetje verloren gegaan. Onze politiek wordt gekenmerkt door directe behoeftebevrediging: ben je boos, verdrietig of verontwaardigd, dan ren je naar de interruptiemicrofoon, slinger je een tweet de wereld in, of spuw je je gal aan een talkshowtafel. ‘Maak van je hart geen moordkuil’, is ons motto, net als ‘Draag het hart op de tong’.

In ons huidige culturele klimaat worden transparantie en authenticiteit hoger aangeslagen dan bijvoorbeeld zorgvuldigheid en gemeenschapszin. In de verkiezingstijd nam SP-leider Jimmy Dijk Wilders op de hak door hem met een imitatie van clown Blassie weg te zetten als huilend kind. Het gevolg was ordinair geschreeuw en de dag erna ronkende koppen. Ja, het levert leuke televisie op. Maar wat hebben we er uiteindelijk aan?

Vergelijk dat met Henri Bontenbal (en nog

een paar anderen, gelukkig). De CDA-leider had zich van tevoren al gecommitteerd aan een heel andere insteek: altijd op de bal, niet op de persoon, rustig je eigen verhaal blijven vertellen, ook al ben je daardoor misschien minder vaak aan het woord en krijgt je niet dezelfde mate van aandacht. Hij had besloten zich niet gek te laten maken door de dynamiek van het debat en koos ervoor niet direct te handelen naar zijn eigen emoties, die er ongetwijfeld ook wel waren. Zijn partij voer er uiteindelijk wel bij.

De politieke ophef-economie die floreert bij de ondeugd *intemperantia*, het gebrek aan matiging, is misschien goed voor de likes, *clicks* en kijkcijfers. Maar uiteindelijk komt ze de gemeenschap niet ten goede. De kans is zelfs groot dat alle onmatigheid minstens even heftige tegenreacties oproept. Zo belanden we in een dynamiek van toene-mend geschreeuw, die de mogelijkheid om geloofwaardig en constructief samen te werken (en coalities te vormen) in de weg staat.

Wat betekent dit concreet? Intemperantia zit bij de meeste mensen diep ingebakken. Maar wat onze tijd anders maakt, is dat er nu structuren bestaan die deze ondeugd aanwakkeren. Die structuren moeten we dus aanpakken.

Een paar suggesties. Veel debatten in de Tweede Kamer worden gevoerd om de eigen achterban emotioneel te bespelen, vooral omdat er constant een camera op staat. Waarom kunnen we geen ‘vastenperiodes’ creëren in deze emotie-kratie? Door bijvoorbeeld de camera af en toe uit te zetten; bij gebrek aan videobeelden zullen we in de krant het inhoudelijke verslag wel lezen.

We kunnen daarnaast scherpere normen hanteren voor de omgang tussen politici in de Tweede Kamer. Als Kamerleden naar hun eerste emotie handelen en ambtsgenoten voor van alles en nog wat uitmaken, moeten de Kamervoorzitter en de fractie van de betreffende politicus streng optreden.

Burgers moeten leren dat politiek geen amusement is. Journalisten en presentatoren zouden minder moeten juichen over hoe grappig, gewiekst of handig de politicus in kwestie is, minder moeten letten op de persoon van de politicus en diens gevoel, en veel méér moeten benoemen hoe effectief iemand optreden met het oog op de publieke zaak is. Hoe succesvol een politicus is met het uitvoeren van zijn of haar beleid is toch vele malen relevanter dan hoe gevat diegene is?

Er is natuurlijk niets mis met transparantie en authenticiteit. Ook dat zijn deugden - we zullen ze behandelen in onze volgende bijdragen. Maar een belangrijk kenmerk van de deugden is dat ze elkaar in evenwicht houden. En daarom is temperantia zo cruciaal. Het is de prefrontale cortex van ons morele en politieke kompas: cruciaal om voorbij de oppervlakkigheid van de eerste impuls te komen, en om ons op het goede voor de gehele gemeenschap te richten in plaats van alleen op onze eigen behoeftebevrediging.

Laten we met elkaar afspreken dat de morele puberteit in het publieke en politieke debat na deze verkiezingen echt voorbij is. We moeten nodig volwassen worden. Dat levert wellicht minder goede televisie op, maar wel een beter land.

ROTTERDAM

Regio Rotterdam en omstreken

EEN WAARDEVOL AFSCHIED

Een waardevolle uitvaart, een dierbare herinnering. Met respect voor tradities en de mogelijkheden van vandaag.

010 – 447 99 00 | vanderspekuitvaart.nl

VAN DER SPEK
UITVAART

NOVEMBERACTIE

10% KORTING

SCANDINAVISCHE BANKEN

Sav & Økse is een merk van De Machinekamer

SHOWROOMS

Rotterdam
Schiedamse Vest 67-71

Utrecht
Nieuw Amsterdamlaan 15-17

Zaandam
Pieter Ghijsenlaan 12B

SAV & ØKSE

SAV-ØKSE.NL

*Actievoorwaarden op sav-økse.nl/novemberactie

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers.

Dit is heel gemakkelijk, geef online op en betaal direct via IDEAL!

Ga naar **ZADKINEMEDIA.NL**, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

Ook is het mogelijk om in andere kranten en tijdschriften te adverteren.

ZADKINEMEDIA.NL

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BIJZONDEREZAKEN.NL

Wilt u deelnemen aan deze rubriek: info@zadkinemedia.nl

010 Opinie & Debat

ZATERDAG 8 NOVEMBER & ZONDAG 9 NOVEMBER 2025

nrc

Bas van Putten is schrijver en autojournalist. Hij schrijft onder meer voor *NRC* en *AutoWeek*.

Auto's dijen in lengte en breedte verontrustend uit. Ze verstoppn wegen en parkeergarages en koloniseren de openbare ruimte. Hoe nodig ze ook zijn, dat moet stoppen. Maak ze kleiner, zegt *Bas van Putten*.

De auto is te dik

In 1972 publiceerde de Club van Rome het rapport *Grenzen aan de groei* over onder veel meer de roofobouw op natuurlijke hulpbronnen. Die titel kan nu op een zwartboek over de fysieke groeistui-pen van auto's. Die laten zich aan gren-zen bar weinig gelegen liggen en worden gestaag groter en zwaarder.

In mijn testpraktijk voor *NRC* ervaar ik het aan den lijve. Parkeergarages en wasstraten, meestal gebouwd op minder breed vervoer, zijn voor veel nieuwe auto's een probleem. Maar ook in nieuwe parkeergarages krijg ik ze vaak niet of nauwelijks door de inrit. Het schaderisico is levensgroot. Met een enorme Chinese suv, de Nio EL8, liep ik vast in een Belgische parkeerkelder waar geen weg terug was. Betonnen geleidemuurtjes aan weerszijden van de inrit maakten na de slagboom een onmogelijk scherpe bocht naar rechts waar ik de ruim vijf meter lange auto onmogelijk krasvrij doorheen kon wurmen. Vernederd hoorde ik het gierende gekras van lichtmetaal op beton - vaarwel, rechterachterwiel! Op Google zocht ik de breedte van de auto op. Die bedroeg exclusief buitenspiegels twee meter zeven. Zelfs erkende mega-suv's als de Lamborghini Urus (2.01 meter) of de Rolls-Royce Cullinan (2 meter) maken het minder bont dan de keurige Nio. Sindsdien verifieer ik van elke testauto de breedte voor ik hem door de wasstraat haal, en vaker dan me lief is lever ik die dingen vuil in onder het motto 'liever besmeurd dan geschonden'.

Ook normale middenklassers komen chronisch aan. Het CBS heeft cijfers. Auto's van 2024 zijn gemiddeld 5 procent langer en 3,6 procent breder dan auto's uit 2016. Hun gemiddelde gewicht steeg met 26,9 procent nog harder, van 1.224 kilo in 2016 naar 1.554 in 2024. Dat heeft weer alles te maken met de honderden kilo's wegende batterijpakketten van elektrische auto's. Het gemiddelde gewicht van elektrische auto's bedroeg in 2024 alleszeggend 1.875 kilo, tegen 1.217 voor een

benzinemodel. De energietransitie eist het en die batterijen zijn nu eenmaal zwaar, niets aan te doen. Aan de afmetingen wel. Die hangen deels samen met de ruimte voor de batterijen, maar er zijn genoeg fabrikanten die forse batterijpakketten in relatief compacte carrosserieën weten te verpakken.

De CBS-cijfers over 2016 leveren door lengte en breedte te vermenigvuldigen per auto een gemiddeld ruimtebeslag van 7,39 m² op. In 2024 is dat al 8 m². Vermenigvuldig je die cijfers met het aantal Nederlandse personenauto's in 2016 en 2024, respectievelijk 8,6 en 9,4 miljoen, dan kom je op totaaloppervlakken van 63,55 en 75,2 miljoen vierkante meter. Dat is een toename van 11,65 km², een areaal van ruim 1.600 voetbalvelden. Het is in werkelijkheid natuurlijk meer. Ten eerste zijn de buitenspiegels in de berekening niet meegenomen en de deuren moeten ook nog open. Auto's nemen altijd meer ruimte in dan ze beslaan en daarom zijn parkeerplaatsen altijd voldoende langer en breder dan de auto, hoewel in afnemende mate.

In landen met stijgende bevolkingsdichtheden en krimpnde publieke ruimte zouden overheden paal en perk moeten stellen. Dat doen ze ook, door binnensteden autovrij te maken en in nieuwbouwwijken de parkeernorm aan te passen, waardoor er minder parkeerplaatsen per woning zijn. Maar er valt niet tegenop te reguleren, en daarom ligt de bal nu bij de fabrikanten. De wildgroei van hun aanbod kent geen grenzen meer. Steeds meer auto's naderen of overschrijden in de breedte de tweemetergrens en de groeiakoorts infecteert alle rangen en standen in de autohiërarchie. De Volvo 960 Station, naar de maatstaven van toen een enorme auto, was in 1995 1 meter 75 breed en 4 meter 81 lang. De nieuwe Ford Puma, bedoeld als kleine hatchback, is vijf centimeter breder en met de buitenspiegels meegerekend achttien. De ES90, de nieuwste grote Volvo, is met uitgeklapte spiegels 2 meter 12 breed en

nrc

ZATERDAG 8 NOVEMBER & ZONDAG 9 NOVEMBER 2025

FOTO GETTY IMAGES/JORG GREUEL

OPINIE
Mobiliteit

parkeercamera's en meesturende veiligheids-assistenten die de auto op de juiste weghelpt moeten houden. Je voelt je in zo'n reus de kapi-tein van een supertanker.

Het is een asociale en onhoudbare ontwikkeling. Auto's, ook de minder grote, moeten krimpen. Gunstige uitzonderingen als de Hyundai Inster laten zien hoe het kan. Hyundai kreeg het voor elkaar een compacte auto te ontwerpen met meer dan genoeg ruimte voor vier volwassenen en bagage. Hij is 1 meter 61 breed en 3 meter 82 lang, zeker twintig centimeter smaller en korter dan de gemiddelde compacte hatchback. Hij komt ver genoeg en laadt snel genoeg op voor een buitenlandse vakantie; het is de eerste kleine stekkerauto waarmee ik naar Zuid-Frankrijk durf. Hij is een hoopgevend succes, dat in hoge mate samenhangt met het bevrijdende gevoel geen sta-in-de-weg meer te zijn en je normaal in het verkeer te kunnen bewegen. Minder is meer.

Toch zijn de dikzakken nog steeds in de meerderheid. En omdat fabrikanten niet van zelf het goede voorbeeld geven moeten overheden druk zetten door grenzen te stellen aan de groei. Door voor de afmetingen van personenauto's een verantwoord maximum op te leggen. Dat auto's hoger zijn dan vroeger is met accupakketten onder de vloer onvermijdelijk, maar aan lengte en breedte is iets te doen. Stel de breedtegrens gerust op 1 meter 85. Anders moeten we straks massaal bredere binnenwegen aanleggen en grotere parkeergarages bouwen. En krimp is geen offer. Kijk hoeveel ruimte die 1,75 meter brede Volvo 960 bood; 1.702 liter bagageruimte met en 491 liter zonder neergeklapte achterbank. Daar kan de nieuwe, veel grotere Volvo ES90 met zijn magere 424 liter niet tegenop. Is het niet cynisch?

Wat hebben ze te zoeken in hun opgeblazen gouden koeien? Dit zijn scheefwoners op wielen.

Een effectieve aanpak is natuurlijk ingewikkeld. Je wilt geen kopers afknippen die grote auto's nodig hebben, terwijl die al zwaarder worden aangeslagen via hogere aanschafsprijzen en belastingen. Je wilt geen Golf-rijder bestraffen voor de groeicurve van zijn auto. Een goed begin zou een actief stimuleringsbeleid voor kleine auto's zijn. Natuurlijk kan dat. De gemiddelde bezetting per auto ligt van land tot land iets of ruim onder de twee personen. In files zie je forensen bijna allemaal alleen in de auto zitten. Dan mag je je terecht afvragen wat ze te zoeken hebben in hun opgeblazen gouden koeien. Dit zijn scheefwoners op wielen.

Japan gaf het goede voorbeeld met de kei cars, een categorie kleine stadsauto's die onder strenge voorwaarden voor maximale afmetingen en cilinderinhoud in aanmerking kwam voor aantrekkelijke fiscale voordelen. Die wetgeving inspireerde Japanse autofabrikanten tot de ontwikkeling van generaties innovatieve mini-auto's met verbazingwekkend veel binnenruimte. Daar grepen ze tenminste tijdig in. Nu het aantal personenauto's in Nederland de grens van tien miljoen voorbij is, mag ook hier de noodklok luiden. De toestand wordt onhoudbaar.

vijf meter lang - en heeft minder bagageruimte dan het Fordje.

Over langere perioden zijn de groeicijfers nog navranter. Een vergelijking tussen langlopende modellen nu en hun voorgangers in 1975 is onthullend. De VW Golf toen: 3 meter 70 bij 1 meter 61. Nu: 4,28 bij 1,79. Porsche 911 toen: 4,29 bij 1,61. Nu: 4,54 bij 1,81. Toyota Corolla toen: 3,99 bij 1,57. Nu: 4,37 bij 1,79. Hoe ironisch: Net nu de auto met elektroaandrijving zijn vervuilersstigma van zich afwerpt, pakt hij zijn asociale stigma terug met zijn brutale annexatie van de openbare ruimte.

Hoe kan dat nou? Een deel van de verklaring is dat auto-ontwerp ook zonder batterijen aan boord steeds meer ruimte opeist. De ruimte die fabrikanten winnen door modellen op te bla-

zen gaat direct weer verloren aan zware, ruimteverslindende veiligheidsvoorzieningen en de toegenomen behoefte aan luxe. Niet alleen airbags en verstevigingsbalken, ook de twintig en meer luidsprekers van premium audiosystemen maken deuren en raamstijlen steeds dikker en zwaarder. Alle merken willen de maximale vijf sterren halen in de Euro NCAP-crash-test, en veel kopers van nieuwe auto's kunnen hun hedonistische behoeften moeilijk onderdrukken. Mensen willen suv's met grote wielen, auto's die indruk maken.

Terwijl obese auto's ook een plaag voor hun bestuurders zijn. Ik ervaar bijna wekelijks hoe je jezelf en anderen voortdurend in de weg zit met die grote krenge. Binnenwegen zijn er niet op gebouwd en aan je garage thuis heb je

steeds minder nu ze er niet of nauwelijks meer in passen, waardoor je veroordeeld bent tot je oprit of de straat - met alle risico's op kostbare confrontaties van trottoirbanden met je onzinnig grote wielen. Uitwijkmanoeuvres van elkaar tegemoetkomende auto's leiden op de te smal geworden wegen van het platteland tot ernstige beschadiging van bermen. De laatste jaren zie ik hoe vaak suv-bestuurders moeite hebben hun grote bakken aan de goede kant te houden. Vooral in bochten enteren ze botweg de verkeerde weghelpt. Omdat ik die auto's ken weet ik de oorzaak: ze missen elk overzicht. Daar zijn meer oorzaken voor dan het wagen-volume. Slecht uitzicht door grote dode hoeken draagt op parkeerterreinen en de openbare weg ook bij aan ontsporend rijgedrag, ondanks

Ben Connelly is een Amerikaanse schrijver.

In een levendige en dynamische samenleving als de westerse, kunnen we juist crises weerstaan en er zelfs sterker uit komen, schrijft *Ben Connelly*.

Juist onze vrije samenleving kan onzekerheid aan

Zowel bij nieuw-rechts als in het kamp van klimaat-links heerst momenteel de opvatting dat juist de kwaliteiten waarop Amerika zich vroeger liet voorstaan, het land in feite verzwakken. Pluralisme, zo hoor je vaak, leidt tot een verdeelde en onbestuurbare samenleving. De regels van de rechtsstaat zitten de overheid in de weg bij de aanpak van grote problemen. En door de wispelturigheid van de kiezer moeten politici vaak alweer weg voordat ze de kans hebben gehad blijven de verandering door te voeren. Sommige populisten voor wie een zwakke staat een groter schrikbeeld is dan een totalitaire staat, zouden de diversiteit van onze samenleving graag vervuilen voor volstrekte eendracht. Onder milieuactivisten neigt men tot de gedachte dat de omvang van de klimaatcrisis geen ruimte meer laat voor de keuzevrijheid van de democratische rechtsstaat.

Maar al deze critici zien kracht voor zwakheid aan. Vooral bij nieuw-rechts zien velen het verschil niet tussen krachtpatserij en echte kracht. Ze denken dat onze vijanden ons voorbij dreigen te streven, dat Rusland en China de toekomst hebben en dat Amerika en het hele Westen onherroepelijk in verval zijn. Maar echte kracht is vaak meer een kwestie van flexibiliteit dan van eenvormigheid. Een open samenleving is meestal buigzamer dan een gesloten samenleving. In een tijd waarin de lokroep van de gesloten samenleving onverbiddeijk aanzwelt, moeten we niet vergeten dat we dit scenario in de loop van de twintigste eeuw al zo vaak hebben zien aflopen met de ondergang van gesloten samenlevingen, of die nu fascistisch of communistisch waren.

Het is goed om in deze tijd voor ogen te houden hoe robuust open samenlevingen in feite zijn, en waarom er zo'n hardnekkige neiging bestaat om hun veerkracht te onderschatten. Homo universalis Nassim Nicholas Taleb, voormalig beurshandelaar en onzekerheidsfilosoof, geeft het voorbeeld van de muis en de olifant. De

olifant is veel en veel groter. Maar als een olifant van tweemaal zijn eigen hoogte valt, breekt hij alle botten in zijn lijf. Een muis kan van tien keer zijn eigen hoogte vallen en daarna doodleuk wegrennen.

Omdat onze soort geëvolueerd is in een omgeving waarin grootte gelijkstond aan kracht, hebben we de neiging een autoritair regime dat zich grootmaakt ook sterk te wanen. We beseffen niet hoe broos de botten van de olifant zijn. Taleb betoogt dat ons gezond verstand (het primitieve deel van onze hersenen) ons vaak in de weg zit in de uiterst complexe omgevingen waarin we nu leven. Dat we behoefte hebben aan een andere manier van denken, die meer uitgaat van overtoligheid, risicospreiding, openheid en misschien nog het voornaamst van al: een diepe laag nederigheid.

En het is inderdaad opvallend dat telkens opnieuw dezelfde denkfout wordt gemaakt. In de twintigste eeuw waren er altijd wel vooraanstaande commentatoren die verkondigden dat de vrije wereld in verval was en autocratie de toekomst had. Zij bleken het telkens bij het verkeerde eind te hebben, en toch blijft die oude voorspelling de kop opsteken.

In de Koude Oorlog dachten veel anti-communisten dat ze een verloren strijd voerden. Op links dachten veel mensen dat de Sovjet-Unie te werk ging met een overtuiging en doelmatigheid die het Westen nooit kon evenaren. In de jaren en twintig en dertig werd zowel het communisme als het fascisme door Amerikaanse journalisten en wetenschappers op gejuich onthaald. Zoals in de befaamde uitspraak van de grote onderzoeks-journalist Lincoln Steffens na zijn bezoek aan de Sovjet-Unie: „Ik ben naar de toekomst geweest, en die werkt.” Hij zei ook dat God „Mussolini uit de rib van Italië geschapen” had. Vooral Mussolini was geliefd bij Amerikaanse intellectuelen, van de rector magnificus van Columbia University tot journalisten als Ida Tarbell en Anne O'Hare McCormick. Zelfs tegenstanders van totalitarisme waren bang dat die staatsvorm toch onvermijdelijk was. Iets van die fascinatie met autocratie

tisch machtsvertoon zie je ook in James Burnhams boek *The Managerial Revolution* (1941), dat in sommige rechtse kringen nu weer populariteit geniet. Burnham dacht dat het kapitalisme zou plaatsmaken voor een nieuwe ‘managersklasse’, die een geleide economie zou opleggen. Elders in zijn werk stelde hij het ‘fanatisme’ van de nazi’s tegenover de veronderstelde ‘apathie’ van Frankrijk en Groot-Brittannië. Uit al zijn werk spreekt de vrees dat vrije samenlevingen te zwak zijn om zich tegen een sluipend despotisme te verzetten.

Maar Burnhams betoog werd eigenlijk al grotendeels ontkracht door de gebeurtenissen in zijn eigen tijd, zoals George Orwell in 1946 opmerkte in zijn essay *Bedenkingen bij James Burnham*. Hij schreef: „Overdreven ontzag voor macht vertroebelt de politieke blik, omdat het bijna onvermijdelijk uitloopt op de overtuiging dat de huidige trends zich onveranderd zullen voortzetten. (...) Dat moet wel tot verkeerde voorspellingen leiden, want zelfs al wordt de richting van de

ontwikkelingen juist ingeschat, het tempo zal verkeerd worden ingeschat. Binnen vijf jaar tijd voorspelde Burnham zowel dat Duitsland door Rusland zou worden bedwongen als het omgekeerde. In beide gevallen volgde hij hetzelfde instinct: het instinct om te buigen voor de overwinnaar van het moment, om de huidige trend als onomkeerbaar te beschouwen.” Wat Orwell bij Burnham constateert, zie je tegenwoordig terug bij schrijvers die betogen dat Amerika is uitgeteld en dat er een vorm van ‘postliberalisme’ nodig is om onze verkalkte cultuur nieuw leven in te blazen. Denkers zoals Burnham zagen de trend van het moment – zwakke democratieën, de schijnbaar niet te stuiten opkomst van totalitaire staten – en gingen ervan uit dat aan die trend nooit meer een einde zou komen.

Tekenen van verdeeldheid en balkanisering (het uiteenvallen van een gebied in kleine natiestaten, red.) in Amerika zijn voor de hedendaagse tegenhangers van Burnham niet moeilijk te vinden. Alleen trappen ze in dezelfde valkuil als hij door

FOTO GETTY IMAGES

er klakkeloos van uit te gaan dat die trends zich in een rechte lijn zullen doorzetten en onze ondergang moeten inluiden.

Maar zo werkt de geschiedenis niet. Crises zijn meestal onvoorzien, evenals de oplossing ervan. In een levendige en dynamische samenleving als de onze, waarin plaats is voor een breed scala aan verschillende instituties, is er ook meer kans dan in een centraal geleide samenleving dat de elementen al voorhanden zijn om een crisis te weerstaan en er zelfs sterker uit te komen.

In zijn boek *Antifragiel: dingen die baat hebben bij wanorde* (2012) probeerde Taleb deze schijnbare paradox te verklaren vanuit het verschil tussen de relatief eenvoudige omgevingen waarin het ‘gezond verstand’ van de mens is ontstaan en de veel complexere omgevingen waarin we tegenwoordig leven: omgevingen waarin de kans op ‘zwarte zwanen’ steeds groter wordt en waarin je systemen nodig hebt die ‘antifragiel’ zijn. Een perfect voor-

beeld van het tekortschieten van gezond-verstandoplossingen is „het stelselmatig voorkomen van bosbranden ‘voor de veiligheid’, wat de grote bosbranden juist veel erger maakt”.

Zo is ons beleid vaak in de greep van een achterhaald soort gezond verstand dat onze samenleving veel kwetsbaarder maakt. We denken dat we de economie beschermen door de staat er meer macht over te geven, maar in feite werpen we zo alleen maar belemmeringen op voor het aanpassen van die economie wanneer interne of externe schokken dat vereisen. We denken dat het onze samenleving sterker maakt om verstrekkende bevoegdheden bij één instantie te concentreren – terwijl je dat in een hypercomplexe omgeving nu juist niet moet doen. We hopen dat we de uitdagingen van de komende eeuw het hoofd kunnen bieden door ons overheidsapparaat uit te breiden. Maar hoe meer we onze economie in banen willen leiden, vooral van bovenaf, hoe meer we die economie juist verzwaken en voor mislukking rijp maken. Taleb

Hoe nieuwer een technologie is, hoe sneller die achterhaald zal raken

gaf in 2007 een eerste schets van zijn denkbeelden in het boek *De zwarte zwaan*, dat achteraf een van de beste verklaringen lijkt te bieden voor de financiële crisis die een jaar later uitbrak: hij wees op de beperkingen van het ‘optimaliseringsdenken’ en de onvermijdelijkheid van allesbepalende ‘zwarte zwaan’-gebeurtenissen.

De remedie is volgens Taleb om af te stappen van ons gezond verstand-denken en de primitieve behoefte alles in de hand te houden, en om te leren enige mate van willekeur en onvoorspelbaarheid te accepteren. De vrije markt, tegenpool van een geleide economie, is niet alleen beter toegankelijk en flexibeler en daardoor beter in staat om schokken op te vangen, maar vermijdt ook de versterkende effecten die in strak gereguleerde markten schering en inslag zijn en die een kleine crisis kunnen aanwakkeren tot een systeemcrisis. Redundantie, de spreiding van macht en de vrijheid om te innoveren zijn eigenschappen die een samenleving bestand maken tegen schokken waar een geharnast en met dwang geleid systeem aan ten onder gaat. Je ziet ook iets van die dynamiek in de onvrede over de Amerikaanse grondwet die momenteel om zich heen grijpt. Die grondwet heeft inderdaad veel weg van een niet helemaal geoptimaliseerd managementsysteem. Zowel linkse als rechtse denkers betogen dat hij niet berekend is op de uitdagingen van de eenentwintigste eeuw. Maar met behulp van Talebs inzichten kunnen we constateren dat dit een misvatting is die de essentiële kracht van die grondwet onderschat. Onze grondwet tuigt een federaal stelsel op met overlappende bevoegdheden, met als hoogste macht een landsregering die bevoegdheden moet delen met *afzonderlijke* regeringen van deelstaten die voor hun mandaat niet van die landsregering afhankelijk zijn. Het is juist deze decentrale machtsverdeling (die lijkt op de federale structuur van de Zwitserse kantons, zoal Taleb schrijft) die de Amerikaanse samenleving behoedt voor de snelle regimewisselingen die we tegenwoordig op verscheidene plaatsen in de wereld zien. Of zoals James Madison in het tiende essay van de *Federalist Papers* schreef: „onbehoorlijke of kwaadwillende plannen zullen niet zo snel het hele staatsbestel van de Unie in hun greep krijgen, hooguit één afzonderlijk onderdeel daarvan; net zoals een ziekte eerder een specifiek district zal treffen dan een hele staat”.

De grondleggers van de Verenigde Staten kenden het werk van zowel de klassieke als de verlichtingsfilosofen. Maar ze hadden zich ook verdiept in de geschiedenis van republikeinse regeringsvormen en de oorzaken waardoor die waren mislukt, om te weten hoe ze zo'n mislukking konden voorkomen. Het resulteerde in de oudste grondwet ter wereld die nog steeds van kracht is. Taleb wijst op het ‘Lindy-effect’: hoe langer een technologie bestaat, hoe meer kans die maakt om ook in de toekomst overeind te blijven, en hoe nieuwer een technologie is, hoe sneller die achterhaald zal raken. Dat onze grondwet het zo lang heeft uit-

gehouden, zegt iets over de duurzaamheid ervan. Maar die duurzaamheid is meer dan toeval. Door zijn opzet is deze grondwet robuuster en beter bestand tegen schokken dan de meeste andere grondwetten. Het is een schoolvoorbeeld van een antifragiel systeem, een structuur met ingebakken redundancies en schijnbare ondoelmatigheden. En juist de kenmerken die vaak tot onvrede leiden en niet helemaal ‘geoptimaliseerd’ zijn, maken deze grondwet zo schokbestendig.

Dat de macht gedecentraliseerd is bijvoorbeeld. En dat verandering langzaam gaat. En dat er vaak verkiezingen zijn, zodat coalities zelden lang genoeg aan de macht zijn om het land volledig hun wil op te leggen, tenzij zo'n regering werkelijk vertolkt wat een stabiele meerderheid van de bevolking in een meerderheid van de staten wil. Een autocratische leider kan simpelweg per decreet afkondigen welke richting een land moet inslaan, maar in een samenleving als de onze moet zo'n besluit door een duurzame meerderheid worden gedragen. Als onze maatschappij een nieuwe richting inslaat, moet dat dus wel een diepere en bredere (en daardoor reëlere) ontwikkeling zijn dan in een van bovenaf geleide samenleving waarin kortstondig spierballenvertoon de plaats inneemt van daadwerkelijke verandering in de samenleving zelf.

Aan die schokbestendigheid van onze grondwet kunnen we een voorbeeld nemen bij de uitdagingen die ons in de komende decennia wachten. Omdat de toekomst niet te voorspellen valt, zo stelt Taleb, kunnen we ons niet op schokken voorbereiden. Het beste wat we daarom kunnen doen, is ervoor zorgen dat onze systemen redundant en buigzaam genoeg zijn om schokken te kunnen opvangen.

De critici van de vrije samenleving hebben gelijk als ze zeggen dat zo'n samenleving alle kanten tegelijk op wordt getrokken door vakbonden, het bedrijfsleven, de kerken, maatschappelijke organisaties, universiteiten, non-profitorganisaties en duizenden andere instellingen. Ze hebben gelijk als ze zeggen dat autocratische samenlevingen een vorm van eendracht aan de dag leggen waaraan het ons ontbreekt, of ze nu doelen op het Rusland van Poetin of het Italië van Mussolini.

Maar ze zitten eraast als ze denken dat verscheidenheid de vrije samenleving zwakker maakt, of dat eenvormigheid een gesloten samenleving sterker maakt. Het zijn juist de vrije samenlevingen die beter zijn toegerust om in een onzekere toekomst te overleven en zelfs te gedijen, en de gesloten samenlevingen die hun zwakte verhullen. Dat wil niet zeggen dat vrije samenlevingen altijd van gesloten samenlevingen zullen winnen, of dat de historische ontwikkeling altijd in de richting van meer vrijheid gaat. Mensen zullen waarschijnlijk dezelfde fouten blijven maken die we in de loop van de geschiedenis altijd hebben gemaakt. Maar aan iedereen die in naam van de kracht nu onze vrijheid wil afdanken: laat je niet verblinden door de illusie van macht.

Dit artikel verscheen eerder in het online tijdschrift Persuasion en is in samenwerking met 360 magazine vertaald door Frank Lekens.

OPINIE
Democratie

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

Waarom heeft Wilders’ achterban het alleenrecht op vervreemding in eigen

I k herken mijn eigen land niet meer. Dit jaar durfde ik het niet langer aan om nog eieren te kopen bij de woonboot waar ik graag langsfietsde. Er hingen daar allerlei vlaggen in het raam – de Nederlandse driekleur, maar ook die van de Groningse Bodembeweging. Die laatste viel me altijd op omdat hij nou net in het raam hangt van de zeldzame Groningers die niet op de Groningse bodem wonen, maar op het water. Volgens het RIVM werd het te gevaarlijk om hobbykipeieren te eten. Haal ze liever in de supermarkt. Maar ik herken de supermarkt ook niet meer. Bij de zelfscankassa zie ik mezelf op een scherm afrekenen via de camera boven me. Zo kijk ik vanuit een derdepersoonsperspectief naar mezelf. Heel vervreemdend. Ik herken wel meer niet. Ik kijk naar de Waddenzee en denk aan de plasticorkorrels van een containerramp, aan hoe we het estuarium door zeespiegelstijging verliezen. Duinen en heidegebieden groeien dicht van neerslaande stikstof. Halve dorpen worden in Groningen opnieuw gebouwd en de stad verdwijnt achter een dik gordijn van kleurloze distributiecentra. ‘Nederlander herkent Nederland niet meer’, zo stel ik me de kop boven mijn vox pop voor. „Alles wordt parkeerter-

rein”, zegt de 32-jarige man. Wat valt hier nog precies te herkennen? Bij de stoplichten sta ik ingepakt tussen SUV’s met motorkappen hoger dan een peuter. Ik zag twee grijze besjes boven het verkeer uittorenen in een glimmende goud-roze BMW of Audi, of misschien was het een Mercedes. Wat doen jullie toch, dacht ik, vroeger reden jullie in koekeblakjes. Bij de Syrische supermarkt annex pakketpunt om de hoek voel ik me dan weer thuis. Die staat eenzaam tegenover een Subway, Domino’s en New York Pizza en doet denken aan mijn pake en beppe. Hun kapperszaak was tegelijkertijd ophaalpunt van de rijdende wasserette. Verder ben ik verdoemd. De bekendste politicus van het onverminderd grote extreemrechtse blok is een clowneske man met gebleekt haar, in een anders zo herkenbaar pak. Ik geloof niet dat toen Nederland nog Nederland was, mensen er zo bij liepen. Demonstranten gooiden stenen door de ruiten van een partijkantoor en probeerden een in brand gestoken container naar binnen te rijden. Sommigen zwaaiden met de prinsenvlag, anderen brachten de hitlergroet. Langs de brede, trage A7 hangen weilanden vol omgekeerde vlaggen. Debatten over wonen gingen over migratie, debatten over economie ook.

Daarna was er, natuurlijk, tijd om over migratie te discussiëren. Met gelijke delen verveling en verschrikking luis-terde ik op SBS6 naar een sleets gewor-den opsomming over boerka’s, hijabs en islamitische slagerijen. ‘Mensen voelen zich vreemden in hun eigen land’, snauwde Wilders. Maar sinds wanneer heeft zijn achterban het alleenrecht op vervreemding? De rest herkent het ook niet meer. Ikzelf ben voor het middageten gemiddeld al driemaal goed vervreemd, soms zelfs van mezelf. Er zitten mogelijk micro-plastics in mijn brein, lees ik dan. Vervreemding hoort bij een maatschappij van vrijhandel, industriële agricultuur, ecologische ontwrichting en technologische nieuwigheidjes. Het is een realiteit zo dagelijks als een schone onderbroek. Ik wil niet zeggen dat iedereen het evenveel ervaart of dat we het altijd moeten accepteren. Wel dat Nederland, ook als Wilders zijn zin krijgt en de dönerzaak uit het straatbeeld verdwijnt, volstrekt onherkenbaar blijft. Deels is daar niets aan te doen. Voor de rest komt het door oorzaken waar het deze verkiezingen opnieuw te weinig over ging. **Tjesse Riemersma** Groningen

Deze brief verscheen ook op de website www.noorderbreedte.nl

Lezers reageren op NRC Weekend van vorige week. Ook reageren? Mail naar opinie@nrc.nl

MANCHESTER Gentrificatie

Afgelopen weekend verscheen in *NRC* (01/11) een lofrede op Manchester, de stad waar ik de afgelopen vier jaar studeerde. Ik kan mij in grote lijnen goed vinden in het geschetste sfeerbeeld van Manchester en zijn inwoners. Wel wil ik een kanttekening plaatsen bij de gentrificatie van New Islington en Ancoats. Dit is een minder sympathieke trend dan het op het eerste oog lijkt, omdat die gedreven wordt door grootschalige investeringen uit de Verenigde Arabische Emiraten. Sjeik Mansour, vicepresident van de Emiraten en eigenaar van de voetbalclub Manchester City, kon voor een appel en een ei grote stukken publieke grond in deze wijken opkopen. Inmiddels verrijzen hier in hoog tempo luxeflats. Over deze pijnlijke ontwikkeling schreven *The Guardian* (‘How a great English city sold itself to Abu Dhabi’s elite - and not even for a good price’, 21 juli 2022) en de *BBC* (‘Manchester City Council sold public land too cheaply, report claims’, 25 juli 2022).

Volgens *The Guardian* speelde toenmalig ‘leader’ Richard Leese, een van de geïnterviewden in het *NRC*-artikel, daarbij een twijfelachtige rol.

De verkoop van voormalige arbeiderswijken aan de elite van een autocratische staat die geregeld in opspraak raakt vanwege mensenrechtenschendingen, staat haaks op het progressieve, gemeenschapsgerichte idealisme dat de Mancunians zo kenmerkt. Dat wringt, en verdient meer aandacht.

Niels Weijenberg Den Haag

KINDEROPVANG

Toetsingsinkomen

Het voornaamste probleem dat het huidige plan voor kinderopvang (1/11) moet oplossen, is de kans dat ouders toeslag moeten terugbetalen en sommigen daardoor in de problemen komen. Juist daar zie ik een echt veel simpeler oplossing voor. Voor elke toeslag (kinder-, huur- en zorgtoeslag) geldt voortaan een ‘toetsingsinkomen’ dat vaststaat bij de aanvraag. Voor wie in 2025 toeslag aanvraagt en geen IB-aangifte doet, geldt het belastbare loon over 2024. En voor wie wel IB-aangifte moet of wil doen,

255

brieven

geplaatst 26

+

68

artikelen

geplaatst 15

=

323

inzendingen

geplaatst 41

geldt tot 1 juli 2025 het belastbaar inkomen over 2023 en in de tweede helft dat van 2024. Bij hen vervalt de mogelijkheid om uitstel van aangifte te vragen en de Belastingdienst moet hun aanslagen met voorrang en meteen definitief vaststellen voor 1 juli. Met een stijgend inkomen krijgt men wat te veel maar eenvoudig in uitvoering mag wat kosten. Bij een dalend inkomen lijkt een nabetalingsverzoek gerechtvaardigd. Het kan wél!

L.J. Lekkerkerk Nijmegen

IKJE

Standje nodig

Ikjes op de achterpagina zijn vaak leuk. Soms zijn ze ook gekunsteld en pseudo-leuk. Maar, het Ikje van 1 november slaat de plank echt mis. De schrijver vindt de talenknobbel van zoonlief erg grappig als die in Barcelona zegt: „Je kan gewoon alles tegen ze zeggen en ze hebben niks door! Kijk maar.” Hij knikt naar de man die schuin tegenover hem op het bankje zit en zegt: „Loser!” Kan iemand me even helpen? Waarom denk ik dat het hier om een verwende puber gaat, die geen platform, maar een standje nodig heeft?

Frank Teeuwisse Sittard

SCHOONHEID

Gewoon ‘leuk’ gezicht

Dank voor het interview met Giseline Kuipers over schoonheid in het Magazine (01/11). Het stelt gerust, het schenkt berusting, het geeft troost, en het

Waarom denk ik dat het hier om een verwende puber gaat?

Frank Teeuwisse Sittard

opent nieuwe vensters. En: het scheelt bakken met geld. Ik hoop dat alle ouders dit artikel aan hun kinderen laten lezen. Heel graag zou ik wat willen delen naar aanleiding van de openingszinnen: ‘Om maar meteen een misverstand uit de wereld te helpen: dat hoe mooier je bent, hoe meer voordeel je hebt’. „Het is aantoonbaar niet waar”, zegt Kuipers, hoogleraar cultuursociologie, die al jaren onderzoek doet naar schoonheid. Op een ouderavond – ik ben ruim dertig jaar werkzaam geweest in het voortgezet onderwijs – reageerde de moeder van een leerling eens op een opmerking dat ik nog nooit zo’n mooi meisje in de klas had gehad, met: vergist u zich niet, dat is eerder een nadeel dan een voordeel. Iedere klojo die haar tegenkomt, wil haar hebben en je moet van goeden huize zijn om als jong meisje voldoende mensenkennis te hebben om op tijd de leukerds van de charmante ‘eikels’ te onderscheiden. Een mens wordt veel gelukkiger met een gewoon leuk, prettig of vriendelijk gezicht. **Dorothee Oorthuys** Amsterdam

De tijd van AI afkeuren en verbieden is voorbij

Vorige week waarschuwde Felienne Hermans in *NRC* (01/11) terecht voor de risico’s van AI-chatbots bij jongeren. Wie kinderen opvoedt, weet hoe verleidelijk het is om een veilige bubbel te creëren, en hoe onmogelijk dat in de digitale wereld is. AI dringt zich op: nieuwsgierig, geduldig, altijd beschikbaar. De morele paniek die dat oproept is begrijpelijk, maar niet vruchtbaar. Het stadium van afkeuren en verbieden zijn we voorbij; we moeten digitale levenskunst gaan beoefenen. De trend om *companion bots* voor jongeren te verbieden is ingezet. Zo kondigde Character.ai aan dat zijn chatbots binnenkort niet meer met minderjarigen mogen praten. Ook OpenAI en Meta voeren extra drempels in voor jongeren. Maar het echte probleem is niet dat kinderen AI gebruiken, maar dat volwassenen te bang zijn om hun eigen afhankelijkheid onder ogen te zien. Wie zijn kind verbiedt met een bot te praten, maar zelf zijn huwelijks crisis googelt bij ChatGPT, geeft geen voorbeeld, maar een excuus. We moeten lastige, maar cruciale vragen beantwoorden. Stel: een 15-jarige heeft ruzie met een vriend en grijpt naar een AI. De bot zegt precies wat hij wil horen. De tiener voelt zich gezien, maar leert niets over vergeving of nuance. Hoe ga je dan het gesprek aan? Waarschijnlijk niet door het te verbieden, belachelijk te maken, en in een taboesfeer te stoppen. Kun je benoemen welke waarden er in het geding zijn? Waarom is een mens-tot-mensrelatie dan belangrijker? En waarom voelt een AI-gesprek soms veiliger dan een gesprek met een vriend, collega of partner? Zulke vragen vereisen openheid, en het liefst doorleefde ervaring, en actieve vorming. Om ruimte te maken voor digitale levenskunst moeten we afrekenen met twee denkfouten: de overschatting van

de mens en de onderschatting van technologie bij zingevings- en humaniseringsvragen. We blijven bijvoorbeeld doen alsof de mens een autonoom wezen is dat zich idealiter zonder technologie tot de wereld verhoudt. Maar wie klaagt over AI die liefde bemiddelt, vergeet dat zijn Tinder-match al door een algoritme is gefilterd. En wie AI een ‘onmenselijke’ gesprekspartner noemt, vergeet dat zijn therapeutische doorbraak begon met een Google-zoekopdracht. We onderschatten technologie omdat we haar niet als mens- en realiteitsvormend herkennen. Zonder technologie geen cultuur, geen politiek, en geen liefde zelfs, want al die domeinen worden bemiddeld door constructies, symbolen en apparaten. We zijn door en door technologische wezens. Dat maakt technologie niet onschuldig, maar juist des te belangrijker om er goed mee om te gaan. Digitale levenskunst is geen romantisch omarmen van technologie en evenmin een oorlog tegen schermen. Het is een oefening in aandacht: leren zien wat technologie met je doet en wat jij met technologie doet. En elke keer dat je begrip groter wordt, verander je zelf mee: wie technologie leert begrijpen, wordt er ook door gevormd. Verboden en regulering kunnen helpen, maar leiden ook snel tot een passieve houding aan de zijlijn, terwijl de door-dringing van AI juist actieve vorming vraagt. Met social media en de smartphone kwam die actieve verhouding te laat; eerst werd het verketterd, toen stil-zwijgend ingebed, daarna werd er achteraf geklaagd over bijwerkingen. Laten we het deze keer beter doen: eerlijk zijn over aantrekkingskracht en gebruik, duidelijk zijn over grenzen, expliciet zijn over keuzes.

Thijs Pepping Doorn

NIUWSBRIEF

Kantelpunten

Hoe moeten we ons verhouden tot de verschuivingen in geopolitiek, AI, ecologie, democratie? *Kantelpunten* is een opinie-nieuwsbrief vol met het beste van wat we zelf binnen krijgen en de mooiste parels uit de wereldpers, gericht op de grote kantelpunten van deze tijd. De beste denkers en ideeën, elke zondag. Een blik voorbij de korte termijn, met behulp van de ideeën en initiatieven van jullie, onze lezers. Abonneer je nu gratis op www.nrc.nl/nieuwsbrieven/kantelpunten/.

CORRECTIES/AANVULLINGEN

Vliegend politiehokje

In het artikel over de Audi A2, *Madurodam van buiten, ruimteschip van binnen* (Weekend, 1/11, p. 26-27) stond een vliegende rode telefooncel uit de serie *Dr Who* vermeld; dit moest een vliegend blauw politiehokje zijn. Daarnaast was het woord ‘weinig’ weggevallen in een zin waarin staat dat Audi A2 830 kilo woog, weinig voor een dieselauto.

Spitsbergen

In *Europees Hof: alle uitstoot moet meetellen bij de winning olie en gas* (Economie, 29/10, p. 25) stond in het fotobijchrift dat hierop de Noordpool te zien was. Dat klopt niet, de foto is van het Noorse eiland Spitsbergen.

Wij feliciteren

**ALICIA FRAMIS
EN ALEX**

met hun éénjarig huwelijksjubileum!

Meer weten over dit huwelijk tussen kunstenaar en AI-hologram dat vorig jaar werd voltrokken in het Depot van Museum Boijmans Van Beuningen?

**museum van
boijmans beuningen**

Rabobank

& VERDER

2/3

Sterrenkunde

Ook tijdens de oorlog met Rusland gaat de Oekraïense wetenschap door

11

Karel Knip

Regendruppels doen hun voordeel met herfstafval. Zo kunnen ze bellen maken

12/13

Biografie

Nobelprijswinnaar Pieter Zeeman werd op zijn 17de al professor genoemd

Kapitalisme als leerproces

Ooit was de Hanze een gevreesd verband van Noord-Europese handelssteden. Maar het was ook een ongrijpbare organisatie.

4/7

Ook in oorlogstijd blijven Oekraïense sterrenkundigen omhoogkijken

ASTRONOMIE

Jonge onderzoekers dienen aan het front, observatoria zijn beschadigd en de stroomvoorziening wankelt, maar voor Oekraïense sterrenkundigen geldt: „*The science must go on.*”

Door **Lucas Ellerbroek**

De beschadigde radiotelescoop UTR-2 gezien door het gebroken glas van een gebouw op het terrein. FOTO GETTY IMAGES

Het onderzoek naar exokometen vordert maar mondjesmaat”, zegt Daria Dobrycheva, astrofysicus aan het observatorium van Kyiv. „Onze promovendus, de drijvende kracht achter het project, ging op de eerste dag van de oorlog naar het front.” Exokometen – verre kometen die rond andere sterren dan de zon draaien – bieden een blik op hoe planetensystemen ontstaan. Ze zijn nog moeilijker te vinden dan exoplaneten: hun staart vervormt het sterlicht subtiel. Dobrycheva’s team probeert die sporen te herkennen in gegevens van de Amerikaanse ruimtetelescoop TESS.

Maar sinds de oorlog blijven veel kometen onontdekt. De promovendus in kwestie, een uitzonderlijk getalenteerde jonge onderzoeker, was de hoofdprogrammeur van het project. „Zelfs vanaf het front hielp hij ons de code te debuggen”, zegt Dobrycheva. „Voor de invasie bereidde hij de verdediging van zijn proefschrift voor – nu verdedigt hij ons land.”

Oekraïne heeft een lange traditie in sterrenkunde en ruimtevaarttechniek. Het land leverde generaties instrumentenbouwers en theoretici en speelde een pioniersrol in de (laagfrequente) radiosterrenkunde. Observa-

toria in Kyiv, Charkiv, Lviv en Odesa waren al in de Sovjettijd toonaangevend, met eigen telescopen en opleidingen.

Strategie voor de toekomst

De oorlog liet diepe sporen na in die instellingen. Enkele observatoria liggen in door Rusland bezet gebied, andere werden getroffen door beschietingen. Tientallen onderzoekers verlieten hun instituut – sommigen gingen naar het front, anderen vonden elders in Europa een veilig heenkomen. Toch gaat het werk door: soms letterlijk ondergronds, soms met noodaggregaten of met hulp van de internationale sterrenkundige gemeenschap.

In juni kwamen ruim twintig vertegenwoordigers van Oekraïense sterrenkundige instituten bijeen in Leiden. Daar, ver van de frontlinie, werkten zij aan een strategie voor de toekomst van hun vakgebied – niet alleen ná de oorlog, maar ook tijdens. De bijeenkomst was een initiatief van sterrenkundigen Pedro Russo, leider van de groep Astronomy & Society, en Kateryna Frantseva, coördinator van het Europese Regional Office of Astronomy for Development. Frantseva deed haar promotieonderzoek in Nederland en is inmiddels de verbinder tussen haar landgenoten en de Europese sterrenkundigen. „Ik wil iets nut-

tigs doen voor mijn land”, zegt ze, „en realiseerde me dat ik op deze manier het meest waardevol kan zijn.”

Een recent artikel in *Nature Astronomy*, met als hoofdauteur wetenschapsjournalist en onderzoeker Danilo Albergaria, schetst de staat van de Oekraïense sterrenkunde tijdens de oorlog. Het inventariseert niet alleen de schade – van geplunderde laboratoria tot verloren onderzoeksdata – maar toont ook hoe veerkrachtig Oekraïense sterrenkundigen doorgaan. Ondanks dat het aantal jonge onderzoekers sinds 2020 met ruim 40 procent daalde, kregen internationale samenwerkingen juist nieuw leven ingeblazen. En tijdens het schrijfproces kwamen er voortdurend updates uit Oekraïne: „Gebruik een andere foto, die antenne is alweer gerepareerd.”

Een van de coauteurs is Vyacheslav Zakharenko, directeur van het Instituut voor Radiosterrenkunde in Charkiv, in een van de zwaarst getroffen gebieden. Hij vertelt hoe zijn team werkt aan het herstel van instrumenten. De beroemde radiotelescoop UTR-2, een van de oudste en grootste ter wereld, raakte zwaar beschadigd, maar andere faciliteiten functioneren deels weer. „Onze radiotelescopen zijn nationaal erfgoed”, zegt hij. „Eigenlijk zelfs Europees erfgoed.” Dankzij donaties zijn er nu wat meer middelen voor

De tijdens de oorlog zwaar beschadigde **UTR-2** (Ukrainian T-shaped Radio Telescope, second modification). De radiotelescoop, een van de grootste ter wereld, staat in de regio Charkiv, niet ver van de grens met Rusland. FOTO GETTY IMAGES

Herstelwerk aan de antennes van radiotelescoop **GURT** (Giant Ukrainian Radio Telescope) in Charkiv, die beschadigd waren door beschietingen. FOTO VYACHESLAV ZAKHARENKO

In de collegezaal onder de **universiteit van Kyiv** beschermen zandzakken het trapgat tegen vallend glas van een enorme lamp die een verdieping hoger hangt. In de zaal volgen studenten hun colleges sterrenkunde. FOTO KATERYNA FRANTSEVA

„Mijn man en ik hebben geaccepteerd dat vandaag of morgen één van ons, of iemand die we liefhebben, kan sterven

Daria Dobrycheva
astrofysicus

reparaties, maar het ontbreekt aan menskracht. Veel collega’s zijn vertrokken, waardoor teams moeilijk opnieuw zijn te vormen. Toch gaan ze door, zegt hij schouderophallend: met onderzoek én met herstel. „We hebben maar één leven.”

„Telescopen zijn te repareren”, zegt Iryna Vavilova, hoofd van de afdeling extragalactische astronomie in Kyiv en lid van de Nationale Academie van Wetenschappen. „Mensen en samenwerkingsverbanden zijn kwetsbaarder.” Volgens haar past de Oekraïense wetenschap zich aan aan de realiteit. Ze ziet een verschuiving van grote, dure instrumentatie naar kleinere, flexibele projecten – soms met civiele of militaire raakvlakken. Veel jonge onderzoekers slaan nieuwe wegen in: naar datawetenschap, IT of droneonderzoek.

„Niemand had vier jaar geleden verwacht dat drones zo’n belangrijk onderzoeksveld zouden worden. Hopelijk krijgen ze ook vreedzame toepassingen.” Tegelijk probeert Vavilova de banden met Europese instituten te versterken, onder meer via de observatoria op de Canarische Eilanden en het Lofar-netwerk van radiosterrenkunde-instituut Astron. „Zoals Freddie Mercury zong: *the show must go on*. Voor ons is het: *the science must go on.*”

Dobrycheva toont dezelfde vastberaden-

heid. Tijdens het videogesprek klinkt plots het luchtalarm in Kyiv. Ze werpt laconiek een blik op haar telefoon: de app toont geen directe dreiging. „Als we bij elk luchtalarm gaan schuilen in een metrostation of ondergrondse parkeergarage, stopt het leven”, zegt ze. „Mijn man en ik hebben geaccepteerd dat vandaag of morgen één van ons, of iemand die we liefhebben, kan sterven – maar we moeten doorgaan, hoe moeilijk dat ook is. Zolang het om mijzelf gaat, kan ik dat dragen, maar als ik kinderen had, weet ik niet of ik dat ook zou doen. Misschien zou ik dan toch naar de schuilkelder gaan.”

Frantseva herkent dat mengsel van veerkracht en fatalisme. „Men is voorzichtig met verre toekomstplannen”, zegt ze. Oekraïners denken in dagen, soms weken – hoe vandaag te overleven, wat morgen te doen. Toch hoopt ze dat er over vijf jaar een hechtere Oekraïense sterrenkunde bestaat, met sterkere banden met Europa en een jonge generatie die blijft: met eerlijke salarissen, moderne faciliteiten en internationale samenwerking.

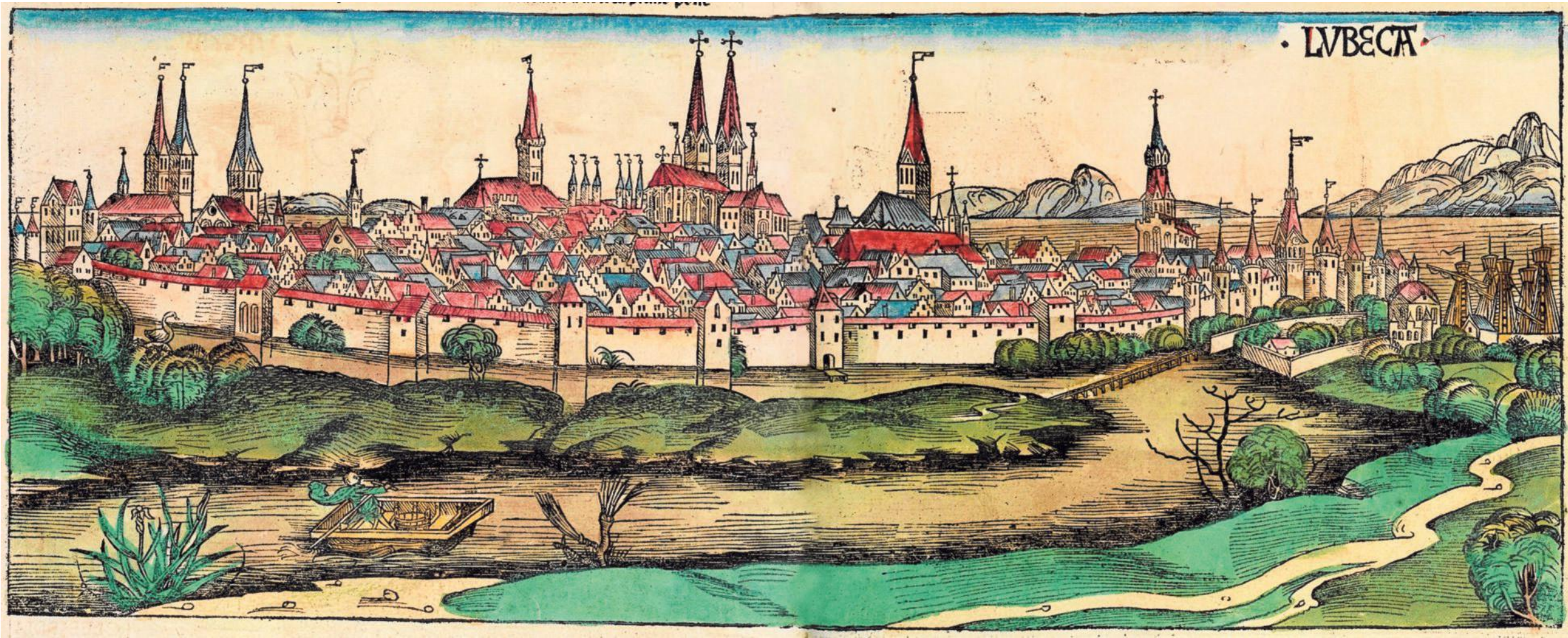
En zelfs in oorlogstijd, zegt ze, behoudt sterrenkunde haar betekenis. „Sterrenkunde herinnert ons aan de grote vragen – waar we vandaan komen, waarom we hier zijn, wat ons omringt. Mensen zullen altijd naar de hemel blijven kijken en zich verwonderen.”

GESCHIEDENIS

Uit hebzuchtige handel groeide een succesvolle cultuur

De Zweedse historicus t scheef een uniek boek over de Hanze, een Noord-Europees handelsverbond uit de Middeleeuwen. „Ineens bleek de kathedraal van Visby de wieg van het Noord-Europese kapitalisme te bezitten.”

Door **Hendrik Spiering**

Gezicht op Lübeck, uit de Weltchronik van Hartmann Schedel (1493). FOTO UIT BESPROKEN BOEK

Bijzonder efficiënt verloopt het gesprek over de middeleeuwse Hanze met de Zweedse historicus Dick Harrison (59). In minder dan een uur zijn alle mogelijke vragen helder afgehandeld. En één vraag werd acceptabel afgewimpeld met een ‘interessant, maar daar heb ik nog nooit over nagedacht’. Die onbeantwoorde vraag ging over de mogelijkheid dat de huidige *high-trust societies* in Noordwest-Europa (van Finland tot Nederland) misschien hun hoge onderlinge vertrouwen te danken hadden aan de informele samenwerkingstechnieken waarin het middeleeuwse Hanze-verbond uitblonk.

De Hanze is tegenwoordig vooral bekend van toeristische wervingscampagnes voor oude pittoreske Hanzesteden (zoals in Nederland Kampen en Zutphen). Maar ooit was het een gevreesde handelsfederatie van steden, die zo tussen 1350 en 1600 een stevig stempel drukte op Noord-Europa, van Riga tot Londen, van Bergen (Noorwegen) tot Keulen.

Harrison is hoogleraar geschiedenis in het Zweedse Lund en hij schreef al vele boeken, over de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), een geschiedenis van de slavernij, de Zwarte Dood, heksenvervolgingen, Karel de Grote enzovoorts. Toch was de Hanze zijn moeilijkste boek, bekend Harrison tijdens het gesprek in een Amsterdams hotel. „Vooral om praktische redenen. Dat boek over heksenrij was bijvoorbeeld relatief makkelijk, want over dat onderwerp zijn al veel belangrijke overzichtswerken geschreven. Maar als je literatuur over de Hanze gaat zoeken,

vind je vooral lokale studies. Vrijwel alle Hanze-historici zijn lokale patriotten. Ga naar Lübeck, de belangrijkste stad van de Hanze, en je vindt er heel veel boeken over de Hanze, maar ze gaan alleen maar over Lübeck. En Hamburg? Kalmar? Hetzelfde, alleen lokale studies. Het was nogal een werk om het geheel in beeld te krijgen.”

Typisch Hanze toch, al die lokale tradities?
Harrison: „Nou, ik beseftte óók dat wanneer een Hanze-koopman of een complete handelsgemeenschap zich vestigde in een lokale samenleving er ook iets cultureels gebeurde. Die kooplui namen behalve hun handeltje ook een manier van eten mee, een techniek om bakstenen kerken te bouwen, scheepswerven, manieren om elkaar te groeten en om gilden te stichten, een hele beschaving eigenlijk.

„Mijn boek gaat dus niet alleen over Duitse kooplui die rijk wilden worden, maar ook over hoe de Noord-Europese beschaving ontstond. Als ik de middeleeuwse Stora Kopparberg-kerk in Midden-Zweden ga bekijken, dan zie ik een gebouw dat even goed in Rostock of Riga had kunnen staan. En dan beseft je dat het gaat om een beschaving die begon met de hebzucht van handelaren, maar die opbloede tot een hele cultuur. En ineens werd mijn boek veel belangrijker maar ook veel ingewikkelder.”

In essentie was de Hanze een middeleeuws samenwerkingsverband van vooral Duitse handelaren, met steun van hun steden, dat tot in de zeventiende eeuw functioneerde. De centrale stad was Lübeck, de Duitse stad aan de Oostzee. De stad was draaipunt van de handel tus-

sen Oost-Europa en West-Europa: graan, leer, bont, honing en barnsteen naar het westen, en zout, aardewerk en kleding naar het oosten. De samenwerking begon in de twaalfde eeuw en de Hanze was op zijn hoogtepunt tussen 1350 en 1550. Nog altijd hebben Hamburg en Bremen een autonome status in de Bondsrepubliek.

De middeleeuwse organisatie had iets ongrijpbaars. Er was geen spoor van centrale sturing, maar de Hanze was wel in staat om oorlogen te voeren en jarenlange handelsblokkades op te leggen. Tussen 1358 en 1360 werd bijvoorbeeld héél Vlaanderen geboycot, waarna het graafschap niet anders kon dan alle handelsprivileges van de Hanze herstellen. Ook kregen koningen en andere machthebbers berucht slimme Hanze-advocaten en -juristen op hun dak gestuurd, die keihard onderhandelden over en uitvoerrechten en monopolies. In 1366 werd de oorlog verklaard aan Denemarken, en ook gewonnen. In Londen, Brugge, Novgorod (Rusland) en Bergen waren handelsposten gevestigd. „De Hanze lijkt wel een krokodil”, verzuchten de Engelsen in de vijftiende eeuw, „je ziet alleen de kop, het lichaam blijft onzichtbaar.”

Nog altijd wordt door historici getwist over welke steden nu precies wanneer lid waren. Achter in Harrison's boek staat een lijst van ruim 120 steden: de Wendische steden (onder leiding van Lübeck), de Saksische steden (onder leiding van Maagdenburg en Braunschweig), de Westfaalse en Rijnsteden (onder leiding van Keulen en Dortmund), en ook Zweedse, Pruisische, Brandenburgse, Lijflandse, Pommerse én Nederlandse steden (vooral aan de IJssel).

FOTO OLIVIER MIDDENDORP

”Dit netwerk besliste zelfs over oorlog en vrede

De kist uit de kathedraal van Visby. FOTO ZWEDSE KERK

Portret van de Duisburgse koopman **Dirck Tybis**, door Hans Holbein de Jonge. FOTO UIT BESPROKEN BOEK

Portret van de koopman **Georg Gisz** uit Gdansk, door Hans Holbein de Jonge. FOTO UIT BESPROKEN BOEK

oorlog en vrede, met een eigen oorlogsvloot. Het ging natuurlijk niet vanzelf. Het leerproces duurde ongeveer honderd jaar. Het begon in de twaalfde eeuw toen Duitse handelaren met Rusland probeerden te gaan handelen in huiden en graan. Bulkproducten waarvoor in het westen een groeiende markt was. Maar ze hadden niet eens eigen boten, ze wisten niks van zeevaart.

„Ze gingen eerst samenwerken met de Gotlanders, die hadden wel schepen. Op het zegel van de stad Lübeck, uit de twaalfde eeuw, zie je een Gotlander en een Duitser samen in een schip zitten en het lijkt of de twee een eed zweren en een verdrag met elkaar sluiten. Toen dat liep, kwamen die lui er snel achter dat er een kerel uit Dortmund was en anderen uit Soest en Hamburg die hetzelfde wilden; óók handel drijven op de Oostzee. Concurrenten, maar toch kunnen ze maar beter gaan samenwerken. Anders zal zeker een Baltische piraat of een Russische vorst hen belazeren en alles afpakken. En zo leren ze samenwerken in een netwerk.”

Je zou denken dat zo'n verband te los is.
„Het grote voordeel is juist dat het een los netwerk is. Iedereen kan er meteen uitstappen als het niet bevalt. Maar dan verlies je ook de voordelen. Als groep kunnen ze zware druk uitoefenen op de koning van Engeland, de vorst van Novgorod, of de koningen van Denemarken, Noorwegen en Zweden. Als ze maar één lijn trekken. Net als nu een vakbond. En na een tijdje wordt dit routine.

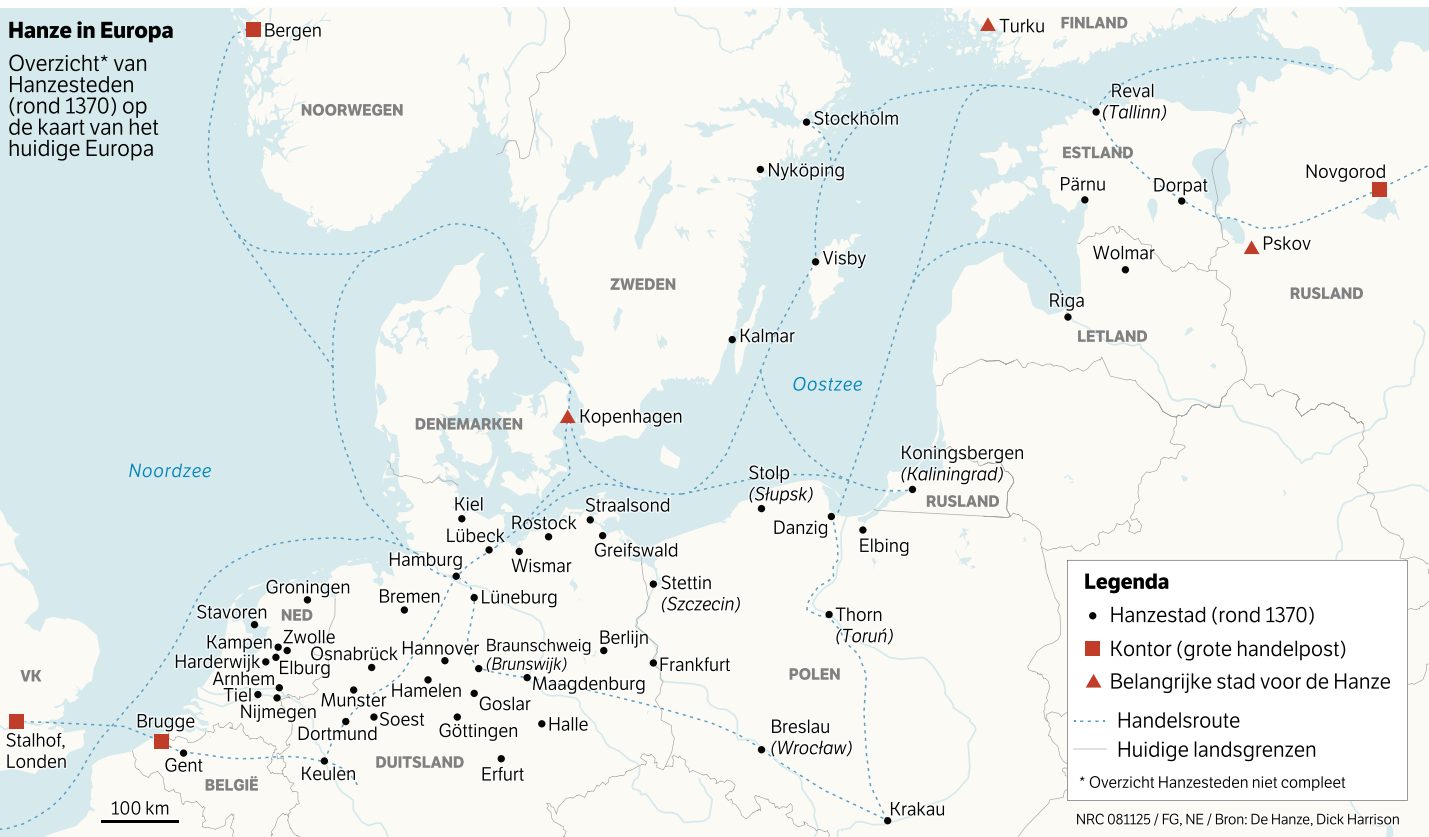
„De belangrijkste vernieuwing in de veertiende eeuw waren de Hanzedagen. Een ongekende vernieuwing! Op vrijwillige grondslag kwamen steden bij elkaar om te vergaderen. „Er werden zelfs gezamenlijk veiligheidsmaatregelen genomen, bijvoorbeeld dat je niet in de winter mocht varen, omdat dat te gevaarlijk was. Dat werd besloten op een grote Hanzedag in het begin van de 15de eeuw. En wie dat toch deed kreeg een boete. Die betaalde je dan aan je eigen stad. En in het uiterste geval werd je ‘verhanst’, dan werd je uit de Hanze gestoten. En dan kon je niet meer de gestandaardiseerde handelswaar kopen of verkopen. En bij problemen kreeg je geen hulp meer van de Hanze-advocaten. En je kon echt nooit meer mee naar Novgorod. Al die regels zijn vervelend. Maar ook een enorm voordeel, je beperkt de competitie, maar iedereen profiteert mee. En dan ben je samen sterker dan de koning van Engeland.”

Hoe houd je dan dat onderlinge wantrouwen in bedwang?
„Dat giet je in regels en afspraken. Ik heb het perfecte voorbeeld. In Novgorod werden enorme bedragen verdiend en alle winsten werden

Lees verder op pagina W7

De Hanze strekte zich uit over een groot gebied in noordelijk Europa

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Frankrijk

IJsland

Normandië, Bretagne,N-Fr.
Karakteristieke, comfortabele huizen bij zee.
Boek nu: **Liberte.nl**

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland.
Kijk voor meer info op **trolltravel.com**
of bel 078-6198525

Overnachten, rondreizen, uitjes 20 jaar romantiek, al sinds 2005
www.kasteelovernachtingen.nl

Portugal

PORTUGESE POUSADAS ZOMER 2026 NU BOEKBAAR!
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Noorwegen

Wintersport in NOORWEGEN

Boek je natuurlijk bij

BBI TRAVEL
EXPERIENCE

8-daagse Wintersport Trysil vanaf **€ 671 pp***

*Vanaf-prijs o.b.v. voordeligste vertrekdatum, 4 personen in appartement
Velkomstgarden, incl. vervoer en transfers. Onder voorbehoud van drukfouten of prijswijzigingen.

www.bbi-travel.nl/noorwegen/wintersport/trysil
0503136000

Amerika

Canada

Canada & Alaska cruise

INFODAG!

19 NOV 13:00 - 15:00

De Groene Afslag - Bussum

Aanmelden via info@gocanada.nl

Kom langs en laat je inspireren door onze Canada & Alaska Cruise presentaties.

GO CANADA

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel !
Oprechte Haarlemmerolie.nl

Restaurant

HONG KONG
AUTHENTIEK CHINEES RESTAURANT
Sinds 1963 gevestigd in Rotterdam
Meer dan 50 jaar traditie van diner op niveau

Vraag & aanbod

PLATENCOLLECTIES GEZOCHT
RecordFriend Amsterdam zoekt goede collecties elpees & singles van particulieren.

Beste prijs en ophalen door heel Nederland.

Tel. 06-51643022
www.recordfriendamsterdam.nl

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, PLATINA EN MUNTEN.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.ODUGOUDPRIJS.NL

Zaken & Transacties

26 JAAR ERVARING
CURSUS DAYTRADEN 675 ex btw
2e persoon half geld

Cursus in Hotel vd Valk Breukelen
Acht weken live meekijken
Gratis handelsrobot

Gewoon winst, geen gedoe
Zie onze Google reviews

Originele reacties cursisten

■ Enthousiast
Heel leerzaam en laagdrempelig. Fijne interactie met de trainers.

■ 30% behaald
Heb dit jaar tot nu toe 30% winst gemaakt op mijn investering.

■ €450 winst!
Met winst van €450 eruit, daarna de hond uitgelaten, en later nog eens €1.200 gepakt!

■ €1.100 verdiend
Ik heb de afgelopen week 1.100 euro verdiend, dus dat gaat echt prima.

■ Rust & Robot
Sinds ik de robot gebruik, handel ik zonder stress.

Volgende cursusdata in Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 21 nov, maandag 8 dec en vrijdag 19 dec
Let op! U kunt snel veel winst boeken maar net zo snel veel verlies lijden
www.robwessels.nl 010 519 21 15

EXCLUSIEVE REIZEN | BIJZONDEREZAKEN.NL

SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING
Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 108 81, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nrc. (nummer advertentie)

WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Relatiebemiddeling

Drie maanden extra gratis bemiddeling
Verlang je naar een duurzame relatie?
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
Met persoonlijke bemiddeling de hoogste kans op een vaste relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE
EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

Voor ondernemende en ontwikkelde singles

DTNG.
WWW.DTNG.NL

"Je hebt alles... behalve de juiste partner"

BEL ALEXIA 06 - 3053 3453
WWW.QUALITYPARTNERSEARCH.COM

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmaets.nl

Ze bestaat. Echt.
DPSPartnerSearch.nl distinguished & discreet

Wilt u uw leven ook zo graag verrijken met een geliefde?
Ensemble bemiddelt met vervo kunst- en cultuurliefhebbers 50+
Sophie van den Heuvel, 0294-257226 - www.ensemble-relatie.nl

Geef de liefde weer een kans!
Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of 085 - 0765 365

Vrouw zoek Man

een nieuwe liefde
Het gaat niet om de antwoorden, het gaat om de zoektocht
Haar geest is jong, levendig en gulzig. Altijd op zoek naar meer kennis, het hoe en waarom van het leven en de wereld. Links hart, creatief, muzikaal, weduwe uit 1947, 2 kinderen, Overijssel. Wil graag de connectie met een man van het hier en nu, humor, warm lijf, meer vragen dan antwoorden.
Het volledige profiel staat op www.eennieuweliefde.nl

Dating

Op zoek naar aandacht?

Wilt u hier ook adverteren?
Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken.

secondlove

Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl

ZADKINE
www.zadkinemedia.nl

nrc
ZATERDAG 8 NOVEMBER & ZONDAG 9 NOVEMBER 2025

» **Vervolg** van pagina W5

in een gezamenlijke geldkist bewaard. De Hanze bleef daar altijd maar één seizoen, zomer en winter waren er verschillende groepen. Dus iedere lente en herfst werd de geldkist meegenomen naar Visby en bewaard in de kathedraal van de heilige Maria. En die kist had vier sleutels, elk in het bezit van een bestuurder van vier steden: Lübeck, Visby, Dortmund en Rost. Alleen gezamenlijk kregen ze de kist open. Ze trouwden elkaar niet, maar werkten wel samen. „Ik houd van die kist. Honderden jaren is-ie zoek geweest. Maar toen ik vorig jaar die kathedraal bezocht, vroeg ik of ik ook op de enorme zolder mocht kijken. En daar vonden we een heel oude kist. Officieel was die beschreven als zeventiende-eeuws. Maar uit nader dendrochronologisch onderzoek bleek hij vroegertiende-eeuws! Ineens bleek de kerk de wieg van het Noord-Europese kapitalisme te bezitten! Nu staat hij er tentoongesteld in een glazen kast.”

Als het systeem zo succesvol was, waarom organiseren bijvoorbeeld de Italiaanse steden niet ook zo iets?
„Zo'n verbond moet van onderop groeien, en voldoen aan de behoeften van de individuele kooplieden die meedoen. En Italiaanse kooplieden uit Venetië, Florence of Genua wilden toen echt iets heel anders dan de Duitse kooplieden. Die wilden juist de rijkst mogelijke klanten hebben: de koning van Aragon, of de burgemeester van Florence. Die verkocht je dan de meest exclusieve spullen, uit China of India, tegen hoge prijzen.
„De Hanzekooplieden wilden juist zoveel mogelijk gewone klanten, die ze goedkope spullen in grote hoeveelheden verkochten. Gezouten haring, gedroogde kabeljauw. En textiel

uit Brugge en Ieper in 35 verschillende soorten, waarmee je ook modetrends kunt creëren.”

Maar waarom zou dat alleen in Noord-Europa werken?
„In het noorden heersten toen bijzondere omstandigheden. Er waren helemaal geen sterke staten, er waren alleen families die territoria probeerden te beheersen, zonder handelsbeleid, zonder veel macht. Maar er was wel een sterke bevolkingsgroei, waardoor de economie opbloede en een grote markt ontstond. Er was ook een grote Duitse expansie naar het oosten, en om daarvan te profiteren moesten de steden en de handelaren alles zelf uitvinden, en dat deden ze ook.

„Lübeck moest samen met andere steden en handelaren voldoende veiligheid voor handel creëren, zodat iedereen rijk kon worden. Het is een les voor iedereen dat wij van onderop die rechtsbescherming kunnen creëren, in een vrijwillig netwerk. In Zuid-Europa bestond niet zo'n nieuwe wereld. Daar had je oude steden, oude koninkrijken en ook niet zo'n nieuwe vraag.”

Die oostelijke Duitse expansie gebeurde op West-Slavisch gebied, en lang niet altijd vreedelievend. Waarom pakten de West-Slaven niet zelf die handel op?
„Het was vooral de Duitse bevolking die sterk groeide, in het westen. Daar werden de bossen gekapt en nieuwe steden gesticht. Van daaruit trokken ze steeds verder naar het oosten. En de Duitse kooplieden hadden de beste contacten met die groeiende thuismarkt. De handel in het oosten werd gedomineerd door Duitse emigranten, tot ver in het Baltische gebied. Het was pionierswerk, in het begin hadden ze geen idee wat ze aan het doen waren.”

Het klassieke verwijt aan de Hanze is dat ze zo

Het oude raadhuis van Tallinn in Estland, gebouwd tussen 1402 en 1404.
FOTO UIT BESPROKEN BOEK

conservatief waren, maar dat waren ze dus helemaal niet?
„In vroeger tijden was natuurlijk iedereen conservatief. Want als je iets veranderde in je werkwijze en het ging mis, kon je snel een hongerdood sterven. Daarom zou je dan een nieuw scheepstype uitproberen, of een nieuw type tarwe? Maar in tijden van crisis moet je wel handelend optreden. Waarom zouden de patriërs in Lübeck en Hamburg ooit de scheepvaart in de winter willen reguleren? Om de kooplieden uit Stralsund te beschermen? Die haten ze! Het zijn concurrenten. Maar ja, uiteindelijk is regulering ook in het belang van hun eigen mooie steden. Dat conservatieve egoïstische en hebzuchtige individualisten in staat zijn om zo'n stap te zetten en er zelfs plezier in krijgen, dat laat wat mij betreft zien dat wij mensen ook weer niet zo dom zijn.”

En in de zestiende eeuw loopt het naar zijn eind. Kwam dat door de Hollandse kooplieden?

„Niet alleen. De groeiende macht van lokale vorsten was ook een oorzaak. Als bijvoorbeeld Zweden een sterk koninkrijk wordt, kunnen Stockholm en Visby geen Hanzesteden meer zijn. En in de zeventiende eeuw verovert Zweden een groot stuk van Noord-Duitsland, dan is de Hanze gedoemd te verdwijnen.
„Maar de Hollanders zijn ook een factor. De Hollandse kooplieden gingen buiten de Hanze om handelen met lokale machthebbers in Polen en verder. En de Hanze kon dat niet tegenhouden. Maar Amsterdam deed in het begin nog mee met de Hanze. Maar de Hollanders wilden toch meer vrijhandel. Achteraf zou het beter zijn geweest om West-Nederland nauwer bij de Hanze te betrekken, door de Hanze-monopolies te verzachten. Maar zo werkte het systeem niet. De individuele Hanzekooplieden zagen de Hollandse steden steeds meer als vijanden. Dus, eh, als Hanze-man ben ik hier aan de Herengracht op vijandig gebied. Maar als ik naar Kampen zou gaan, was ik weer thuis.”

nrcwebwinkel

AENO
Infrarood verwarming

Adviesprijs 329,00
229,-

Leverbaar in wit en zwart

Inclusief stand en muurbevestiging

Neem afscheid van traditionele verwarmingssystemen. Dit infrarood verwarmingspaneel van AENO maakt gebruik van infraroodtechnologie om de lucht en objecten in de ruimte te verwarmen, zonder lucht te verplaatsen en de luchtvochtigheid in de ruimte te verminderen. Net als de aangename warmte van de zon. Een verwarmingspaneel van de nieuwe generatie met energiebesparende en milieuvriendelijke verwarmingstechnologie, ontworpen om je comfort te verbeteren en geld te besparen. Deze AENO infraroodverwarming werd in 2023 bekroond met de prestigieuze Red Dot Award, in de categorieën "Verwarming en Klimatechnologie" en "Slimme Producten", en combineert innovatie met elegantie.

reddot design award winner 2023

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/verwarming

nrc carrière

samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland

Op zoek naar een uitdagende baan?

Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures, bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentie nummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

	Gemeente Hoeksche Waard	Teammanager Beleid en Beheer Openbare Ruimte	Maasdam	29310
	Groot Hoogwaak via Directiewerf	Directeur-bestuurder	Noordwijk	29330
	Jij & Co via ADJ	Bestuurder	Alkmaar	29294
	Jij & Co via ADJ	Bestuurssecretaris	Alkmaar	29301
	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek	Senior Kenniscoördinator tussen Wetenschap en Beleid (NRO)	Den Haag	29273
	Raad van State	Staatsraden Advisering	Den Haag	29331
	Rijksdienst Caribisch Nederland	Gezaghebber Openbaar Lichaam Saba	Saba	29328

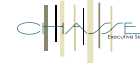
consultancy

	Waterschap Rijn en IJssel	Beleidsadviseur Innovatie en Waterketen	Doetinchem	29295
---	---------------------------	---	------------	-------

directie / management

	Boelen Adviesgroep	Directeur	Regio Nijmegen	29309
	Bureau Informatiediensten Nederland via ADJ	Portefeuillemanager Operatie	Utrecht	29293
	Gemeente Maastricht	Manager Bestuurszaken	Maastricht	29297
	Gemeente Rijssen-Holten via BeljonWesterterp	Adjunct-Directeur	Rijssen	29322
	Gemeente Tynaarlo via BeljonWesterterp	Concermanager Mens & Maatschappij	Vries	29234
	Geriant via ADJ	Regiomanager West-Friesland	Hoorn	29307

directie / management

	Ministerie van Klimaat en Groene Groei via Maes & Lunau Executive search	CEO en CFO van NEO NL	Den Haag	29326
	Next Food Collective	Programmadirecteur	Wageningen	29313
	Nova College	Strategisch Adviseur College van Bestuur	Haarlem	29329
	Onze Huisartsen via Directiewerf	Medisch Directeur	Arnhem	29299
	Pharos via Vanderkruis - connecting identities	Directeur-bestuurder	Utrecht	29269
	Regioplatform Woningcorporaties Utrecht via ADJ	Directeur/Netwerkstrateeg	Utrecht	29316
	Summa via Leeuwendaal	Directeur HR	Eindhoven	29287
	Technische Universiteit Eindhoven	Unit Manager Integrale Campus Strategie	Eindhoven	29210
	The British School in the Netherlands via Chasse Executive Search	Chief Finance & Operations Officer	Den Haag	29325
	Verpact	Activatie manager Statiegeld Nederland	Den Haag	29300
	VIBA Aerospace & Defense via BeljonWesterterp	Supply Chain Manager	Zoetermeer	29261
	Waterschap Aa en Maas	Lid van de Rekenkamer	's-Hertogenbosch	29292

finance

	Avans Hogeschool via ADJ	Concerncontroller	Tilburg	29303
	Woonzorg Nederland	Assetmanager	Amstelveen	29296

IT

	Nederlandse Wetenschappelijk Onderzoek Instituten	Privacy Officer	Utrecht	29314
	Rijnstate Ziekenhuis	CIO / Manager IMT	Arnhem	29298

juridisch

	Afvalzorg via Legal People	Solide Bedrijfsjurist	Assendelft	29315
	Gemeente Gorinchem	Handhavingsjurist Openbare Orde en Veiligheid	Gorinchem	29250

juridisch

	KNDS via Legal People	Senior Legal Counsel	Amsterdam	29221
	Metterwoon	Jurist Vastgoedrecht	Scheveningen	29320
	PostNL via Legal People	Privacy Officer	Den Haag	29323
	Univé	Ervaren Jurist	Assen	29302
	VNAB via Legal People	Senior Juridisch Adviseur	Rotterdam	29264

medisch / zorg

	Gemeente Zoetermeer	Gedragswetenschapper	Zoetermeer	29227
---	---------------------	----------------------	------------	-------

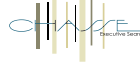
onderwijs

	Ministerie van Defensie	Universitair Hoofddocent Elektrotechniek/ Energietechniek	Den Haag	29253
---	-------------------------	---	----------	-------

projectmanagement

	Kodi bv via BeljonWesterterp	Manager Projecten	Heerhugowaard	29265
	Metterwoon	Projectleider Bouwkunde	Scheveningen	29321

RvC / RvB / RvT

	City Marketing Heerlen via Colourful People	Leden Raad van Toezicht	Heerlen	29317
	Enserve via ADJ	Lid Raad van Commissarissen	Elst	29324
	Espria via Vanderkruis - connecting identities	Voorzitter Raad van Bestuur/ CEO	Beilen	29285
	NWO via Chasse Executive Search	Lid Raad van Bestuur/ Domeinvoorzitter TTW - NWO	Den Haag	29318
	Rijksmuseum	Voorzitter voor de Raad van Toezicht	Amsterdam	29319
	SEIN via Partners at Work	Lid RvT portefeuille Finance en Bedrijfsvoering	Amsterdam	29304
	SEIN via Partners at Work	Lid RvT, portefeuille HR, Organisatie en Veranderkunde	Amsterdam	29305
	Stichting SIG	Lid Raad van Toezicht	Beverwijk	29291

RvC / RvB / RvT

	Woningcorporatie Thius	2 leden voor de Raad van Commissarissen	Tiel	29266
---	------------------------	---	------	-------

sales / commercieel

	ConnectNed via Boelen Adviesgroep	Commercieel Manager	Veenendaal	29308
---	-----------------------------------	---------------------	------------	-------

technologie / techniek

	Gemeente Zwolle	Stedenbouwkundige	Zwolle	29327
---	-----------------	-------------------	--------	-------

	Objective Recruitment B.V.	Site Manager Smurfit Westrock	Utrecht	29236
---	----------------------------	-------------------------------	---------	-------

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

Bekijk
actuele
vacatures

Omdat mensen met jouw advies vooruit kunnen.

Raad van Bestuur vacatures vind je ook
via NRC Carrière.

Ga naar
[nrccarriere.nl/
vacatures](https://nrccarriere.nl/vacatures)

nrc carrière
samen ambities waarmaken

OVER DE HORIZON

ROBBERT DIJKGRAAF

Een leven lang nieuwsgierig

COLUMN

Hoeveel mensen zijn nieuwsgierig? De oprichter van het *Discovery*-kanaal vertelde me eens dat dit ongeveer de helft van de bevolking is. Omdat iedereen nieuwsgierig wordt geboren, raken we dus ergens de helft kwijt. Hoe zorgen we dat mensen van de uitknop afblijven?

Iemand bij wie de knop een leven lang aan stond is mevrouw Suus Versteeg. We leerden elkaar kennen door de geweldige serie portretten van honderdjarigen in *de Volkskrant* opgetekend door Marjon Bolwijn. Mevrouw Versteeg - tante Suze voor intimi - werd geboren in 1923 en wist als meisje op de lagere school al dat ze wiskunde wilde gaan studeren. Ingewikkelde puzzels en sommen kon ze moeiteloos oplossen. Helaas zorgde de oorlog ervoor dat zij haar universitaire studie moest afbreken. Maar de fascinatie voor getallen en figuren bleef.

In de krant liet ze trots haar collectie handgemaakte platonische veelvlakken zien - vijf regelmatige wiskundige figuren die de mensheid al vele millennia fascineren en zelfs in Babylonische kleitabletten zijn terug te vinden.

In het interview vertelde ze dat ze een foto van mij had gezien met mijn eigen beschilderde veelvlakken en zo begon onze correspondentie. Haar brieven stonden vol inzichten, vragen en momenten van verwondering. Allemaal zaken die ze had „bedacht en overdacht”. Had het feit dat er maar vijf symmetrische veelvlakken bestaan iets te maken met ons tientallig stelsel of het gegeven dat we tien vingers hebben? Hoe zouden we trouwens over getallen denken als we dui-

zendpoten zouden zijn? Of planten? Een lang exposé over meetkundige figuren eindigde ze met de prachtige regel „Hè, ik ben blij dat ik dit kwijt ben en u blij dat deze eindeloze zin voorbij is!” Ze besloot met „de groetjes van mijn vijf veelvlakjes aan die van u”.

Deze twee collecties veelvlakjes staan nu tezamen op mijn bureau. Ik mag me namelijk de trotse hoeder noemen van de wiskundige nalatenschap van mevrouw Versteeg. Want ons contact nam dit jaar een andere wending. Haar gezondheid was aan het teruglopen en ze was op zoek naar een goed tehuis voor haar meetkundig „geknutsel”. Enkele maanden later was ik bedroefd te horen dat zij haar eindpunt had gekozen.

Ons laatste telefoongesprek zal me altijd bijblijven. Het was een lange uitwisseling over de wiskunde. We waren het er snel over eens dat het twaalfvlak ons beider favoriet was. Immers, hoe wonderlijk toch dat je twaalf vijfhoekjes aan elkaar kunt lijmen tot een perfect symmetrische voetbal. Wist zij trouwens dat dit veelvlak ook de favoriet van Plato was? Hij dacht dat al het bovenmaanse uit dit vijfde element (de ether of kwintessens) was gemaakt. Hoe zat het eigenlijk met veelvlakken in andere dimensies? Ik kon haar vertellen dat in vier dimensies er nog veel meer mogelijk is dan in drie. Dat je zelfs uit 120 twaalfvlakken één vierdimensionale voetbal kunt maken. Zo vlak voor het einde van haar leven was Suus Versteeg even nieuwsgierig als dat meisje op de lagere school.

Nieuwsgierigheid wordt wel gedefinieerd als het vermogen om nieuwe, onzekere en complexe gebeurtenissen te kunnen herkennen en te willen ver-

deze gave typisch vermindert met de jaren. Nieuwsgierigheid verdampt niet, maar wordt steeds verder ingedrukt in de vele botsingen met de werkelijkheid. De druk van onderwijs, werk en sociale processen zorgt ervoor dat we meer en meer gaan vertrouwen op wat we al weten en ons afkeren van het onbekende. Kinderen stellen minder vragen in het klaslokaal dan aan de keukentafel. Niemand wil op het werk voor gek staan door een ‘domme vraag’ te stellen. De zucht naar efficiëntie belooft de bekende weg in plaats van het kronkelpad.

Zo ontstaat met de jaren het gevoel dat we het allemaal wel weten. Nieuwsgierigheid wordt ingeruild door ‘gewoon gezond verstand’ waarvan iedereen denkt precies genoeg te hebben. De wens om te ontdekken is geen mentale spierkracht die door biologische processen verzwakt, maar een talent dat we steeds minder belangrijk gaan vinden. Zoals iemand

Kritisch denken beschermt tegen nepnieuws en manipulatie

ooit opmerkte, toen ik vertelde dat ik zoveel tijd kwijt was met dingen opzoeken op het internet: „Weet je dan zoveel niet?”

Veelal wordt de afname van nieuwsgierigheid op latere leeftijd toegeschreven aan een verkort toekomstperspectief. Waarom zou je je nog druk maken over het onbekende als je weinig tijd meer rest dat te verkennen? Hier leert mevrouw Versteeg ons een belangrijke les. Nieuwsgierigheid is het intrinsieke plezier om vragen te stellen. Niet omdat het tot nuttige of belangrijke antwoorden leidt, maar uit pure verwondering over de wereld en de rijkdom van het onbekende. Het is een diep menselijke eigenschap die een leven lang kan meegaan. Sterker nog, nieuwsgierig blijven is een uitstekende manier om gezond oud te worden. Juist op latere leeftijd toont het zijn waarde. Nieuwsgierigheid leert je omgaan met onzekerheid en verandering. Interesse in de ander helpt je in het aangaan van nieuwe verbindingen.

Maar er is een nog fundamentele reden waarom nieuwsgierigheid onmisbaar is. Kritisch denken is essentieel voor een goed functionerende samenleving en beschermt tegen nepnieuws en manipulatie. Wie nieuwsgierig is, stelt vragen bij autoriteit, zoekt naar bronnen van kennis en verdraagt de ongemakkelijke waarheid dat veel vragen geen simpel antwoord hebben. In een democratie is dat geen luxe, maar een bittere noodzaak.

Aan het einde van ons gesprek vroeg mevrouw Versteeg of ik wist dat ze er over een week niet meer zou zijn. Ja, dat wist ik en daar had ik alle respect voor. Haar laatste woorden? „Tot ziens ergens in de zoveelste dimensie.”

FOTO BART MAAT

Karel Knip stuit in de alledaagse werkelijkheid op raadsels en onbegrijpelijke verschijnselen.

Deze week:
niet elke regenbui slaat bellen in het wateroppervlak. Hoe is het mogelijk?

Oktober was een heel natte maand, hebben de meteorologen ontdekt, en je zou durven zweren dat november ook heel nat wordt. Je ziet het aan de lucht, je ziet het aan de straten. En je kunt het ook horen. De gelukkige bewoner van een huis met klassiek enkelvoudig venster glas hoort het de laatste dagen alweer volop tikkelen tegen zijn ruiten. Genoeglijk is dat, maar met een vreemde bij smaak. Elke keer als hij aan de binnenzijde van die dunne ruiten een condensplek ziet ontstaan, precies op de plaats waar aan de buitenzijde een regendruppel bleef hangen, vraagt hij zich af of dat vroeger ook zo ging of dat het iets is van de laatste tijd. Is moderne regen kouder of produceert hij zelf meer woonvocht? Dat moet hij nog eens uitzoeken.

Zoals hij nog eens wil nagaan hoe het mogelijk is dat dezelfde zomerse regenbui op het ene terrasafeltje volkomen andere druppels achterlaat dan op het terrasafeltje een paar meter verderop. De een van plastic, de ander van geveerd staal. Het zal wel aan een verschil in adhesie liggen, maar het fijne kom je niet zomaar aan de weet.

En waarom de ene regenbui in de gracht heel anders klinkt dan de andere: wie zal het zeggen? Er is zoveel aan regen waar de kleine man zijn vinger niet achter krijgt.

Getik op zijn paraplu

Maar deze week is toch wat helderheid gebracht in een kwestie die de amateuronderzoeker al jaren bezighoudt: hoe het komt dat regendruppels in sommige plassen en grachten wel bellen slaan en in andere niet? Dat is hier al eens eerder besproken maar toen kwamen de conclusies niet verder dan die van de vermaarde Marcel Minnaert: het zijn vooral de grote regendruppels die het doen. Je ziet het op plaatsen waar bomen boven het water hangen: daar ontstaan meer bellen dan verderop. Onder bomen vallen altijd extra grote druppels, wist Minnaert, want hij hoorde dat aan het getik op zijn paraplu. De bladeren verzamelen het vocht van afzonderlijke regendruppels en kiepen het pas na een tijdje naar beneden.

Veel concreets wist hij er verder in *De natuurkunde van 't vrije veld* (laatste druk 1970, zijn sterfjaar) niet aan toe te voegen. Minnaert vroeg zich af of er een invloed was van de valsnelheid van de druppels, of de waterdiepte misschien een rol speelde en of er in vuil water makkelijker bellen ontstonden dan in helder water. Het onuitsproken vermoeden was dat de oppervlaktespanning van vuil water lager was dan die van schoon water. Allicht ontstaan er dan makkelijker bellen, dat is immers ook zo met het schuimig sop in de afwasteil met Dreet. (Google's AI, dat kennelijk in het verkeerde poeltje viste, denkt juist dat een hoge oppervlaktespanning de belvorming bevordert.)

Het werk van afgelopen week kwam neer op vuilwateronderzoek. Maar eerst moest worden nagegaan of er binnenshuis wel een beetje behoorlijke regendruppels vielen te produceren. Dat bleek het

Prachtige bellen op een bruine bouillon

Regendruppels vormen bellen op het asfalt. FOTO GETTY IMAGES

geval. Aan regendruppels is wonderlijk veel gemeen, gerekend en gemodelleerd. Vroeger werd de samenstelling van regen wel onderzocht met behulp van een schaal tarwebloem waarin de druppels een seconde of wat werden opgevangen. Dat is een leuk karweitje!

Het staat nu vast dat de meeste regendruppels diameters hebben van 0,5 tot 2 à 3 mm (al komt 8 mm ook voor) en dat hun valsnelheid praktisch uitsluitend door hun grootte wordt bepaald. Opvallend: de eindsnelheid wordt al na een paar meter vallen bereikt. Binnen een seconde.

Een maatpipet leverde druppels van 52,5 mg zoals een gevoelige weegschaal aantoonde. Dat betekent een diameter van 4,6 mm, aannemend dat de druppels bolrond zijn. Een andere maatpipet leverde druppels van 4,4 mm en een plastic pasteurpipetje kwam nog wat lager uit.

Fijn slijb op de bodem

Het onderzoek ging verder met die druppels van 4,6 mm. Met hulp van een keukentrapje lukte het deze druppels van 2,5 meter hoogte in een afwasteil met leidingwater te laten vallen. Binnen die afstand wordt de eindsnelheid van zo'n 9 m/s niet bereikt, maar veel zal het niet schelen. In ieder geval ontstonden er nooit bellen, niet één keer. Ook als het water flink werd verwarmd (wat de oppervlaktespanning verlaagt) werd het niets.

Was er nu Dreet in de teil gegoten, ja, dan waren zeker bellen ontstaan, dat weet een kind. In plaats daarvan werd besloten twee handen half verteerde bladeren en wat resten turfhoudende potgrond door het water te roeren en er een soepje van te trekken. Een dag later werd de grootste kruidenier er weer uitgezeefd en bleef een bruine bouillon over met wat fijn slijb op de bodem. Inmiddels natuurlijk volkomen afgekoeld.

En kijk: toen ontstonden met grote regelmaat wel prachtige bellen, bellen met diameters van 3 tot 4 cm die soms secondenlang bleven liggen. Net zo makkelijk in water van 8 cm als van 4 cm diep. Conclusie: het gewone herfstafval verlaagt de oppervlaktespanning en daar doet de druppel zijn voordeel mee.

En er is meer. Toen de bouillondiepte was teruggebracht tot 4 cm bleek de pipetdruppel die uit de hoogte kwam aansuizen ook het slijb op de bodem van de afwasteil op te wervelen. De druppels schieten verder door dan je denkt. Het is dus niet heel aannemelijk dat de bellen ontstaan uit de allerbovenste waterlaag, de dunne film waarin zich vaak vet- en wasachtige stoffen ophopen. Wat nog zou kunnen is dat de bel zich vormt uit de 'terugverende' regendruppel zelf maar dat gebeurt ook niet. Laat je van grote hoogte een druppel melk in zwarte koffie vallen dan komt er koffie omhoog, geen melk. Bekijk het zelf.

Karel Knip

NATUURKUNDE

‘Het is niet goed voor een mens om zo vroeg zo’n grote ontdekking te doen’

Nobelprijswinnaar Pieter Zeeman trok zich graag terug in zijn laboratorium, weg van de emotionele puinhoop bij hem thuis. „In de schaduw van deze hoge boom kon weinig groeien”, zegt een van zijn biografen.

Door **Rob van den Berg**

Vrijdag, 22 september 1989. Wetenschapshistoricus Anne Kox krijgt een telefoontje van een notaris. In de nalatenschap van Jan Zeeman had hij papieren aangetroffen die van de Nederlandse natuurkundige Hendrik Lorentz leken te zijn. De notaris wilde daar een expert naar laten kijken, om te voorkomen dat ze misschien ten onrechte zouden worden weggegooid. Wat Kox aantrof in dat grote herenhuis aan de Amsterdamse Stadhouderskade was een goudmijn, een van de meest volledige archieven van een wetenschapper die ooit bewaard zijn gebleven. Het was de nalatenschap van de Nederlandse natuurkundige en Nobelprijswinnaar Pieter Zeeman (1865-1943). Bijna veertig jaar later kijken Kox en zijn echtgenote Henriëtte Schatz terug op die vreemde vrijdagmiddag: „Het was een ongelofelijke chaos. Overal stonden verroeste fietsen, nog voorzien van carbidlampen. Stapels kranten en tijdschriften

teruggaand tot in de veertiger jaren. In de achterkamer was het halve plafond naar beneden gekomen als gevolg van een lekkage en ik ben nog met mijn been dwars door de vloer gegaan. Zoon Jan Zeeman had er zijn hele leven gewoond, maar was geïndigd als een vereenzaamde kluienaar.” Gelukkig had hij al die jaren - vader Pieter was in 1943 overleden - niets weggegooid, net zomin als zijn vader dat tijdens zijn leven had gedaan. Naast treinkaartjes, bonnetjes, rekeningen en wat al niet meer, werden er zo’n 12.000 brieven aangetroffen, zowel van familieleden en vrienden, als van wetenschappers. En, veel belangrijker nog, ook brieven van Zeeman zelf, die de klades van de brieven die hij wegstuurde altijd netjes bewaarde en opborg. Kox: „Uit de kasten kwamen ook allerlei andere wetenschappelijke schatten boven water, zoals minutieuze wetenschappelijke aantekeningen, volledige laboratoriumverslagen, collegelectaten, noem maar op. Zeemans hele we-

tenschappelijke archief stond daar nog gewoon, stoffig en rommelig misschien, maar volledig intact!” Sindsdien is alles overgebracht naar het Noord-Hollands archief in Haarlem, waar een inventaris werd opgemaakt, zodat het toegankelijk werd voor wetenschappelijk onderzoek. Schatz: „Dat werd mogelijk gemaakt door een fonds dat Annie, de jongste dochter van Zeeman, een jaar na de vondst heeft opgericht met de naam van haar vader.” Doelstelling van het fonds is het bevorderen van wetenschapshistorisch onderzoek, in het bijzonder op het gebied van de natuurkunde. Sindsdien heeft Kox hier en daar over Zeemans leven en werk gepubliceerd. Door zijn werk als *senior editor* van het Einstein Papers Project, de uitgave van alle geschriften en brieven van Albert Einstein, kwam hij echter lang nauwelijks aan eigen onderzoek toe. En na zijn publicatie in 2019 van de biografie van Hendrik Antoon Lorentz had hij even genoeg van het schrijven

van wéér een biografie. Kox: „Het was Henriëtte die me ervan overtuigde dat er een prachtig verhaal zat in al dat archiefmateriaal van Zeeman. En zo zijn we midden in de coronatijd begonnen.” Kortgeleden verscheen het resultaat: de biografie die hij samen met Schatz schreef, *Pieter Zeeman, Van dorpsjongen tot Nobelprijswinnaar*. Pieter Zeeman werd op 25 mei 1865 geboren in een vrijzinnig protestants domineesgezin in het Zeeuwse Zonnemaire. Hij had van jongs af aan veel belangstelling voor de exacte vakken, wat zich uitte in het nauwkeurig observeren en beschrijven van de levende natuur en de sterrenhemel. In de herfst van 1882 leidde dat tot een onverwacht resultaat, toen hij op het dak van het schuurtje een aantal nachten lang het noorderlicht waarnam. Zijn waarnemingen belandden via via zelfs in het tijdschrift *Nature*, wat hem als zeventienjarige een brief opleverde van een Engelse wetenschapper gericht aan „Professor Zeeman, Zonnemaire”. Die werd natuurlijk ook bewaard. Met een hbs-diploma en een geslaagd toelatingsexamen Grieks en Latijn, meldde hij zich in 1885 als student natuurkunde in Leiden. Een ontmoeting met hoogleraar Heike Kamerlingh Onnes, die het wel zag zitten in de jonge Zeeman, had hem tot die keuze gebracht. Ook met diens Leidse collega Hendrik Antoon Lorentz kwam hij al snel op vertrouwelijke voet en omdat hij serieus en snel studeerde, kreeg hij een assistentschap, dé manier om met een promotieonderzoek zijn academische opleiding af te sluiten.

Het onderzoek in Leiden kende twee verschillende richtingen. De ene was de studie van het gedrag van gassen en vloeistoffen - onderzoek dat Onnes in 1913 een Nobelprijs zou opleveren omdat hij helium vloeibaar had weten te maken en zo Leiden tot het koudste plekje ter wereld had gemaakt. De andere was de studie van optische verschijnselen. Zeeman deed zijn promotieonderzoek op het laatste gebied, naar de wisselwerking tussen magneetvelden en licht. Kox: „Een min of meer stiekem wetenschappelijk uitstapje - laboratoriumdirecteur Kamerlingh Onnes was op vakantie - leidde tot zijn grootste ontdekking, die hem eeuwige roem en een Nobelprijs zou opleveren.” Elke stof zendt bij verhitting licht uit van verschillende kleuren, wat tot uiting komt in een kenmerkend spectrum. Zeeman ontdekte dat de kleurlijnen in dat spectrum zich in een magneetveld verbreden en zelfs splitsen. Een volledig nieuw verschijnsel, waar Lorentz meteen een sluitende verklaring voor wist te geven. Het Zeemaneffect wees

FOTO ANP / SCIENCE PHOTO LIBRARY

op de aanwezigheid van negatief geladen deeltjes in atomen, wat later elektronen bleken te zijn. De natuurkundige wereld stond versteld. Het leverde Zeeman een benoeming tot lector op aan de toen jongste universiteit van Nederland, de Gemeenteuniversiteit van Amsterdam. Ondanks een aantal lucratieve buitenlandse aanbiedingen is hij daar zijn hele leven gebleven, als hoogleraar en directeur van het fysisch laboratorium. Daar zette hij bijna vanaf de grond af een onderzoeksprogramma op. Daar worstelde hij wel met de omstandigheden. De nabijheid van een tramlijn en een drukke verkeersader maakten het precisieonderzoek dat hij voorstond bijkans onmogelijk. Af en toe week hij voor experimenten uit naar de kelder van zijn buitenhuis in de buurt van Zeist. Daarnaast betaalde hij ook instrumenten of het salaris van een assistent uit eigen zak als de gemeente weer eens

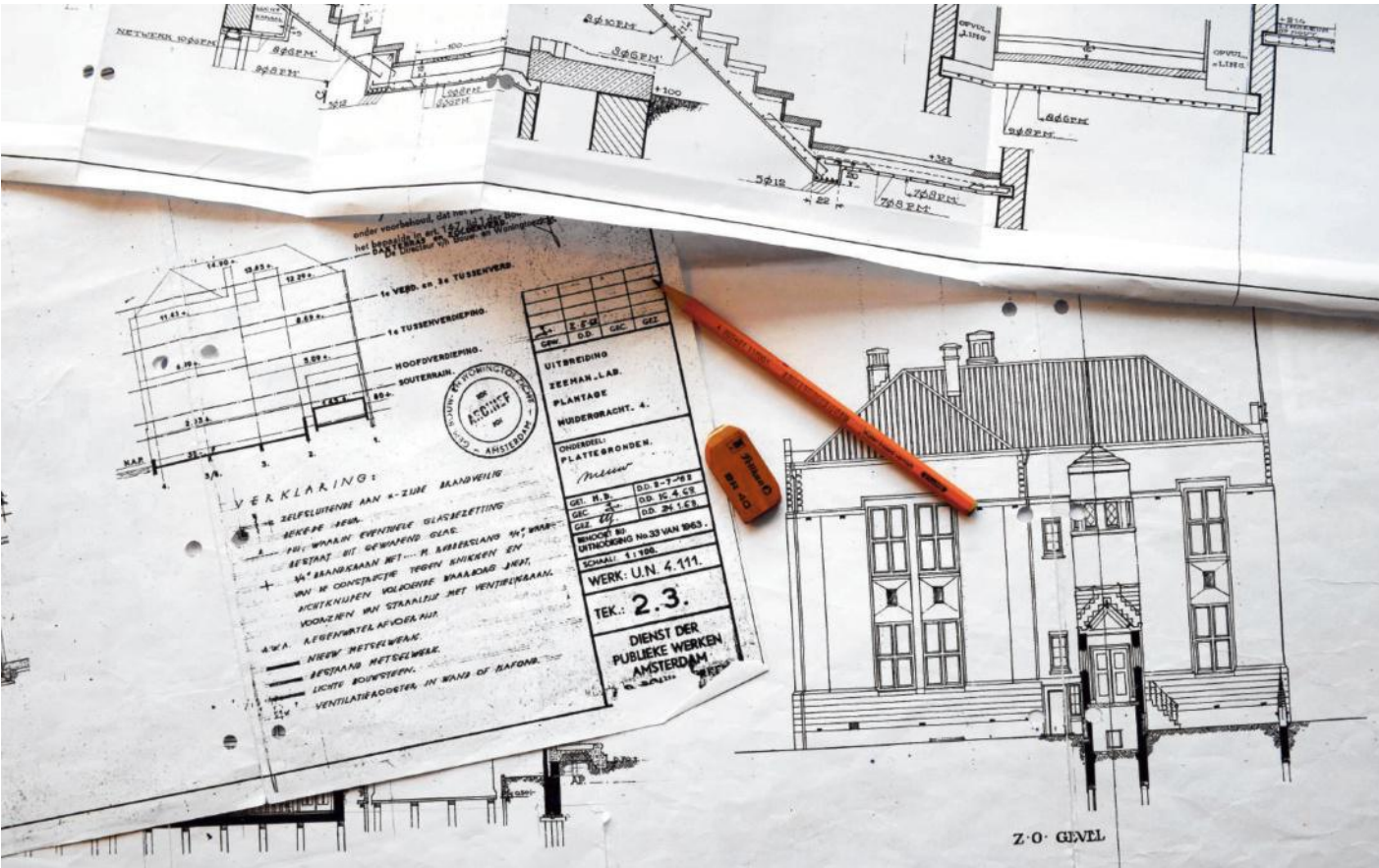
weigerde met geld over de brug te komen. Nu kon hij zich dat makkelijk veroorloven omdat zijn echtgenote Jo, een zus van een studievriend, afkomstig was uit een rijk ondernemersgeslacht uit Dordrecht. Zij had bij het overlijden van haar vader een flinke erfenis gekregen, waar in 1902 ook nog eens het geld van de Nobelprijs bij kwam. Later zou Zeeman door allerlei beleggingen ook zelf een enorm vermogen vergaren. Hij liet zich al die luxe makkelijk aanleunen - veel aandacht voor anderen die het moeilijker hadden, had hij niet. Sowieso vormde het gezin niet een erg warme omgeving. Kox en Schatz staan uitgebreid stil bij de vrij troosteloze situatie van echtgenote Jo, „kwijnend in haar boudoir” naast haar hardwerkende, maar autoritaire en dwingende echtgenoot. Schatz: „Zij was een vlot en pienter meisje dat gewoon niet de mogelijkheden heeft gekregen om zich te ontwikkelen. Toen Zee-

” Een min of meer stiekem wetenschappelijk uitstapje leidde tot zijn grootste ontdekking

Anne Kox
wetenschapshistoricus

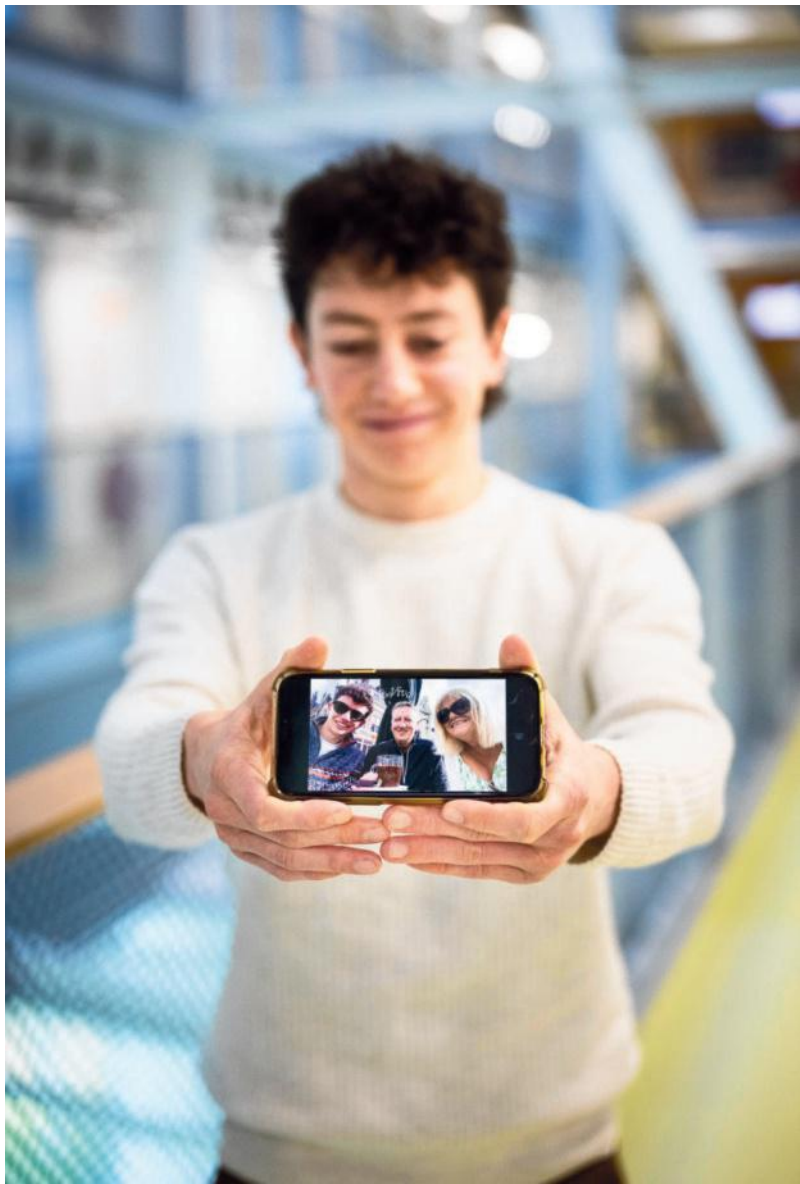
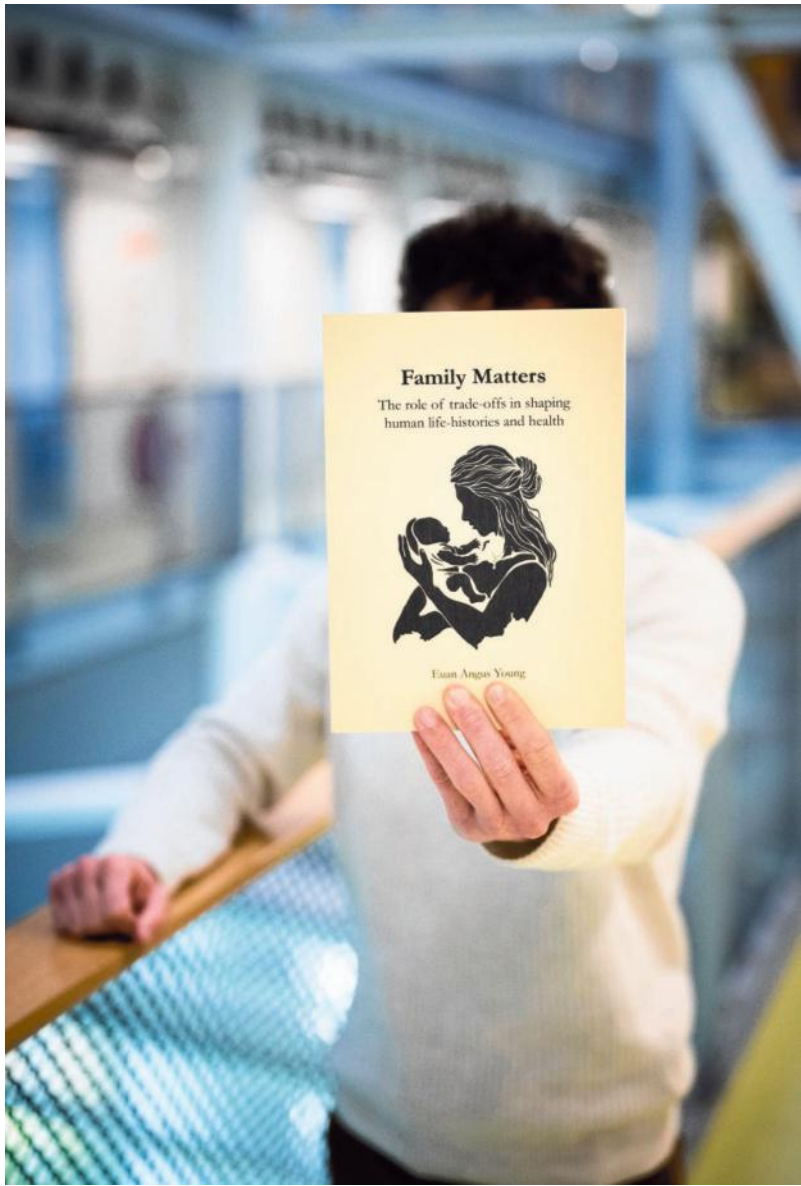
man een paar weken met roodvonk het bed moest houden, leefde ze helemaal op en zag je pas waartoe ze in staat was. De opvoeding van hun drie dochters en een zoon rustte groten-deels op haar schouders. Met name zoon Jan veroorzaakte vanaf zijn vroege jeugd veel problemen en later oefende hij zelfs een soort van terreur uit met zijn frequente woede-uitbarstingen. Zijn zussen waren doodsbang voor hem.”

Heel nauwkeurig en precies Jo leed aan depressies - net als haar vader en een van haar broers - en had nauwelijks belangstelling voor andere activiteiten dan het kopen van nieuwe kleren of het maken van luxe reizen. Toch probeerde ze zo goed mogelijk de rol haar rol als echtgenote in te vullen. Op zijn beurt toonde Zeeman zich niet erg persoonlijk betrokken bij zijn gezin - al was dat voor een gezinshoofd in die tijd zeker niet ongebruikelijk. Hij trok zich maar al te graag terug in zijn laboratorium, werkend aan zijn carrière. De kinderen ontwikkelden zich niet voorspoedig, geen van de vier vond ooit een levenspartner en geen van hen zou het gered hebben zonder de financiële steun (en later erfenis) van hun ouders. Schatz: „Alleen zuster Annie heeft uit alle macht geprobeerd te maken wat er te maken viel van de emotionele puinhoop die het daar aan de Stadhouderskade langzamerhand was geworden.” Naast Zeeman was er eenvoudigweg niet veel ruimte voor vrouw en kinderen, „want in de schaduw van deze hoge boom kon weinig groeien.” Ondanks zijn grote inzet heeft het latere wetenschappelijk werk van Zeeman niet heel veel opgeleverd. Kox: „Het is niet goed voor een mens om zo vroeg zo’n grote ontdekking te doen. Zeeman is zich daarom maar gaan richten op waar hij goed in was: heel nauwkeurig en precies meten.” Daarnaast was hij lid van de Akademie van Wetenschappen en een aantal commissies, maar hij deed dat weinig uitgesproken en veelal in de schaduw van Lorentz. Die liet zich zowel op wetenschappelijk als politiek gebied - bijvoorbeeld tijdens de Eerste Wereldoorlog - wel gelden en groeide uit tot de *éminence grise* van de internationale natuurkunde. Schatz: „We wilden niet alleen maar een grotere chronologisch levensverhaal vertellen, maar ook schetsen hoe zo’n gezin uit de goede burgerij leefde in een zich snel ontwikkelende stad als Amsterdam. Of hoe geïsoleerd zijn leven in een uithoek als Zeeland wel niet was.”

Facsimiles van bouwtekeningen uit de jaren zestig voor een uitbreiding van het Zeeman Laboratorium in Amsterdam. FOTO PAUL VAN RIEL/ANP

JONG GELEERD

- WIE IS EUAN YOUNG?
- **Geboren**
1997, in Schotland
 - **Spreek zijn naam uit als**
In Engelse fonetiek: 'you-ün'
 - **Leest graag**
'Epic fantasy'-boeken. „De Mistborn-serie van Brandon Sanderson heb ik bijna uit.”
 - **Doet aan**
Voetbal, tennis en hardlopen. „En rugby kijken. Op 8 november speelt Schotland tegen Nieuw-Zeeland, en ik hoop dat ze nu eindelijk eens winnen.”

FOTO'S KEES VAN DE VEEN

De risico's en voordelen van oudere broers en zussen

Hoe meer kinderen een moeder krijgt, hoe minder lang ze zelf leeft. Tenminste, dat gold voor Finse moeders ten tijde van de Grote Finse Hongersnood. Deze en andere opmerkelijke feiten destilleerde Euan Young uit grote historische bevolkingsregisters.

In de biologie is de theorie bekend. Het krijgen van kinderen gaat soms ten koste van je eigen *fitness*: je toekomstige gezondheid, vruchtbaarheid of overleving. Het volwassen leven is dus één grote afweging, een *trade-off*, zoals de biologen zeggen. Zo levert méér eieren leggen vogels soms uiteindelijk juist minder nageslacht op, omdat de 'kosten' voor de moeder te hoog blijken. En soms laten vogelouders hun kerngezonde jongen in de steek, bijvoorbeeld als de partner is omgekomen. Zo sparen ze zichzelf voor de toekomst. Over hun gehele leven proberen ze dus hun voortplanting te optimaliseren.

Maar hoe zit dat eigenlijk bij mensen? Dat is de vraag waar de Schotse promovendus Euan Young zich vier jaar op heeft gestort. Op 17 november verdedigt hij zijn proefschrift aan de Rijksuniversiteit Groningen. En in de week daarvoor verschijnt een van zijn hoofdartikelen in het tijdschrift *Science Advances*. Moeders leveren niet altijd in op hun eigen fitness, concludeert het artikel - alleen als de omstandigheden zwaar zijn. Moeders die kinderen kregen tijdens de Grote Finse Hongersnood (1866-1868), leefden gemiddeld een halfjaar korter per kind dat zij in hun hele leven kregen.

„Mensen zijn een stuk ingewikkelder om te onderzoeken dan dieren, in deze context”, vertelt Young in een café bij de Groningse Martinitoren. „Bij mensen zijn er allerlei complicerende factoren die bepalen hoeveel kinderen ze krijgen. Tegenwoordig al helemaal, maar ook vroeger al: culturele gebruiken, socio-economische factoren... Wij proberen al die factoren te ontfaren - waaronder ook de genetica.”

Met vogels kun je makkelijk experimenteren, merkt Young op. Eieren weghalen of erbij leggen, bijvoorbeeld. „Maar bij mensen kan dat natuurlijk niet. Voor het historische onderzoek bij mensen zijn we aangewezen op bronnen zoals kerkarchieven. Maar die vertellen niet of mensen ziek of gezond waren, of waaraan ze stierven. Die bronnen zijn ook heel verschillend van aard, waardoor je ze lastig met elkaar kunt combineren. En doordat naamgeving soms complex was, is vaak eerst genealogisch onderzoek nodig om uit te vinden wie nu precies met wie verwant was.”

Broer- en zuseffecten

Voor hun studies naar hedendaagse mensen gebruiken onderzoekers grote biobanken, zoals Lifelines: een database met genetische, leefstijl- en gezondheidsgegevens van meer dan 160.000 mensen in Noord-Nederland. „Het is heel *data-heavy* onderzoek”, zegt Young. „Ik heb vooral achter de computer gezeten. Maar tegelijkertijd ook heel spannend. En het krijgt aandacht. Na ons artikel over Zwitserse broers en zussen werden we meteen gebeld door een journalist van *Nature*.”

Dat artikel was gebaseerd op Zwitserse kerkarchieven die meer dan drie eeuwen teruggaan en ruim 45.000 mensen omvatten. Het onderzoek was een vervolg op een eerdere Finse studie met meer dan 100.000 'records'.

„Die studie liet zien dat wie meer oudere broers had, een grotere kans had om te overleven”, vertelt Young. „Waarom? We kunnen alleen maar speculeren, maar misschien omdat de broers meehielpen op het land. Maar als je een meisje was en je zat qua leeftijd vlak onder meer dan één grote broer, dan was dat juist een nadeel. Misschien omdat jongens een voorkeursbehandeling kregen.”

Ook de Zwitserse data in Youngs onderzoek suggereerden dat oudere broers een nadeel waren als je een meisje was, maar daarnaast dat oudere zussen juist een voordeel waren. „Waarschijnlijk is dat waarom wij over het geheel gezien geen effect vonden.”

Een Zwitserse amateurgenealoog heeft dertig jaar van zijn leven besteed aan het uitpluizen en transcriberen van die archieven, vertelt Young: „In een superklein handschrift, waardoor er heel veel gegevens in één boek pasten. Maar dat moet je dus eerst weer digitaliseren voordat je er analyses op kunt toepassen.” Een van zijn promotiebegeleiders, de Nederlander Erik Postma van de Universiteit van Exeter in het Verenigd Koninkrijk, had connecties in die regio omdat hij een tijd in Zwitserland werkte. „Zo kwam hij aan die gegevens. En hij heeft dus die database samengesteld.” Met een lach: „Gelukkig was dat allemaal al gebeurd tegen de tijd dat ik aan de deur klopte.”

Evolutionaire krachten

Youngs onderzoek is een bijzondere Europese samenwerking, merkt hij op. „Ik heb een Nederlandse begeleider in Engeland, een Britse in Groningen en een Finse in Finland.” Hannah Dugdale van de Rijksuniversiteit Groningen is hoogleraar in 'evolutionaire geneeskunde', een relatief nieuw vakgebied, legt Young uit. „Dat is het vakgebied dat door een evolutionaire bril naar mensen kijkt.” Maar hier in Groningen is dat onderzoek niet ondergebracht bij geneeskunde, maar bij biologie: Dugdales kantoor zit naast dat van de vogelbiologen. „En mijn Finse begeleider Virpi Lummaa kijkt onder meer naar ouder worden bij olifanten. Maar zij heeft ook de Finse kerkdatabase samengesteld.”

Hun nieuwe vakgebied werpt een verfrissend licht op ziekte en gezondheid, legt Young uit. „Het biedt nieuwe perspectieven. Bijvoorbeeld op genen die kanker veroorzaken: hoe kan het dat die blijven bestaan in een populatie? Doen ze soms ook iets anders, wat juist een vóordeel is? Bijvoorbeeld bescherming bieden tegen een andere ziekte? Dit onderzoek brengt risicofactoren in beeld, en de evolutionaire krachten die eraan hebben bijgedragen. Krachten waar wij ook nu nog allemaal mee te maken hebben.”

Hoe kwam Young zelf eigenlijk in dit vakgebied terecht? „Ik studeerde eerst mariene biologie in Aberdeen, in Schotland”, vertelt hij. „Voor mijn master ging ik naar Exeter, in het uiterste zuidwesten van Engeland: ongeveer zo ver weg als je in ons land kunt gaan. Tien uur met de trein vanuit Schotland.” Die master was in evolutionaire en gedragsecologie - in de dierlijke context. „Mijn begeleider was Erik Postma; die bracht mij in contact met Groningen.”

Grote levensonderwerpen

Hoe vindt hij Groningen, als buitenlander? „Geweldig leuk. Aan steden in verre uithoeken was ik dus wel gewend”, zegt hij met een grijns. „Ik heb hier een leuke tijd gehad. Ik zat onder meer in een PhD-commissie die allerlei activiteiten organiseert voor promovendi. En ik ben als Engelsprekende wel bevoorrecht, hoor. Alles is hier in het Engels.” Toch heeft hij in die vier jaar heel aardig Nederlands geleerd, zo blijkt als hij een glaasje water bestelt. Zijn harde 'g' is vlekkeloos. „Ja, dat komt doordat wij die in Schotland ook hebben, hè.” Hij laat hem even lekker scherp raspen: „Loch...”

En, wat staat er nu op het programma, na zijn promotie half november? „Ik wil nog graag een tijdje in de wetenschap blijven”, antwoordt Young. „Het is een harde wereld, maar ik vind het onderzoek heel interessant. Dat werken met die grote databases, maar ook echt de inhoud. Die historische context, de biologische vragen...”

Young hoopt op een postdocplek in Frankrijk: zijn partner doet onderzoek in Parijs. „Ik probeer nu financiering te krijgen voor onderzoek naar ziekten, voortplanting en ouder worden. Bij mensen, of bij dieren. Het blijft fascinerend, hoor, die interacties tussen genen en gezondheid en die grote levensonderwerpen. We hebben nu steeds meer coole methoden om die interacties boven tafel te krijgen.”

Nienke Beintema

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Consumenten

Duurzaam vergroenen

Zwembijvers, zwembaden en waterpartijen

Natuurgezuiverd water

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Waardoor ruikt regen zo lekker?

De unieke geur van regen na droogte vervliegt al snel.

Superfijn, vooral na een tijd van droogte: die zoete, frisse, aardse geur van de eerste **regendruppels**. Het is een unieke en herkenbare geur, die al snel weer vervliegt na het begin van een bui. Wat veroorzaakt die geur, en waarom worden we er zo blij van? Het zijn niet de druppels zelf die zo lekker ruiken, maar de grond en de bladeren waar zij op vallen. Die verspreiden, als ze voor het eerst weer nat worden, een geur waar zelfs een aparte naam voor bestaat: *petrichor*. Die naam heeft Griekse wortels: *pétros* (steen, bodem) en *ichor* (het bloed van de onsterfelijken in de Griekse mythologie). De Australische chemici Isabel Bear en Dick Thomas lanceerden de term in 1964 in *Nature*. Zij waren de eersten die de geur onderzochten. Anderen hadden er al wel over gespeculeerd. De Britse violist én wetenschapper Thomas Phipson schreef bijvoorbeeld in 1891 in *Scientific American* dat plantaardige oliën die in de grond terechtkomen, „de geur van duizenden bloemen” met zich meedragen. Bear en Thomas stelden vast dat de bodem inderdaad is door-drenkt met plantenoliën én dat die belangrijk zijn in *petrichor*. Ze wisten die oliën uit grond te destilleren en deden er experimenten mee. Ze zagen bijvoorbeeld dat plantenzaden minder goed ontkiemen in grond met deze oliën. Door het uitscheiden van die stoffen zouden planten dus voorkomen dat hun zaden gaan ontkiemen als het te droog is. Tijdens een regenbui spoelen de oliën uit de grond én komen ze als piepkleine druppeltjes in de lucht terecht. Dan neemt hun concentratie in de grond af en kunnen za-

den gaan ontkiemen. Welke componenten van die oliën belangrijk zijn voor *petrichor*, lieten Bear en Thomas in het midden. Botanici suggereerden later dat het vooral gaat om drie algemene vetzuren: stearinezuur,

oleïnezuur en palmitinezuur. Door het spatten van regendruppels komen er nog meer stoffen in de lucht terecht. Bijvoorbeeld geosmine. Dat is een alcohol die wordt geproduceerd door veel bodembacteriën. En ook die stof is belangrijk in *petrichor*, ontdekten Bear en Tho-

mas. Geosmine ruikt aards. Ook rode biet, spinazie en champignons bevatten geosmine. Vandaar dat sommige mensen die naar aarde vinden smaken. Menselijke neuzen zijn bijzonder gevoelig voor geosmine. We kunnen de stof al detecteren in een concentratie van minder dan vijf moleculen geosmine per biljoen overige moleculen in de lucht (een één met twaalf nullen). Dat schreven Nederlandse, Japanse en Duitse onderzoekers in 2022 in *Environmental Microbiology*: „Dat komt overeen met één theelepel in tweehonderd Olympische zwembaden.” Ter vergelijking: van haaien wordt gezegd dat ze een druppel bloed kunnen ruiken in een verhouding van één op een miljoen – dus 200.000 keer minder gevoelig. „De exacte biologische functie ervan begrijpen we nog niet”, vervolgen deze auteurs. Van geosmine, bedoelen ze. De biologische functie van onze gevoeligheid ervoor, die ligt voor de hand. Althans, volgens sommige evolutionair antropologen. Voor onze verre voorouders – in feite voor alle dieren – was het belangrijk dat ze konden ruiken waar het onlangs had geregend. Daar konden ze immers vers water, plantengroei en wellicht ook wild verwachten. Dat verklaart meteen ook waarom wij die geur zo fijn vinden. Die associëren wij al van oudsher met overvloed, met een einde aan barre tijden, met groen en met geluk. Parfummakers in India schijnen de geur zelfs te destilleren uit aarde en te verkopen in dure flesjes.

Nienke Beintema

Koffiekat / loewak / *Paradoxurus hermaphroditus*

De dag beginnen met een brouwsel dat afkomstig is van kattenpoep. Dat klinkt niet erg aantrekkelijk. Maar we hebben het hier over kopi loewak, de duurste koffiesoort ter wereld die gemaakt is met koffiebonen die gevonden worden in de uitwerpselen van vegetarische civetkatten. De passage door de kattendarm geeft de koffiebonen een uniek aroma dat terugkomt in de smaak van de koffie. In een artikel in *Scientific Reports* hebben Indiase wetenschappers uitvoerig

geanalyseerd wat er anders is aan de chemische samenstelling van de civetkoffieboon en de gewoon geplukte koffieboon. Ze vergeleken ongebrande koffiebonen, want het roosteren brengt opnieuw tal van andere chemische veranderingen te weeg die de smaak en geur beïnvloeden. De onderzoekers verzamelden op een biologische koffieplantage in het westen van India de uitwerpselen van civetkatten. Koffiebessen bleken veruit favoriet als voedsel van de katten, er zaten

maar weinig andere zaden in. Per keutel zaten er 13 tot wel 230 koffiebonen in. Bij elke drol die onderzoekers vonden knipten ze ook een paar takken met verse koffiebessen af om goed vergelijkingsmateriaal te hebben. Verse civetkoffiebonen hadden een significant hoger vetpercentage dan de gewone. Ze bevatten met name hogere gehaltes van de verzadigde vetzuren caprylzuur en caprinezuur, stoffen met een sterke geur en smaak die doet denken aan geitenmelk. Dit is te danken aan

de inwerking van maagsap en spijsverteringsenzymen van de civet, waarbij een langzame fermentatie optreedt onder precies de juiste constante temperatuur. Tussen opeten en uitpoepen verstrijkt gemiddeld twaalf uur, melden de wetenschappers. Civetkoffie is vrij populair geworden nadat het in culinaire kringen en zelfs een speelfilm gepromoot werd. Dat heeft de prijs opgedreven tot wel 50 euro per honderd gram. Daardoor wordt er ook vaak mee gesjoemeld, en is er soms sprake van die-

Een loewak (*Paradoxurus hermaphroditus*). FOTO GETTY IMAGES

Een koffiebonendrolletje van een civetkat. FOTO RAMIT MITRA

renleed omdat civetkatten in kleine kooitjes op een dieet van koffiebessen worden gezet. De Indiase wetenschappers be-

nadrukken dat het in hun onderzoek gaat om vrij levende wilde civetkatten.

Sander Voormolen

ledere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Chinese lange arm reikt tot in Britse universiteit

China en academische vrijheid blijft ook buiten het land zelf een moeilijk huwelijk. Onder druk van Chinese autoriteiten legde een Britse universiteit een invloedrijk onderzoeksproject naar schendingen van mensenrechten in het land ruim acht maanden stil, berichtte deze week *The Guardian*. De universiteit van Sheffield Hallam gaf in februari een vooraanstaande hoogleraar op het gebied van mensenrechten te verstaan dat zij haar onderzoek naar dwangarbeid onder de verdrukte minderheid van de Chinese Oeigoeren in moest staken. Nadat de hoogleraar, Laura Murphy, dreigde met een rechtszaak wegens aantasting van haar academische vrijheid krabbelde de universiteit in oktober terug. Murphy kreeg excuses en kon haar werk hervatten, na een hiaat van acht

maanden. Ze blijft, zei ze tegen *The Guardian*, „op mijn hoede”. Haar werk tot dusver heeft een rol gespeeld in de internationale strijd tegen dwangarbeid en het uitbannen van producten die onder zulke omstandigheden zijn gemaakt. De Britse universiteit zegt dat Murphy’s onderzoek (eerder geprezen als „baanbrekend”) werd stopgezet uit zorgen om de veiligheid van onderzoekers in China en uit financiële noodzaak. Na een klacht van een Chinees bedrijf dat in het onderzoek wordt genoemd, heeft de verzekeraar van de universiteit aangekondigd de kosten van mogelijke smaadzaken niet meer te dekken. De instelling ontkent Murphy’s beschuldiging dat haar werk werd stopgezet uit commerciële afwegingen, om de universiteit te verzekeren van toegang tot de Chinese markt voor onderzoekscontracten.

De onderzoeksafdeling van Murphy ligt al jaren onder vuur van de Chinese autoriteiten, die het een „voorhoede van anti-Chinakrachten” noemen. De website van de universiteit (die zo’n 73 studenten uit China telt, nog geen 2 procent van het totaal aantal internationale studenten) werd in 2022 door de Chinese overheid geblokkeerd. Een kantoor van de universiteit in Beijing kreeg in april 2024 bezoek van veiligheidsagenten, die het personeel volgens een verslag „op dreigende toon” ondervroegen. Sindsdien lijkt de instelling conflicten met de Chinese autoriteiten zoveel mogelijk uit de weg te willen gaan. Vorig jaar trok Sheffield Hallam zich al terug uit een voorgenomen onderzoek naar wantoestanden in de Chinese mijnbouw in opdracht van een ngo, de Global Rights Compliance. De universiteit stort-

te het geld terug dat het voor de studie had ontvangen. Chinese universiteiten spelen wereldwijd een steeds grotere rol in onderzoek en projectfinanciering. Ook probeert het land gunstig onderzoek over het land te stimuleren en kritiek tegen te gaan. In Nederland leidde dat onder het laatste kabinet-Rutte tot zorgen om kennisveiligheid en over academische vrijheid. De Vrije Universiteit in Amsterdam sloot begin 2022 een centrum dat studie deed naar een ‘niet-westerse’ invulling van mensenrechten, toen door berichtgeving van de NOS duidelijk werd dat het drie jaar lang tussen de 250.000 en 300.000 euro had ontvangen van de Chinese Southwest University of Political Science and Law.

Sjoerd de Jong

CADEAUSELECTIE

Ontdek de mooiste cadeaus

Adviesprijs
99,-
79,-

Adviesprijs
249,-
154,95

Adviesprijs
v.a. 139,-
109,-

Adviesprijs
139,00
119,-

Adviesprijs
107,-
85,-

Adviesprijs
358,95
299,-

Kerstboomkaarsen

- › Creëer een kerstfeer
- › Ideaal voor tafeldecoratie of op de schouw
- › Set van 12 stuks

BLOOMING GOOD

Kunstkerstkrans

- › Luxe kerstkrans die jarenlang meegaat
- › Tijdloos ontwerp in verschillende formaten
- › Perfect voor aan de voordeur of op de kersttafel

GRAYPANTS

Wick tafellamp

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

BLOOMING GOOD

Zijden kerstboeket

- › Feestelijk en luxe boeket dat jarenlang meegaat
- › Met dieprode poinsettia, amaryllis en winterse dennentakken
- › Duurzaam, onderhoudsvrij en stijlvol

&KLEVERING

Waxinelichthouders

- › Geïnspireerd op Vermeers *Het Straatje* en Rembrandts huis
- › Creëer een miniatuur lichtstad
- › Set van 2 stuks

&KLEVERING

Kandelaar

- › De blikvanger op elke feestelijk gedekte tafel
- › Verkrijgbaar van kerstboom tot rendier
- › Kleurrijke designs

Kunstkerstboom met led verlichting

Adviesprijs v.a.
199,-

- › Niet van echt te onderscheiden, zonder naalduitval
- › Gaat jarenlang mee, onderhoudsvrij én stijlvol
- › Verkrijgbaar in de hoogtes 185 en 215 cm

RÄDER

City Bowl schaal

Adviesprijs 89,95
69,-

- › Perfect om kaarsen in te plaatsen
- › Prachtig detail: rand met speelse huisjes
- › Gemaakt van mat porselein

Kunstboom met verlichting

Adviesprijs
79,-

- › 720 led-lichtjes zorgen voor een magische sfeer
- › Geschikt voor binnen en buiten
- › Gemakkelijk op te zetten, 180 cm hoog

Led kaarsenset

Adviesprijs
29,95

- › Veilig en sfeervol alternatief voor echte kaarsen
- › Gemaakt van echte was met realistisch vlam-effect
- › 7-delige set

Decoratieve kerstkrans

Adviesprijs
34,95

- › Luxe uitstraling dankzij subtiele goudtint
- › Veelzijdig te gebruiken: op tafel, aan de muur of deur
- › Combineer eenvoudig met andere decoratie

&KLEVERING

Waxinelichtjeshouders

Adviesprijs 37,50
28,50

- › Het kaarslicht schijnt sfeervol door de raampjes
- › Gemaakt van porselein
- › Set van 3 sfeervolle grachtenhuisjes

AMNESTY INTERNATIONAL

Kerstkaarten

Adviesprijs 39,00
25,-

- › Set van 32 kerstkaarten van Amnesty International
- › 4 verschillende motieven van ieder 8 kaarten
- › Maak iemand blij én draag bij aan een goed doel

APPLE
Refurbished MacBook Pro
16 inch met Touch Bar

Adviesprijs
2.500,-
799,-

- › 16inch laptop met indrukwekkend Retina-display en krachtige prestaties
- › Ideale keuze voor professioneel én dagelijks gebruik
- › Zo goed als nieuw

APPLE
Refurbished iPhone
SE 2022

Adviesprijs
529,-
249,-

- › 64 GB opslaggeheugen met beschermhoes en screenprotector
- › Uitstekende camera-kwaliteit in handig formaat
- › Op meer dan 50 punten gecontroleerd

LEEFF
Autoparfum

Adviesprijs
69,90
59,50

- › Luxe geurbeleving voor onderweg
- › Eén parfum gaat minimaal een jaar mee
- › Set van 2: voor jezelf en maak ook een ander blij

UMBRA
Kapstok

Adviesprijs
30,-
24,95

- › Innovatief en ruimtebesparend
- › Strak en minimalistisch ontwerp
- › Klap de haken in als je ze niet gebruikt

SONY
Nekbandspeaker
BRAVIA Theatre U

Adviesprijs
299,-
209,-

- › Persoonlijk surroundsound zonder hoofdtelefoon
- › Perfecte oplossing voor slechthorenden
- › Ideaal voor ontspannen films en televisie kijken

GRAYPANTS
Wick tafellamp

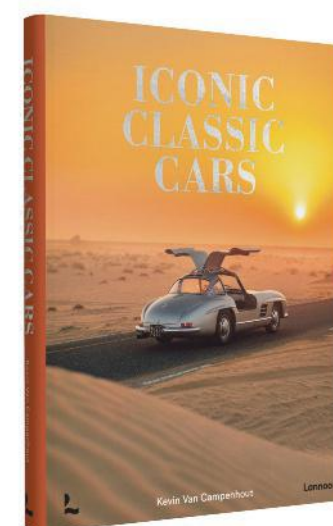
Adviesprijs
v.a. 159,-
109,-

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

KOFFIETAFELBOEK
Iconic Classic Cars

Adviesprijs
59,99
49,99

- › Een adembenemend koffietafelboek voor autoliefhebbers
- › Ontdek de mooiste en zeldzaamste klassieke auto's
- › Groot formaat met 240 pagina's, Engelstalig

Adviesprijs
599,-
399,-

Adviesprijs
229,-
195,-

Adviesprijs
3795
27,95

Adviesprijs
369,-
229,-

Adviesprijs
79,50
59,50

TIVOLI AUDIO
Draagbare bluetooth-speaker

SongBook Max

- › Premium geluidssysteem
- › Geniet van groots geluid
- › DAB+/FM-radio, Bluetooth en lange batterijduur

STELTON
Thermosfles

- › Neem je favoriete dranken mee onderweg
- › Blijft tot 20 uur koud en 10 uur warm
- › 100% lekvrij

BIRDIE
Luchtkwaliteitssensor

- › Houdt binnenshuis het kooldioxide-niveau in de gaten
- › Als de waarde te hoog wordt, hangt de Birdie ondersteboven
- › Wanneer je goed ventileert, komt Birdie weer omhoog

AVOLT
Stekkerdoos

- › Geniet zorgeloos van stroom overal in huis
- › Drie stopcontacten en twee USB-C poorten
- › Stijlvol design in meerdere kleuren

KOFFIETAFELBOEK
150 jaar Nederlandse Scheepvaartaffiches

- › Rijke visuele geschiedenis van de scheepvaart
- › Meer dan 400 unieke scheepvaartaffiches
- › Groot formaat, monumentale verzameluitgave

SENNHEISER
Koptelefoon
Momentum 4

- › Draadloze over-ear koptelefoon
- › Ultiem draagcomfort met premium geluidskwaliteit
- › 60-uur batterijduur, adaptieve ruisonderdrukking

Adviesprijs
9.500,-
6.500,-

Nog maar
enkele
exemplaren
beschikbaar

KOFFIETAFELBOEK - GELIMITEERDE EDITIE

Rijks, Masters of the Golden Age

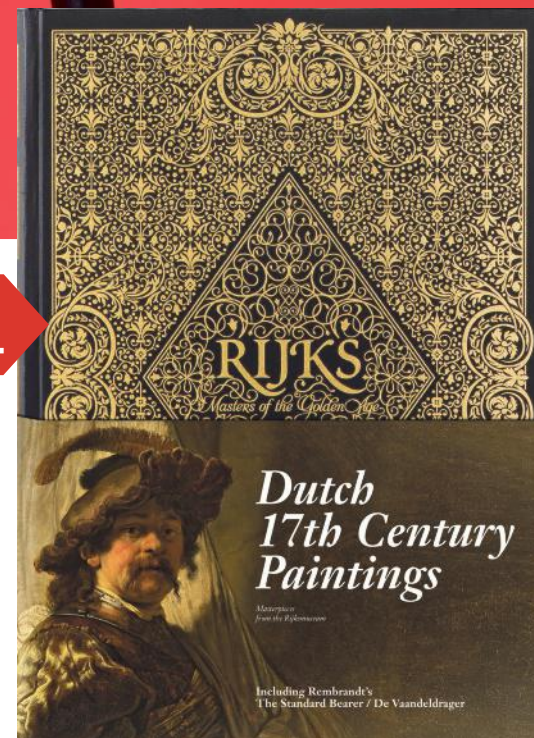
gelimiteerde oplage

- › Hommage aan de meesters van de Gouden Eeuw
- › Monumentaal kunstboek, inclusief op maat gemaakte boekenstandaard
- › Genummerd en gesigneerd door Marcel Wanders, wereldwijd 2500 stuks
- › 450 pagina's | 35 kg | afmetingen 70 x 50 cm

Ontzagwekkend, tijdloos en van ongekende schoonheid: woorden om Nederlands meest gewaardeerde kunstwerken uit de Gouden Eeuw te typen, maar woorden die eveneens passend zijn om dit bijzondere boekwerk te omschrijven. Marcel Wanders wil met zijn project de collectie van de Eregalerij ontsluiten voor een groot publiek. Dit doet hij door de schilderijen op magistrale wijze te presenteren met een onwaarschijnlijk mooi en luxueus uitgevoerd kunstboek. Aanvullend bevat het boek essays van dertig visionairs, waarin zij betogen hoe hun kijk op de wereld door deze meesterwerken is veranderd. Elk boek wordt minutieus en met bijzondere aandacht vervaardigd, gebruikmakend van eersteklas materialen zoals echt leder, hoogwaardig metaal, gecompliceerde folietechnieken en op maat gemaakt papier.

NRC Webwinkel presenteert de twee verschillende Engelstalige edities van dit boek dat op zichzelf een kunstwerk genoemd mag worden. De grote editie van 450 pagina's is genummerd en gesigneerd en heeft een gewicht van maar liefst 35 kilogram. Dit indrukwekkende boekwerk verschijnt in een wereldwijde oplage van 2500 exemplaren. Inclusief een speciaal ontworpen boekstandaard. De handzamere editie van 596 pagina's weegt 5 kilogram en past op je koffietafel.

Adviesprijs
130,-
109,-

KOFFIETAFELBOEK

Rijks, Masters of the Golden Age

- › Gouden Eeuw meesterwerken uitvergroot in detail
- › Koffietafelboek met dezelfde rijke inhoud als de gelimiteerde editie
- › 596 pagina's | 5 kilogram | afmetingen 34 x 25 cm

&KLEVERING

Gebaksbordjes

Adviesprijs
27,50
22,95

- › Geïnspireerd op Rijksmuseum-faience
- › Ideaal voor desserts, hapjes of als decoratief object
- › Set van 4 stuks

&KLEVERING

Theepot

Adviesprijs
49,95
39,95

- › Tijdloze Delfts blauwe print
- › Geschikt voor dagelijks gebruik
- › Ontworpen voor het Rijksmuseum

&KLEVERING

Mokken

Adviesprijs
26,50
20,-

- › Delfts blauwe decoraties geïnspireerd op 17e-eeuws aardewerk
- › Ontworpen voor het Rijksmuseum
- › Set van 2 stuks

&KLEVERING

Tulpenvaas

Adviesprijs
299,-
249,-

- › Handbeschilderd porselein met Delfts blauwe details
- › Gebaseerd op de bloemenpiramide uit de 17e eeuw
- › Ontworpen voor het Rijksmuseum

&KLEVERING

Wijnglazen

Adviesprijs
45,-
39,95

- › Voor dagelijks gebruik en feestelijke gelegenheden
- › Combineer de kleuren voor een speels effect op tafel
- › Set van 2 stuks

&KLEVERING

Waterglazen

Adviesprijs
45,-
39,95

- › Voor dagelijks gebruik en feestelijke gelegenheden
- › Combineer de kleuren voor een speels effect op tafel
- › Set van 2 stuks

ARTEK
Kruk 60

Adviesprijs
269,-
215,-

- › Ontworpen door Alvar Aalto, klassiek Fins design
- › Te gebruiken als kruk, bijzettafel of nachtkastje
- › Iconisch en functioneel ontwerp

VITRA
Bijzettafel LTR

Adviesprijs
295,-
239,-

- › Ontworpen door Charles & Ray Eames in 1950
- › Tijdloos multifunctioneel ontwerp: van nachtkastje tot plantentafel
- › Compact en stabiel, verkrijgbaar in 2 kleuren

HAY
Trapje

Adviesprijs
359,-
279,-

- › Helpende hand in huis
- › Multifunctioneel en design in één
- › Van opstapkruk tot bijzettafel

FREDERIK ROIJÉ
Vogelhuis

Adviesprijs
169,-
149,-

- › Architectonisch design voor vogel- en designliefhebbers
- › Biedt onderdak aan verschillende vogelsoorten
- › Een blikvanger in elke tuin

Adviesprijs
125,-
100,-

Adviesprijs
v.a. 139,-
109,-

Adviesprijs
134,95
99,-

Adviesprijs
v.a. 29,-
16,95

Adviesprijs
259,-
229,-

Adviesprijs
179,-
139,-

BLOOMING GOOD
Zijden boeket

- › Een krachtig XL-kunstboeket van 90 cm hoog
- › Duurzaam, onderhoudsvrij en stijlvol
- › Blikvanger voor hal, tafel of kantoor

GRAYPANTS
Wick tafellamp

- › Draagbare en draadloze sfeermaker
- › Verkrijgbaar in 2 formaten, dimbaar in 4 standen
- › Geniet van 150 uur verlichting op een opgeladen accu

UMBRA
Fotolijst

- › Modern en strak geometrische lijst
- › Foto zweeft tussen het glas
- › Liggend of staand, voor op tafel of aan de muur

FERM LIVING
Tafellamp

- › Overall sfeervol licht binnen handbereik
- › Sculpturaal ontwerp in 3 kleuren
- › Oplaadbaar, draagbaar en dimbaar in 3 standen

ARNE JACOBSEN
Tafelklok

- › Iconisch Deens design uit 1939
- › Minimalistische stijl met alarmfunctie
- › Een perfect cadeau voor designliefhebbers

KOFFIETAFELBOEK
Between the Sea & the Sky

- › Fotografie van wereldberoemde fotograaf Jimmy Nelson
- › 528 pagina's vol unieke beelden en verhalen uit Nederland
- › Inclusief kaartenset t.w.v. 10,-

Broodrooster

- ## Proeven van Frankrijk

- ## Keukenrolhouder

- ## Koperen pannen

- ## Kaasrasp

- ## Peper- en zoutmolenset

- ## Citruspers en houten citroenpers

- ## Anna kurkentrekker en flessenstopper

- nrcwebwinkel»

Snijmachine

- ## Elektrische messenslijper

- # Blender

- ## Antiaanbakpannen

- ## Pannenset

- ## Broodrooster

- Bestel nu** nrcwebwinkel.nl/cadeaus

STELTON Carbonator

Adviesprijs
229,-
199,-

- › Maak zelf bruisend water, zonder plastic afval
- › Instelbare bruisgraad naar eigen smaak
- › Minimalistisch Scandinavisch design

ALESSI Anna kurkentrekker en flessenstopper

Adviesprijs
116,-
90,-

- › Speels en herkenbaar design van Mendini
- › Praktisch in gebruik en mooi als geschenk
- › Inclusief bijpassende flessenstopper

PRESTIGIO Elektrische wijnopener

Adviesprijs
77,99
49,-

- › Opent flessen moeiteloos met één druk op de knop
- › Ergonomisch, snel en eenvoudig in gebruik
- › Inclusief foliesnijmes, beluchter en vacuümstopper

WORLD OF NIX Alcoholvrije dranken winterpakket

Adviesprijs
72,95
61,95

- › Een sprankelende verrassing zonder alcohol
- › Een luxueus cadeau dat bruist van elegantie
- › Set van 6 verschillende flessen

FERM LIVING Champagne glazen

Adviesprijs
39,-
32,95

- › Mondgeblazen glas met elegante ribbelstructuur
- › Ideaal voor champagne, cava of cocktails
- › Per 2 stuks

L'OR BARISTA MET ALESSI Koffiezetapparaat met melkopschuimer

Adviesprijs
319,99
288,-

- › Zet eenvoudig heerlijke koffie
- › Een echte blikvanger in je keuken met design van Alessi
- › Geschikt voor aluminium capsules

Adviesprijs
55,-
45,-

Adviesprijs
8,99
7,65

Adviesprijs
54,95
49,95

Adviesprijs
79,95
59,-

Adviesprijs
104,95
59,-

Adviesprijs
39,95
29,95

Adviesprijs
45,-
39,95

Champagne cadeauset

- › Rijke Premier Cru Champagne
- › Luxe verpakt
- › Inclusief twee kristallene flutes

Wijn cadeauset

- › 3 topwijnen van authentieke Siciliaanse druiven
- › Rijke, zuidelijke smaken voor elke gelegenheid
- › In feestelijke cadeauverpakking

&KLEVERING

Wijn glazen

- › Voor dagelijks gebruik en feestelijke gelegenheden
- › Combineer de kleuren voor een speels effect op tafel
- › Set van 2 stuks

WORLD OF NIX Alcoholvrije prosecco

- › Saboritz Spumante: sprankelend zonder alcohol
- › Een luxueus cadeau dat bruist van elegantie
- › Per set van 6 flessen

WORLD OF NIX Alcoholvrije Merlot

- › XVI Merlot: karaktervolle Bordeaux
- › Rijk van smaak
- › Per set van 6 flessen

LEOPOLD VIENNA Wijnkoeler

- › Stijlvol design, gemaakt van hout
- › Houdt wijn langer koel bij elke gelegenheid
- › Met vaatwasserbestendige binnenruimte

BREDEMEIJER

Theepot

- › Dubbelwandig roestvrij staal houdt thee extra lang warm
- › Klassiek design
- › Ideaal voor gezelschappen

STELTON

Thermoskan

- › Iconisch design van Erik Magnussen uit 1977
- › Houdt drank 9,5 uur warm of 19 uur koud
- › Inclusief tuimeldop én schroefdoop

YUMEKO Dekbedovertreksets flanel

Adviesprijs
v.a. 139,95
119,-

- › Ultrazacht beddengoed in verschillende kleuren, perfect voor koude nachten
- › Gemaakt van 100% biologisch katoen, GOTS-gecertificeerd
- › Duurzaam geproduceerd in Portugal

BLOMUS Juwelendoos

Adviesprijs
59,95
49,95

- › Stijlvol opbergen van sieraden en cosmetica
- › Compact en decoratief voor elke ruimte
- › Minimalistisch design met luxe uitstraling

MARIE-STELLA-MARIS Handzeep & handcrème giftset

Adviesprijs
45,-
32,95

- › Luxe verzorging voor zachte handen
- › Geperfumeerd met *Objets d'Amsterdam*
- › In stijlvolle glazen flacons, inclusief plateau

AENO Tandreiniger

Adviesprijs
79,95
69,-

- › Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts
- › Verwijdert tandplak tot diep tussen je tanden
- › Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

BLOMUS Wasmand

Adviesprijs
v.a. 149,-
119,-

- › Elegant en functioneel design
- › Perfect voor in de badkamer
- › Verkrijgbaar in twee maten

BLOMUS Make-up spiegel

Adviesprijs
149,-
109,-

- › Perfect licht en 5x vergroting voor foutloos opmaken
- › Altijd de juiste hoek door de 360° draaibare spiegel
- › Oplaadbaar en geschikt voor de badkamer

WAHRM Verwarmde bodywarmer

Adviesprijs
189,95
159,-

- › Altijd warm, waar je ook bent
- › Met infraroodtechnologie geïnspireerd op warmtekussens
- › Multifunctioneel, ook te dragen zonder verwarming

CORTAZU Gevoerde jas

Adviesprijs
v.a. 169,-
139,-

- › Volledig winddicht, waterafstotend en ademend
- › Gevoerd, ideaal als warme (tussen)jas
- › Voor dames en heren in verschillende kleuren

TEYM Truien

Adviesprijs
169,-
139,-

- › Tijdloos ontwerp en kwaliteit voor jarenlang draagplezier
- › Gemaakt van 100% merinowol
- › Voor dames en heren in verschillende kleuren

OSTRICHPILLOW Oogmasker

Adviesprijs
45,-
36,-

- › 100% duisternis voor diepe rust, zelfs overdag
- › Zachte en comfortabele pasvorm
- › Geeft geen druk op je oogleden

MARLEY SPOON
NRC Kerstbox

Adviesprijs

28,17

per persoon
o.b.v. 6 personen

- › Keuze uit een vegetarisch, vis- of vleesmenu
- › Verse ingrediënten bij je thuis bezorgd
- › Geniet van een uitgebreid viergangenmenu tijdens de kerst

NRC Webwinkel en Marley Spoon hebben voor de derde keer een speciale NRC Kerstbox samengesteld, gevuld met luxe ingrediënten en feestelijke recepten waar jij een heerlijke maaltijd mee kan koken. Dankzij de levering van ingrediënten aan huis kan iedereen een stressvrije en bijzondere maaltijd op tafel zetten. Het 4-gangenmenu met uitgebreide en

eenvoudige recepten en instructies maakt het makkelijk om te plannen, en met de tips van de chefs ben je in goede handen. Geen eindeloze boodschappenlijsten en last-minute-inkopen meer. Alle ingrediënten worden aan huis geleverd. Maak de feestelijke avond makkelijker zodat je nog meer kan genieten van het samenzijn met vrienden en familie!

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/cadeaus

Typ- en drukfouten voorbehouden.

